

УНИВЕРЗИТЕТ У ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

и

ЕВРОПСКА ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА ЈАВНО ПРАВО

МЕЂУНАРОДНИ САВЕЗ ПРАВНИКА

ИНСТИТУТ ЗА УПОРЕДНО ПРАВО

СРПСКО УДРУЖЕЊЕ ЗА КРИВИЧНОПРАВНУ ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ

ИНСТИТУТ ЗА КРИМИНОЛОШКА И СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

ЗБОРНИК РАДОВА
„Право између заштите и злоупотребе“
Том IV

COLLECTION OF PAPERS
“Law Between Protection and Abuse”
Vol. IV

XIII Научни скуп поводом Дана Правног факултета,
Међународни научни скуп
одржан 26. октобра 2024. год. на Палама

УДК 34(082)

ISBN 978-99938-57-94-5

Источно Сарајево, 2025. год.

UNIVERSITY OF EAST SARAJEVO
FACULTY OF LAW

and

EUROPEAN PUBLIC LAW ORGANIZATION

INTERNATIONAL UNION OF LAWYERS

INSTITUTE FOR COMPARATIVE LAW

SERBIAN ASSOCIATION FOR CRIMINAL LEGAL THEORY AND PRACTICE

INSTITUTE OF CRIMINOLOGICAL & SOCIOLOGICAL RESEARCH

COLLECTION OF PAPERS
“Law Between Protection and Abuse”
Vol. IV

ЗБОРНИК РАДОВА
„Право између заштите и злоупотребе“
Том IV

The XIII Scientific conference on
The occasion of the Day of the Faculty of Law,
International scientific conference,
held in Pale, 26 October 2024

UDC 34(082)

ISBN 978-99938-57-94-5

East Sarajevo, 2025

ЗБОРНИК РАДОВА

XIII Научног скупа поводом Дана Правног факултета,
који је у организацији
Правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву,
и суорганизацији
Европске организације за јавно право,
Међународног савеза правника,
Института за упоредно право,
Српског удружења за кривичноправну теорију и праксу, и
Института за криминолошка и социолошка истраживања,
одржан 26. октобра 2024. год. на Палама, на тему:
„ПРАВО ИЗМЕЂУ ЗАШТИТЕ И ЗЛОУПОТРЕБЕ“

Издавач

Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву
Алексе Шантића 3, 71420 Пале
тел. 00387 57 226 609 / факс 00387 57 226 892
<http://www.pravni.ues.rs.ba> / dekanat@pravni.ues.rs.ba

За издавача

Проф. др Горан Марковић, декан

Коуредници

Проф. др Димитрије Ћеранић
Проф. др Свјетлана Ивановић
Доц. др Ђорђе Мариловић
Проф. др Радислав Лале
Проф. др Самир Аличић

Лектор и коректор за српски језик

Проф. др Нина Ћеклић

Лектор и коректор за енглески језик

Мр Нинослава Радић, наставник страног језика

Техничка припрема

Проф. др Димитрије Ћеранић
Доц. др Ђорђе Мариловић
Доц. др Брано Хаџи Стевић / Доц. др Мирјана Пупић
Виши асс. мр Тијана Баћовић / Виши асс. Ђорђе Перишић, мр
Виши асс. Ивана Лазаревић, ма / Виши асс. Љубана Сладић, ма

Штампа

Графомарк, Лакташи

Тираж

65 примјерака

Зборник је реферисан у HeinOnline, EBSCO OPEN ACCESS и Central and Eastern European Online Library (CEEOL)

COLLECTION OF PAPERS

The XIII Scientific conference on The occasion of The Day of The Faculty of Law, on general topic „Law Between Protection and Abuse“, which is organized
Faculty of Law, University of East Sarajevo,
in cooperation with the
European Public Law Organization,
International Union of Lawyers,
Institute for Comparative Law,
Serbian Association for Criminal Legal Theory and Practice,
and the Institute of Criminological & Sociological Research,
on 28. October 2023, in Pale

Publisher

Faculty of Law, University of East Sarajevo
Alekse Šantića Str. 3, 71420 Pale
phone. 00387 57 226 609 / fax 00387 57 226 892
<http://www.pravni.ues.rs.ba> / dekanat@pravni.ues.rs.ba

For the Publisher

Full Professor Goran Marković, dean

Edited by

Associate Professor Dimitrije Čeranić
Associate Professor Svjetlana Ivanović
Assistant Professor Đorđe Marilović
Associate Professor Radislav Lale
Full Professor Samir Aličić

Proofreading for the Serbian language

Associate Professor Nina Čeklić

Proofreading for the English language

Ninoslava Radić, MA (Linguistics), English language teacher

Technical preparation

Associate Professor Dimitrije Čeranić
Assistant Professor Đorđe Marilović
Assistant Professor Brano Hadži Stević / Assistant Professor Mirjana Pupić
Senior Teaching Ass. Tijana Baćović / Senior Teaching Ass. Đorđe Perišić
Senior Teaching Ass. Ivana Lazarević / Senior Teaching Ass. Ljubana Sladić

Printing

Grafomark, Laktaši

Circulation

65 copies

COLLECTION OF PAPERS included in base of journals and e-books:
HeinOnline, EBSCO OPEN ACCESS and Central and Eastern European Online
Library (CEEOL)

Зборник радова
ПРАВНЕ ПРАЗНИНЕ И ПУНОЋА ПРАВА

Научни одбор

Проф. др Миленко Крећа, бивши судија Међународног суда правде, судија *ad hoc* Европског суда за људска права, ранији члан Венецијанске комисије и Сталног арбитражног суда у Хагу, председник Научног одбора

Full Professor Spyridon Flogaitis, University of Athens, Faculty of Law, Director of the European Public Law Organization and President of the Board of Directors of EPLO, Greece

Академик проф. др Станко Бејатовић, члан Председништва Међународног савеза правника, Москва, председник Српског удружења за кривичноправну теорију и праксу, председник Управног одбора Института за Криминолошка и социолошка истраживања у Београд, Србија

Проф. др Вид Јакулин, Правни факултет Универзитета у Љубљани, Словенија

Проф. др Борче Давитковски, Правни факултет „Јустинијан Први“ Универзитета „Св. Кирил и Методиј“ у Скопљу, Сјеверна Македонија

Проф. др Елена Геннадиевна Багреева, професор Департамента правовог регулирања економическој деятельности Финансовог универзитета при Правительстве Российской Федерации, член исполкома Международного союза юристов, Российская Федерация

Проф. др Владимир Чоловић, директор Института за упоредно право у Београду, Србија

Проф. др Велимир Ракочевић, Правни факултет Универзитета Црне Горе у Подгорици, Црна Гора

Проф. др Дарко Симовић, Криминалистичко полицијски универзитет, Београд

Проф. др Јуриј Топлак, Универзитет у Марибору, Словенија

Проф. др Горан Марковић, Правни факултет Универзитета у Источно Сарајеву, БиХ, Република Српска

Проф. др Драган Гоцевски, Правни факултет „Јустинијан Први“ Универзитета „Св. Кирил и Методиј“ у Скопљу, Сјеверна Македонија

Prof. dr Péter Mezei, Associate Professor of Law, Associate Dean for International Affairs, Institute of Comparative Law, Faculty of Law, University of Szeged, Adjunct Professor (dosentti), University of Turku (Finland), Lecturer in Law, University of Toledo College of Law (USA), Visiting Professor, Université Jean Moulin Lyon III (France), Hungary

Проф. др Иван Милотић, Правни факултет Свеучилишта у Загребу, Хрватска

Prof. dr Velimir Živković, Associate Professor and Director of LLM ICL, IEL and ICGFR programs at University of Warwick School of Law, United Kingdom;

Dr Jose Gustavo Prieto Munoz, Senior researcher at the Human Rights Center and the Programme Human Rights in Context at Ghent University, Belgium

Организациони одбор

Проф. др Горан Марковић, председник; Академик проф. др Станко Бејатовић;

Проф. др Владимир Чоловић; Проф. др Јелена Ђеранић Перишић; Др Ивана Стевановић; Проф. др

Димитрије Ђеранић; Доц. др Сања Голијанин; Проф. др Самир Аличић; Проф. др Свјетлана Ивановић; Доц. др Сања Крешталица; Доц. др Ђорђе Мариловић; Доц. др Драгана Дамјановић; Доц. др Брано Хаџи Стевић; Мр Нинослава Радић; Виши асистент Ђорђе Перишић, мр; Виши асистент Ивана Лазаревић, ма; Виши асистент Љубана Сладић, ма.

Коуредници

Проф. др Димитрије Ђеранић; Проф. др Свјетлана Ивановић; Доц. др Ђорђе Мариловић;

Проф. др Радислав Лале; Проф. др Самир Аличић

Conference Proceedings
LEGAL GAPS AND THE COMPLETENESS OF LAW

Scientific Committee

Prof. Milenko Kreća, Full Professor, University of Belgrade, Faculty of Law, former judge of the International Court of Justice, ad hoc judge of the European Court for Human Rights, former member of the Venice Commission and the Permanent Court of Arbitration, Serbia, President of the Board;

Prof. Spiridon Flogaitis, Full Professor, University of Athens, Faculty of Law, Director of the European Public Law Organization and President of the Board of Directors of EPLO, Greece;

Academician Stanko Bejatović, Full Professor, member of the Presidency of the International Union of Lawyers, Moscow, President of the Serbian Association for Criminal Legal Theory and Practice, President of the Board of Directors of the Institute for Criminological and Sociological Research, Belgrade, Serbia;

Prof. Vid Jakulin, Full Professor, Faculty of Law, University of Ljubljana, Slovenia;

Prof. Borče Davitkovski, Full Professor, Iustinianus Primus Faculty of Law, Ss Cyril and Methodius University in Skopje, North Macedonia;

Prof. dr Elena Gennadievna Bagreeva, Full Professor of the Department of legal regulation of economic activity of the Financial University under the Government of the Russian Federation, member of the Executive Committee of the International Union of lawyers, member of the Association of Lawyers of Russia, academician of the Slavic Academy, Russian Federation;

Prof. Vladimir Čolović, Full Professor, Principal of the Institute of Comparative Law, Belgrade, Serbia;

Prof. Velimir Rakočević, Full Professor, Faculty of Law, University of Montenegro, Podgorica, Montenegro;

Prof. Darko Simović, Full Professor, University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade, Serbia;

Prof. Jurij Toplak, Full Professor, University of Maribor, Slovenia;

Prof. Goran Marković, Full Professor, Faculty of Law, University of East Sarajevo, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina;

Prof. Dragan Gocevski, Full Professor, Iustinianus Primus Faculty of Law, Ss Cyril and Methodius University in Skopje, North Macedonia;

Prof. Péter Mezei, Associate Professor of Law, Associate Dean for International Affairs, Institute of Comparative Law, Faculty of Law, University of Szeged, Adjunct Professor (dosenti), University of Turku (Finland), Lecturer in Law, University of Toledo College of Law (USA), Visiting Professor, Université Jean Moulin Lyon III (France), Hungary;

Prof. Ivan Milotić, Associate Professor, Faculty of Law, University of Zagreb, Croatia;

Prof. dr Velimir Živković, Associate Professor and Director of LLM ICL, IEL and ICGFR programs at University of Warwick School of Law, United Kingdom;

Dr Jose Gustavo Prieto Munoz, Senior researcher at the Human Rights Center and the Programme Human Rights in Context at Ghent University, Belgium.

Organizing Committee

Full Professor Goran Marković, President; Academician Full Professor Stanko Bejatović;

Full Professor Vladimir Čolović; Full Professor Jelena Čeranić Perišić; Ivana Stevanović, PhD;

Associate Professor Dimitrije Čeranić; Assistant Professor Sanja Golijanin; Full Professor Samir Aličić; Associate Professor Svjetlana Ivanović; Assistant Professor Đorđe Marilović; Assistant Professor Dragana Damjanović; Assistant Professor Brano Hadži Stević; Ninoslava Radić, LL.M; Senior Teaching Assistant Đorđe Perišić, LL.M; Senior Teaching Assistant Ivana Lazarević, LL.M; Senior Teaching Assistant Ljubana Sladić, LL.M.

Co-editors

Associate Professor Dimitrije Čeranić; Associate Professor Svjetlana Ivanović; Assistant Professor Đorđe Marilović; Associate Professor Radislav Lale; Full Professor Samir Aličić

Финансијску подршку у организацији XIII Научног скупа поводом Дана Правног факултета на општу тему „Право између заштите и злоупотребе“, који је одржан 26. октобар 2024. год. на Палама, пружило нам је неколико истакнутих институција и појединаца на чему им искрено захваљујемо.

Посебну захвалност исказујемо:

**Предсједнику Републике Српске,
г. Милораду Додику,**

**Министарству за научнотехнолошки развој и високо образовање
Републике Српске, министру доц. др Жељку Будимиру,**

Српском члану Предсједништва БиХ, гђи Жељки Цвијановић,

Д.о.о. Милкус, Пале, г. Миомиру Кусмуку

**Адвокатској комори Републике Српске,
предсједнику г. Далибору Мрши**

**Републичкој управи за геодетске и имовинско-правне послове
Републике Српске, директору мр Драгану Станковићу**

Градоначелнику Источног Сарајева, г. Љубиши Ћосићу

Начелнику Општине Источна Илица, г. Маринку Божовићу

Начелнику Општине Источно Ново Сарајево, г. Јовану Катићу

Начелнику Општине Трново, г. Драгомиру Гаговићу

**Нотарској комори Републике Српске,
предсједнику др Бориславу Радићу**

Адвокату из Бијељине, г. Горану Василићу

Нотару из Бијељине, г. Игору Остојићу

Адвокату из Вишеграда, г. Николи Андрићу

Компанији Параграф лекс из Београда

Уз спремност за наставком сарадње на обострану корист и задовољство, а прије свега на ползу свим правним посленицима, уз жељу за унапређењем правног поретка Републике Српске, још једном захваљујемо свим институцијама и појединцима који су нам помогли у припреми и одржавању XIII Научног скупа поводом Дана Правног факултета, који је по броју референата, држава из којих долазе и броју саопштених реферата, у 2024. години био највећи научни скуп у области права у Европи.

С поштовањем,

ДЕКАН
Проф. др Горан Марковић

Several prominent institutions and individuals provided to us the financial support for the organization of the XIII Scientific Conference on the Occasion of the Day of the Faculty of Law on the general topic "LAW BETWEEN PROTECTION AND ABUSE", which was held in Pale on 26 October 2024. We are sincerely grateful to them.

We particularly thank to:

**President of the Republic of Srpska,
Mr. Milorad Dodik,**

**The Ministry of Scientific and Technological Development and Higher Education,
Minister Assistant Professor Željko Budimir,**

Serbian member of the BiH Presidency, Ms. Željka Cvijanović,

D.o.o. Milkus, Pale, Mr Miomir Kusmuk

Bar Association of the Republika Srpska, President Mr. Dalibor Mrša

**Republic administration for geodetic and property affairs, Republic of Srpska,
Director Dragan Stanković, LL.M.**

Mayor of the City of Istočno Sarajevo, Mr. Ljubiša Ćosić

Mayor of the Municipality of Istočna Ilidža, Mr. Marinko Božović

Mayor of the Municipality of Istočno Novo Sarajevo, Mr. Jovan Katić

Mayor of the Municipality of Trnovo, Mr. Dragomir Gagović

**Notary Chamber of the Republika Srpska,
President dr. Borislav Radić**

Attorney from Bijeljina, Mr. Goran Vasilić

Notary from Bijeljina, Mr. Igor Ostojić

Attorney from Višegrad, Mr. Nikola Andrić

Company Paragraf Lex, Belgrade

With the readiness to continue cooperation for mutual benefit and satisfaction, and above all for the benefit of all legal professionals, with the desire to improve the legal order of the Republic of Srpska, we once again thank all the institutions and individuals who helped us in the preparation and holding of the XIII Scientific Conference on the Occasion of the Day of the Faculty of Law, which in 2024 was the largest scientific conference in the field of the legal sciences in Europe, in terms of the number of referees, the countries from which they come and the number of published papers.

Sincerely yours,

DEAN
Professor Goran Marković

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	XV

КРИВИЧНОПРАВНА СЕКЦИЈА

<i>Академик проф. др Миодраг Н. Симовић</i> <i>Проф. др Владимир М. Симовић</i> КРИВИЧНО ДЈЕЛО НЕОВЛАШЋЕНИ ПРИСТУП РАЧУНАРУ ИЛИ РАЧУНАРСКОЈ МРЕЖИ: ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ И ПРАВО БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ.....	1
<i>Проф. др Милан Вујанић</i> <i>Судија др Драган Обрадовић</i> <i>Милан Божовић</i> НОВИ ДОМЕТИ ВЕШТАЧЕЊА САОБРАЋАЈНИХ НЕЗГОДА У СУДСКИМ ПОСТУПЦИМА.	22
<i>Проф. др Саша Кнежевић</i> ЗАШТИТА ОКРИВЉЕНОГ ОД САМООПТУЖИВАЊА	41
<i>Проф. др Миомира Костић</i> <i>Проф. др Марина М. Симовић</i> ДОСТУПНОСТ БЕСПЛАТНЕ ПРАВНЕ ПОМОЋИ МАРГИНАЛИЗОВАНИМ ДРУШТВЕНИМ ГРУПАМА – НОРМАТИВА И ИСКУСТВА СРБИЈЕ	56
<i>Проф. др Ксаба Фенивес</i> <i>Ванеса Фабијан, докторанд</i> ПОРУКЕ НЕГАТИВНИХ ТРАГОВА.....	80
<i>Проф. др Милијана Буха</i> ЗНАЧАЈ ОДЛУКА СУДИЈЕ ЗА ПРЕТХОДНО САСЛУШАЊЕ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ	86
<i>Проф. др Драгана Чворовић</i> <i>Проф. др Вери Винце</i> ТАЈНИ НАДЗОР КОМУНИКАЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ – ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ И ПРАКСА	106

<i>Проф. др Сузана Димић</i> <i>Проф. др Мирјана Ђукић</i> <i>Проф. др Ванда Божић</i> УЛОГА ВЕШТАКА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ ЗА ПОРЕСКА КРИВИЧНА ДЕЛА	124
<i>Проф. др Орсолија Хорват</i> ФАНТОМСКО ОРУЖЈЕ И ПРАВО: САВЕЗНЕ И ДРЖАВНЕ РЕАКЦИЈЕ НА ЗД ШТАМПАНА ОРУЖЈА	145
<i>Проф. др Љубиша Здравковић</i> <i>Адвокат др Срђан Алексић</i> ЗАСТАРЕЛОСТ У КРИВИЧНОМ ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	157
<i>Проф. др Марко Миловић</i> ОДБРАНА СИРОМАШНОГ – НЕОПРАВДАНО ЗАПОСТАВЉЕНА ОДРЕДБА У ЗАКОНИКУ О КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ СРБИЈЕ	169
<i>Проф. др Садмир Каровић</i> КРИВИЧНО ДЈЕЛО ТРГОВИНА ДЈЕЦОМ У КРИВИЧНОМ ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ – КРИВИЧНОПРАВНИ (МАТЕРИЈАЛНИ) И КРИВИЧНОПРОЦЕСНИ АСПЕКТ	181
<i>Проф. др Дарко Марковић</i> <i>Дарија Марковић, докторанд</i> САЈБЕР ОПЕРАЦИЈЕ: ПРАВНИ ИЗАЗОВИ И РИЗИЦИ ЗЛОУПОТРЕБЕ	196
<i>Доц. др Игор Петковић</i> АМНЕСТИЈА И ПОМИЛОВАЊЕ	209
<i>Доц. др Предраг Поповић</i> <i>Доц. др Гојко Шетка</i> ПРЕВЕНЦИЈА ТЕРОРИЗМА КРОЗ ПРИМЈЕНУ ИЗЛАЗНИХ СТРАТЕГИЈА ЗА ПОМОЋ ПОЈЕДИНЦИМА ПРИЛИКОМ НАПУШТАЊА НАСИЛНОГ ЕКСТРЕМИЗМА И РАДИКАЛИЗАЦИЈЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	217
<i>Доц. др Давид Тот</i> <i>Данијел Ерб, докторанд</i> <i>Ева Пец, докторанд</i> ИЗАЗОВИ КРАЂЕ МЕДИЦИНСКОГ ИДЕНТИТЕТА	237

<i>Судија др Младен Јеличић, научни сарадник</i> ПОЛОЖАЈ МИГРАНАТА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	248
<i>Научни сарадник др Гордана Николић</i> КРИВИЧНОПРАВНО ОДРЕЂЕЊЕ РАЗБОЈНИШТВА И ИЗНУДЕ У ЗАКОНОДАВСТВУ СРБИЈЕ	267
<i>Судија мр Сретко Јанковић</i> ВИШЕСТРУКИ ПОВРАТ У СРПСКОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ.....	280
<i>Виши асистент Љубана Сладић, ма</i> ПРАВНИ ОКВИР ТРГОВИНЕ ЉУДИМА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	301
<i>Адвокат Драган Станишић</i> <i>Никола Тривић, ма</i> ОДГОВОРНОСТ УПРАВЉАЧА ПУТА ЗА ШТЕТУ НАСТАЛУ СУДАРОМ У НЕПРАВИЛНО СИГНАЛИСАНИМ РАСКРСНИЦАМА ..	322
<i>Истраживач-приправник Маша Марковић, ма, докторанд</i> ЗАШТИТА ПРАВА НА СУЂЕЊЕ У РАЗУМНОМ РОКУ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ.....	339
<i>Дороти Ланг-Фукса, ма, докторанд</i> МОГУЋНОСТ ПОБОЉШАЊА САОБРАЋАЈНЕ БЕЗБЈЕДНОСТИ	358
<i>Бернадет Кисфонаи, ма, докторанд</i> БУДУЋЕ СПРЕЧАВАЊЕ КРИМИНАЛА: ВЈЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА И МОГУЋНОСТИ ПРЕДВИЂАЊА КРИМИНАЛА	374
ЛИСТА РЕЦЕНЗЕНАТА.....	389

CONTENTS

FOREWORD	XVI

CRIMINAL LAW SECTION

<i>Academician Full Professor Miodrag N. Simović, LL.D.</i>	
<i>Full Professor Vladimir M. Simović, LL.D.</i>	
CRIMINAL OFFENSE OF UNAUTHORIZED ACCESS TO A COMPUTER OR COMPUTER NETWORK: EUROPEAN STANDARDS AND THE LAW OF BOSNIA AND HERZEGOVINA.....	1
<i>Full professor Milan Vujanić, LL.D.</i>	
<i>Judge Dragan Obradović, LL.D.</i>	
<i>Milan Božović</i>	
NEW SCOPES OF TRAFFIC ACCIDENT EXPERTISE IN COURT PROCEEDINGS.	22
<i>Full Professor Saša Knežević, LL.D.</i>	
THE PROTECTION OF THE ACCUSED AGAINST SELF- ACCUSATION	41
<i>Full Professor Miomira Kostić, LL.D.</i>	
<i>Associate Professor Marina M. Simović, LL.D.</i>	
AVAILABILITY OF FREE LEGAL ASSISTANCE TO MARGINALIZED SOCIAL GROUPS - EXPERIENCES OF SERBIA DUE TO POSITIVE LEGISLATION.....	56
<i>Professor Dr. Csaba Fenyvesi, Ph.D., Dr. habil.</i>	
<i>Dr. Vanessza Fábián, Ph.D student</i>	
THE MESSAGES OF NEGATIVE CLUES.....	80
<i>Associate professor Milijana Buha, LL.D.</i>	
THE SIGNIFICANCE OF THE DECISIONS OF THE JUDGE FOR THE PRELIMINARY HEARING IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	86
<i>Associate professor Dragana Čvorović, LL.D.</i>	
<i>Associate professor Vince Vari, LL.D.</i>	
COVERT SUPERVISION OF COMMUNICATION IN THE REPUBLIC OF SERBIA–EUROPEAN STANDARDS AND PRACTICE.....	106

Associate Professor Suzana Dimić, LL.D.

Associate Professor Mirjana Đukić, LL.D.

Associate Professor Vanda Božić, LL.D.

THE ROLE OF EXPERT WITNESSES IN CRIMINAL PROCEEDINGS
FOR TAX CRIMINAL OFFENSES 124

Adjunct professor Orsolya Horváth, LL.D.

GHOST GUNS AND THE LAW: FEDERAL AND STATE RESPONSES
TO 3D-PRINTED FIREARMS 145

Associate Professor Ljubiša Zdravković, LL.D.

Lawyer Srđan Aleksić, LL.D.

STATUTE OF LIMITATIONS IN THE CRIMINAL LAW OF THE
REPUBLIC OF SERBIA 157

Associate Professor Marko Milović, LL.D.

DEFENSE OF THE POOR: AN UNJUSTIFIABLY NEGLECTED
PROVISION IN THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF SERBIA 169

Full Professor Sadržir Karović, LL.D.

CRIMINAL ACT OF CHILD TRAFFICKING IN THE CRIMINAL
LAW OF THE REPUBLIC OF SRPSKA–SUBSTANTIVE AND
PRO-CEDEURAL ASPECTS 181

Associate Professor Darko M. Marković, LL.D.

Darija Marković, PhD student

CYBER OPERATIONS: LEGAL CHALLENGES AND ABUSE
RISKS 196

Assistant Professor Igor Petković, LL.D.

AMNESTY AND PARDON..... 209

Assistant Professor Predrag Popović, LL.D.

Assistant Professor Gojko Šetka, LL.D.

PREVENTION OF TERRORISM THROUGH APPLICATION OF
EX-IT STRATEGIES TO ASSIST INDIVIDUALS WHEN LEAVING
VIO-LENT EXTREMISM AND RADICALIZATION IN BOSNIA
AND HERZEGOVINA.....217

Senior lecturer Dávid Tóth, LL.D.

Dániel Erb, PhD student

Éva Petz, PhD student

THE CHALLENGES OF MEDICAL IDENTITY THEFT..... 237

<i>Judge Mladen Jeličić, LL.D., Research Fellow</i> THE POSITION OF MIGRANTS IN THE CRIMINAL PROCEDURE OF THE REPUBLIC OF SERBIA.....	248
<i>Research associate Gordana Nikolić, LL.D.</i> CRIMINAL LAW DEFINITION OF ROBBERY AND EXTORTION IN SERBIAN LEGISLATION.....	267
<i>Judge Sretko Janković, LL.M.</i> MULTIPLE RECIDIVISM IN SERBIAN CRIMINAL LAW	280
<i>Senior Assistant Ljubana Sladić, LL.M.</i> LEGAL FRAMEWORK CONCERNING HUMAN TRAFFICKING IN BOSNIA AND HERZEGOVINA	301
<i>Lawyer Dragan Stanišić</i> <i>Nikola Trivić, LL.M.</i> RESPONSIBILITY OF ROAD MANAGERS FOR DAMAGES ARISING FROM MOTOR VEHICLE ACCIDENTS AT IMPROPERLY SIGNALLED INTERSECTIONS.....	322
<i>Research Assistant Maša Marković, LL.M., PhD Student</i> PROTECTION OF THE RIGHT TO A TRIAL WITHIN A REASONABLE TIME IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE REPUBLIC OF SERBIA	339
<i>Dorottya Lang-Fuksa, LL.M., PhD Student</i> OPPORTUNITIES FOR IMPROVING ROAD SAFETY.....	358
<i>Bernadett Patricia Kisfonai, LL.M., PhD Student</i> FUTURE CRIME PREVENTION: ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE POSSIBILITIES OF CRIME PREDICTION	396
LIST OF REVIEWERS	397

ПРЕДГОВОР

Суду научне јавности предајемо Зборник радова „Право између заштите и злоупотребе“, који је резултат научног скупа који је по тринаести пут одржан поводом Дана Правног факултета. На скупу који је одржан октобра 2024. године, **240 аутора и коаутора из 26 држава са пет континената** (Грчка, Русија, Индија, Кина, Италија, Мађарска, Мексико, Пољска, Португал, Шпанија, Перу, Нигерија, Бугарска, Румунија, Кипар, Грузија, Шведска, Малта, Словачка, Вијетнам, Албанија, Србија, Хрватска, Северна Македонија, Црна Гора, Босна и Херцеговина – Република Српска и Федерација Босне и Херцеговине), саопштили су **192 реферата** на српском, руском, енглеском, италијанском, шпанском односно матерњим језицима учесника.

Према броју аутора, држава и континената из којих долазе, броју реферата, као и броју и значају суорганизатора, овај скуп био је **највећи одржани научни скуп у области права на простору цијеле Европе у 2024. години**.

Саорганизатори научног скупа били су Међународни савез правника (*International Union of Lawyers*), Европска организација за јавно право (*European Public Law Organization*), Институт за упоредно право, Институт за криминолошка и социолошка истраживања и Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу.

У зборнику је на преко **2500 страница у пет томова објављено 115 радова од 149 аутора и коаутора из 19 држава** (Русија, Грчка, Индија, Италија, Мађарска, Мексико, Пољска, Португал, Шпанија, Румунија, Кипар, Словачка, Турска, Вијетнам, Србија, Хрватска, Северна Македонија, Црна Гора, Босна и Херцеговина – Република Српска и Федерација Босне и Херцеговине). **Скоро половина радова објављена је на свјетским језицима** (енглески, руски и италијански).

Научни скуп који се одржава поводом Дана Правног факултета категорисан је и класификован од стране Министарства за наунотехнолошки развој и високо образовање Републике Српске као **међународни научни скуп од посебног значаја прве категорије**, и један је од три најбоље класификована и категорисана научна скупа из свих научних области у држави.

Аутори су се бавили разноврсним питањима правне теорије и праксе, из свих правних научних дисциплина. Њихов циљ био је да самостално и критички анализирају правна начела и институте, да подвргну критици правне теорије и позитивно право и да дају научни допринос развоју правне теорије и усавршавању правних система. Мултиметодолошки приступ, који краси не само зборник у цјелини, него и појединачне радове, омогућио је да научна анализа буде свестрана и богата, а постигнути научни резултати значајни за унапређење правних наука.

Вјерујемо да ће посленици правних наука наћи довољно добрих научних анализа, интригантних ставова и полазишта за нове научне анализе. Надамо се и да ће носиоци јавних функција и правници практичари наћи одговоре на бројна питања која су им се јављала у политичкој и правној пракси, те да ће ови одговори постати основ за промишљање и усвајање нових позитивноправних рјешења.

На тај начин, овај зборник ће испунити своју сврху. Он ће представљати допринос развоју правних наука, и то у тешким друштвеним и политичким приликама, у којима се пред посленицима правних наука јављају бројни изазови и тешко рјешива теоријска и практична питања.

У Источном Сарајеву, Пале, октобра 2025. год.

Уредници Зборника радова
Проф. др Димитрије Ћеранић
Проф. др Свјетлана Ивановић
Доц. др Ђорђе Мариловић
Проф. др Радислав Лале
Проф. др Самир Аличић

FOREWORD

We present to the scientific public the Proceedings “Law Between Protection and Abuse”, which is the result of the scientific conference held for the thirteenth time on the occasion of the Day of the Faculty of Law. At the conference held in October 2024, **240 authors and co-authors, from five continents and 26 countries** (Greece, Russia, India, China, Italy, Hungary, Mexico, Poland, Portugal, Spain, Peru, Nigeria, Bulgaria, Romania, Cyprus, Georgia, Sweden, Malta, Slovakia, Vietnam, Albania, Serbia, Croatia, North Macedonia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina – Republic of Srpska and Federation of Bosnia and Herzegovina), presented **192 reports** in Serbian, Russian, English, Italian, Spanish that is, in their native languages.

In terms of the number of authors, countries they come from, number of papers and number and reputation of the co-organizers, the XIII Scientific Conference on the Occasion of the Day of the Faculty of Law is the **largest legal conference held in 2024 in the Europe**.

The co-organizers of the scientific conference were the International Union of Lawyers, the European Public Law Organization, the Institute for Comparative Law, the Institute for Criminological and Sociological Research and the Serbian Association for Criminal Law Theory and Practice. The Proceedings contain over **2,500 pages in five volumes with 115 works by 149 authors and co-authors from 19 countries** (Russia, Greece, India, Italy, Hungary, Mexico, Poland, Portugal, Spain, Romania, Cyprus, Slovakia, Turkey, Vietnam, Serbia, Croatia, North Macedonia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina – Republic of Srpska and Federation of Bosnia and Herzegovina). Almost half of the papers were published in world languages (English, Russian and Italian). The scientific conference held on the occasion of the Day of the Faculty of Law is categorized and classified by the Ministry of Scientific and Technological Development and Higher Education of the Republic of Srpska as an **international scientific conference of the special importance of the first category** and is one of the three best classified and categorized scientific meetings from all scientific areas in the state.

The authors dealt with various issues of legal theory and practice, in all legal disciplines. Their goal was to independently and critically analyze legal principles and institutes, to subject legal theory and positive law to criticism, and to make a scientific contribution to the development of legal theory and the improvement of legal systems. The multi-methodological approach, which adorns not only the collection as a whole, but also individual papers, made it possible for the scientific analysis to be versatile and rich, and the achieved scientific results significant for the improvement of legal sciences. We believe that students of legal sciences will find enough good scientific analyses, intriguing positions and starting points for new scientific analyses. We also hope that public office holders and legal practitioners will find answers to numerous questions that have arisen in their political and legal practice, and that these answers will become the basis for reflection and adoption of new positive legal solutions. In this way, this collection will fulfill its purpose. It will represent a contribution to the development of legal sciences, especially in difficult social and political circumstances, in which numerous challenges and difficult-to-solve theoretical and practical questions arise before the practitioners of legal sciences.

In East Sarajevo, Pale, October 2025

Editors-in-Chief

Associate Professor Dimitrije Čeranić

Associate Professor Svjetlana Ivanović

Assistant Professor Đorđe Marilović

Associate Professor Radislav Lale

Full Professor Samir Aličić

**КРИВИЧНОПРАВНА СЕКЦИЈА /
CRIMINAL LAW SECTION**

Academician Full professor Miodrag N. Simović, LL.D.

Full member of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina; European Academy of Sciences and Arts; Russian Academy of Natural Sciences; Full professor at the Faculty of Law, University of Bihać, professor emeritus; Retired judge of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina

Full professor Vladimir M. Simović, LL.D.

Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina
Faculty of Security and Protection Independent University in Banja Luka

CRIMINAL OFFENSE OF UNAUTHORIZED ACCESS TO A COMPUTER OR COMPUTER NETWORK: EUROPEAN STANDARDS AND THE LAW OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

In recent decades, in modern criminal law, there is a tendency to unify basic legal solutions in national legislations based on international standards. Of particular importance are the standards adopted in Council of Europe documents such as the Convention on Cybercrime (Budapest, 2001). This Convention lays down the basis of criminal liability for various forms of misuse of computers, that is, information technology, and the basis of the punishment of natural or legal persons as their perpetrators. Among computer crimes, the crime "Illegal access to a computer" (Article 2) stands out.

Based on this standard, the criminal offense of "unauthorized access to a computer or computer network" is prescribed by numerous regional legislations in the area of the Western Balkans, except for North Macedonia and Slovenia. This criminal offense consists of unauthorized access to a computer or computer network or unauthorized access to electronic data processing by violating protection measures. Based on European standards, the paper analyzes the concept, content, elements, characteristics, and forms/types of mani-

festation of the criminal offense of unauthorized access to a computer or computer network in the legislation of Bosnia and Herzegovina.

Key words: Computer; Abuse; Criminal offense; European standards; Criminal sanction.

1. THE LAW'S DOCTRINAL TREATMENT

As a result of many years of activities of various international entities, at the end of November 2001, the Council of Europe Convention on Cybercrime¹ was adopted in Budapest. It represents the main source of European criminal law or the European system of international standards for the prevention and suppression of computer crime.²

Computer crime refers to a set of different illegal activities³ that are related to: a) a computer system that includes each device or a group of interconnected or dependent devices, one or more of which, based on a program, performs automatic data processing, b) computer data which means any presentation of facts, information or concepts in a form suitable for their processing in a computer system, including the corresponding program on the basis of which the computer system performs its function, or c) other traffic data.⁴ Such data is any computer data related to communication through computer system, produced by a computer system that is part of the communication chain, and which contains data about the origin, destination, path, time, date, size, duration or type of the service in question.⁵

In addition to the international documents of the Council of Europe, several documents of the European Union provide a significant basis for the incrimination of certain forms of computer crimes.

Directive 40/2013/EU, adopted by the European Parliament on 20 August 2013, refers to the prescription of punishable attacks directed against information systems. Namely, this document changes the Frame-

¹ This Convention was signed on 9 February 2005, ratified by Bosnia and Herzegovina on 19 May 2006, and entered into legal force on 1 September 2006.

² See B. Pavišić, K. Kamber, I. Parenta, *Kazneno pravo Vijeća Evrope*, Rijeka 2016, 94–97.

³ See J. L. Richet, "How cybercriminal communities grow and change: An investigation of ad-fraud communities", *Technological Forecasting and Social Change*, 2022, 174.

⁴ See S. McQuade, *The Encyclopedia of Cybercrime*, Westport, CT, Greenwood Press 2009.

⁵ See G. Sarah, "On the definition and classification of cybercrime", *Journal in Computer Virology*, 2006, 2, 13–20; N. B. Sukhai, "Hacking and cybercrime", *Proceedings of the 1st annual conference on Information security curriculum development*. New York, NY, USA, ACM 2004, 128–132 and I. Walden, *Computer Crimes and Digital Investigations*, Oxford University Press, Oxford 2007.

work Decision of the Council 222/2005/JHA.⁶ In this way, it, as part of the "*acquis communautaire*" system, aims to bring the field of attacks against information systems closer to the criminal legislation of the member states of the European Union through the establishment of minimum rules related to the definition of computer crimes and the prescription of a system of criminal sanctions for their perpetrators. and to improve the cooperation of the competent national state bodies of the member states of the European Union and the competent specialized agencies and bodies of the European Union (EUROJUST, EUROPOL and the European Cybercrime - EC 3). This directive creates the conditions for more efficient involvement in the work of the European Network and Information Security Agency (ENISA).⁷

Information systems within the framework of this directive have been identified as a key element of political, social and economic interaction in the European Union. Unhindered use of information systems, as well as their security, quality, efficiency and regularity in work within individual countries within the European Union, is of vital interest for the development of both internal markets and a modern, innovative and competitive market economy. Various and numerous types of attacks, violations or endangerment of information systems, in the sense of the execution of various cybercrimes, represent a serious threat to the achievement of a safer information society as a goal, and, on the other hand, represent a threat to the field of human rights itself, i.e. freedoms, but also of security and justice.⁸

Within the framework of the European Union, awareness has matured that there is a large number of objects in physical or software form that represent parts of critical infrastructure (in the sense of the object of an attack), and that interrupting, disrupting work or destroying, damaging this type of infrastructure would result in causing significant (property or non-property) damages to natural, i.e. legal, persons and their property⁹. In this sense, critical infrastructure is defined as a means, system or part of means from information systems that are essential for maintaining vital social functions, such as health, safety, economic or social well-being of people. Systems such as power plants, transport networks or communication net-

⁶ See J. Varvaele, „Europsko kazneno pravo i opća načela prava Unije“, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 2/2005, Zagreb, 855–882.

⁷ See A. M. Horjan, M. Šuperina, „Izgradnja strategije unutarnje sigurnosti Europske unije“, *Policija i sigurnost* 1/2012, Zagreb, 70–104.

⁸ See S. Stanić, „Savremeni oblici kompjuterskog kriminaliteta“, *Zbornik radova Društvena reakcija na savremene oblike ugrožavanja bezbjednosti*, Banja Luka 2012, 125–134.

⁹ See M. Clinard, *Corporate crime*, New York 1983, 118–127.

works in the service of states – are crucial to be protected, since their disruption, endangerment or destruction would lead, quite certainly, to catastrophic consequences. This tendency is accompanied by the development of sophisticated methods, such as the production and use of so-called "botnet"¹⁰ that include several levels of commission of criminal offense, where each of these levels can represent a significant risk to the public interest.¹¹

European Union Directive No. 40/2013/EU from 2013 prescribes a system of criminal liability and punishment for criminal offenses in the form of creating and using a "botnet", as an act of establishing remote control over a significant number of computers by infecting them through the installation of malicious software, and through precisely targeted "cyber" attacks.¹² In the situation when it is established or created, such a network constitutes a "botnet", which can be activated without the knowledge and consent of the owner, i.e. computer user in order to launch an attack on a wide scale and scope, which usually has such a capacity, i.e. the possibility and power to cause significant damage to someone else, any natural or legal person. These types of large and widespread attacks can cause significant economic damage, both through the disruption of work of information systems and communications, and through the loss or alteration of commercially important confidential information and data.

The Directive prescribes the type and level of criminal sanctions for perpetrators of various cybercrimes, which are not considered "less" socially dangerous crimes. The member states of the European Union¹³ are authorized in their national criminal legislation to prescribe the concept and conditions for the existence of a "less" socially dangerous crimes (e.g. causing damage to the integrity of computers, computer systems and data to such an extent and in such a way that does not exceed a certain threshold of criminal liability which requires the reaction of detection and prosecution authorities within the framework of criminal proceedings). On the other hand, the Directive, especially in the field of attacks against information systems, requires effective, proportional and sufficiently deterrent criminal sanctions (by type and extent), as well as the improvement of cooperation between judicial and other competent authorities of individual states, i.e. between states and competent authorities at the level of the European Union (Article 9).

¹⁰ A botnet is a network of computers or Internet-connected devices running bots under someone's control.

¹¹ See S. W. Brenner, B. J. Koops, "Approaches to Cybercrime Jurisdiction", *Journal of High Technology Law*, 2004, 4(1), 3–46.

¹² See M. Bača, J. Ćosić, „Prevencija računalnog kriminaliteta“, *Policija i sigurnost* 1/2013, Zagreb, 146–158.

¹³ K. Turković, *et al.*, *Komentar Kaznenog zakona*, Zagreb 2013, 129.

Directive 40/2013/EU (Article 2) gives the meaning of the terms and expressions used,¹⁴ so "legal person" means an entity having the status of a legal person under the applicable law, but does not include States or public bodies, institutions or bodies acting in the exercise of State authority, or public international organizations, while "without right" means the procedure including access, interference, or interception, which is not authorized by the owner or by another right holder of the system or of part of it, or not permitted under national law.

Also, the criminal offenses of unauthorized interference with the system and unauthorized interference with data, committed with intent, must be punishable by a sentence of imprisonment of at least three years, in cases where there was "significant" damage to the information system and their number through the use of the tools referred to in Article 7 of the Directive, i.e. devices and programs designed or adapted primarily for this purpose. In addition, for criminal offenses (Articles 4 and 5), the Directive foresees a threatened sentence of imprisonment of at least five years in prison in cases:¹⁵ a) when these criminal offenses were committed by a criminal organization, as defined by Framework Decision 841/2008/JHA, regardless of the penalty prescribed for the organization itself, b) if committing the criminal offense caused serious damage, or c) if the criminal offense was committed against the information system of the critical infrastructure.

2. "UNLAWFUL COMPUTER ACCESS" IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

Chapter Two of the Convention on Cybercrime "Measures to be Taken at the National Level", in the first part entitled "Substantive Criminal Law", prescribes several computer crimes with the obligation to introduce them into the national criminal legislation of the member states of the Council of Europe, while ensuring penalty types and measures. At this point, solid legal foundations have been laid for the incrimination of certain behaviors in connection with or in case of misuse of computers, computer data or computer systems in the domestic criminal legislation. Therefore, numerous solutions present in European criminal law, which are based on these standards, are unified, that is, standardized.¹⁶

¹⁴ See J. Pradel, G. Corstens, *Droit penal europeen*, Paris 2002, 189–194.

¹⁵ See I. Kokot, „Kaznenopravna zaštita računalnih sustava, programa i podataka“, *Hrvatska pravna revija* 3/2014, Zagreb, 301–327.

¹⁶ Z. Stojanović, N. Delić, *Krivično pravo, Posebni deo*, Beograd 2013, 252.

The Budapest Convention distinguishes the following groups of computer crimes (Article 13:¹⁷ a) offenses against the confidentiality, integrity and availability of computer data and systems, b) computer-related offenses, c) content-related offenses, and d) offenses related to infringements of copyright and related rights, for which the Convention recommends punishments to national legislations such as "effective, proportionate and dissuasive sanctions", which include deprivation of liberty (for natural persons), i.e. monetary sanction (for legal persons).¹⁸

In addition to the immediate action of execution, by which the characteristics of concrete computer offenses were realized, Title five of the Convention entitled: "Ancillary liability and sanctions" prescribes (Article 11) liability for their special, specific forms of manifestation. These are:¹⁹ a) attempted criminal offense – intentionally (with intent) starting the execution of one of the computer offenses, without causing criminally relevant consequences, and b) complicity in the form of: 1) aiding – intentionally, deliberately contributing, enabling, facilitating, creating conditions or assumptions for another person to commit one of the mentioned computer offenses, and 2) abetting - intentional, premeditated psychological influence on the will of another person in the sense of introducing a new or strengthening the existing, insufficiently firm, wavering decision for the execution of one of the computer offenses.

In addition to natural persons, legal persons should also be liable for computer offenses, according to international standards²⁰ (Article 12). The following conditions must be met for the liability of legal persons:²¹ a) if the criminal offense was committed for their benefit, b) if the criminal offense was committed by any natural person, acting either individually or as a part of an organ of the legal person, and c) if the natural person has a leading position within legal person, based on: 1) a power of representation of the legal person, 2) an authority to take decisions on behalf of the legal person, and 3) an authority to exercise control within the legal person.

In addition, the liability of legal persons for a computer crime can also be established in the case when the absence of supervision or control by the managing natural person enabled (facilitated, contributed to) the execution of one of the criminal offenses provided for by the Convention by a

¹⁷ See B. Čejović, *Međunarodno krivično pravo, Opšti i posebni deo*, Beograd 2006, 212–215.

¹⁸ See D. Korošec, D. Zagorec, M. Ambrož, *Mednarodno kazensko pravo, Praktikum*, Ljubljana 2006, 92–115.

¹⁹ See B. Petrović, D. Jovašević, A. Ferhatović, *Krivično pravo 2*, Sarajevo 2016, 189–194.

²⁰ See J. Pradel, G. Corstens, 189–194.

²¹ See D. Jovašević, *Korporativno krivično pravo*, Niš 2011, 34–36.

natural person, in favor of that legal person, based on his authority.²² Regarding the liability of legal persons²³ for computer crimes, the Convention foresees two more principles. These are: a) the liability of a legal person can be defined differently as: criminal, misdemeanor, civil or administrative, and b) the liability of a legal person does not exclude the simultaneous and parallel criminal liability of natural persons who have directly committed the offense (responsible person).²⁴

Criminal offenses against the confidentiality, integrity and availability of computer data and systems include the following criminal offences:²⁵ a) illegal access (Article 2), b) illegal interception (Article 3), c) data interference (Article 4), d) system interference (Article 5), and e) misuse of devices (Article 6).²⁶ National criminal legislations are required to ensure adequate system of punishments for these criminal offenses (Article 13) as "effective, proportionate and dissuasive sanctions", which include deprivation of liberty (for natural persons) or monetary sanctions (for legal persons).²⁷

In the group of international computer crimes against the confidentiality, integrity and availability of computer data and systems, there is, among others, the offense of "illegal access" (Article 2). This offense²⁸ consists in the intentional illegal access to the whole or any part of a computer system by infringing security measures with the intent of obtaining computer data or other dishonest intent (defamatory, dishonorable, low) or in relation to a computer system that is connected to another computer system.²⁹ It follows from the above description, that this criminal offense consists of the following elements of being. These are:³⁰ a) the object of the attack is defined multiple times as: 1) someone else's computer system as a whole, 2) any part of the computer system, and 3) a computer system that is connected to another computer system; b) the execution action is defined as access to the whole or any part of a computer system in the sense of entering it, i.e.

²² See M. Simović, D. Jovašević, M. Simović, *Privredno kazneno pravo*, Banja Luka 2015, 114–129.

²³ See P. Novoselec, *Uvod u gospodarsko kazneno pravo*, Zagreb 2009, 56–81.

²⁴ See Lj. Selinšek, *Gospodarsko kazensko pravo*, Ljubljana 2006, 145–169.

²⁵ See K. Ambos, *International Strafrecht*, München 2011, 312–331.

²⁶ See D. Vuletić, *Bezbednost u sajber prostoru*, Beograd 2012, 109–131.

²⁷ See D. Korošec, D. Zagorec, M. Ambrož, 92–115.

²⁸ See Lj. Selinšek, 145–169.

²⁹ See G. Vojković, M. Štambuk Šunjić, "Konvencija o kibernetičkom kriminalu i Kazneni zakon Republike Hrvatske", *Zbornik Pravnog fakulteta u Splitu* 1/2006, Split, 123–136.

³⁰ See V. Božić, "Kaznena politika i prevencija kaznenih djela protiv računarskih sustava, programa i podataka", *Zbornik radova Kaznena politika i prevencija kriminaliteta*, Beograd 2019, 187–202.

its use, direct or indirect, one-time or repeated, c) the execution action is undertaken illegally, without authorization, by infringement of national or international regulations, d) the execution action is undertaken in a certain way - by infringement of security measures, and e) the execution action is undertaken with a specific intention. It may be: 1) intention to obtain computer data, and 2) other dishonest intention. This intention must exist on the part of the perpetrator at the time of undertaking the act of committing a specific criminal offense, but it does not have to be realized in each specific case. The existence of intention indicates direct intent as a form of the perpetrator's guilt.

Important for the interpretation of the nature of this criminal offense (Article 1, Chapter One) under the title "Definitions", the Convention determines the basic terms related to computer crime. According to these solutions, a computer system means any device or group of interconnected or related devices, one or more of which, pursuant to a program, performs automatic processing of data. Computer data means any representation of facts, information or concepts in a form suitable for processing in a computer system, including a program suitable to cause a computer system to perform a function. On the other hand, the term service provider means: a) any public or private entity that provides users of its service with the ability to communicate by means of a computer system, and b) any other entity that processes or stores computer data on behalf of such communication service or users of such service. Finally, traffic data means any computer data relating to communication by means of a computer system, generated by a computer system that formed part in the chain of communication, indicating the communication's origin, destination, route, time, date, size, duration, or type of underlying service.

Illegal access to someone else's computer or computer network, in the sense of this international incrimination, is recognized by several criminal legislations of countries in the region of Southeast Europe (including the law of Bosnia and Herzegovina), except for the legislations of North Macedonia and Slovenia.

3. "UNAUTHORIZED ACCESS TO THE PROTECTED ELECTRONIC DATA PROCESSING SYSTEM AND NETWORK" UNDER THE LAW OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

3.1. Legal systematics of the criminal offense

In the criminal law system of Bosnia and Herzegovina, due to the specific social structure, three legal texts foresee a system of computer crimes

in separate, systematized heads (groups), and even under different names.³¹ This type of criminal offense is not recognized by the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina.³²

Thus, the Criminal Code of the Federation of BiH³³ in Chapter XXXII, entitled "Criminal offenses against electronic data processing system" provides for the following computer crimes:³⁴ a) damaging computer data and programs (Article 393), b) computer forgery (Article 394), c) computer fraud (Article 395), d) disturbing the work of the electronic data processing system and network (Article 396), e) unauthorized access to the electronic data processing protected system and network (Article 397) and f) computer sabotage (Article 398).

The Criminal Code of the Brčko District of BiH³⁵ provides for computer crimes in an identical manner in Chapter XXXII entitled "Criminal offenses against systems of electronic data processing".³⁶ The following criminal offenses are systematized:³⁷ a) damaging of computer information and programs (Article 387), b) electronic forgery (Article 388), c) computer fraud (Article 389), d) disrupting the operation of system and network for electronic data processing (Article 390), e) unauthorized access into protected system and network for electronic data processing (Article 391), and f) computer sabotage (Article 392).³⁸

The Criminal Code of the Republika Srpska³⁹ provides for a somewhat different name for computer crimes in Chapter XXXII under the title "Criminal offenses against computer data security". The following criminal offenses are systematized:⁴⁰ a) damage to computer data and programs

³¹ See S. Stanić, 125–134.

³² Criminal Code of Bosnia and Herzegovina – CCBiH, *Official Gazette of Bosnia and Herzegovina*, no. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15, 35/18, 46/21, 31/23 and 47/23.

³³ Criminal Code of the Federation of BiH – CCFBiH *Official Gazette of the Federation of Bosnia and Herzegovina* no. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 75/17 and 31/23.

³⁴ M. N. Simović, M. M. Simović, Lj. Todorović, *Krivični zakon Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2015, 124.

³⁵ Criminal Code of the Brčko District of BiH – CCBDBiH, *Official Gazette of Brčko District of Bosnia and Herzegovina*, no. 19/20, 3/24 and 14/24.

³⁶ See M. Pavlović, D. Tošić, 41–53.

³⁷ See M. N. Simović, „Prilog proučavanju kibernetičkog kriminaliteta u Bosni i Hercegovini“, *Izbor sudske prakse* 11/2011, Beograd, 64–69.

³⁸ See M. N. Simović, V. M. Simović, *Krivično pravo Brčko distrikta BiH, Posebni dio*, Laktaši 2021, 166–172.

³⁹ Criminal Code of the Republika Srpska – CCRS, *Official Gazette of the Republika Srpska*, no. 64/17, 104/18, 15/21, 89/21, 73/23 and 9/24.

⁴⁰ See D. Jovašević, Lj. Mitrović, V. Ikanović, *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srpske*, Banja Luka 2021, 807–809.

(Article 407), b) computer sabotage (Article 408), c) development and introducing computer viruses (Article 409), d) computer fraud (Article 410), e) unauthorized access to protected computers, computer networks, telecommunication networks and electronic data processing systems (Article 411), f) preventing and limiting access to a public computer network (Article 412), and g) unauthorized use of computer or computer networks (Article 413).

3.2. The law of the Federation of BiH and Brčko District of BiH

The criminal offense "Unauthorized access to protected system and electronic data processing network" is provided for in the Criminal Code of the Federation of BiH (Article 397)⁴¹ i.e. the Criminal Code of the Brčko District of BiH under the title "Unauthorized access to protected system and electronic data processing network" (Article 391) in the same legal description, with identical content and forms of manifestation, and prescribed penalties. According to both legal solutions, this criminal offense consists of access to system or network for electronic data processing by violating measures for protection without authorization.⁴²

The object of protection of the offense is defined as the efficiency, legality, orderliness and quality of the functioning of electronic data processing system or network.⁴³ On the other hand, the object of attack is defined in two ways as: a) electronic data processing system, and b) electronic data processing network. It is important that it is a system or network that is protected by special protection measures.⁴⁴

The act of committing a crime is defined as inclusion - entry, access to the system or network for electronic data processing.⁴⁵ For the existence of this offense, it is necessary that the action of execution is undertaken in a certain, legally prescribed manner:⁴⁶ a) without authorization - illegally, contrary to existing regulations, and b) in violation of protection measures, which indicates the blanket character of this offense since other regulations, i.e. technical rules (in the field of computer law) prescribe measures of protection of these systems, i.e. network, which must be known to the

⁴¹ See S. Stanić, 125-134.

⁴² Lj. Lazarević, B. Vučković, V. Vučković, *Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore*, Cetinje 2004, 823.

⁴³ See J. Matijašević Obradović, J. Dragojlović, „Metodika otkrivanja krivičnih dela računarskog kriminaliteta“, *Kultura polisa* 2/2021, Novi Sad, 51–63.

⁴⁴ See M. N. Simović, V. M. Simović, 166-172.

⁴⁵ See D. Randelović, *Visokotehnološki kriminal*, Beograd 2013, 161–178.

⁴⁶ See B. Vučković, V. Vučković, „Računarski kriminal“, *Zbornik radova Pravo i digitalne tehnologije*, Novi Sad 2019, 54–64.

perpetrator of the offense at the time the offense was committed.⁴⁷ This violation of protection measures appears in two forms, as:⁴⁸ 1) negative, passive action - omission, failure to apply, fully or partially, permanently or temporarily, of all or some protection measures, and 2) positive, active action - acting contrary to protection measures.⁴⁹

The perpetrator of the offense can be any person, while in terms of guilt, it is required that a person is aware of unauthorized, illegal nature of his actions. For this offense, according to both legal texts, a fine or a sentence of imprisonment of up to one year is alternatively prescribed.

This criminal offense has two more serious, qualified forms of manifestation.

The first serious form of the offense (paragraph 2) is committed by a person who uses data obtained by accessing a system or network for electronic data processing by violating measures for protection without authorization.⁵⁰ The action of committing the offense in this case is the use of computer data.⁵¹ It is important that this action is undertaken in relation to computer data.⁵²

For the existence of the offense, it is necessary that, at the time of undertaking the action of execution, the perpetrator is aware, that he has knowledge about the origin of the data that he uses in this way.⁵³ Namely, it must be a computer data obtained by unauthorized access, either of the perpetrator or of another person, to the system or network for electronic data processing, in a certain manner - by violating the measures, which the perpetrator of the offense must be aware of (therefore, it must be covered by his intent) at the time the offense is committed.⁵⁴

A sentence of imprisonment of up to three years is prescribed for this offense.

The most serious form of the offense (paragraph 3) exists if a more serious consequence is caused by the use of a computer data that the perpe-

⁴⁷ See N. Deretić, N. Samardžić, „Zaštita softvera od neovlašćene upotrebe pomoću smart kartica“, *Vesnik* 1–2/2023, Beograd, 61–71.

⁴⁸ See R. Baltazarević, „Digitalna pismenost kao sredstvo prevencije protiv sajber kriminala“, *Baština* 57/2022, 131–139.

⁴⁹ See N. Peršak *et al.*, *Računalniška/kibernetička kriminaliteta v Sloveniji*, Ljubljana 2006, 104–126.

⁵⁰ See A. Dedović, D. Stanojević, „Kompjuterski kriminal – opšta razmatranja“, *Zbornik radova Sigurnost i društvo*, Banja Luka 2021, 485–496.

⁵¹ See J. Kolouch, *Cyber Crime*, Praha 2016, 151–158.

⁵² See M. Pavlović, D. Tošić, 41–53.

⁵³ See J. Matijašević Obradović, J. Dragojlović, 51–63.

⁵⁴ See M. Zupančič, *Kriminaliteta v globalni komunikacijski mreži*, Ljubljana 1997, 71–86.

trator has obtained by access to the system or network for electronic data processing without authorization by violating the measures of protection.⁵⁵

A more serious, qualified consequence in this case occurs in the form of causing, inflicting a serious consequence to another (natural or legal) person.⁵⁶ When there are "serious" consequences of the offense, i.e. what they consist of for the other person, as a result of undertaking the action of execution of the basic form of the offense - it is a factual issue that the court resolves in each specific case based on established objective circumstances of the committed offense, i.e. subjective circumstances related to personality of its perpetrator.

Prescribed punishment for this offense is sentence of imprisonment for a term of six months to five years.

3.3. The law of the Republika Srpska

In a slightly different way, this criminal offense is provided for by the CCRS (Article 411) under the title "Unauthorized access to protected computers, computer networks, telecommunication networks and electronic data processing systems".⁵⁷ According to this legal description, the offense consists of connection to a computer or computer network or access to electronic data processing system by violating protection measures without authorization.⁵⁸

Although the CCRS does not provide a legal description of certain terms used, it is interesting that Article 20 of the Criminal Procedure Code of the Republika Srpska⁵⁹ defines the term computer system - paragraph (r). According to this legal solution, a computer (computer system), in the sense of the object of the attack, is any device or set of interconnected or related devices, one or more of which automatically process data based on a program.⁶⁰

The object of protection in case of this offense is defined as the legality, efficiency, quality or orderliness of the functioning of a computer net-

⁵⁵ See S. Macan, *Sajber pravo i pravni aspekti sajber prostora*, Banja Luka 2022, 119–132.

⁵⁶ See A. Ljeh, K. Curran, *Crime science and digital forensics*, Boca Raton 2021, 94–122.

⁵⁷ See M. Budimlić, P. Puharić, *Kompjuterski kriminalitet – kriminološki, krivičnopravni, kriminalistički i sigurnosni aspekt*, Sarajevo 2009, 91–114.

⁵⁸ See S. Petrović, *Kompjuterski kriminal*, Beograd 2004, 78–93.

⁵⁹ Criminal Procedure Code of the Republika Srpska, *Official Gazette of the Republika Srpska*, no. 53/12, 91/17, 66/18 and 15/21.

⁶⁰ D. Jovašević, Lj. Mitrović, V. Ikanović, *Krivično pravo Republike Srpske, Posebni dio*, Banja Luka 2017, 365.

work or electronic data processing system. On the other hand, the object of the attack is determined multiple times, so it appears as: a) computer, b) computer network, and c) electronic data processing system.

The action of commission of this criminal offense consists of two alternatively determined activities. These are:⁶¹ a) connection - entry, input, penetration into a computer or computer network, or b) access - accessing, gaining knowledge of or possession of electronic data processing.⁶²

For the existence of this offense, it is necessary that the action of execution is undertaken:⁶³ a) without authorization, i.e. illegally, contrary to existing regulations, b) in a certain manner - by violating protective measures (by acting contrary to existing measures or by not applying protective measures at all or for a certain period of time, fully or partially), and c) in relation to a specific object of attack - computer, computer network or electronic data processing system.⁶⁴

The perpetrator of this criminal offense can be any person, and in terms of guilt it requires intent, which includes awareness of unauthorized actions of the perpetrator.

Alternatively prescribed sentence for this offense is a fine or sentence of imprisonment for up to six months.

Criminal offense from Article 411 of the CCRS has two more serious, qualified forms of manifestation.⁶⁵

The first serious form of the offense (paragraph 2) is committed by a person who records or uses the data obtained by connecting to a computer or computer network or accessing an electronic data processing system without authorization, in violation of protection measures.⁶⁶

This criminal offense has the following characteristics:⁶⁷ a) the action of execution is manifested in the following alternatively prescribed activities. These are: 1) recording – taking notes, writing down data by various technical means, and 2) use – usage; and b) the object of attack is data obtained by connecting to a computer or computer network or access to electronic data processing in violation of protection measures, without authorization, either by the perpetrator of this offense or by another per-

⁶¹ See V. Božić, 187–202.

⁶² See J. Matijašević Obradović, J. Dragojlović, 51–63.

⁶³ D. Jovašević, Lj. Mitrović, V. Ikanović, (2017), 365.

⁶⁴ See D. Jovašević, Lj. Mitrović, V. Ikanović, (2021), 815–817.

⁶⁵ See S. Stanić, 125–134.

⁶⁶ See D. Dragičević, *Kompjuterski kriminal i informacijski sustavi*, Zagreb 1999, 112–135.

⁶⁷ See L. Komlen Nikolić, *et al.*, *Suzbijanje visokotehnološkog kriminala*, Beograd 2010, 109–116.

son.⁶⁸ Alternatively, a fine or a sentence of imprisonment of up to two years is prescribed for this offense.

The second, more serious form of the offense, for which a sentence of imprisonment of up to three years is prescribed, exists if, as a result of the action taken to commit the basic crime, there was a stoppage or serious disruption of the functioning of electronic data processing and data transmission or the network, or if other serious consequences occurred.⁶⁹ Here we are dealing with an offense qualified by a more serious consequence, which occurs out of negligence as a result of the action of commission, with which it must be in a cause-and-effect relationship.⁷⁰

A more serious, qualified consequence in this case occurs in the following forms of manifestation. These are:⁷¹ a) stoppage (cessation of work or functioning, fully or partially, permanently or temporarily), or serious disruption (aggravation, obstruction) of the functioning of electronic processing and transmission of data or network, or b) other serious consequences, the determination of which in a specific case represents a factual issue for the court, provided that they are of greater importance, of greater scope or intensity, or of longer duration.

A special form of this offense (paragraph 4) incriminates punishable preparatory actions for the commission of this criminal offense (*delicta preparata*).⁷² Namely, in this case, the criminal offense consists in producing, obtaining, selling or giving for use instructions or means intended for entering a computer system.⁷³ The offense in this form is conceived according to model of the formal delict, which means that it is exhausted in the action itself.⁷⁴

The action of commission of this form of criminal offense consists of the following, alternatively prescribed activities:⁷⁵ a) production - making, composing, creating, assembling a new object that did not exist until then, b) obtaining - acquiring, coming into possession of the object, directly or indirectly, on any way or by any means, c) sale - alienation, disposal with an object in exchange for domestic or foreign money, and d) giving the object to another person for use - the activity of enabling, facilitating, aid-

⁶⁸ See M. Pavlović, D. Tošić, 41–53.

⁶⁹ See J. Matijašević Obradović, J. Dragojlović, 51–63.

⁷⁰ See B. Neison, A. Phillips, E. Steuart, *Guide to computer forensics and investigations*, Boston 2019, 75–93.

⁷¹ D. Jovašević, Lj. Mitrović, V. Ikanović, (2021), 817.

⁷² K. Turković, *et al.*, 341.

⁷³ See S. Stanić, 125–134.

⁷⁴ B. Pavišić, V. Grozdanić, P. Veić, *Komentar Kaznenog zakona*, Zagreb 2007, 558.

⁷⁵ D. Jovašević, Lj. Mitrović, V. Ikanović, (2017), 365.

ing, creating conditions for another person to come into the possession, ownership of the object.

It is essential that any of the several alternatively foreseen activities in the sense of this incrimination is undertaken in relation to the specific object of attack - instructions or means intended for entering (penetrating into) the computer system.⁷⁶

4. CONCLUSION

In modern criminal law in recent decades, there has been a tendency to unify fundamental legal solutions in individual national legislations based on universal and regional (primarily European) international standards. In this sense, the standards established in numerous international documents adopted within the framework of the Council of Europe or the European Union are of special importance for European legislation. One of such European documents is the Council of Europe Convention on Cybercrime (Budapest, 2001). This Convention contains numerous standards that establish a system of criminal liability, i.e. punishment for various forms of misuse of computers, i.e. computer systems or information technology.

Among computer crimes, this Convention, in the second section entitled "Substantive criminal law", provides for the concept, characteristics and content of the criminal offense of "Illegal access" (Article 2). This international computer crime consists in the intentional access to the whole or any part of a computer system without right, by infringing security measures, with the intent of obtaining computer data or other dishonest intent, or in relation to a computer system that is connected to another computer system.

Based on this standard, numerous European criminal legislations in the system of computer crimes prescribe, among others, this criminal offense under different names, but with more or less identical content, elements of being, characteristics or forms of manifestation: a) access to a protected computer, computer network and electronic data processing without authorization (Article 302 of the Criminal Code of Serbia), b) access without authorization (Article 266 of the Criminal Code of Croatia), c) access to the computer system without authorization (Article 353 of the Criminal Code of Montenegro), d) access to a protected system and network of electronic data processing without authorization (Article 397 of the CC FBiH and Article 391 of the CCBDBiH), and e) access to a protected computer, computer network, telecommunication network and electronic data processing without authorization (Article 411 of the CCRS). This criminal

⁷⁶ See J. Matijašević Obradović, J. Dragojlović, 51–63.

offense, with greater or lesser differences, consists in connection (entry, access) to a computer or computer network or access to electronic data processing in a specific way without authorization - by infringing (acting contrary to) prescribed protection measures (which have been established in in order to ensure the security of computer systems).

LIST OF REFERENCES

Scientific works

1. Ambos, Kai, *International Strafrecht*, C. H. BECK, München 2011;
2. Архипов, Владислав Владимирович, *Интернет - право: учебник и практикум для вузов*, Издательство Юрайт, Москва 2022;
3. Bača, Miroslav, Ćosić, Jasmin, "Prevenција računalnog kriminaliteta", *Policija i sigurnost*, Zagreb, 1/2013;
4. Baltazarević, Radoslav, "Digitalna pismenost kao sredstvo prevencije protiv sajber kriminala", *Baština*, 57, 2022;
5. Božić, Vanda, "Kaznena politika i prevencija kaznenih djela protiv računarskih sustava, programa i podataka", *Zbornik radova Kaznena politika i prevencija kriminaliteta*, Beograd, 2019;
6. Brenner, Susan W., Koops, Bert - Jaap, "Approaches to Cybercrime Jurisdiction", *Journal of High Technology Law*, 2004, 4(1);
7. Budimlić, Muhamed, Puharić, Predrag, *Kompjuterski kriminalitet – kriminološki, krivičnopravni, kriminalistički i sigurnosni aspekt*, Sarajevo 2009;
8. Clinard, Marshall, *Corporate crime*, Free Press, New York, Collier Macmillan, London 1983;
9. Čejović, Bora, *Međunarodno krivično pravo, Opšti i posebni deo*, Dosije, Beograd 2006;
10. Чирков Дмитрий Константинович, Саркисян Армен Жораевич, "Преступность в сфере высоких технологий: тенденции и перспективы", *Вопросы безопасности*, 2, 2013;
11. Dedović, Aleksandar, Stanojević, Dejan, "Kompjuterski kriminal – opšta razmatranja", *Zbornik radova Sigurnost i društvo*, Banja Luka 2021;
12. Deretić, Nemanja, Samardžić, Nikola, "Zaštita softvera od neovlašćene upotrebe pomoću smart kartica", *Vesnik*, 1–2/2023;
13. Deutscher Bundestag, „Cyberkriminalität“ *Strafrechtliche Regelungen in Deutschland und ausgewählten EU-Mitgliedstaaten*, Wissenschaftliche Dienste 2019;
14. Dragičević, Dražen, *Kompjuterski kriminal i informacijski sustavi*, Informator, Zagreb 1999;
15. Glenny, Misha, *Cybercrime. Kriminalität und Krieg im digitalen Zeitalter*, Deutsche Verlags -Anstalt, München 2012;

16. Gordon, Sarah, "On the definition and classification of cybercrime", *Journal in Computer Virology*, 2/2006;
17. Horjan, Ana-Marija, Šuperina, Marijan, "Izgradnja strategije unutarnje sigurnosti Europske unije", *Policija i sigurnost*, Zagreb, 1/2012;
18. Liang, Jiansheng, *Criminalite informatique*, Service de Documentation, Ecole Nationale Supérieure des Sciences de l'information et des Bibliothèques, Generale du Secretariat General d'Interpol, 1999;
19. Ljeh, Anthony C., Curran, Kevin, *Crime science and digital forensics*, Boca Raton 2021;
20. Jovašević, Dragan, *Korporativno krivično pravo*, Pravni fakultet, Niš 2011;
21. Jovašević, Dragan, Mitrović, Ljubinko, Ikanović, Veljko, *Krivično pravo Republike Srpske, Posebni dio*, Panevropski univerzitet „APEIRON“, Banja Luka 2017;
22. Jovašević, Dragan, Mitrović, Ljubinko, Ikanović, Veljko, *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srpske*, JU Službeni glasnik Republike, Banja Luka 2021;
23. Kareklàs, Stéphanos Emmanouil, *Priručnik za krivično pravo Evropske unije*, Institut za uporedno pravo, Beograd 2009;
24. Kokot, Ivica, "Kaznenopravna zaštita računalnih sustava, programa i podataka", *Hrvatska pravna revija*, Zagreb, 3/2014;
25. Komlen Nikolić, Lidija, et al., *Suzbijanje visokotehnološkog kriminala*, Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca, Beograd 2010;
26. Korošec, Damjan, Zagorec, Dean, Ambrož, Matijaž, *Mednarodno kazensko pravo, Praktikum*, Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 2006;
27. Kolouch, Jan, *Cyber Crime*, CZ.NIC, Praha 2016;
28. Куач, Куач Ны Тхе, "Применение информационных технологий в уголовном законодательстве", *Universum: экономика и юриспруденция: электрон. научн. журн.*, 4(126), 2025;
29. Lazarević, Ljubiša, Vučković, Branko, Vučković, Vesna, *Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore*, „Obod“, Cetinje 2004;
30. Macan, Siniša, *Sajber pravo i pravni aspekti sajber prostora*, Panevropski univerzitet „APEIRON“, Banja Luka 2022;
31. Максимович Домбровский Юрий, "Актуальные проблемы противодействия преступлениям, совершенным с использованием информационно-телекоммуникационных технологий, в том числе сети интернет", *Юридические науки*, "НоваУм", 37/2022;
32. Martin, Daniel, „Cyber-terrorism: le nouveau peril“, *Politique internationale*, No. 77, 9/1997;
33. Matijašević Obradović, Jelena, Dragojlović, Joko, "Metodika otkrivanja krivičnih dela računarskog kriminaliteta", *Kultura polisa*, 2/2021;
34. McGovern, R., "La fraude aux telecommunications", *Revue internationale de police criminelle*, Vol. 51, 464/1997;

35. McQuade, Samuel (ed.), *The Encyclopedia of Cybercrime*, Westport, CT Greenwood Press, 2009;
36. Neison, Bill, Phillips, Amelia, Steuart, Christopher, *Guide to computer forensics and investigations*, MA: Course Technology Cengage Learning, Boston 2019;
37. Novoselec, Petar, *Uvod u gospodarsko kazneno pravo*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb 2009;
38. Pavišić, Berislav, Grozdanić, Velinka, Veić, Petar, *Komentar Kaznenog zakona*, Narodne novine, Zagreb 2007;
39. Pavišić, Berislav, Kamber, Krešimir, Parenta, Iva, *Kazneno pravo Vijeća Europe*, Golden Marketing - Tehnička knjiga, Rijeka 2016;
40. Pavlović, Mirjana, Tošić, Danijela, "Krivičnopravna zaštita bezbednosti računarskih podataka", *Bizinfo*, Blace, 1/2017;
41. Peršak, Nina, et al., *Računalniška/kibernetička kriminaliteta v Sloveniji*, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Ljubljana 2006;
42. Petrović, Borislav, Jovašević, Dragan, *Međunarodno krivično pravo*, Pravni fakultet, Sarajevo 2010;
43. Petrović, Borislav, Jovašević, Dragan, Ferhatović, Amila, *Krivično pravo 2*, Pravni fakultet, Sarajevo 2016;
44. Petrović, Slobodan, *Kompjuterski kriminal*, Medija centar Odbrana, Beograd 2004;
45. Pradel, Jean, Corstens, Geert, *Droit penal europeen*, Dalloz, Paris 2002;
46. Randelović, Dragan, *Visokotehnoški kriminal*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd 2013;
47. Rast, Johann, „Cybercrime: Herausforderung Computerkriminalität“, *WiM - Wirtschaft in Mittelfranken*, 12/2012;
48. Richet, Jean-Loup, "How cybercriminal communities grow and change: An investigation of ad-fraud communities", *Technological Forecasting and Social Change*, 2022;
49. Selinšek, Ljiljana, *Gospodarsko kazensko pravo*, GV založba, Ljubljana 2006;
50. Simović, M. Miodrag, *Prilog proučavanju kibernetičkog kriminaliteta u Bosni i Hercegovini, Izbor sudske prakse*, Beograd, 11/2011;
51. Simović, N. Miodrag, Jovašević, Dragan, Simović, M. Marina, *Privredno kazneno parvo*, Pravni fakultet, Istočno Sarajevo 2015;
52. Simović, N. Miodrag, Simović, M. Marina, Todorović, Ljubo, *Krivični zakon Bosne i Hercegovine*, Fineks, Sarajevo 2015;
53. Simović, N. Miodrag, Jovašević, Dragan, Simović, M. Vladimir, "Korporativno krivično pravo – nova oblast kaznenog prava i naučne discipline", *Pravne teme*, 6/2015;
54. Simović, N. Miodrag, Simović, M. Vladimir, *Krivično pravo Brčko distrikta BiH, Posebni dio*, Grafomark, Laktaši 2021;

55. Simović, N. Miodrag, Blagojević Milan, Simović, M. Vladimir, *Međunarodno krivično pravo, treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu 2023;
56. Simović, N. Miodrag, Simović M. Marina, Simović M. Vladimir, Simović, Milena, *Međunarodno pravo ljudskih prava*, Istraživački centar, Banja Luka 2003;
57. Stanić, Sanja, "Savremeni oblici kompjuterskog kriminaliteta", *Zbornik radova Društvena reakcija na savremene oblike ugrožavanja bezbjednosti*, Banja Luka 2012;
58. Stojanović, Zoran, Delić, Nataša, *Krivično pravo, Posebni deo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2013;
59. Sukhai, Nataliya B., "Hacking and cybercrime", *Proceedings of the 1st annual conference on Information security curriculum development*, New York, NY, USA, ACM 2004;
60. Turković, Ksenija, et al., *Komentar Kaznenog zakona*, Narodne novine, Zagreb 2013;
61. Varvael, John, A.E., "Europsko kazneno pravo i opća načela prava Unije", *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, 2/2005;
62. Vojković, Goran, Štambuk Sunjić, Marija, "Konvencija o kibernetičkom kriminalu i Kazneni zakon Republike Hrvatske", *Zbornik Pravnog fakulteta u Splitu*, Split, 1/2006;
63. Vučković, Branko, Vučković, Vesna, "Računarski kriminal", *Zbornik radova Pravo i digitalne tehnologije*, Novi Sad 2019;
64. Vuletić, Dejan, *Odbrana od pretnji u sajber prostoru*, Institut za stratejska istraživanja, Beograd 2011;
65. Vuletić, Dejan, *Bezbednost u sajber prostoru*, MC Odbrana, Beograd 2012;
66. Walden, I., *Computer Crimes and Digital Investigations*, Oxford University Press, Oxford 2007;
67. Zupančič, Maja, "Kriminaliteta v globalni komunikacijski mreži", *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, Ljubljana, 48/1997.

Legal documents

1. Criminal Code of Bosnia and Herzegovina – CCBiH, *Official Gazette of Bosnia and Herzegovina*, no. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/ 15, 35/18, 46/21, 31/23 and 47/23;
2. Criminal Code of the Brčko District of Bosnia and Herzegovina – CCBDBiH, *Official Gazette of the Brčko District of Bosnia and Herzegovina*, no. 19/20, 3/24 and 14/24;
3. Criminal Code of the Federation of Bosnia and Herzegovina – CCFBiH, *Official Gazette of the Federation of Bosnia and Herzegovina*, no. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 75/17 and 31/23;

4. Criminal Code of the Republika Srpska – CCRS, *Official Gazette of the Republika Srpska*, no. 64/17, 104/18, 15/21, 89/21, 73/23 and 9/24;
5. Criminal Procedure Code of the Republika Srpska, *Official Gazette of the Republika Srpska* no. 53/12, 91/17, 66/18 and 15/21.

Академик проф. др Миодраг Н. Симовић

Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине
Европска академија наука и умјерности
Руска академија природних наука
Правни факултет Универзитета у Бихаћу, професор емеритус
Судија Уставног суда Босне и Херцеговине у пензији

Проф. др Владимир М. Симовић

Тужилаштво Босне и Херцеговине
Факултет за безбједност и заштиту Независног универзитета
у Бањој Луци

КРИВИЧНО ДЈЕЛО НЕОВЛАШЋЕНИ ПРИСТУП РАЧУНАРУ ИЛИ РАЧУНАРСКОЈ МРЕЖИ: ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ И ПРАВО БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Сажетак

У савременом кривичном праву посљедњих деценија присутна је тенденција унификације темељних законских рјешења у националним законодавствима на бази међународних стандарда. Посебан значај имају стандарди донијети у документима Савјета Европе као што је Конвенција о високотехнолошком криминалу (Будимпешта, 2001). Ова конвенција поставља темељ кривичне одговорности за различите облике злоупотребе рачунара, односно информационе технологије, те основа кажњивости физичких или правних лица као њихових учинилаца. Међу рачунарским кривичним дјелима се издваја дјело "Незаконит приступ рачунару" (члан 2.).

На бази овог стандарда кривично дјело "неовлашћени приступ рачунару или рачунарској мрежи" прописују бројна регионална законодавства на подручју Западног Балкана, осим Сјеверне Македоније и Словеније. Ово се кривично дјело састоји у неовлашћеном укључивању у рачунар или рачунарску мрежу или у неовлашћеном приступу електронској обради података кршењем мјера заштите. У раду се на бази европских стандарда анализира појам, садржина, елементи бића,

карактеристике, те облици/видови испољавања кривичног дјела неовлашћени приступ рачунару или рачунарској мрежи у законодавству Босне и Херцеговине.

Кључне ријечи: *Рачунар, Злоупотреба; Кривично дјело; Европски стандарди; Кривична санкција.*

УДК/UDC 614.86:343.147

614.86:340.66

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД / REVIEW ARTICLE

Проф. др Милан Вујанић

Факултет за саобраћај, комуникације и логистику, Будва

Судија др Драган Обрадовић

Правосудна академија, Београд

Милан Божовић, дипл. инж.

Traffic safety group, Београд

НОВИ ДОМЕТИ ВЕШТАЧЕЊА САОБРАЋАЈНИХ НЕЗГОДА У СУДСКИМ ПОСТУПЦИМА

Саобраћајне незгоде су свакодневна реалност широм света, као и њихове последице – материјална штета, различите врсте повреда, па и смртне последице. У већини ситуација, осим код мање материјалне штете када учесници сачињавају Европски извештај о саобраћајној незгоди, органи поступка – полиција односно јавни тужιοици обављају увиђај. Развој науке и технике доноси и нова решења у аутомобилској индустрији. То се огледа у новим технолошким решењима, пре свега код нових путничких возила, произведених у државама Европске уније, али и САД. О тим решењима и њиховом утицају на повећање безбедности саобраћаја на путевима још увек се мало зна. Уређаји, који су уграђени у новим путничким возилима могу да у битном допринесу бржем и лакшем решавању узрока појединих, па и најтежих саобраћајних незгода.

Аутори су у раду покушали да укажу на потребу да се органи поступка – полиција и јавни тужιοици, који врше увиђаје упознају са новим решењима у аутомобилској индустрији која су од значаја за брзо и ефикасно утврђивање узрока саобраћајне незгоде код саобраћајних

Милан Вујанић, vijanic@mail.com.

Драган Обрадовић, dr.gaga.obrad@mail.com.

Милан Божовић, bozovicmilan@yahoo.com.

незгода са учешћем путничких возила. И не само они, него и вештаци саобраћајно техничке струке који на захтев орган поступка треба да утврђују да ли пропусти појединих учесника представљају узрок или допринос за настанак саобраћајне незгоде.

Упознавање са новим технолошким решењима и подацима који се могу добити након благовременог изузимања и анализе података из тих уређаја од стране лиценцираних вештака од значаја је за ефикасност у раду органа поступка, пре свега судова и воде смањењу трошкова казненних поступака (кривичних и прекршајних). Такође, то је од значаја и за парнични поступак у погледу накнаде штете, који поступак се спроводи после правноснажног окончања казnenних поступака.

Кључне речи: Увиђај; Саобраћајна незгода; Вештачење; Судски поступци.

1. УВОД

Саобраћај је жив „организам“. У директној вези са друмским саобраћајем су и саобраћајне незгоде (даље: СН). Подаци Светске здравствене организације (даље: WHO) показују да су СН током 2019. године биле водећи узрок смрти деце и младих (старости од 5 до 29 година), а када се посматрају сви узрасти СН су биле 12. по реду узрок смртог страдања. Од укупног броја погинулих две трећине су радно способне особе (старости од 18 до 59 година), што узрокује огромне здравствене, социјалне и економске штете у целом друштву.¹

Према годишњем статистичком извештају о безбедности саобраћаја Европске комисије СН у 27 држава чланица Европске Уније (даље: ЕУ) током 2022. године погинуло је 20.634 лица, а више од 1.13 милиона лица је повређено.²

Америчка Национална асоцијација за управљање саобраћајем на путевима извештава да је 94% саобраћајних незгода са тешко повређеним или погинулим лицима проузроковано људском грешком.³

У медијима широм света скоро да нема дана да се у медијима не појави нека нова информација о СН са тешким односно најтежим – смртним последицама. То су директне последице масовног саобраћај-

¹ World Health Organization, Global status report on road safety 2023.

² European Commission, Annual statistical report on road safety in the EU, 2024. European Road Safety Observatory, Brussels, European Commission, Directorate General for Transport, February 2024.

³ National Highway Traffic Safety Administration (NHTSA), (2016). 2015 motor vehicle crashes: overview DOT HS 812 318. Traffic Safety Facts Research Note.

ног преступништва.⁴ Иста је ситуација и БиХ, али и у Србији, оне су константа.

У свету, и у Србији евидентне су свакодневне промене у саобраћају. Различити су аспекти тих промена поготово у друмском саобраћају у коме сви учествујемо, и које су објективно највидљивије. То се пре свега огледа у квантитативном али у квалитативном смислу, кроз повећање броја најразличитијих возила и превозних средстава на путевима, кроз појаву нових превозних средстава – електрични тротинети, електрични бицикли, све модернији квадови..., у погледу нових врста возила која се појављују и учествују у саобраћају – електрична возила, хибридна возила, али и аутономна возила која су већ постала реалност на путевима широм света. Електро возила и аутономна возила представљају будућност друмског саобраћаја. Унапређује се и путна инфраструктура која омогућава учешће ових возила у саобраћају.

Када се помене СН, код већине људи једна од првих асоцијација је, по правилу, увиђај после кога следи, скоро увек неки судски поступак у зависности од последица. У већини случајева то је прекршајни поступак када је у питању мања материјална штета као последица СН, али често су у питању и кривични поступци када су последице СН настрадала лица и велика материјална штета. У првом моменту скоро нико не размишља о значају увиђаја СН за парнице о накнади штете.⁵

У раду ће бити речи о појединим званичним подацима о СН у Србији и БиХ у претходном периоду, одређеним тенденцијама и показатељима у вези са безбедношћу саобраћаја у овим државама. Осим тога, биће речи и о одредбама најважнијих прописа из кривичног поступка у овим државама у вези са обезбеђењем односно извођењем појединих доказа у кривичном поступку.

Циљ рада је да се пре свега органи поступка који врше увиђаје у обе државе – полиција и јавни тужиоци упознају са новим решењима у аутомобилској индустрији која су од значаја за брзо и ефикасно утврђивање узрока код СН са учешћем путничких возила. Нова ре-

⁴ Н. Мрвић Петровић, Д. Обрадовић, “Reckless driving – how to prevent Russian roulette on Serbian roads”, *Међународни научни тематски скуп „Саобраћај, криминалитет и урбана безбедност“*, Тематски зборник радова међународног значаја (ур. А. Батрићевић, Д. Обрадовић), Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд – Палић 2023, 63.

⁵ Д. Обрадовић, „Значај увиђаја саобраћајне незгоде у парницама за накнаду штете“, *XIV међународни научни скуп: Обавезно осигурање, накнада штете и нови грађански судски поступци* (ур. З. Петровић), Удружење за одштетно право, Intermex, Београд 2011, 216–217.

шења су од значаја и за вештаке саобраћајно техничке струке који на захтев органа поступка треба да утврђују да ли пропусти појединих учесника представљају узрок или допринос за настанак СН.

Упознавање са новим технолошким решењима и подацима који се могу добити након благовременог изузимања и анализе података из тих уређаја од стране лиценцираних вештака од значаја су за ефикасност у раду органа поступка, пре свега судова и воде смањењу трошкова казних поступака (кривичних и прекршајних). Коришћење ових нових алата не искључује могућност њиховог коришћења и у прекршајним поступцима, у поступцима пред осигуравајућим друштвима када се процењује основаност захтева за накнаду штете на возилима, односно да ли се евентуално ради о покушајима превара у осигурању, као и у поступцима за накнаду штете пред надлежним судовима. Ипак, акценат у раду биће на коришћењу нових алата у кривичним поступцима у обе државе.

2. ПОЈЕДИНИ ЗВАНИЧНИ ПОДАЦИ О САОБРАЋАЈНИМ НЕЗГОДАМА У СРБИЈИ И БИХ

Према подацима Агенције за безбедност саобраћаја (даље: АБС) током 2023. године у СН у Републици Србији на путевима догодило се 32.850 СН у којима је смртно страдало 503 лица, тешке телесне повреде су задобила 3.398 лица, док је лаке телесне повреде задобило 15.661 лица. Догодио се и 19.386 СН само са материјалном штетом. Посматрано процентуално у 2023. години дошло је до смањења броја СН са смртно настрадалим лицима за око 7% и укупног броја смртно настрадалих лица за око 9%, смањења укупног броја СН са материјалном штетом и укупног броја СН, односно до смањења броја СН са лицима која су задобила лаке телесне повреде и укупно настрадалих лица. У осталим параметрима дошло је до незнатног повећања броја СН са повређеним и укупно настрадалим лицима, док је највећи пораст забележен код броја лица која су у СН задобила тешке телесне повреде.⁶ То се још боље види из Табеле 1.

⁶ Агенција за безбедност саобраћаја, *Статистички извештај о стању безбедности саобраћаја на путевима у Републици Србији за 2023*, <https://www.abs.gov.rs/rsl/statisticki-izvestaji>, 13. 3. 2025.

Табела 1: Подаци Агенције за безбедност саобраћаја: Основни показатељи стања
безбедности саобраћаја у Републици Србији, период 2019–2023. године

	СН	СН	СН	СН	Укупно					Укупно
Година	ПОГ	ПОВ	НАСТ	МШ	СН	ПОГ	ТТР	ЛТП	ПОВ	НАСТ
2019	494	13.748	14.242	21.525	35.767	534	3.322	17.094	20.416	20.950
2020	459	11.850	12.309	18.401	30.710	492	2.954	14.297	17.251	17.743
2021	482	13.271	13.753	20.821	34.574	521	3.347	16.557	19.904	20.425
2022	505	12.802	13.307	19.933	33.240	553	3.302	15.817	19.119	19.672
2023	470	12.994	13.464	19.386	32.850	503	3.398	15.661	19.059	19.562
Промена	-7%	1%	1%	-3%	-1%	-9%	3%	-1%	0%	-1%

Извор: Агенција за безбедност саобраћаја

Према подацима МУП РС на путевима Србије догодиле су се 31.922 СН у периоду од 1. јануара до 29. децембра 2024. године, у којима је живот изгубила 501 особа, док је 18.807 повређено.⁷

То није коначан и стварни број СН на путевима Србије, не само ових пет година, него и било које године у претходном периоду од када се примењује Закон о безбедности саобраћаја на путевима (даље: ЗБС)⁸ и од када постоји у Србији примена тзв. Европског извештаја о осигурању (даље: Европски извештај), који се примењује на СН са мањом материјалном штетом – штета која представља обележја прекршаја.

Према извештају Босанскохерцеговачког ауто-мото клуба (даље: БИХАМК), током 2023. године у БиХ је забележено укупно 35.148 СН, што представља повећање од 10,89% у односу на 2022. годину. У тим незгодама живот је изгубило 255 особа, док је 1.695 особа задобило теже, а 9.249 лакше повреде.⁹

БИХАМК је током марта 2025. године презентовао податке за 2024. годину у којој се догодило укупно 35.854 СН од којих је 8.007

⁷ <https://pravoucentar.rs/tragican-bilans-na-putevima-srbije-u-2024-vise-od-500-stradalih-u-saobracajnim-nesrecama/>, Право у центар, (Бета), 2. јануар 2025., 13. 3. 2025.

⁸ Закон о безбедности саобраћаја на путевима, *Службени гласник РС*, бр. 41/2009, 53/2010, 101/ 2011, 32/2013, 55/2014, 96/2015, 9/2016, 24/2018, 41/2018, 87/2018, 23/2019, 128/2020, 76/2023 и 19/2025.

⁹ <https://www.logistika.ba/statistika-o-saobracajnim-nezgodama-zapadnog-balkana-2020-2024/>, 23. 3. 2025.

СН са погинулим и повређеним лицима, те 27.847 СН са материјалном штетом. Живот су изгубиле 222 особе, док је 11.300 особа задобило теже или лакше телесне повреде. Анализирајући статистику, приметно је повећање укупног броја СН за 2,01% у односу на катастрофалну 2023. годину, која је у односу на претходну имала повећање за 10,89 %. Неславан процентуални раст се примећује и код броја СН са погинулим или повређеним особама, јер је у 2024. години регистрован раст од 4,46 %.¹⁰

3. КРИВИЧНА ДЕЛА И ПОЈЕДИНИ ДОКАЗИ У КРИВИЧНИМ ПОСТУПЦИМА У СРБИЈИ И БИХ

Кривични законик Републике Србије (даље: КЗ)¹¹ у глави XXVI која се односи на кривична дела против безбедности јавног саобраћаја, садржи два кривична дела која се односе искључиво на друмски саобраћај – угрожавање јавног саобраћаја (чл. 289 КЗ) и тешка дела против безбедности јавног саобраћаја (чл. 297 КЗ). Нека друга кривична дела из ове главе односе се не само на друмски већ и на друге врсте саобраћаја, односно на ваздушни саобраћај, па их стога и не помињемо. Кривични поступци у вези са СН на путевима регулисани су одредбама Законика о кривичном поступку (даље: Законик).¹² Кључни пропис који дефинише пропусте појединих учесника у саобраћају у Србији је ЗБС.

Законик поред осталих доказних радњи, у својим одредбама, прописује и вештачење. Такође, прописује и поједине посебне врсте вештачења, али не и саобраћајно техничко вештачење иако је значај ове врсте вештачења вишеструк – за учеснике у СН, за њихове породице, за оштећене у СН (физичка и правна лица), али и за државу са економског аспекта због висине штете од последица СН.¹³

Босна и Херцеговина (даље: БиХ) је држава састављена од два ентитета – Федерације Босне и Херцеговине (даље: Федерација БиХ) и Републике Српске (даље: Р. Српска) и посебног дела – Брчко дис-

¹⁰ <https://balkans.aljazeera.net/teme/2025/3/15/brojevi-su-neumoljivi-i-bolni-sve-vise-mrtvih-na-cestama>, Ален Јазић, 15. март 2025, 23. 3. 2025.

¹¹ Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 и 94/2024.

¹² Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019, 27/21 и 62/2021.

¹³ Д. Обрадовић, М. Божовић, Ј. Шкрилец, „Значај употребе савремених алата у анализи саобраћајних незгода у кривичном поступку“, *XXII Симпозијум Вештачење саобраћајних незгода и преваре у осигурању* (ур. М. Вујанић), Traffic safety group, Ивањица 2023, 441.

трикт Босне и Херцеговине (даље: БД БиХ). На законодавном нивоу постоје федерални закони, који важе за све делове ове државе, а осим тога сваки од ентитета и Брчко дистрикт имају и своје посебне законе.

Кривични закон БиХ (даље: КЗ БиХ)¹⁴ у својим одредбама које се односе на групу кривичних дела против безбедности саобраћаја не садржи одредбе које се односе на безбедност друмског саобраћаја, с обзиром да је то у надлежности ентитета односно БД БиХ.

Кривични закон Федерације БиХ (даље: КЗ ФБиХ)¹⁵ у глави XXVIII која се односи на кривична дела против сигурности јавног промета садржи три кривична дела која се односи искључиво на друмски саобраћај – угрожавање јавног промета (чл. 332 КЗ ФБиХ), угрожавање јавног промета због омамљености (чл. 333 КЗ ФБиХ), тешка кривична дјела против сигурности јавног промета (чл. 336 КЗ ФБиХ).

Кривични законик Р. Српске (даље: КЗ Р. Српске)¹⁶ у глави XXXI која се односи на кривична дела против безбједности јавног саобраћаја садржи једно кривично дело која се односи искључиво на друмски саобраћај – угрожавање јавног саобраћаја (чл. 402 КЗ Р. Српске) и још једно кривично дело које се односи не само на поједине видове друмског саобраћаја (аутобуски, трамвајски и тролејбуски) али и на друге видове саобраћаја (железнички, бродски и саобраћај жичаром) – угрожавање посебних видова саобраћаја (чл. 403 КЗ Р. Српске).

Кривични закон БД БиХ (даље: КЗ БДБиХ)¹⁷ у глави XXVIII која се односи на кривична дела против сигурности јавног саобраћаја садржи три кривична дела која се односи искључиво на друмски саобраћај – угрожавање јавног саобраћаја (чл. 326 КЗ БДБиХ), угрожавање јавног саобраћаја због омамљености (чл. 327 КЗ БДБиХ), тешка кривична дјела против сигурности јавног саобраћаја (чл. 330 КЗ БДБиХ).

¹⁴ Кривични закон Босне и Херцеговине, *Службени гласник БиХ*, бр. 3/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018, 46/2021, 31/2023 и 47/2023.

¹⁵ Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине, *Службене новине ФБиХ*, бр. 36/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016, 75/2017 и 31/2023.

¹⁶ Кривични законик Републике Српске, *Службени гласник РС*, бр. 64/2017, 104/2018 – одлука УС, 15/2021, 89/2021, 73/2023, *Службени гласник БиХ*, бр. 9/2024 – одлука УС БиХ, *Службени гласник РС* бр. 105/2024 – одлука УС, 19/2025, *Службени гласник БиХ*, бр. 14/2025 – одлука УС БиХ.

¹⁷ Кривични закон Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, *Службени гласник Брчко дистрикта БиХ*, бр. 19/2020 – пречишћен текст, 3/2024 и 14/2024.

Нека друга кривична дела из ових глава у сва три кривична закона иако се односе генерално на јавни саобраћај нису од значаја за предмет овог рада, па их стога и не помињемо.

Кривични поступци у вези са СН на путевима у све три конститутивне јединице БиХ регулисани су одредбама важећих закона о кривичном поступку. То су: Закон о кривичном поступку Федерације Босне и Херцеговине (даље: ЗКП ФБиХ),¹⁸ Закон о кривичном поступку Републике Српске (даље: ЗКП Републике Српске)¹⁹ и Закон о кривичном поступку Брчко дистрикта Босне и Херцеговине (даље: ЗКП БД БиХ).²⁰

Сви ови процесни закони поред осталих радњи доказивања, у својим одредбама, прописују и вештачење. Такође, прописује и поједине посебне врсте вештачења, али не и саобраћајно техничко вештачење, па у том погледу важи исто оно што је претходно поменуто у раду у погледу одговарајућег прописа Републике Србије – у односу на одредбе Законика.

Заједничко за поступање органа поступка у Србији и БиХ (у свим деловима ове државе) је да је после СН у току предистражног поступка, односно током истраге, неопходно да се прибаве сви докази пре одређивања саобраћајно техничког вештачења. То подразумева да се испитају сва лица у тој фази поступка (осумњичени, оштећени, сведоци), и обаве сва неопходна вештачења и то: утврђивање присуства алкохола у организму учесника СН, евентуално и утврђивање присуства психоактивних контролисаних супстанци односно лекова који по својим карактеристикама представљају психоактивне контролисане супстанце због којих се забрањује учешће у саобраћају лица која их узимају у својству возача – код појединих учесника СН, машинско техничко вештачење ради утврђивања техничке исправности возила која су учествовала у СН, различите врсте медицинских вештачења у зависности од врсте и тежине телесних повреда појединих учесника у СН, односно обдукција смртно настрадалог учесника у СН, а понекад и ДНК вештачење ради утврђивања ко је од учесника евентуално управљао возилом у моменту СН.

¹⁸ Закон о кривичном поступку Федерације Босне и Херцеговине, *Службене новине ФБиХ*, бр. 35/2003, 56/2003, 78/2004, 28/2005, 55/2006, 27/2007, 53/2007, 9/2009, 12/2010, 8/2013, 59/2014 и 74/2020.

¹⁹ Закон о кривичном поступку Републике Српске, *Службени гласник РС*, бр. 53/2012, 91/2017, 66/2018 и 15/2021.

²⁰ Закон о кривичном поступку Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, *Службени гласник Брчко дистрикта БиХ*, бр. 34/2013 – пречишћен текст, 27/2014, 3/2019 и 16/2020.

Тек када се обаве све претходне радње, у фази истраге последња радња вештачења која се предузима од стране надлежних јавних тужилаца требало би да буде саобраћајно техничко вештачење. Мада, у судској пракси није увек тако.

4. ОСТАЛИ СУДСКИ ПОСТУПЦИ

Несумњиво најбројнији поступци у којима се појављују све категорије учесника у саобраћају, када је дошло до кршења неког од прописа из саобраћаја су прекршајни поступци. Ти поступци се одвијају по одредбама важећих прописа – Закона о прекршајима у Републици Србији (даље: ЗП),²¹ односно важећих прекршајних прописа у свим деловима БиХ.

Послевица највећег броја саобраћајних незгода је материјална штета. У великом броју случајева када је у питању мања материјална штета учесници у СН не позивају полицију ради вршења увиђаја, већ се размењују подаци сходно Европском извештају. У случајевима када је обављен увиђај од стране полицијских службеника и покренут прекршајни поступак пред надлежним судом, без обзира на одлуку суда, као и у случају када су учесници СН разменили Европски извештај, учесници у СН који су оштећени обраћају се ради накнаде штете представницима осигуравајућих друштава. Уколико се у тој врсти поступака постигне договор и дође до исплате накнаде штете оштећеном од стране осигуравајућег друштва, окончава се поступак пре уласка у судске поступке. На тај начин окончава се највећи број поступака накнаде штете.

Уколико не дође до споразума између оштећених лица која су учествовала у СН и осигуравајућег друштва покрећу се парнични поступци ради накнаде штете пред надлежним судовима. То је регулисано на исти начин и у Србији као и у свим саставним деловима БиХ.

У парничним поступцима ради накнаде штете парнични суд је везан само правноснажном осуђујућом кривичном пресудом. То је јединствено правило, које важи у судским поступцима и у Србији и у свим деловима БиХ.

У парницама за накнаду штете проистекле из СН у којима суд није везан за правноснажну осуђујућу кривичну пресуду, тек после утврђивања кривице, по правилу, утврђује се грађанскоправна одговорност у погледу накнаде штете у оквиру ког питања се у последње

²¹ Закон о прекршајима, *Службени гласник РС*, бр. 65/2013, 13/2016, 98/2016, 91/2019 и 112/2022.

време све чешће истичу приговори подељене одговорности. Највиши правосудни органи бивше СФРЈ су усвојили начелне ставове и закључке који се односе на подељену одговорност, а који се и данас примењују у правосуђу у Републици Србији, а усвојени су у периоду од 1980–1990. године.²²

Питање подељене одговорности у Србији изричито се наводи у Закона о облигационим односима (даље: ЗОО).²³ На исти начин је питање подељене одговорности регулисано и у БиХ.²⁴²⁵ Поменути начелни правни ставови и закључци који се односе на подељену одговорност се и данас примењују у правосуђу БиХ у целини.

У парницама за накнаду штете проистекле из СН одлука о кривици, односно о пропустима учесника и њиховом доприносу за настанак СН (постојању – непостојању подељене одговорности на страни појединих учесника у СН), налаз и мишљење вештака саобраћајно техничке струке је кључан за доношење одлуке о основаности тужбеног захтева (у целини или делимично).

5. НОВИ – САВРЕМЕНИ АЛАТИ У АНАЛИЗИ САОБРАЋАЈНИХ НЕЗГОДА

Вештаци саобраћајно техничке струке у Србији направили су искорак у дотадашњим начинима вештачења и крајем прве деценије 21. века почели су да примењују софтверске алате и то: *PC Crash – Virtual crash!*

Значај примене ових алата био је у унапређењу рада и добијених резултата од стране вештака саобраћајно техничке струке. Њихов рад се више не заснива на проценама вештака у погледу појединих карактеристика возила која су учествовала у СН, које су се заснивале на подацима из појединих таблица за вештачење (нпр. успорење), већ су налаз и мишљење подупрти одговарајућим анимацијама због чега ти

²² Д. Обрадовић, Б. Анђелковић, „Накнада штете у саобраћају – утврђивање постојања повреде вратне кичме и подељене одговорности у саобраћају“, *Зборник радова Осигурање и накнада штете* (ур. З. Петровић), Удружење за одштетно право и Правосудна академија, Златибор 2013, 298–299.

²³ Закон о облигационим односима, *Службени лист СФРЈ* бр. 29/1978, 39/1985, 45/1989, 57/1989, *Службени лист СРЈ* бр. 31/1993, (Уредба – за време ратног стања: 22/1999, 23/1999, 35/1999, 44/1999), *Службени гласник РС* бр. 18/2020.

²⁴ Закон о облигационим односима, *Службени лист СФРЈ*, бр. 29/1978, 39/1985, 45/1989, 57/1989, *Службени лист Републике БиХ*, бр. 2/1992, 13/1993, 13/1994, *Службене новине ФБиХ*, бр. 29/2003 и 42/2011.

²⁵ Закон о облигационим односима, *Службени лист СФРЈ* бр. 29/1978, 39/1985, 45/1989, 57/1989, *Службени гласник Републике Српске* бр. 17/1993, 3/1996, 37/2001, 39/2003 и 74/2004.

налази и мишљења постају убедљивији, па и прихватљивији за судије у различитим судским поступцима. Употреба ових алата од стране вештака саобраћајно техничке струке искључује или минимизира погрешну процену вештака у погледу процене појединих параметара који се користе током израде налаза и мишљења од стране ових вештака.

Са развојем софтверских алата за анализу СН могућност грешке се смањила, управо из разлога комплекснијег прорачуна који софтверски алати врше за разлику од образаца који се користе од стране вештака. Али и са употребом софтверских алата (*PC Crash*, *VCrash*, *Analysier* и сл.) није изостао процес процене успорења и брзине која одговара енергији утрошеној на деформације, једино је могућност драстичне грешке у процени смањена.

Заједничко за све софтверске алате је да не могу анализирати начин кретања учесника СН пре првог трага, ако су сви остали параметри јасно фиксирани! У том делу се анализа начина кретања учесника СН оставља на оцену надлежном правосудном органу (јавном тужилаштву – суду) пред којим је у току саобраћајно техничког вештачења коришћен неки од ових софтверских алата да заузме свој став у погледу осталих расположивих доказа који су ван домета саобраћајно техничког вештачења.

Појавом поменутих софтверских алата развој нових алата који се користе у анализи СН се не зауставља. Појављују се савременији алати који дају егзактан одговор на питања на која вештаци саобраћајно техничке струке до сада одговор нису имали. Један од тих алата који је привукао посебну пажњу последњих година је читач података са централе *airbag-a* (*CDR BOSCH*). Наиме, централа *airbag-a* (ваздушног јастука) прикупља и памти читав низ егзактних података од значаја за прецизну анализу саобраћајне незгоде. Памти брзине, успорења, као и позиције командних уређаја (нпр. управљача, педале кочнице и педале гаса) пет секунди пре судара закључно са тренутком судара у временским пресецима од по 0,5 s. Поред ових параметара памти и читав низ других параметара који се користе за анализу кретања возила пре судара.

Примена *CDR BOSCH-a* искључује простор за процену параметара од стране вештака, већ даје егзактне податке у време незгоде, тачније током 5 s пре незгоде са временским пресецима на по 0,5 s. Подаци су смештени на централу *airbag-a* и са ње се очитављу. Могућност грешке је сведена на минимум и у домену је кривичне одговорности везане за уништавање доказа. *CDR BOSCH* у комбинацији са савременим алатима своди утицај фактора вештак на мини-

мум по питању техничких параметара од значаја за анализу саобраћајних незгода.

6. ЗАКОНСКО РЕГУЛИСАЊЕ УПОТРЕБЕ САВРЕМЕНИХ АЛАТА У СВЕТУ

Први закон у вези са бележењем и коришћењем података из возила донет је у САД 2014. године (*NHTSA*, 2014).²⁶ У закону, јасно је дефинисан обим података, сврха коришћења, примена, захтеви који се испостављају за возила, формат података и елементи података, као и упутство за употребу. Закон је предвидео обавезу да најкасније 90 дана од прве продаје моторног возила сваки произвођач моторног возила опремљеног *Event data recorders* (даље: *EDR*) мора обезбедити алате, комерцијално доступне, којима се може приступити и вршити преузимање података складиштеним у *EDR* уређају, у складу са законом.²⁷ Произвођачи који су усмерени ка америчком и канадском тржишту омогућавају доступност података и за остала тржишта (*Toyota* од 2006. године, *Volvo* од 2014. године, *VW* од 2016. године, *MB* од 2015. године...), док произвођачи попут Шкоде, сви француски произвођачи и др. који се не извозе у Америку и Канаду то онемогућавају.²⁸

Уредбом ЕУ 2019/2144, која се односи на територије држава чланица ЕУ, у чл. 6, ст. 1, тач. (г), испостављен је захтев за све категорије новопроизведених моторних возила у погледу опремљености уређајем за снимање података о догађају – *EDR*. У поменутој уредби, у чл. 6, ст. 4 прецизно су дати захтеви које мора испуњавати уређај за снимање података.²⁹

Поменута Уредба ЕУ 2019/2144 је измењена и допуњена Делегираном Уредбом 2022/545 од 26. 1. 2022. Европског парламента и Савета – успостављена су детаљна правила у вези са посебним поступп-

²⁶ NHTSA, National Highway Traffic Safety Administration, Part 563—Event Data Recorders, 2014.

²⁷ Д. Обрадовић, М. Божовић, Ј. Шкрилец, „Улога вештака саобраћајне струке у кривичном поступку на основу података из ЕДР возила“, *XXIII Симпозијум Вештачење саобраћајних незгода и преваре у осигурању* (ур. М. Вујанић), Traffic safety group, Ивањица 2024, 169.

²⁸ М. Мосуровић, Б. Мосуровић, „Анализа извештаја добијених читавањем уз помоћ „BOSCH CDR“ уређаја и конкретна примена у пракси“, *XXIII Симпозијум Вештачење саобраћајних незгода и преваре у осигурању* (ур. М. Вујанић), Traffic safety group, Ивањица 2024, 179.

²⁹ Regulation EU 2019/2144 of 27.11.2019, *Official Journal of the European Union* L 325/1, 16.12.2019., <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/bfd5eba8-2058-11ea-95ab-01aa75ed71a1/language-en>, 3. 6. 2024.

цима испитивања и техничким захтевима за одобрење типа моторних возила, с обзиром на њихове уређаје за снимање података о догађајима и за одобрење типа тих система као посебних техничких целина; као и у погледу категорија моторних возила које морају поседовати уређај за снимање података, дошло је до прецизног дефинисања рокова примене наведених захтева у оквиру Уредбе. Уређена је и дужност произвођача возила да пружи информације како се подаци о догађају могу прикупити, како се читавају и тумаче.³⁰

Посебно значајна је у овом погледу регулатива Европске Комисије (даље: ЕК) која обавезује произвођаче возила да отворе централе *airbag-a* за читавање, а савремени софтверски алати у комбинацији са *CDR BOSCH-ом* пружају техничку подршку за прихват и обраду егзактних података из возила (*COMMISSION DELEGATED REGULATION (EU) 2022/545*) која се примењује на сва нова возила произведена на територији ЕУ од 6. 7. 2024., односно на сва нова возила произведена ван територије ЕУ након 6. 7. 2026. године!

7. ЗАКОНСКО РЕГУЛИСАЊЕ УПОТРЕБЕ САВРЕМЕНИХ АЛАТА У СРБИЈИ И БИХ

Имајући у виду поменуте значајне новине и тежње наших држава – Србије и БиХ да у догледно време постану чланице ЕУ, неопходно је сагледати тренутну законску регулативу у обе државе у вези са регулисањем употребе савремених алата у вези са бележењем и коришћењем података из возила која су учествовала у СН. У моменту писања овог рада, постоје лиценцирана стручна лица – техничари и аналитичари у обе државе, која су прошла одговарајуће обуке и оспособљена су за извлачење одговарајућих података из возила која су учествовала у СН отварањем централе *airbag-a* за читавање (техничари), односно да анализирају податке из ових возила (аналитичари).³¹

У Републици Србији у време писања и предаје овог рада још увек не постоји правна регулатива (законска – подзаконска) која се односи на начине прикупљања, заштите и коришћења података из поменутих уредаба и правилника ЕУ односно ЕК.

За сада је начин прикупљања, заштите и коришћења података из возила која су учествовала у СН препознат пре свега од стране поје-

³⁰ Commission Delegated Regulation (EU) 2022/545 of 26.1.2022, *Official Journal of the European Union* L 107/18, 6.14.2022., https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_del/2022/545/oj, 3. 6. 2024.

³¹ <https://www.eudarts-group.com/experts>, 2. 4. 2025.

диних осигуравајућих друштава у Србији. Наиме, поједина лица која су учествовала у различитим СН, поготово оним са материјалном штетом у ситуацијама када полиција није вршила увиђај, обраћају се осигуравајућим друштвима са захтевима за накнаду штете. Уколико сматрају да им је нешто сумњиво у погледу захтева за накнаду штете, поједина осигуравајућа друштва су уложила средства за куповину савремених софтверских алата и обуку својих проценитеља која су прошла одговарајуће обуке и добила лиценце за техничара, односно аналитичара података из возила која су учествовала у СН. Савремени софтверски алати у комбинацији са *CDR BOSCH-ом* пружају техничку подршку за прихват и обраду егзактних података из возила.

Осим осигуравајућих друштава и поједини вештаци саобраћајно техничке струке (физичка и правна лица) су препознали значај савремених софтверских алата, исте су купили и после одговарајуће обуке и добијања лиценце почели да их користе у анализи СН у којима су учествовала возила из којих је било могуће извући одговарајуће податке отварањем централе *airbag-a* за читавање.

Судска пракса у Србији, иако стидљиво и још увек недовољно, ипак је препознала и подржала примену нових достигнућа у области науке и технике који су од значаја за саобраћајно техничка вештачења и употребу савремених алата од стране појединих лиценцираних вештака у кривичним и парничним поступцима за накнаду штете. У свим деловима Србије надлежни правосудни органи, пре свега јавни тужиоци, препознају значај употребе савремених софтверских алата у анализи СН, и почињу да доносе наредбе за извлачење одговарајућих података из возила која су учествовала у СН отварањем централе *airbag-a* за читавање. Већ постоје и одлуке надлежних правосудних органа које су засноване на налазима и мишљењу вештака саобраћајно техничке струке који су користили савремене софтверске алате у комбинацији са *CDR BOSCH-ом* за анализу података из појединих возила, посебно новијих возила.

Због тога, можемо закључити да је судска пракса већ препознала и подржала примену тих нових алата од значаја за саобраћајно техничко вештачење.

У Босни и Херцеговини је у време писања и предаје овог рада ситуација иста као и у Србији. То практично значи да још увек не постоји било каква правна регулатива (законска – подзаконска) која се односи на начине прикупљања, заштите и коришћења података из поменутих уредаба и правилника ЕУ односно ЕК.

8. ЗАКЉУЧАК

Развој саобраћаја у Европи и свету доводи до промена и унапређења могућности за анализу услова под којима су се догодиле саобраћајне незгоде. Европска унија је уредила регулативу која обавезује произвођаче возила у државама чланицама ЕУ да отворе централе *airbag-a* за читавање, која се примењује на сва нова возила произведена на територији ЕУ од 6. 7. 2024.

Са развојем саобраћаја мењају се и унапређују могућности за анализу услова под којима су се догодиле саобраћајне незгоде.

Вештаци саобраћајно техничке струке у Србији су у последњих петнаестак година почели да прате развој достигнућа на пољу науке и технике и да унапређују свој рад на пољу вештачења саобраћајних незгода коришћењем софтверских алата *PC Crash* и *Virtual Crash*, на који начин се добијају резултати који се не заснивају на проценама вештака у погледу појединих карактеристика возила која су учествовала у саобраћајним незгодама.

Развој савремених алата је настављен, појавили су се још савременији софтверски алати који у комбинацији са уређајем за читавање података *CDR BOSCH-ом* пружају техничку подршку за прихват и обраду егзактних података читавањем централе *airbag-a* за сада појединих возила, пре свега новијих возила произведених у државама чланицама Европске уније, али и у САД.

С обзиром на регулативу која обавезује произвођаче возила да отворе централе *airbag-a* за читавање, која се примењује на сва нова возила произведена на територији ЕУ од 6. 7. 2024. реално је очекивати да ће примена нових софтверских алата у предстојећем периоду тек доћи до изражаја у судским поступцима у државама чланицама ЕУ, али и у осталим европским државама међу којима су и Србија и Босна и Херцеговина.

У Србији су за сада осигуравајућа друштва прва препознала значај употребе ових нових софтверских алата у поступцима обраде захтева за накнаду штете које подnose клијенти који су имали саобраћајне незгоде, односно у сумњивим ситуацијама које могу да буду покушаји превара осигурања поводом обраћања појединих клијената са захтевима за накнаде штета која су проистекле из наводних саобраћајних незгода.

Неопходно је да се у обе државе полиција и јавни тужиоци који врше увиђаје што пре упознају са новим решењима у аутомобилској индустрији, са могућностима употребе савремених софтверских алата од стране лиценцираних вештака саобраћајно техничке струке који на

захтев органа поступка утврђују узрок саобраћајне незгоде када су у том догађају учествовала путничка возила, односно да ли пропусти појединих учесника представљају узрок или допринос за настанак саобраћајне незгоде!

Време које долази показате значај употребе ових алата не само у кривичним већ и у ванпарничним – парничним поступцима пред надлежним правосудним органима у обе државе!

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Мосуровић, М, Мосуровић, Б., „Анализа извештаја добијених читавањем уз помоћ „BOSCH CDR“ уређаја и конкретна примена у пракси“, *XXIII Симпозијум Вештачење саобраћајних незгода и преваре у осигурању* (ур. М. Вујанић), Traffic safety group, Ивањица 2024;
2. Мрвић Петровић, Наташа, Обрадовић, Драган, “Reckless driving – how to prevent Russian roulette on Serbian roads”, *Међународни научни тематски скуп „Саобраћај, криминалитет и урбана безбедност“*, Тематски зборник радова међународног значаја (ур. А. Батрићевић, Д. Обрадовић), Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд – Палић 2023;
3. Обрадовић, Драган, „Значај увиђаја саобраћајне незгоде у парницама за накнаду штете“, *XIV међународни научни скуп: Обавезно осигурање, накнада штете и нови грађански судски поступци* (ур. З. Петровић), Удружење за одштетно право, Intermex, Београд 2011;
4. Обрадовић, Д., Анђелковић Б., „Накнада штете у саобраћају – утврђивање постојања повреде вратне кичме и подељене одговорности у саобраћају“, *Зборник радова Осигурање и накнада штете* (ур. З. Петровић), Удружење за одштетно право и Правосудна академија, Златибор 2013;
5. Обрадовић, Д., Божовић, М., Шкрилец, Ј., „Улога вештака саобраћајне струке у кривичном поступку на основу података из ЕДР возила“, *XXIII Симпозијум Вештачење саобраћајних незгода и преваре у осигурању* (ур. М. Вујанић), Traffic safety group, Ивањица 2024;
6. Обрадовић, Д., Божовић, М., Шкрилец, Ј., „Значај употребе савремених алата у анализи саобраћајних незгода у кривичном поступку“, *XXII Симпозијум Вештачење саобраћајних незгода и преваре у осигурању* (ур. М. Вујанић), Traffic safety group, Ивањица 2023.

Правни извори

1. Закон о безбедности саобраћаја на путевима, *Службени гласник РС*, бр. 41/2009, 53/2010, 101/2011, 32/2013, 55/2014, 96/2015, 9/2016, 24/2018, 41/2018, 87/2018, 23/2019, 128/2020 и 76/2023;

2. Закон о кривичном поступку Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, *Службени гласник Брчко дистрикта БиХ*, бр. 34/2013 – пречишћен текст, 27/2014, 3/2019 и 16/2020;
3. Закон о кривичном поступку Републике Српске, *Службени гласник РС*, бр. 53/2012, 91/2017, 66/2018 и 15/2021;
4. Закон о кривичном поступку Федерације Босне и Херцеговине, *Службене новине ФБиХ*, бр. 35/2003, 56/2003, 78/2004, 28/2005, 55/2006, 27/2007, 53/2007, 9/2009, 12/2010, 8/2013, 59/2014 и 74/2020;
5. Закон о облигационим односима, *Службени лист СФРЈ*, бр. 29/1978, 39/1985, 45/1989, 57/1989, *Службени лист СРЈ*, бр. 31/1993, (Уредба – за време ратног стања: 22/1999, 23/1999, 35/1999, 44/1999), *Службени гласник РС*, бр. 18/2020;
6. Закон о облигационим односима, *Службени лист СФРЈ*, бр. 29/1978, 39/1985, 45/1989, 57/1989, *Службени лист Републике БиХ*, бр. 2/1992, 13/1993, 13/1994, *Службене новине ФБиХ*, бр. 29/2003 и 42/2011;
7. Закон о облигационим односима, *Службени лист СФРЈ*, бр. 29/1978, 39/1985, 45/1989, 57/1989, *Службени гласник Републике Српске*, бр. 17/1993, 3/1996, 37/2001, 39/2003 и 74/2004;
8. Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019, 27/2021 и 62/2021;
9. Кривични закон Босне и Херцеговине, *Службени гласник БиХ*, бр. 3/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018, 46/2021, 31/2023 и 47/2023;
10. Кривични закон Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, *Службени гласник Брчко дистрикта БиХ*, бр. 19/2020 – пречишћен текст, 3/2024 и 14/2024;
11. Кривични закон Републике Српске, *Службени гласник РС*, бр. 64/2017, 104/2018 – одлука УС, 15/2021, 89/2021, 73/2023, *Службени гласник БиХ*, бр. 9/2024 – одлука УС БиХ, *Службени гласник РС*, бр. 105/2024 – одлука УС, 19/2025, *Службени гласник БиХ*, бр. 14/2025 – одлука УС БиХ;
12. Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине, *Службене новине ФБиХ*, бр. 36/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016, 75/2017 и 31/2023;
13. Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019;
14. Закон о прекршајима, *Службени гласник РС*, бр. 65/2013, 13/2016, 98/2016, 91/2019 и 112/2022;
15. Regulation EU 2019/2144 of 27.11.2019, *Official Journal of the European Union* L 325/1, 16.12.2019.,

<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/bfd5eba8-2058-11ea-95ab-01aa75ed71a1/language-en>, 3. 6. 2024;

16. Commission Delegated Regulation (EU) 2022/545 of 26.1.2022, *Official Journal of the European Union L 107/18*, 6.14.2022., https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_del/2022/545/oj, 3. 6. 2024.

Интернет извори

1. Агенција за безбедност саобраћаја, *Статистички извештај о стању безбедности саобраћаја на путевима у Републици Србији за 2023*, <https://www.abs.gov.rs/rsl/statisticki-izvestaji>, 13. 3. 2025;
2. World Health Organization, Global status report on road safety 2023;
3. National Highway Traffic Safety Administration, NHTSA, Part 563—Event Data Recorders, 2014;
4. National Highway Traffic Safety Administration (NHTSA), (2016). 2015 motor vehicle crashes: overview DOT HS 812 318. Traffic Safety Facts Research Note;
5. European Commission (2024) Annual statistical report on road safety in the EU, 2024, European Road Safety Observatory, Brussels, European Commission, Directorate General for Transport, February 2024;
6. <https://balkans.aljazeera.net/teme/2025/3/15/brojevi-su-neumoljivi-i-bolni-sve-vise-mrtvih-na-cestama>, Ален Јазић, 15. март 2025., 23. 3. 2025;
7. <https://pravoucentar.rs/tragican-bilans-na-putevima-srbije-u-2024-vise-od-500-stradalih-u-saobracajnim-nesrecama/>, Право у центар, (Бета), 2. јануар 2025., 13. 3. 2025.;
8. <https://www.logistika.ba/statistika-o-saobracajnim-nezgodama-zapadnog-balkana-2020-2024/>, 23. 3. 2025.;
9. <https://www.eudarts-group.com/experts>, 2. 4. 2025.

Full Professor Milan Vujanić, LL.D.

Faculty of Traffic, Communications and Logistic, Budva

Judge Dragan Obradović, LL.D.

Juicial Academy, Belgrade

Milan Božović

Traffic safety group, Belgrade

NEW SCOPES OF TRAFFIC ACCIDENT EXPERTISE IN COURT PROCEEDINGS

Summary

Traffic accidents are a daily reality around the world, as are their consequences – material damage, various types of injuries, and even death. In most situations, except in the case of minor material damage when the participants make a European traffic accident report, the authorities of the procedure – the police or public prosecutors – perform the investigation. The development of science and technology also brings new solutions in the automotive industry. This is reflected in new technological solutions, primarily in new passenger vehicles, produced in the countries of the European Union, but also in the USA. Little is known about these solutions and their impact on increasing road traffic safety. The devices, which are installed in new passenger vehicles, can significantly contribute to a faster and easier solution to the causes of certain, even the most serious, traffic accidents.

In the paper, the authors tried to point out the need for procedural authorities – the police and public prosecutors, who conduct investigations to become familiar with new solutions in the automotive industry, which are important for quickly and efficiently determining the cause of a traffic accident in traffic accidents involving passenger vehicles. And not only them, but also traffic technical experts who, at the request of the procedural authority, should determine whether the failures of individual participants are the cause or contribution to the occurrence of a traffic accident. Acquaintance with new technological solutions and data that can be obtained after timely seizure and analysis of data from those devices by licensed experts is important for the efficiency of the work of procedural authorities, primarily courts, and leads to a reduction in the costs of criminal proceedings (criminal and misdemeanor). Also, it is important for civil proceedings regarding damages, which proceedings are carried out after the final conclusion of criminal proceedings.

Key words: *Investigation; Traffic accident; Expert examination; Court proceedings.*

Проф. др Саша Кнежевић

Правни факултет Универзитета у Нишу

ЗАШТИТА ОКРИВЉЕНОГ ОД САМООПТУЖИВАЊА*

Право на правично суђење претпоставља постојање потпуне слободе окривљеног у избору начина супротстављања оптужби. Свој став о чињеничној и правној утемељености оптужбе, окривљени може материјализовати кроз исказ дат пред органом поступка, у коме ће негирати или релативизовати основаност оптужбе. Међутим, основни постулати правичног суђења налажу и да окривљени може изабрати пасиван вид одбране, тако што ће ускратити свој исказ органу поступка. У томе се огледа суштина права на заштиту од давања самоинкриминишућих изјава.

Окривљени има право да ускрати исказ органу кривичног поступка и тако онемогући вербалну комуникацију између главних кривичнопроцесних субјеката. Процесна позиција окривљеног ојачана је правом да не буде принуђен да сведочи против себе, нити да призна кривицу. Доказивање кривице окривљеног је обавеза овлашћеног тужиоца, који својом процесном активношћу настоји да правно обеснажи претпоставку невиности окривљеног.

Тактика супротстављања оптужби требало би да зависи искључиво од воље окривљеног. Он се може одредити за активно исказивање свога става, али и за ћутање. Од окривљеног се не може очекивати да инкриминише себе. То је цивилизацијски стандард, садржан у основним постулатима правичног суђења. Циљ обраде ове теме је управо сагледавање степена имплементације цивилизацијских стандарда једног од права из области права на правично суђење у правни систем Србије и у значајна европска законодавства, уз примену одговарајућих метода истраживања иманентних правним и друштвеним наукама.

Кључне речи: Оптужени; Одбрана; Заштита; Самоинкриминација; Међународноправни документи.

Саша Кнежевић, sknez1963@gmail.com.

* Рад је сачињен у оквиру Пројекта финансираног од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, по Уговору – евиденциони број 451-03-065/2024-03/200120 од 05.02.2024. године.

1. . МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ ЗАШТИТЕ ОКРИВЉЕНОГ ОД САМООПТУЖИВАЊА

Каталог елементарних људских права окривљеног, садржан у најзначајнијим међународноправним документима о заштити људских права, предвиђа и право окривљеног да не сведочи против себе нити да призна кривицу. Ово право окривљеног садржано је у одредби чл. 14. ст. 3 (г) *Међународног пакта о грађанским и политичким правима*.

Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода није изричито предвиђено ово право. Међутим, становиште је Европског суда за људска права је да је ово, фундаментално, право окривљеног садржано у чл. 6. ове Конвенције. Сматра се да „иако се посебно не помиње у чл. 6. Европске конвенције, нема никакве сумње да су право на ћутање при полицијском испитивању и право особе да не инкриминише саму себе опште признати међународни стандарди, који представљају суштину појма правичног суђења из члана 6. Штитећи оптуженог од принуде власти, ове гаранције доприносе спречавање неправичности кривичног поступка и остваривању циљева члана 6“.¹

Заштита окривљеног од самооптуживања, која се конкретизује забраном принуђивања окривљеног на исказивање или на признање кривице, садржана је и у *Америчкој конвенцији о људским правима* (тзв. Пакт из Сан Хозеа) – чл. 8 (3). Саставни је део и *Принципа за заштиту свих лица која су притворена и затворена* (принцип 21).² *Статути Међународног кривичног суда за бившу Југославију и Међународног кривичног суда за Руанду*, исто тако, предвиђају право окривљеног да не буде приморан сведочити против себе ни признати кривицу (чл. 21. 4. г Статута *ad hoc* суда за бившу Југославију и чл. 20. 4. г Статута *ad hoc* суда за Руанду). Каталог права окривљеног, садржан у *Римском Статуту Међународног кривичног суда*, предвиђа да се окривљени се не сме присиљавати да износи своју одбрану, нити се сме присиљавати у смислу изјашњења о кривици. Изричито се прописује и да се окривљени може бранити и ћутањем. Прецизира се и да се ћутање окривљеног не може сматрати као његово прећутно изјашњавање о кривици или о невиности (чл. 67. ст. 1. г). Одредбе статута међународних *ad hoc* кривичних судова о заштити окривљеног од самооптуживања конкретизоване су кроз *Правила о доказивању Међународног трибунала за кривично гоњење особа одговорних за*

¹ Одлука Европског суда у случају Миреј против Уједињеног Краљевства (41/1994/488/570), од 8. фебруара 1996. године.

² Ови принципи усвојени су од Генералне скупштине ОУН-а 1988. године.

тешка кршења међународног хуманитарног права на територији бивше Југославије и Правила о поступку и доказивању Међународног трибунала за Руанду (чланови. 42 А-iii Правила ових трибунала).

Забрана изнуђивања признања, као манифестација заштита окривљеног од самооптуживања, садржана је и у *Декларацији о заштити свих лица од тортуре и других облика суровог, нехуманог или понижавајућег поступка или казни* (усвојена од Генералне скупштине ОУН 9. 12. 1975.). Овим документом, тортура се дефинише као „сваки акт којим се намерно изазивају јак бол или патња, физичка или психичка, било да то чини званично лице, било да се то ради на његов наговор, како би се од лица подвргнутог таквим поступцима или казнама или од трећег лица *добило обавештење или признање*, како би се оно или остала лица застрашили“.³ Забрана изнуђивања принања садржана је и у дефиницији „*Нацрта Конвенције против тортуре*“ који је сачинила Комисија за људска права ОУН, 1984. године.⁴

2. ЗАШТИТА ОКРИВЉЕНОГ ОД САМООПТУЖИВАЊА У ПРАКСИ ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА

Европски суд за људска права, поред става да Европска конвенција *implicite* садржи заштиту окривљеног од самооптуживања, низом својих одлука успоставио је стандарде остваривања овога права окривљеног. Најпре, констатује се да „право на правични поступак подразумева и право, поред осталих, да се брани ћутањем и да не доприноси свом оптуживању“.⁵ У складу са праксом Европског суда за људска права, заштита од самооптуживања важи за све кривичне поступке, независно од сложености поступака. Коришћење принудних средстава, с циљем добијања изјава у вансудској истрази, не може се оправдати интересима јавног поретка.⁶ Јуриспруденција Европског суда за људска права налаже да основни постулати садржани у одредби чл. 6. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода налажу да заштита од самоинкриминације „важи за све кривичне поступке, независно од врсте кривичних дела, без разлике од најлакших до најтежих“. Заштита од самоинкриминације не

³ В. Димитријевић, Б. Милинковић, Л. Стојановић, „Тортура и њено сузбијање“, *Југословенска ревија за међународно право*, 1–3/1983, 1.

⁴ *Ibid.*

⁵ Одлука Европског суда за људска права у случају Функе против Француске, 25. фебруар 1993, став 44.

⁶ Пресуда у случају Мек Гинис против Ирске, донета 21. децембра 2000. године.

може се суспендовати у поступцима против оптужених за кривично дело тероризма.⁷

Заштита окривљеног од самооптуживања претпоставља и обавезу тужилаштва да не користи доказе добијене притиском на вољу окривљеног. Уколико би тужилаштво тако поступило, прекршила би се пресумпција невиности окривљеног.⁸ Противно је праву окривљеног да не инкриминише себе и прихватање записника изјава које је окривљени дао истражитељима под притиском, као доказа на суду.⁹ Уосталом, забрана коришћења доказа добијених применом тортуре, и нехуманих поступања уопште, санкционисана је конвенцијама и декларацијама о борби против тортуре.

Из праксе Европског суда за људска права произлази да извођење закључака неповољних по окривљеног, заснованих на ћутању окривљеног, крши право окривљеног да не инкриминише себе, ако је пресуда заснована *искључиво* или *углавном* на ћутању окривљеног. Стога, право на ћутање нема карактер *апсолутног* права. Од околности случаја зависи да ли извођење негативних закључака по окривљеног због његовог ћутања представља кршење права окривљеног да не инкриминише себе. Европски суд за људска права био је на становишту да негативан закључак по оптуженог, због његовог одбијања да објасни своје присуство на месту злочина, не представља кршење стандарда заштите окривљеног од самооптуживања. Овакав закључак домаћег суда је, сагласно пресуди Европског суда за људска права, мотивисан разлозима „здравог разума“. Овим приступом, Европски суд је оправдао понашање којим се директно крши једна од најзначајнијих процесних последица презумпције невиности окривљеног, а то је један од темељних принципа савременог кривичног поступка, да терет доказивања лежи на тужиоцу! Не може се од окривљеног очекивати да пружа помоћ тужилаштву у доказивању одлучне чињенице, у овом случају присуства окривљеног на месту извршења кривичног дела. Поред тога, право на ћутање не може се селективно примењивати, зависно од карактера спорних одлучних чињеница. Стога заштита окривљеног од самооптуживања важи и у случају ускраћивања исказа о вези окривљеног са местом извршења кривичног дела. Имајући то у виду, не види се разлог потврђивања става британског суда од стране највише европске судске инстанце! Европски суд за људска права је ову своју одлуку релативизовао ставом да ускраћивање приступа адвоката

⁷ Пресуда Еког суда у случају Броган и други против Уједињеног Краљевства од 29 новембра 1988, серија А, број 145-Б.

⁸ Пресуда Европског суда у случају Сандерс против Уједињеног Краљевства, донета 17. децембра 1996. године.

⁹ *Ibid.*

окривљеног у прва 48 сати од притварања, када је окривљени требало да одлучи да ли ће користити право на ћутање, представља кршење чл. 6. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода.¹⁰

Супротно логиком Европски суд за људска права руководио се при процени исправности поступања француских царинских органа. Наиме, кривично гоњење због одбијања да се царинским службеницима предају документа представља, према ставу Европског суда, „покушај да се оптужени принуди да пружи доказе за кривично дело које је наводно починио“. Стога је понашање царинских органа окарактерисано као кршење права на ћутање и права да се не допринесе инкриминисању самог себе.¹¹ Противна је заштити окривљеног од самооптуживања и обавеза прописана ирским Законом о кривичним делима против државе из 1939. године (чл. 52), којом се налаже обавеза окривљеном да обавести суд о свом боравишту. Оцењујући поступање ирског суда, који је окривљене ослободио оптужби за кривично дело тероризма, али их и казнио због ускраћивања података о боравишту, Европски суд је закључио да јемства ирског суда везана за право на ћутање нису уклонила пресију на окривљене да исказују, а тиме су разорене привилегије проистекле из заштите од самооптуживања.¹² Слично је окарактерисано и поступање швајцарских пореских органа, који су наложиле власнику предузећа да поднесе све исправе о средствима уложеним у предузеће. Пошто је он то одбио, новчано је кажњен. Оваквим поступањем, према ставу Европског суда, наметнута је дужност самооптуживања за кривично дело пореске утаје. Тиме је нарушено начело правичног поступка из чл. 6. ст. 1. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода.¹³

Из праксе Европског суда за људска права произлази да се заштита од самооптуживања у кривичном поступку не односи на материјале који се могу добити независно од воље окривљеног, као што су: претресање стана и других просторија, узимање узорака крви, урина, телесних ткива ради ДНК анализа, и слично.¹⁴ Међутим, коришћењем тајних снимака сачињених од полицијског сарадника, којим је испро-

¹⁰ Пресуда Европског суда у случају Миреј против Уједињеног Краљевства, од 8. фебруара 1996. године.

¹¹ Пресуда Европског суда за људска права у случају Функе против Француске, 25. фебруара 1993. године, 18.

¹² Пресуде Европског суда у случајевима Хини и Мек Гинис притв Ирске (20. 12. 2000) и у случају Квин против Ирске (21. 12. 2000).

¹³ Пресуда Европског суда у случају Ј. Б. против Швајцарске, донета 3. 5. 2001. године (31827/96).

¹⁴ Случај Сандерс против УК, став 69.

воциран исказ притвореника, нарушава право окривљеног на ћутање.¹⁵

3. ПРИМЕНА МЕЂУНАРОДНИХ ПРАВНИХ СТАНДАРДА ЗАШТИТЕ ОД САМООПТУЖИВАЊА У УПОРЕДНОМ ПРАВУ

Иако је савремени кривични поступак оптужно-расправни, ипак је задржао саслушање окривљеног као тековину инквизиционог кривичног поступка. Исказ окривљеног представља извор сазнања о чињеницама које се утврђују у кривичном поступку (доказно средство), али и начин реализације одбране. Међутим, иако је савремени кривични поступак задржао саслушање окривљеног, то није пропраћено обавезом окривљеног да исказује. У супротном, окривљеном би се наметнула обавеза саучествовања у сопственом оптуживању. То би било противно цивилизацијским стандардима заштите окривљеног од самооптуживања.

Историјски посматрано, правне норме су омогућавале различите начине добијања исказа окривљеног. У акузаторском систему кривичног поступка, исказ окривљеног је могао послужити као доказ, само ако је дат на властиту иницијативу окривљеног. Инквизициони систем кривичног поступка је омогућавао добијање исказа уз примену тортуре. Савремени кривични поступак предвиђа испитивање окривљеног, при чему у неким законодавствима постоји обавеза окривљеног да исказује, док у већини законодавстава дужности органа кривичног поступка да испитује окривљеног не одговара обавеза окривљеног да исказује. Непостојање законске обавезе на давање исказа чини срж тзв. права на ћутање, као квинтисенције заштите окривљеног од самоинкриминације.

Правичност суђења може бити остварена само ако окривљени има потпуну слободу у избору тактике супротстављања оптужби. Законодавац не може окривљеном наметнути обавезу давања исказа, јер се не може од окривљеног очекивати да активно учествује у доказивању своје кривице. Из законских одредаба мора јасно произлазити да окривљени нема обавезу да исказује, јер непостојање обавезе на давање исказа представља процесну последицу претпоставке невиности.

Ћутање окривљеног у кривичном поступку представља легитиман вид остваривања одбране. Због тога, право на ћутање мора бити саставни део корпуса људских права окривљеног предвиђеног позитивним правом. Међутим, друго је питање да ли ћутање окривљеног

¹⁵ Пресуда Европског суда у случају Алан против Велике Британије, донета 5. 11. 2002. године.

представља сврсисходан начин супротстављања оптужби. Пре него што сагледамо доследност нашег законодавца у обезбеђивању потпуне слободе окривљеног у избору тактике остваривања одбране, осврнућемо се на нека упоредноправна решења.

Упоредноправно посматрано, пажњу привлачи непостојање права окривљеног на ћутање у појединим кривичнопроцесним законодавствима. Тако аустријски законодавац, очито ревносно штитећи ефикасност кривичног прогона, предвиђа дужност окривљеног да исказује (и то истинито). Аустријски теоретичари ову обавезу сматрају моралном јер није предвиђена санкција за случај давања лажног исказа (али ипак исказ се мора дати!).

Интересантно је осврнути се на поједине одредбе швајцарског законодавства. Законодавац земље са јаком либералном традицијом даје јасну превагу ефикасности кривичног гоњења над слободама и правима окривљеног, бар када је у питању давање исказа окривљеног. Наиме, чл. 69. Кривичног законика Швајцарске предвиђа могућност неурачунавања временаведеног у притвору у висину изречене казне, у случајевима да је окривљени својим понашањем по извршењу кривичног дела сам изазвао одређивање и продужавање трајања превентивног затвора (притвора). Швајцарски теоретичари и судска пракса су на становишту да ова могућност стоји на располагању суду и када окривљени не да исказ, или пак да лажни исказ. Овим приступом у тумачењу одредбе швајцарског Кривичног законика ограничава се реализација једног од општеприхваћених права окривљеног, права да и неисказивањем остварује право на одбрану.¹⁶

Француско кривичнопроцесно законодавство, тек од реформе из 2000. године, прописује општу обавезу полиције и суда да окривљеног поучи о праву на ускраћивање исказа. Ова обавеза органа кривичног поступка егзистирала је до 1993. године, али је реформом спроведеном те године, ово право окривљеног укинута.¹⁷ Међутим, законодавним изменама из 2023. године, прецизира се да сваки осумњичени за кривично дело или прекршај има право да ћути о чињеницама за које је оптужен. Обавеза је истражног судије, судије за прекршаје, суда или било ког службеног лица да о овом праву осумњиченог обавести пре почетка испитивања. Осуда не може бити изречена, ако ова обавеза судских органа није примењена.¹⁸ Осим права на

¹⁶ В. Бајер, *Југославенско казнено поступовно право*, књига II, 133.

¹⁷ М. Delmas-Marty, J. R. Spenser, *European Criminal Procedures*, Cambridge University Press, 2002, 612.

¹⁸ Измене француског процесног законика, бр. 2023-1059 од 20 новембра 2023, чл. 19. Вид. <https://www.legifrance.gouv.fr>.

ћутање (чл. 63. ст. 1 и чл. 116 ЗКП), према окривљеном се не могу вршити медицинске интервенције, с циљем принуђивања на исказивање.

Немачко кривичнопроцесно законодавство је новелом 1964. године предвидело могућност да окривљени као тактику остваривања одбране изабере и неисказивање. Притом постоји обавеза органа кривичног поступка да упозори окривљеног на ту могућност (§ 136. StPo). Забрањују се и притисци на вољу окривљеног ради давања исказа, као и примена експеримената над окривљеним (§ 136.a StPo). Забрањена су и обећања окривљеном противна закону. Право на ћутање окривљени има и на саслушању пред полицијом (§ 163.a 3–4 StPo), као и на главном претресу (§ 243.4 StPo). Међутим, ова обавеза органа кривичног поступка није санкционисана, јер нису предвиђене правне последице за случај непоштовања ове обавезе.

Италијанско законодавство предвиђа право окривљеног да сам себе не инкриминише. Пре почетка испитивања, окривљени се мора упозорити да има право да не одговара на питања, али да ће ипак поступак следити свој ток (чл. 64. с. 3. б ЗКП Италије). Окривљени, притом, не може ускратити одговор на питања о идентитету (чл. 66).¹⁹ Обавеза давања поуке о праву осумњиченог на пасиван вид супротстављања оптужби имају сви истражни органи, укључујући и правосудну полицију (чл. 355). Међутим, све до амандмана на чл. 64. ст. 3. ЗКП из 2001. године, није се предвиђала апсолутна ништавост исказа окривљеног, добијеног без претходног упозорења о постојању права на ћутање.²⁰ За разлику од немачког права, осумњичени према нормама италијанског права има апсолутно право на присуство браниоца испитивању осумњиченог пред полицијом. Из доказног поступка се искључују све изјаве дате пред полицијом без присуства браниоца, укључујући и ону која би по свом садржају била самоинкриминишућа.²¹

Подсетимо да и енглеско право, које се у начелу одриче исказа окривљеног као доказног средства, ипак налази начина за испитивање окривљеног, чиме ограничава и право на пасиван вид остваривања одбране. Пре почетка испитивања, енглески полицијски службеници морају окривљеног упозорити да није дужан исказивати, али да његовој одбрани може шкодити ако прећути неке чињенице, које би касни-

¹⁹ Codice di procedura penale, Testo coordinato ed aggiornato del D.P.R 22 settembre 1988, aggiornato il 14.4. 2025.

²⁰ M. Delmas-Marty, J. R. Spencer, 610.

²¹ Stephen C. Thaman, *Comparative Criminal Procedure, A Casebook Approach*, second edition, Carolina Academic Press, Durham, North Carolina 2008, 89.

је користио у поступку. Наиме, енглески *Criminal Justice and Public Order Act* из 1994. године предвиђа право пороте да изведе неповољне закључке по окривљеног, ако је он пред полицијом прећутао неке чињенице, а касније се његова одбрана у поступку позивала на те чињенице. Пошто је порота лаички орган, суд је дужан да, пре већања и гласања о кривици окривљеног, подучи пороту о могућности да у конкретном случају примени ово ограничење права окривљеног на ћутање.²² Изостајање ове поуке представља манифестацију понашања којим се крше принципи заштите окривљеног од самооптуживања, што се констатовало и пред Европским судом за људска права.

Легалитет пасивног супротстављања осумњиченог оптужби пред истражном органима и окривљеног пред судом омогућавају и одредбе енглеског *Code of Practice C. PACE*.²³ Реч је пропису који регулише поступање са осумњиченима за тероризам, који се налазе у полицијском задржавању. Саобразно овом пропису, осумњичени нема обавеза на давање исказа. Међутим, ускраћивање исказа у истрази може нашкодити одбрани окривљеног, ако се у главном кривичном поступку истакне чињеница која није истакнута у истрази. Та чињеница може се користити као доказ у кривичном поступку (& 10.5 C. Pace).

4. ЗАШТИТА ОКРИВЉЕНОГ ОД САМООПТУЖИВАЊА У ПРАВУ СРБИЈЕ

Законик о кривичном поступку Србије прецизира да окривљени има право да „ништа не изјави, ускрати одговор на поједино питање, слободно изнесе своју одбрану, призна или не призна кривицу“ (чл. 68. ст. 1. тач. 2). Имајући у виду ову одредбу која прокламује право на ћутање, као виду заштите од самоинкриминације, потребно је сагледати у којој мери је законодавац доследан у обезбеђивању реализације овог права. Циљ анализе која следи је утврђивање да ли се законодавац до краја одрекао тежње да добије исказ окривљеног, односно да ли је искључиво вољи окривљеног препустио одлучивање о начину реализовања одбране.

На постојање права на ћутање окривљени мора бити поучен од органа кривичног поступка. То је и учињено одредбом чл. 8. Законика о кривичном поступку Србије. Санкционисање ове обавезе, као важне компоненте императивности сваке норме, изостало је и у нашем законодавству. То је последица околности да се ни наше кривичнопроцесно законодавство није одрекло исказа окривљеног као доказног

²² С. Emmins, *Criminal Procedure*, 2000, 30.

²³ The revised PACE Code C. effect from 20 December 2023 following a statutory consultation, www.gov.uk.

средства. С правом се примећује да је, и поред остављања избора начина остваривања одбране окривљеном, законодавац предвидео и могућност примене репресивних мера да би се обезбедило присуство окривљеног у кривичном поступку. Међутим, иако законодавац инсистира на присуству окривљеног у кривичном поступку, напуштен је суптилан начин релативизовања права окривљеног на неисказивање. Наиме, за разлику од решења некадашњег Закона о кривичном поступку Југославије (чл. 218. ст. 3), више не постоји обавеза органа кривичног поступка да поучи окривљеног да уколико не исказује, „то може отежати прикупљање доказа за своју одбрану“. Напротив, окривљени се упозорава „да све што изјави може да буде коришћено као доказ у поступку“ (чл. 68. ст. 1. тач. 1. ЗКП). На тај начин, окривљени има шансу да добро промисли о бенефитима и недостацима тактике супротстављања оптужби коју ће изабрати.

Међународноправни стандарди заштите окривљеног од самооптуживања респектују се немогућношћу заснивања судске одлуке на исказу окривљеног, уколико окривљени није поучен о праву на ћутање (чл. 84. ЗКП Србије). Законским решењима некадашњег ЗКП Југославије постојала је законска могућност конвалидације правно неваљаних доказа, управо добијених исказом окривљеног датим без поштовања одређених процесних гаранција (чл. 84. ЗКП). Тиме се противречило основним цивилизацијским стандардима правичног поступка.

Из одредаба Законика о кривичном поступку произилази да се према окривљеном не смеју употребити сила, претња, обмана, изнуда, изнуривање или друга слична средства, „да би се дошло до његове изјаве или признања, или неког чињења које би се против њега могло употребити као доказ“ (чл. 16 ЗКП). Уколико се ова средства, ипак, употребе, судска одлука се не сме заснивати на тако прибављеним доказима. Употребом силе, претње и других недопуштених средстава од стране службених лица, у циљу добијања исказа окривљеног, остварује се биће кривичног дела изнуђивања исказа (чл. 136. КЗ Србије).

Забрана самоинкриминисања подразумева и да се окривљени не сме принудити на исказ ни применом медицинских интервенција. Притисцима на вољу окривљеног, применом наркоанализе, лоботомије, хипнозе и сличних интервенција, утицало би се на свест и вољу окривљеног, и тако би се компромитовала могућност избора између исказивања и ћутања. Евентуална примена ових мера, за последицу има немогућност заснивања судске одлуке на тако добијеном исказу окривљеног. Овакво противзаконито понашање има карактер битне повреде одредаба кривичног поступка (чл. 438. ст. 2. ЗКП). Међутим, за разлику од пријашњих законских решења, заснивање пресуде на

доказу на коме се по закону на може заснивати представља релативно битну повреду одредаба кривичног поступка. Ово законско решење представља искорак уназад, противан елементарним постулатима заштите људских права окривљеног. Потребно је напоменути да Законик о кривичном поступку допушта узимање крви и телесни преглед окривљеног, а легалитет ових мера потврђен је и одлукама Европског суда за људска права.

У судској пракси су могући и други утицаји на окривљеног, са циљем да се окривљени одврати од изабране тактике остваривања одбране. Суд може, предочавањем окривљеном доказа који га терете и приказивањем користи од евентуално датог признања, вршити одређену пресију у циљу добијања исказа, а тиме би се ограничила слобода избора тактике остваривања одбране.

После разматрања законског оквира и фактичке могућности за коришћење права на ћутање, треба обратити пажњу и на сагледавање сврсисходности неисказивања као начина реализације права на одбрану. Наиме, потребно је одговорити на питање да ли ћутање окривљеног представља опортуну вид тактике остваривања одбране, и заштите окривљеног од самооптуживања.

У специфичном амбијенту кривичног поступка ћутање окривљеног представља одсуство вербалне комуникације окривљеног са органом кривичног поступка. Као законом дозвољени пасиван начин остваривања одбране, ћутање окривљеног може бити резултат процесне тактике али и страха, неизвесности, потиштености, латентног обољења, урођене некомуникативности, неповерења према испитивачу, стидљивости.²⁴ Сврсисходност ћутања (неисказивања) као легитимног (и легалног) начина супротстављања оптужби може се озбиљно довести у питање. Овим се нипошто не пледира за довођење у сумњу самог права на ћутање, прокламованог законом. Напротив, ово право мора опстати у законској регулативи. Међутим, ћутање као фактичко понашање може бити контрапродуктивна реакција на оптужбу. Овакав начин остваривања одбране код органа кривичног поступка, по правилу, изазива још већу убеђеност у постојање виности окривљеног. Наиме, суд по слободној оцени цени и мотиве који су окривљеног нагнали да изабере ћутање, као пасиван начин супротстављања оптужби. Уколико се не утврде неки посебни мотиви за неисказивање, поставља се питање зашто окривљени не искористи могућност за активно супротстављање оптужби. Утврђивање да је ћутање резултат процесне тактике, неминовно за собом повлачи за-

²⁴ Д. Станковић, „О значењу шутње окривљеног у кривичном поступку“, *Наша законитост*, 7–8/1982, 44.

кључак да окривљени жели да суд лиши сазнања неких чињеница којима би се утврдила његова кривица. Тиме се учвршћује уверење суда о кривици окривљеног. Поред тога, ћутање може проузроковати снажну интрапсихичку борбу мотива, који се на унутрашњем психолошком плану противе одабраној тактици одбране и мотива који су резултирали избором те тактике. Уколико је одлука о неисказивању недовољно учвршћена, то може резултирати њеном променом у току кривичног поступка, чиме би се успоставила вербална комуникација окривљеног са кривичним судом (преко суда и са противном странком). Међутим, та промена може бити исхитрена и пропраћена неадекватно пропраћеном одбраном, која може штетити интересима окривљеног.

Реализација права на ћутање по основу свесно донете одлуке о пасивном отпору оптужењу може бити целисходна у појединим ситуацијама. Постоји мишљење да ћутање окривљеног може представљати успешан вид реализације одбране у случају испуњења следећих услова:

1. да је окривљени уистину учинилац кривичног дела које му се ставља на терет;
2. да је он једино живо биће које чува тајну читавог кривичног догађаја;
3. да иза себе није оставио видних трагова који би се криминалистичком тактиком и техником, знањем и упорношћу могли отклонити и "ишчитати";
4. да органи кривичног поступка који воде конкретан случај не располажу (или неће моћи располагати) ниједним ваљаним аутентичним доказом;
5. да окривљени у свом ћутању буде доследан и непоколебљив током читавог кривичног поступка, чак и у његовој преткривичној фази, док је као грађанин, у својству пресумптивног окривљеног (осумњиченог) органима унутрашњих послова давао обавештења о кривичном догађају.²⁵

Једино ако се кумулативно испуне ови услови, ћутање окривљеног може представљати успешан вид супротстављања оптужби. На тај начин, може се оживотворити максима „онај ко ћути, не сведочи против себе“ (*Haxle*), што представља суштину заштите окривљеног од самоинкриминације. Уколико се не стекну сви ови услови, логика тзв. материјалног терета доказивања нагони окривљеног да се активно

²⁵ Д. Станковић, 40.

укључи у кривични поступак, како би својим исказом покушао обезбедити наводе оптужбе. Ако се окривљени ипак одлучи за пасиван вид супротстављања оптужби, потребно је да се повећаном активношћу браниоца покуша отклонити јачање уверења судије о кривници окривљеног.

5. ЗАКЉУЧАК

Основни постулати правичног суђења налажу да држава мора самоограничити свој кривичноправни захтев за кажњавање. Окривљени се мора обезбедити могућност избора тактике супротстављања оптужби. Право је окривљеног, али и привилегија, да не износи чињенице и доказе којима би се оснажила чињенична и правна утемељеност оптужбе према њему. У том контексту, окривљени има право на ћутање, тј. на ускраћивање вербалног давања исказа пред органом поступка.

За разлику од правних система англосаксонске правне провенијенције, право Србије и осталих држава континенталног правног система предвиђа саслушање окривљеног као доказно средство. Стога, да би се респектовали постулати заштите од самооптуживања, потребно је да се изостанак давања исказа окривљеног не сматра признањем кривице, већ као порицање. Исто тако, ћутање окривљеног не може се третирати као отежавајућа околност, нити се из самог чина одсуства вербалне комуникације окривљеног са судом могу изводити било какви доказни закључци. Међутим, докази добијени независно од воље окривљеног да не исказује пред органом поступка, као што су: претресање стана и других просторија, узимање узорака крви, урина, телесних ткива ради ДНК анализа, имају легитимитет

Суд и други учесници у кривичном поступку не смеју вршити притисак на окривљеног, с циљем добијања исказа. Евентуално изнуђивање самоинкриминишућих изјава окривљеног представљало би кршење основних постулата правичног поступка. Окривљени не може бити помоћник тужиоца у доказивању основаности оптужбе, јер то противречи и правилима о терету доказивања у кривичном поступку. Обавеза је суда да, пре првог саслушања, поучи окривљеног о праву да ускраћивањем исказа избегне могућност самоинкриминације. Ускраћивање ове поуке требало би да резултира немогућношћу коришћења исказа окривљеног у доказне сврхе. На тај начин, заштита окривљеног од самооптуживања добија пун смисао.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Delmas-Marty, Mireille, Spenser, J. R, *European Criminal Procedures*, Cambridge University Press, 2002;
2. Donna, Gomien, *Short Guide to the ECHR*, Council of Europe, 2nd edition, Strasbourg 1998;
3. Emmins, C., *Criminal Procedure*, London 2000;
4. Thaman, C. Stephen, *Comparative Criminal Procedure, A Casebook Approach*, second edition, Carolina Academic Press, Durham, North Carolina 2008;
5. Бајер, Владимир, *Југославенско Казнено процесно право књига II*, Загреб 1983;
6. Бељански, Слободан, *Међународни правни стандарди у кривичном поступку*, Београд 2001;
7. Виткаускас, Довидас Диков, Григори, *Заштита права на правично суђење према Европској конвенцији о људским правима*, Савет Европе, Стразбур 2012 (превод);
8. Димитријевић, Војин, Милинковић, Бранко, Стојановић, Лора, „Тортура и њено сузбијање“, *Југословенска ревија за међународно право*, 1–3/1983;
9. Диретр, Жил, *Изводи из најзначајнијих одлука Европског суда за људска права*, Београд 2006;
10. Кнежевић, Саша, *Заштита људских права у кривичном поступку*, Ниш 2007;
11. Кнежевић, Саша, *Кривично процесно право - општи део*, Ниш 2023;
12. Лажетић, Гордана, Калајџијев, Гордан, Мискоски, Бобан, Илић, Дивмна, *Компаративно процесно право*, Скопје 2011;
13. Павишић, Берислав, *Талијански казнени поступак*, Ријека 2002;
14. Станковић, Драго, „О значењу шутње окривљеног у кривичном поступку“, *Наша законитост*, 7–8/1982.

Правни извори

1. *Fair Trials Manual*, Amnesty International Publications, 1998;
2. *United Nations work for human rights*, United Nations, Second edition, New York 1957.

Full Professor Saša Knežević, LL.D.

Faculty of Law, University of Niš

THE PROTECTION OF THE ACCUSED AGAINST SELF-ACCUSATION

Summary

The right of the accused not to testify against himself and not to plead guilty represents the fundamental right of this procedural party. It is also a natural right since it corresponds with the self-preservation impetus. Therefore, the architecture of the criminal procedure must be in accordance with the need of the accused to realize this right. The defense tactics should exclusively depend on the choice of the accused. He can opt for active defense but also for remaining silent. It cannot be expected from the accused to incriminate himself. The options of silence or active defense must be left to the accused. The basic fair trial postulates uphold this civilization standard. The most important international legal documents in the field of the protection of human rights require the court's duty to fully respect the protection of the accused against self-accusation. By respecting this privilege of the accused, the presumption of innocence and its major procedural implications are respected as well. The burden of proof lies on the prosecutor, and it cannot be expected from the accused to support the prosecutors' allegations. Only in such a way may the standards of a fair trial be realized.

Key words: *Accused; Defense; Self-incrimination; Protection; International legal documents.*

УДК/UDC 347.921.8(497.1)
ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД / REVIEW ARTICLE

Проф. др Миомира Костић

Правни факултет Универзитета у Нишу

Проф. др Марина Симовић

Факултет правних наука Паневропског
Универзитета „Апеирон“ у Бањој Луци,
Омбудсман за дјецу Републике Српске

ДОСТУПНОСТ БЕСПЛАТНЕ ПРАВНЕ ПОМОЋИ МАРГИНАЛИЗОВАНИМ ДРУШТВЕНИМ ГРУПАМА – НОРМАТИВА И ИСКУСТВА СРБИЈЕ¹

Бесплатна правна помоћ сиромашним категоријама становништва дуго није била приоритетни задатак који је требало да буде подржаван унутар самих држава и од стране међународних организација у спровођењу реформе правосудних система. „Једнака правда за све у складу са законом“ не би могла бити достигнута без обезбјеђења једнаког приступа правној помоћи и правном заступању за све грађане.

Потреба за пружањем правне помоћи подједнако се јавља и у кривичним и у грађанским стварима. У Србији је Закон о бесплатној правној помоћи донијет 2018. године, али његова примјена није заживјела у потпуности. Циљ овог рада је да се укаже на нормативну датост и досљедност у смислу домаћих законских и подзаконских норми да се сваком лицу омогући дјелотворан и једнак приступ правди, посебно маргинали-

Миомира Костић, kosticm@prafak.ni.ac.rs.

Марина Симовић, marina.simovic@gmail.com.

¹ Рад је настао као резултат финансирања од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, по Уговору, евиденциони број 451-03-137/2025-03/ 200120 од 4. фебруара 2025. године. Према Агенди за одрживи развој 2030 (А/РЕС/71/313), овај документ је повезан са Циљем одрживог развоја број 16: Промовисати мирна и инклузивна друштва за одрживи развој, обезбиједити приступ правди за све и изградити ефикасне, одговорне и инклузивне институције на свим нивоима.

зованим друштвеним групама. Важно је илустровати на који начин медији у Србији извјештавају о доступности правди кроз бесплатну правну помоћ, као и то на који начин је питање доступности правди јасно објашњено грађанима Србије и какав је утицај ЕУ у том процесу. Примјењене методе у раду јесу нормативни, дескриптивни и анализа случаја.

Кључне ријечи: Бесплатна правна помоћ; Медији; Рањиве друштвене групе; Србија; ЕУ интеграције.

1. УВОД

Бављење научним радом примјеном научне методологије, уподобљавање курикулума са новим достигнућима научне мисли, али и потребама људи у свакодневном животу, потпуно кореспондира с циљевима науке, у непрекидном кругу с међусобно условљеним начелима квалитета живота које испуњавају, с једне стране, научни прегалници, и, с друге стране, сврха им је задовољавање потреба људи. Некада тај смјер кретања од научног достигнућа и научне мисли која води одређеном циљу, бива видљивији, на први поглед, у домену техничких или био-медицинских наука, док се на пољу друштвено-хуманистичких наука сама мисао, циљ и теорија некада неће ни уочити код већине становника као основ напретка у остваривању одређених сегмената квалитета живота, док ће они, истовремено, по сазнајној инерцији итекако користити благодети тога, свакодневно.

Примјер за такво промишљање је слоган *Приступ правди за све*, иза кога се јасно осликава намјера државе и друштва да намијењена, законом прописана, доступност судске правде буде и остварива за све грађане. Мало ко ће промишљати о путу настанка видљивог слогана, поготово не онда када тај слоган заиста доведе до испуњења свог циља код појединца. Зато је задатак научног промишљања и у томе да се укаже на поријекло неког правног института чије бенефите баштине људи, посебно када они припадају мање видљивим, маргинализованим друштвеним групама.²

Педесетих година 20. вијека у земљама Западне Европе и деведесетих година 20. вијека у земљама Источне Европе начињен је корак од демократије ка конститутивној демократији. Европска друштва и државе, у свом даљем развоју ка 21. вијеку, прихватила су да постоје нека правила која су такве важности да не могу и не смију бити промијењена вољом представника власти. У литератури се наводи да

² Друштвене категорије које имају тенденцију да утичу на маргинализацију укључују: расу и етничка припадност, пол и сексуалност, социоекономски статус, статус имигранта и религију.

конститутивне демократије захтијевају постојање механизма који ће сваком појединцу обезбиједити ефикасну правну заштиту тако да одговарајући правни оквир гарантује заштиту права сваком грађанину пред судовима. Без тога, демократија је измаштана утопија, фикција, која може довести до дубоког разочарања и фрустрације код становништва.³

Принцип владавине права постављен је као темељ демократским промјенама у државама Централне и Источне Европе. Владавину права чини скуп идеја и практичних поступака у циљу промовисања схватања да закон треба да превлада насиље, да свим поступцима треба да буде управљано на законит начин, а не арбитарном вољом људи. Поред нужности постојања идеја које инспиришу политичка друштва да прихвате владавину права, такође је неопходно обезбиједити добро утврђену праксу уградње принципа владавине права у законске норме, у циљу њене примјене у стварности. Слоган „Једнака правда за све у складу са законом“⁴ не би могао бити достигнут без обезбјеђења једнаког приступа правној помоћи и правном заступању за све грађане.⁵ Управо је та чињеница увјерила правнике, деценијама

³ *Access to Justice in Central and Eastern Europe, European Forum on Access to Justice, Forum Report*, 5–7 December 2002, Budapest, Hungary, 5. [chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjpcglclefindmkaj/ https://www.pilnet.org/wp-content/uploads/2020/04/Access-to-Justice-in-CEE-Forum-Report-2.pdf](https://www.pilnet.org/wp-content/uploads/2020/04/Access-to-Justice-in-CEE-Forum-Report-2.pdf), 12. мај 2025.

⁴ “Equal justice under law”, мото који је написан на згради Врховног суда САД, цит. према: *Access to Justice in Central and Eastern Europe, European Forum on Access to Justice*, 1.

⁵ Види А. Tabuteau, *Où trouver une première aide juridique gratuite?* Le Particulier 2021; В. Beate Schön, *So findest Du den richtigen Anwalt*, Finanztip 2024; А. Сергеевна, Плетень, *Конституционное право на бесплатную юридическую помощь и механизм его реализации в современной России*, автореферат, Москва 2008; Е. Сергеевна Резник, „Бесплатная юридическая помощь: актуальные вопросы доступности и качества“, *Право и политика*, № 9, 2018, 43–58; М. Вячеславович Пресняков „Получатели бесплатной юридической помощи в Российской Федерации“, *Закон*, № 11, 2012, 63–71; А. Александрович Кирилловых, „Участники системы бесплатной юридической помощи: правовые аспекты организации деятельности“, *Право и экономика*, № 7, 2012; С. Wimmer, *Die Marginalisierten. (Über-)Leben zwischen Mangel und Notwendigkeit*. Beltz Juventa, Weinheim 2023; В. Константинович Ботнев, *Квалифицированная юридическая помощь как конституционно-правовая гарантия защиты прав и свобод человека и гражданина*, автореферат, Москва, 2013; Г. Сергеевна Шереметова, *Право на бесплатную юридическую помощь в гражданском процессе*, автореферат, Екатеринбург, 2014; Civil Liberties Union for Europe: *Was ist Marginalisierung? Definition und Lösungsstrategien*. 5. Oktober 2021; S. R. Montesanti, J. Abelson, J. N. Lavis, R. Dunn, „Enabling the Participation of Marginalized Populations: Case Studies from a Health Service Organization in Ontario, Canada“, *Health Promotion International*, 32(4), 2016, 636–649; M. S., Williams, *Voice, trust, and memory: Marginalized groups and the failings of liberal representation*. Princeton, NJ: Princeton University

уназад, како је неопходно инсистирати на важности приступа правди.⁶

Овај слоган/покрет, као и различите језичке манифестације у њему садржаног циља, био је изнова уочен (*refresh*) у стручној јавности фебруара 2025. године када је америчка администрација новизабраног председника обзнанила укидање фондова који су финансирали пројекте с овим назначеним приоритетом. При томе, већи акценат је дат том поступку гашења агенције *USAID*, затим, мотивима, политичким принципима и убеђењима нове администрације једне од најмоћнијих земаља света, него стварном бенефиту и достигнућима који су до тада остварени финансирањем различитих пројеката од стране агенције.⁷

Сљедеће што надагна на промишљање јесте смисао одређења слога *приступ правди за све*, као и историјски контекст у њему садржаног принципа. Покрет „приступ правди“ се може одредити као „мултифакторски одговор на можда најосновнији изазов модерних правних система“. Најважнији задатак у томе јесте обезбиједити механизам како би социјална права била ефикасна. Нажалост, судови су често јако скупи и спори у свом раду. Сиромашни људи, без довољно финансијских средстава, тешко да могу остварити одговарајућу правну помоћ/бесплатну правну помоћ, а правда се у демократском друштву не смије засновати на могућности плаћања.⁸

Press, 1998; V. Raynauld, E. Richez, S.Wojcik, “Les groupes minoritaires et/ou marginalisés à l’ère numérique. Introduction”, *Terminal*, 127, 2020.

⁶ Политичка филозофија која стоји иза оваквог приступа – јасно се заснива на разлици између “негативног” и “позитивног” појма слободе. Позитивна слобода у том смислу значи афирмативни напор државе у циљу да слобода буде доступна за сваког. Овај напор инспирисао је раних седамдесетих година прошлог вијека пројекат “Flour-ence Access-to-Justice Project”, када су најистакнутији правници основали Институт европског универзитета (*The European University Institute*) у Фиренци, у Италији. Идеја је била да се анализирају правне, економске, социјалне и психолошке препреке које су утицале на то да већина људи има тешкоће да користи добар правни амбијент и своје право на слободу.

⁷ Трамп жели да угаси УСАИД, *Политика on line*, 06.02.2025, <https://www.politika.rs/sce/clanak/659360/%D0%A2%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BF-%D0%B6%D0%B5%D0%BB%D0%B8-%D0%B4%D0%B0-%D1%83%D0%B3%D0%B0%D1%81%D0%B8-%D0%A3%D0%A1%D0%90%D0%98%D0%94>, 14. мај 2025.

⁸ Овај се покрет заснивао на притиску јасно изражене социјалне потребе. У том смислу, правна помоћ је стављена на ред правних реформи касних шездесетих година прошлог вијека. Реформа је започела у САД са Програмом правних служби (*the Legal Service Reform*). У Европи, Француска је била претеча у реформама, када је 1972. године своју службу правне помоћи из XIX вијека замијенила модерним приступом *securité sociale*. После пада комунизма, земље Централне и Источне Европе су такође морале да се суоче са тешкоћом како да обезбиједи ефикасну

У државама Централне и Источне Европе јавила се потреба за оснаживањем свијести код грађана, и оно што је неопходно – утицаја на државне органе који примјењују право и спроводе правду на закону засновану, да процјењују статус и квалитет пружања правне помоћи становништву, као и неопходност спровођења реформи у том циљу. Земље у овим регијама Европе већ су имале јасно преузету међународну обавезу да обезбјеђују бесплатну правну помоћ свима којима је потребна. Ипак, бесплатна правна помоћ сиромашним категоријама становништва дуго није била приоритетни задатак који је требало да буде подржаван унутар самих држава и од стране међународних организација у спровођењу реформе правосудних система. Већ примјењиване реформе које су утицале на промјену правних институција и примјену права показале су недостатак у томе што нису биле довољно усмјерене на то да сиромашним и маргинализованим групама становништва обезбиједе приступ новим правним механизмима.⁹

У Србији је на снази јасни правни оквир настао ратификацијом значајних међународних докумената о људским правима којима се остварује ефикасна правна заштита и право на правично суђење, а заједно чине основ демократског друштва. Приступ правди, односно пружање правне заштите сваком грађанину, није могуће уколико сви грађани немају средства за обезбјеђење трошкова за правну помоћ од стране стучних лица. Међутим, модерна друштва која баштине принципе демократије, гарантују правну помоћ свима, па стога државе имају обавезу да обезбиједе бесплатну правну помоћ или правну помоћ са смањеним трошковима, када то захтијевају разлози правичности.¹⁰

Потреба за пружањем правне помоћи подједнако се јавља и у кривичним и у грађанским стварима. Могућност пружања правне помоћи у кривичним стварима треба проширити тако да се обезбиједи право на адвоката, односно правног савјетника, када је ограничење слободе извјесно; затим, јасан финансијски и суштински критеријум за обезбјеђење правне помоћи по основу сиромаштва мора бити утврђен, као и то да правна помоћ у грађанским парницама такође мора бити обезбијеђена. Вођене криминолошко-виктимолошком интуицијом, аутор-

правну помоћ сиромашним. Вид. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, European Forum on Access to Justice*, 2.

⁹ С. Константиновић-Вилић, М. Костић, Д. Миладиновић, *Право на правну помоћ и квалитет правне помоћи пружене грађанима у кривичном поступку и поступку издржавања казне*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Центар за публикације, Ниш 2007, 15.

¹⁰ D. Vuković, et al., *Pristup pravdi i besplatna pravna pomoć u Srbiji - izazovi i reforme*, YUCOM Komitet pravnika za ljudska prava, SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu, Beograd 2013, 7.

ке често прибјегавају принципу „повратка у будућност“, па за теме својих научних промишљања скрбе феномене и правне и социјалне институте о томе како се задовољавају потребе особа на начин који подразумијева постојање и дјелање *welfare* државе. Отуда, за тему конференције, и за предмет овог рада, одређено је посматрање доступности бесплатне правне помоћи маргинализованим групама становништва које не посједују довољно средстава да обезбиједе себи или себи блиским особама квалитетну стручну помоћ у области остваривања својих гарантованих права.

Циљ овог рада је да се укаже на нормативну датост и досљедност у смислу домаћих законских и подзаконских норми да се сваком лицу омогући дјелотворан и једнак приступ правди, посебно маргинализованим друштвеним групама. Важно је илустровати на који начин медији у Србији извјештавају о доступности правди кроз бесплатну правну помоћ, као и то на који начин је питање доступности правди јасно објашњено грађанима Србије и какав је утицај ЕУ у том процесу. Примењене методе у раду јесу нормативни, дескриптивни и анализа случаја.

2. МЕЂУНАРОДНИ И ДОМАЋИ СТАНДАРДИ О ПРИСТУПУ ПРАВДИ И ОСТВАРИВАЊУ БЕСПЛАТНЕ ПРАВНЕ ПОМОЋИ

Установљавање међународно признатог права на приступ правди некада се сматрало скоро немогућим. Идеја о томе била је првобитно оваплоћена у односу на странце, у смислу доктрине одговорности државе уколико повриједи права страних држављана. Данас се међународним уговорима несумњиво обезбјеђује и штити право на приступ правди.¹¹ Неки аутори примјећују иронију у томе да се изрази

¹¹ На најширем међународном плану, при организацији УН донијет је извјестан број кључних докумената који у својим појединим одредбама регулишу питања приступа правди: Међународни пакт о грађанским и политичким правима (Закон о ратификацији Међународног пакта пакт о грађанским и политичким правима *Сл. лист СФРЈ*, бр. 7/71; Закон о потврђивању факултативног протокола уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима, *Сл. лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 4/2001; Закон о потврђивању другог факултативног протокола уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима који има за циљ укидање смртне казне, *Сл. лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 4/2001); Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (Закон о ратификацији Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима, *Сл. лист СФРЈ*, бр. 7/71); Међународна конвенција о укидању свих облика расне дискриминације (Закон о ратификацији Међународне конвенције о укидању свих облика расне дискриминације, *Сл. лист СФРЈ*, бр. 31/67); Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена (Закон о ратификацији Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена, *Сл. лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 11/81); Конвенција против тортуре и других свирепих, нељудских или понижавајућих казни и поступака

„приступ правди“ и „приступ судовима“ уопште експлицитно не помињу у међународним уговорима, независно од оних докумената који регулишу статус избјеглица и особа без држављанства, за које иначе ови приступи представљају најтеже оствариво право.¹² Али, послје интерпретације која је дата у вези са „правом на правично суђење“ у случају *Golder* пред Европским судом за људска права,¹³ постало је јасно да је приступ суду, и шире посматрано приступ правди, гарантовано међународним уговорима о заштити људских права.¹⁴

У односу на одредбе међународног права, у литератури се истиче како у Европи постоји најразвијенији систем заштите људских права.¹⁵ Савјет Европе¹⁶ као и друге регионалне организације, закључују

(Закон о ратификацији Конвенције против тортуре и других свирепих, нељудских или понижавајућих казни и поступака, *Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори*, бр. 9/91); Конвенција о правима дјетета (Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација о правима дјетета, *Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори*, бр. 15/90 *Сл. лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 2/97); Универзална декларација о демократији (Декларацију је без гласања усвојио Интерпарламентарни савјет на својој 161. седници (Каиро, 16. септембар 1997. године, *chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Univerzaln*
a%20Deklaracija%20o%20demokratiji%20LAT.pdf, 17. мај 2025).

¹² *Access to Justice in Central and Eastern Europe, European Forum on Access to Justice*, 21–22.

¹³ Право на приступ суду је саставни дио права на правично суђење, прописаног у чл. 6. Конвенције. Суд је у случају *Golder v. UK* заузео став да чл. 6. „обезбеђује свакоме право да има било какав захтев који се односи на његова грађанска права или обавезе које су представљене пред судом“. У овом случају Суд је заузео становиште да би било непојмљиво дозволити ситуацију гдје би чл. 6 Конвенције требало да опише у детаље процедуралне гаранције које су дате странкама у неријешеним парницама и не би требало да најприје штите оно што само по себи заправо омогућава корист од таквих гаранција, као што је приступ суду“. Право на контакт са адвокатом ради покретања поступка као елемент права на суд. Пресуда у случају *Golder против Уједињеног Краљевства*. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:\[%22001-100750%22%7D%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:[%22001-100750%22%7D%7D), 15. мај 2025.

¹⁴ Занимљив је документ Основни принципи УН о улози адвоката који је усвојен на Осмом конгресу Уједињених нација о превенцији криминала и поступања према учиниоцима кривичних дјела, одржаном од 27. августа до 7. септембра 1990. године на Куби, у Хавани. У дијелу текста о доступности адвоката и пружању правних услуга наглашено је да владе обезбеђују довољно средстава и друге изворе прихода за пружање правних услуга сиромашним и, ако је неопходно, другим лицима која се налазе у неповољном положају. Основни принципи УН о улози адвоката, 181. *chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/ https://aks.org.rs/aks/wp-content/uploads/2014/04/osnovni_principi_o_ulozi_advokata.pdf*, 19. мај 2025.

¹⁵ Овдје је интересантно поменути Бечку конвенцију о конзуларним односима која је донијета 26. априла 1963. године и која је за тадашњу Југославију ступила на снагу 19. марта 1967. године. Уредба о ратификацији Бечке конвенције о конзуларним односима, *Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори и други споразуми*, бр. 5/66.

конвенције о заштити људских права и стварају посебне системе надзора над примјеном обавеза која је страна уговорница преузела ратификацијом споразума. Након приступања Србије Савјету Европе 3. априла 2003. године и ратификовања Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода,¹⁷ од државе се очекује да обезбједи да права зајемчена Конвенцијом буду у потпуности заштићена од стране надлежних органа. Статут Савјета Европе¹⁸ и Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода су правно обавезни за државе чланице, а прихватање ових докумената представља предуслов за чланство у Савјету Европе. Приступ правди, гарантован међународним споразумима о заштити људских права, обезбјеђује се специфичним обавезама у погледу мјере правне помоћи у кривичним стварима, као и компонентама права на ефикасан правни лијек. Постоји једно ограничење у обиму овог права у Конвенцији у смислу да се односи само на кривичне ствари и грађанска права и специфична људска права регулисана Конвенцијом.

Право на правично суђење и право на приступ правној помоћи представљају основне елементе демократског друштва и владавине права и регулисани су чл. 6. Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода. Овим чланом је прописано да „свако, током одлучивања о његовим грађанским правима и обавезама или о кривичној оптужби против њега, има право на правичну и јавну расправу у разумном року пред независним и непристрасним судом, образованим на основу закона. Пресуда се изриче јавно, али се штампа и јавност могу искључити с цијелог или с дијела суђења у интересу

¹⁶ Савјет Европе основан је 1949. године са циљем да промовише идеје о јединству европског континента и очувања достојанства грађана Европе путем поштовања заједничких фундаменталних вриједности.

¹⁷ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedom, Rome, 4. XI. 1950, *chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.eods.eu/-library/CoE_European%20Convention%20for%20the%20Protection%20of%20Human%20Rights%20and%20Fundamental%20Freedom%201950_EN.pdf*; 10. мај 2025. Конвенција је потписана 4. новембра 1950. године а ступила је на снагу 3. септембра 1953. године. Србија је ратификовала Конвенцију 2003. године.

Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, измијењене у складу са Протоколом број 11. уз Конвенцију; Протоколом број 4. уз Конвенцију којим се обезбјеђују извјесна права и слободе који нису укључени у Конвенцију и Први протокол уз њу, Протоколом број 6. уз Конвенцију о укидању смртне казне; Протоколом број 7 уз Конвенцију; Протоколом број 12 уз Конвенцију и Протоколом број 13 уз Конвенцију о укидању смртне казне у свим околностима, *Сл. лист СЦГ - Међународни уговори*, бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2005 - испр. и *Сл. гласник РС - Међународни уговори*, бр. 12/2010 и 10/2015.

¹⁸ Закон о ратификацији Статута Савјета Европе, *Сл. лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 2/2003.

морала, јавног реда или националне безбједности у демократском друштву, када то захтијевају интереси малољетника или заштита приватног живота странака или у мјери која је, по мишљењу суда, нужно потребна у посебним околностима када би јавност могла да нашкоди интересима правде“. Овим чланом су даље прописана минимална права сваке особе која је оптужена за кривично дјело, међу којима је под тачком ц. предвиђено да „се брани лично или путем браниоца кога сам изабере или, *ако нема довољно средстава да плати за правну помоћ, да ову помоћ добије бесплатно када интереси правде то захтијевају*“.¹⁹ Иначе, чл. 6. заштићена су сљедећа права: право на суд, право на приступ суду, право на непристрасан и независан суд који је установљен законом, право на ефикасан поступак у разумном року, право на јавно изрицање пресуде, претпоставка невиности у кривичном поступку, право да се буде обавијештен о природи и разлозима за оптужбу, право на вријеме за припрему одбране, право на одбрану, *право на правну помоћ*, право на испитивање свједока под једнаким условима за обје стране, *право на бесплатну правну помоћ преводиоца*, право на ефикасно извршење пресуде националног суда.²⁰

У чл. 6. Конвенције прописано је да свако оптужен за кривично дјело има право на одбрану, лично или путем браниоца. Уколико оптужени нема довољно средстава да плати правну помоћ, ову помоћ може добити бесплатно када то налажу интереси правде. У случају лишења слободе, интереси правде у начелу налажу правну помоћ. Право на правично суђење, у грађанским и кривичним поступцима, подразумијева да свако ко је странка у поступку мора имати одговарајућу могућност да изложи свој случај пред судом, а сви докази се морају изнијети у присуству оптуженог, на јавном претресу. Право на бесплатну правну помоћ тумача и превод обухвата и сву документацију доступну прије суђења. Осуђеном лицу се не може наложити да плати трошкове тумача, а надлежни орган може да контролише адекватност пруженог превода.²¹

¹⁹ Право на правично суђење обухвата два аспекта овог питања: институционални, који подразумијева независност и непристрасност суда и процедурални, који подразумијева правичност суђења. Чл. 6. Конвенције садржи низ гаранција од којих свака понаособ може бити предмет кршења, односно предмет индивидуалне представке. Те гаранције су сложене и најчешће представљају предмет расправе пред Европским судом за људска права.

²⁰ Став 1. чл. 6. односи се на правично поступање у грађанским и кривичним стварима, док се ставови 2. и 3. овог члана односе искључиво на поступање у кривичним стварима.

²¹ Видети: Vodič za član 6. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava, *Pravo na pravično suđenje (krivični aspekt)*. Ažurirano 31. avgusta 2022. 103. *chrome-extension://*

Као важан међународни документ²² наводи се и *Препорука Комитета министара Савета Европе бр. R (93) 1 о дјелотворном приступу праву и правди за најсиромашније*. Овим документом препоручено је да владе држава чланица омогуће најсиромашнијим слојевима становништва приступ праву (I), дјелотворан приступ квази - судским мјерама за рјешавање спорова (II) и дјелотворан приступ судовима, посебно кроз следеће: проширење правне помоћи (...) на све судске инстанце и на све процедуре (...), проширење правне помоћи на сиромашне који су апатриди или су странци(...), признавање права на помоћ пружену од одговарајућег заступника (...), олакшавање процедуре за пружање правне помоћи најсиромашнијим (...), разматрање могућности укључивања невладиних организација за пружање правне помоћи.²³

Поред ових докумената, изузетан значај има *Пословник Европског суда за људска права*,²⁴ којим су у посебној глави X под називом „Правна помоћ“ регулисана сва питања пружања правне помоћи пред овим судом. Према Правилу 91, председник вијећа може, на захтјев подносиоца представке по чл. 34. Конвенције или по сопственом нахођењу, одобрити пружање бесплатне правне помоћи подносиоцу поводом представљања предмета од тренутка пријема писмених напомена уговорне стране против које је представка поднијета у складу

efaidnbmnnnibpajpcgclclefindmkaj/https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_-art_6_criminal_srp, 25. април 2025.

²² У Европи је донесен и Акциони план о системима правне помоћи Европског комитета за правну сарадњу из 2002. године. У Општим одредбама у т. 6 прописано је да „у пракси, одговарајући системи правне помоћи су есенцијални да би се омогућио равноправни приступ правди за све и они могу укључивати: пружање правне помоћи, укључујући правно заступање од стране правника; пружање информација и правних савета у вријеме и на мјесту који узимају потребе корисника, а такође и обезбјеђују да корисници буду у стању да разумију своје адвокате; одбрану оптужених у кривичним предметима; припрему предмета у некривичним предметима и заступање клијената; помоћ клијентима у односу са јавним властима, у оним ситуацијама гдје је правна ствар вјероватно предмет тог односа. Уз то, укључују савет и помоћ у односу на извршење, односно оспоравање извршења, пресуде, казне или вансудских аранжмана, укључујући захтјеве за ублажавање казне или помиловање. А. Čavoški, А. Knežević Bojović, „Pravna pomoć u okviru Saveta Evrope“, *Pravna pomoć* (ur. Saša Gajin), Beograd 2007, 71.

²³ Preporuka Komiteta ministara Savjeta Evrope br. R (93) 1 o djelotvornom pristupu pravu i pravdi za najsiromašnije, 8. januar 1993., цит.према: I. Krstić, Priručnik o zaštiti migranata u Republici Srbiji, Međunarodna organizacija za migracije, Beograd 2018.

²⁴ Пословник о раду Суда, Република Србија, Државно правобранилаштво, Заступник Републике Србије пред Судом за људска права, 17. март 2022. Стразбур, <https://zastupnik.gov.rs/sr/%D0%B5%D1%81%D1%99%D0%BF/%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%BE-%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%83-%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0>; https://echr.coe.int/Documents/Rules_Court_ENG.pdf, 15. мај 2025.

с правилом 54. ст. 3. (б) о прихватљивости представке или од истека рока за њихово подношење. У складу са правилом 96, ако је подносиоцу одобрена бесплатна правна помоћ у вези са представљањем његовог/њеног предмета пред вијећем, одобрење има дејство и на заступање пред Великим вијећем. За одобрење правне помоћи, предсједник вијећа треба да буде увјерен да су испуњена два услова: да је правна помоћ неопходна за правилно одвијање поступка пред вијећем и да подносилац нема довољно средстава да надокнади потребне трошкове у цјелини или дјелимично (Правило 92). Како би се утврдило да ли подносиоци представки располажу довољним средствима да надокнаде потребне трошкове, од њих ће се тражити да попуне образац у коме наводе своје приходе, капиталне удјеле и сва новчана давања у вези са издржаваним лицима, као и све друге новчане обавезе. Ову изјаву овјерава надлежни државни орган.

Савјет Европе донио је још два важна документа о регулисању обезбјеђења бесплатне правне помоћи грађанима у процесу приступа правди. То су: Европски уговор о међудржавном преносу захтјева за бесплатну правну помоћ²⁵ и Резолуција Одбора министара Савјета Европе(78) 8 о бесплатној правној помоћи.²⁶ Европски уговорј који су потписале државе у саставу Савјета Европе, у чл. 1. прописује да свака особа која има уобичајено пребивалиште на територији једне државе потписнице и хоће да поднесе захтјев за бесплатну правну помоћ у грађанским, трговачким или управним стварима на територији друге државе потписнице уговора - може за то поднијети захтјев у држави свога пребивалишта која ће упутити захтјев за бесплатну правну помоћ тој другој држави. У Дијелу 1 Додатка Резолуције наведено је да нико не би требало да буде онемогућен да тражи или брани своја права пред судом у вези грађанских, трговачких, управних, социјалних и фискалних спорова, при чему треба узети у обзир материјално стање особе и претпостављене трошкове поступка. Такође, потребно је осигурати могућност приговора на одлуку којом је одбијен захтев за бесплатну правну помоћ. Држава је одговорна за финансирање бесплатне правне помоћи.

²⁵ European Agreement on the Transmission of Applications for Legal Aid Strasbourg, 27.1.1977 [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://rm.coe.int/16800-77322](https://rm.coe.int/16800-77322), 16. мај 2025.

²⁶ Resolution (78) 8 on Legal aid and Advice (Adopted by the Committee of Ministers on 2 March 1978 at the 284th meeting of the Ministers' Deputies), Council of Europe, Committee of Ministers, [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://rm.coe.int/coe-rec-78-8-on-legal-aid-and-advice/1680a72d4d](https://rm.coe.int/coe-rec-78-8-on-legal-aid-and-advice/1680a72d4d), 16. мај 2025

Европска унија, основана Уговором у Маастрихту 1992. године,²⁷ начинила је значајно прогресивно приближавање политичким и културолошким ставовима и обљежјима држава чланица, како би се утврдила нека заједничка питања везана за вођење спољних послова и регулисање правосуђа. Најзначајније реформе у области међународне кривичноправне сарадње утврђене су Уговором у Маастрихту, и то у 4. дијелу (трећи стуб) који подржава циљ по коме „грађанима треба обезбиједити висок ниво сигурности унутар области слободе, безбједности и правде, развијањем заједничке акције међу државама чланицама на пољима политичке и правосудне сарадње у кривичним стварима, уз превенцију и сузбијање расизма и ксенофобије“.

О питањима бесплатне правне помоћи на нивоу ЕУ усвојено је неколико значајних докумената. Европска повеља о основним правима [(2000/С; 364/01; Nice, 7/12/2000)]²⁸, постала је правно обавезујућа након Лисабонског споразума у свом чл. 47 прописује „Право на дјелотворно правно средство и поштено суђење“. Према тексту Повеље, „правна помоћ биће доступна онима који немају основна средства и којима је таква помоћ потребна да би им обезбиједила ефикасан приступ правди“.

Оквирна одлука о положају жртве у кривичним поступцима (the *Framework Decision on the standing of victims in criminal proceedings*) донијета је 22. марта 2001. године.²⁹ Пун опсег заштите загарантован Одлуком почео је да се примјењује тек после четири године. Мјере у циљу умањења тешкоћа око примјене Одлуке у локалним заједницама и обезбјеђивање приступа бесплатној правној помоћи ступиле су на снагу тек марта 2004. године, док је промоција медијације била предвиђена за 2006. годину. У чл. 6. под називом „Посебна помоћ жртвама“ прописано је да ће свака држава чланица обезбиједити да жртве имају приступ правном савјету како је то наведено у чл. 4 (1)(f)(iii) који ће бити пружен без накнаде када се то захтијева, узимајући у обзир њихову улогу у поступцима и, гдје је то пригодно, приступ правној помоћи како је то наведено у чл. 4. (1)(f)(ii) у случајевима када жртве имају статус странке у кривичном поступку.

²⁷ Treaty on European Union – Contents *Official Journal C 191, 29/07/1992 P. 0001 – 0110*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hr/TXT/?uri=CELEX:11992M/TXT>, 16. мај 2025.

²⁸ Повеља Европске уније о основним правима (2016/с 202/02), *chrome-extension:-//efaidnbmnnnibpcajpcglclefndmkaj/https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/povelja_osnovna_prava_jul_20.pdf*, 16. мај 2025.

²⁹ Оквирна одлука Савјета Европске уније о положају жртава у кривичном поступку, од 15. марта 2001. о положају жртава у кривичном поступку (2001/220/JXA), Службени гласник Европске заједнице, 22. март 2001. <https://cref.pars.rs/drugi-relevantni-mi-i-ac/134-eu-zrtve-u-kp/909-eu-oo-zrtve-u-krivicnom-postupku>, 13. мај 2025.

Директивом 2002/8/ЕС за унапређење приступа правди у прекограничним споровима путем утврђивања минимума заједничких правила која се односе на правну помоћ у таквим споровима,³⁰ од 27. јануара 2003. године, наглашено је да недостатак финансијских средстава нити потешкоће прекограничне природе - не смију да угрозе ефикасан приступ правди.

Србија је као члан Савјета Европе и Уједињених нација 2018. године, баштинећи добру праксу међународних докумената који су ратификовани још у СФРЈ, а затим у СРЈ, донијела као самостална држава свој Закон о бесплатној правној помоћи³¹ и низ пратећих подзаконских аката.³² У чл. 61. овог закона наведено је да ће се с примјеном Закона отпочети 1. октобра 2019. године. Циљ овог закона је да се сваком лицу омогући дјелотворан и једнак приступ правди (чл. 2). Облици бесплатне правне помоћи предвиђени су за чак 13 категорија лица, која спадају управо у рањиве друштвене групе, недовољно видљиве, чији је положај често маргинализован (чл. 4). Посебно је важно за грађанство да се као пружаоци бесплатне правне подршке, осим јавних билежника и посредника наводе и правни факултети (чл. 16). Улога академске заједнице и академског правничког образовања и

³⁰ Директива 2002/8/ЕЦ за унапређење приступа правди у прекограничним споровима путем утврђивања минимума заједничких правила који се односе на правну помоћ у таквим споровима. Council Directive 2002/8/EC of 27 January 2003 to improve access to justice in cross-border disputes by establishing minimum common rules relating to legal aid for such disputes. Official Journal L 26/41, 31/01/2003. Стратегија развоја система бесплатне правне помоћи у Републици Србији, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 74/2010, http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/2010_10/t10_0226.htm, 16. мај 2025.

³¹ Закон о бесплатној правној помоћи, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 87/2018.

³² Уредба о тарифи за пружање бесплатне правне помоћи, *Сл. гласник Републике Србије*, 74/2019; Правилник о поступку плаћања накнаде за бесплатну правну помоћ и начину и поступку враћања примљених новчаних средстава, *Сл. гласник Републике Србије*, 80/2019; Правилник о начину вођења евиденције органа управе јединице локалне самоуправе о захтјевима за одобравање бесплатне правне помоћи и бесплатне правне подршке, *Сл. гласник Републике Србије*, 68/2019; Правилник о упућивању подносиоца захтјева на пружаоца бесплатне правне помоћи, *Сл. гласник Републике Србије*, 68/2019; Правилник о организацији и начину спровођења обуке за примјену Закона о бесплатној правној помоћи, *Сл. гласник Републике Србије*, 68/2019; Правилник о изгледу и ближој садржини обрасца захтјева за одобравање бесплатне правне помоћи, *Сл. гласник Републике Србије*, 68/2019; Правилник о начину вођења евиденције о пруженој бесплатној правној помоћи и бесплатној правној подршци, *Сл. гласник Републике Србије*, 68/2019; Правилник о начину уписа у Регистар пружалаца бесплатне правне помоћи и вођењу Регистра, *Сл. гласник Републике Србије*, 68/2019; Одлука о оснивању Савјета за праћење система бесплатне правне помоћи и бесплатне правне подршке, *Сл. гласник Републике Србије*, 67/2021, 104/2021). Подзаконски прописи доступни су на следећем линку: <http://www.pravno-informacionisistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstin/a/zakon/2018/87/15/reg.>, 19. мај 2025.

овде долази до изражаја тако што пружањем бесплатне правне подршке правни факултети пружају опште правне информације и попуњавају формуларе (чл. 12) корисницима бесплатне правне помоћи који су остварили право на бесплатну правну помоћ (чл. 8).³³

3. НЕКА ИСКУСТВА О ПРИСТУПУ ПРАВДИ ЗА СВЕ У СРБИЈИ

Човјек, као природно и друштвено биће, тежи задовољавању својих потреба, које се мијењају, у зависности од економских, социјалних, културних и технолошких могућности и стања у друштву. Друштвени процеси, попут урбанизације и индустријализације, утицали су да се обим и квалитет људских потреба прошири, али је временом наметнута и тежња да друштво организовано, путем институција, омогући задовољавање нараслих потреба и онда када појединци то сами тешко или уопште не могу да чине. Потребе становништва једне земље настају и задовољавају се у одређеним друштвеним, историј-

³³ Законски оквир пружања бесплатне правне помоћи, осим основног Закона о бесплатној правној помоћи из 2018. године, чине: Устав Републике Србије, *Сл гласник Републике Србије*, бр. 98/2006, 16/2022 – Одлука о проглашењу Уставног закона за спровођење Акта о промјени Устава Републике Србије - Амандмани I - XXIX - *Сл гласник Републике Србије*, бр. 115/2021, који одредбом члана 67. гарантује право на правну помоћ, коју пружају адвокатура, као самостална и независна служба и службе правне помоћи које се оснивају у јединицама локалне самоуправе, док се законом одређује када је правна помоћ бесплатна. Законик о кривичном поступку, *Сл гласник Републике Србије*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 и 62/2021 прописује остваривање права на обавезну одбрану (чл. 74.), права на одбрану сиромашног (чл. 77.) и право на пуномоћника оштећеног као тужиоца (чл. 59.). Закон о малољетним учиниоцима кривичних дјела и кривичноправној заштити малољетних лица, *Сл гласник Републике Србије*, 85/2005 одредбом чл. 154. прописује право на обавезног пуномоћника малољетног лица. Закон о парничном поступку, *Сл гласник Републике Србије*, бр. 72/2011, 49/2013, 74/2013, 55/2014, 87/2018, 18/2020 и 10/2023 прописује право на бесплатну правну помоћ кад је странка потпуно ослобођена од плаћања трошкова поступка (чл. 168. став 2.) и право на бесплатног пуномоћника (чл. 170.). Закон о азилу и привременој заштити, *Сл гласник Републике Србије*, бр. 24/2018 одредбом чл. 56. тражиоцима азила гарантује право на бесплатну правну помоћ и заступање. Закон о спречавању насиља у породици, *Сл гласник Републике Србије*, бр. 94/2016 и 10/2023 одредбом чл. 30. прописује право на бесплатну правну помоћ жртвама насиља у породици и жртвама кривичног дјела из овог закона. Закон о адвокатури, *Сл гласник Републике Србије*, бр. 31/2011 и 24/2012) одредбом чл. 66. став 1. тачка 7. прописује као посао адвокатске коморе да организују пружање бесплатне правне помоћи, у складу са законом. Закон о локалној самоуправи, *Сл гласник Републике Србије*, бр. 129/2007, 83/2014, 101/2016, 47/2018 и 111/2021 одредбом чл. 20. став 1. тачка 11 као надлежност општине прописује да образује и уређује организацију и рад органа, организација и служби за потребе општине, организује службу правне помоћи грађанима и уређује организацију и рад мировних вијећа. https://www.mpravde.gov.rs/sr/tekst/32_939/godisnji-izvestaj-ministarstva-pravde-o-pruzanju-besplatne-pravne-pomoci.php, 19. мај 2025.

ским и свакако ситуационим околностима. Уколико су друштвени услови релативно постојани дуже, постоји основ за развој одређеног круга потреба које излазе из оквира егзистенцијалног минимума и утичу на побољшање квалитета свакодневног живљења.

Од деведесетих година 20. вијека, када су наступиле драстичне промјене у државној организационој структури на бившем јединственом простору југословенске државе, дошло је до успостављања таквих социјалних разлика које су условљене различитим друштвеним статусом новонасталих и реструктурираних слојева богатих и сиромашних грађана. На домаћем простору, почев од посљедњих ратова па све до уласка у 21. вијек, и сада већ на прагу завршетка његове прве четвртине, осиромашени средњи слој, који је некада могао успјешно и легално да задовољи своје разноврсне потребе, много веће од егзистенцијалног минимума, изгубио је економску моћ и свој утицај на различите сфере друштвеног живота. Прерасподјела богатства, појава фрустрације услед немоћи задовољавања устаљених потреба, нове вриједносне категорије и културне промјене, морале су бити преточене у законски остварив слоган приступ правди за све.

Остваривање бесплатне правне помоћи у Србији могуће је сагледати и кроз неколико нестандартних приступа, више склоних хуманистичким методама него стриктно нормативистичким погледима кроз формализовани и статистички приступ забиљежених појединачних случајева пружања бесплатне правне помоћи, као годишње извјештаје Министарства правде о пруженој бесплатној правној помоћи.³⁴

На академском нивоу, с пажњом посвећеном образовању правника, основане су правне клинике на свим правним факултетима у Србији. Правна клиника (*Legal Clinic, Law Clinic, Law School Clinic*) је програм правничког школовања, који обезбјеђује непосредно правничко искуство студентима правних факултета, а истовремено опслужује различите клијенте, којима је потребно пружање правне помоћи. Обично се на челу правних клиника налазе клинички професори, односно предавачи клиничког правничког образовног програма. Правне клинике најчешће поступају по принципу *pro bono*, у одређеним правним питањима, чиме се обезбјеђује бесплатна правна помоћ клијентима.³⁵

³⁴ Годишњи извјештај Министарства правде о пружању бесплатне правне помоћи.
<https://www.mpravde.gov.rs/sr/tekst/32939/godisnji-izvestaj-ministarstva-pravde-o-pruzanju-besplatne-pravne-pomoci.php>, 11. мај 2025.

³⁵ Legal clinics Serving People, Improving Justice, Open Society, Justice Initiative,
<https://www.justiceinitiative.org/publications/legal-clinics-serving-people-improving-justice>, 26. април 2025.

Један од неопходних услова, који обезбјеђује запошљавање и компетенције дипломираних студената права, у условима тржишне економије и тржишта радне снаге, налази се у самом питању примјене и савладавања практичног рада за студенте, као и њихове успјешне припреме за обављање професионалне активности правника. Због тога, студенти на правним клиникама имају могућност да, пружајући правну помоћ, уче правничке вјештине, тако што: врше истраживања, износе правне аргументе и савладавају протоколе пријема клијената.

Примјеном интерактивних метода у оквиру правних клиника, остварује се овладавање практичним правничким вјештинама. Тако, на правним клиникама студенти, уз помоћ својих наставника, као и практичара, интервјуишу и консултују клијенте, овладавају техником писања правних докумената, усвајају кодекс правне етике, овладавају вјештином информационе технологије и правне информатике, упознају основне елементе психологије суђења и стичу сазнања из области заштите људских права на националном и на међународном плану.

Студенти, такође, развијају вјештине рјешавања правних ствари, што захтијева од њих да, уз помоћ професора и адвоката, синтетишу компоненте свог теоријског правничког образовања. Кроз тај процес, они стичу неопходно самопоуздање, и то онако како савладавају прелаз од статуса студента права ка статусу правника који примјењује право.³⁶

Посебан значај за студенте права приликом учешћа у раду правних клиника, у домену промјена домаћег законодавства, као и читавог образовног процеса, огледа се у организовању правних савјетовалишта, гдје студенти, радећи заједно са својим професорима и искусним правницима практичарима, припадницима различитих правничких професија и правничких специјализација, рјешавају животне проблеме клијената и савјетују их како да најбоље остваре своја права. Ово је сегмент драгоцјеног искуства из туђих живота, који ће младим људима, будућим правницима, олакшати да уоче у пракси многе животне ситуације, које без личног доживљаја, у свом узрасном добу, можда нису ни могли да искусе. Због тога је учешће у раду мултидисциплинарно постављених правних клиника на факултету, неопходан почетак правничког искуства и искорак у стварни живот.³⁷

³⁶ UNM School of Law, „About the Clinic – Clinical Goals“, <https://lawschool.unm.edu/clinic/about/index.html>, 1. Новембар 2024.

³⁷ М. Костић, Д. Димовски, И. Илић, *Мобилна правна клиника: од институције ка жртва*, Центар за публикација Правног факултета, Ниш 2014.

Почетак рада Правне клинике на Правном факултету Универзитета у Нишу обиљежило је оснивање Клинике за грађанско право 2002. године, као посебног облика факултативне наставе. У досадашњем периоду, у оквиру Правне клинике развијене су: Клиника за грађанско право, Клиника за заштиту права жена, Општа правна клиника и Мобилна правна клиника, Правна клиника за заштиту од дискриминације и Правна клиника за управно право. До 2005. године, клиничка обука реализована је примјеном симулација и других разноврсних метода интерактивног рада. Сечено искуство омогућило је да се установи Огледна адвокатска канцеларија, у којој су студенти, под надзором професора и адвоката, пружали бесплатну правну помоћ стварним клијентима/клијенткињама. Огледна адвокатска канцеларија опремљена је према *Model standards in clinical legal education: live-client clinics*. Поред тога, Правна клиника је постала и опстала као партнер на пројектима пружања бесплатне правне помоћи у Адвокатској комори Ниша, сада већ 20 година.³⁸

Осим академске заједнице, чији допринос остваривању бесплатне правне подршке није довољно видљив, значајно је и како респектабилни медији, штампани или у електронском облику, извјештавају и едукују грађанство о постојању нормиране бесплатне правне помоћи. Уписивањем три кључне ријечи *бесплатна правна помоћ* у архив дневног листа *Политика*, јавља се 38 наслова, у периоду од 2006. године до данас. Један од посљедњих, који уједно води и неминовности закључка опсегом омеђених страница научног чланка, носи наслов: „Хил и Жиофре: Могућност да правда буде доступна свима мјерило

³⁸ Искуства о раду Правне клинике Правног факултета у Нишу преточена у академске написе: D. Dimovski, M. Kostić, F. Mirić, *Mobilna pravna klinika: pružanje pravne pomoći u uslovima terenskog rada*, Centar za publikacija Pravnog fakulteta, Niš 2017; M. Kostić, „Правна клиника као метод наставе и пружања бесплатне правне помоћи“, *Социјална мисао*, Београд, јануар/март 2010, 67–77; M. Kostić, „Правна клиника као метод наставе/учења и/или пружања бесплатне правне помоћи на Правној клиници Правног факултета у Нишу“, *Правна клиника за заштиту права жена - норме и пракса*, (ur. Slobodanka Konstantinović Vilić), Autonomni ženski centar, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd-Niš 2013, 31–38; M. Kostić, V. Vilić, „Zlostavljanje na radnom mestu - mobing i sajber mobbing“, *Правна клиника за заштиту права жена - норме и пракса*, (ur. Slobodanka Konstantinović Vilić), Autonomni ženski centar, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Beograd-Niš 2013, 113–130; M. Kostić, „Dva modela sudske zaštite od nasilja u porodici“, *Mobilna pravna klinika: od institucije ka žrtvi*, (prir. Miomira Kostić, Darko Dimovski, Ivan Ilić), Centar za publikacija Pravnog fakulteta, Niš 2014, 237–252; M. Kostić, „Правна клиника као метод наставе“, *Mobilna pravna klinika: od institucije ka žrtvi*, (prir. Miomira Kostić, Darko Dimovski, Ivan Ilić), Centar za publikacija Pravnog fakulteta, Niš 2014, 11–28.

квалитета правног система“.³⁹ Преносећи исказана промишљања највиших званичника САД, Европске уније и Србије речено је да је могућност да право и правда буду доступни сваком човјеку, без обзира на материјалне могућности, мјерило квалитета правног система. Законом о бесплатној правној помоћи из 2018. године, а од примјене до 2024. године протекло је пет година, формализован је институт, а то људско право које је заштићено и Уставом као и другим међународним уговорима потписаним под окриљем Уједињених нација и Савјета Европе, постало је и нормативно доступно грађанима, дакле не више само као утопијски стандард или недостижни циљ ентузијаста.

4. ЗАКЉУЧАК

Право на приступ правди је дио права на фер и правично суђење које се, рашчлањено, посматра као: право на правну помоћ која се може састојати у давању правних информација, давању правних савјета, састављању поднесака и исправа и заступању пред судом. Посебни значај у оквиру правне помоћи има право на бесплатну правну помоћ оним лицима која немају довољно сопствених средстава да себи омогуће правну заштиту, као маргинализоване групе људи оптерећене сиромаштвом.

Република Србија је прије усвајања нормираног правног оквира за пружање бесплатне правне помоћи усвојила сва релевантна међународна правна документа из ове области, а затим донијела и свој Закон о бесплатној правној помоћи чија се примена приближава шестој години, дакле октобра 2025. године.⁴⁰ Слично оснивању алиментационог фонда као потенцијалног законског рјешења у случајевима избегавања плаћања алиментације,⁴¹ неопходно је основати специјализо-

³⁹ „Хил и Жоифре: Могућност да правда буде доступна свима мерило квалитета правног система“. *Политика* (дигитално издање), сријед, 2. 10. 2024. <https://www.politika.rs/scc/clanak/635526/>, 17. мај 2025.

⁴⁰ У Солуну је 21. јуна 2003. године одржан самит Европска унија – Западни Балкан, који се сматра једним од најзначајнијих догађаја у контексту европских интеграција земаља региона. Тога дана лидери Европске уније и њених држава чланица, као и тада приступајућих земаља, заједно са лидерима Албаније, Босне и Херцеговине, Хрватске, Македоније и Србије и Црне Горе усвојили су Декларацију у којој се први пут недвосмислено потврђује европска перспектива за све западнобалканске државе. Од тога датума јавио се слоган „Будућност Балкана је у Европској унији“. Та реченица из усвојене Декларације је обиљежила Солунски самит 2003. године и траје већ пуне 22 године.

⁴¹ J. Vulinović, *Alimentacioni fond kao potencijalno zakonsko rješenje problema izbegavanja plaćanja alimentacije: Fond bi isplatio novac detetu a potom pokrenuo postupak da taj iznos nadoknati roditelj koji ne plaća alimentaciju*, *Paragraf*, Beograd 2023, <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/140623/140623-vest4.html>, 17. мај 2025.

вану институцију, комисију, тијело, на државном нивоу, са стриктно одређеним правилима контроле и ревизије трошења и прилива финансијских средстава усмјерених на случајеве реализовања бесплатне правне помоћи.

Донације добротворних друштава или иностране донације наших грађана треба да буду саставни дио фонда. Такође, не постоји ниједна етичка или правна препрека да електронски медији са националном фреквенцом не буду укључени са сталним недјељним програмима о свим достигнућима, значају и устројавању принципа владавине права, при чему грађани морају бити упознати и са свим дометима домаћег законодавства које им таква права гарантује.

Принцип правда за све јасно је уграђен код нас у академско правничко образовање и кроз примјену у пракси. Треба га учинити медијски и стручно видљивијим за све осиромашен и маргинализоване групе људи. И, како то мислено каже Давид Лагеркранц: „Али, све док се ми који вјерујемо у либерални свијет и људска права не клонимо страха, нити се миримо са унутрашњим изгнанством“, ⁴² саосјећање и осјећај за правду, као правно утемељени циљеви и инструменти квалитета живота људи – морају да буду унапређивани.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Beate, Schön, Britta, *So findest Du den richtigen Anwalt*, Finanztip 2024;
2. Ботнев, Владимир Константинович, *Квалифицированная юридическая помощь как конституционно-правовая гарантия защиты прав и свобод человека и гражданина*, автореферат, Москва 2013;
3. Vuković, Danilo, Golubović, Katarina, Vujić, Katarina, Milenković, Marko, Antonijević, Milan, *Pristup pravdi i besplatna pravna pomoć u Srbiji - izazovi i reforme*, YUCOM Komitet pravnika za ljudska prava, SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu, Beograd 2013;
4. Кирилловых Андрей Александрович, „Участники системы бесплатной юридической помощи: правовые аспекты организации деятельности“, *Право и экономика*, № 7, 2012;
5. Константиновић-Вилић, Слободанка, Костић, Миомира, Миладиновић, Душица, *Право на правну помоћ и квалитет правне помоћи пружене грађанима у кривичном поступку и поступку издржавања казне*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Центар за публикације, Ниш 2007;

⁴² С. Прерадовић, „Сумња у оно што радим штити ме од ароганције“, Политика (Култура), Београд 2025, 19.

6. Krstić, Ivana, *Priručnik o zaštiti migranata u Republici Srbiji*, Међународна организација за миграције, Београд 2018;
7. Костић, Миомира, Димовски, Дарко, Илић, Иван, *Мобилна правна клиника: од институције ка жртви*, Центар за публикација Правног факултета, Ниш 2014;
8. Montesanti, Stephanie, R., Abelson, Julia, Lavis, John, N., Dunn, James R., „Enabling the Participation of Marginalized Populations: Case Studies from a Health Service Organization in Ontario, Canada”, *Health Promotion International*, 32(4), 2016;
9. Плетень, Анна Сергеевна, *Конституционное право на бесплатную юридическую помощь и механизм его реализации в современной России*, автореферат, Москва 2008;
10. Прерадовић, Светлана, „Сумња у оно што радим штити ме од ароганције“, *Политика (Култура)*, Београд 2025;
11. Пресняков, Михаил Вячеславович, „Получатели бесплатной юридической помощи в Российской Федерации“, *Закон*, № 11, 2012;
12. Raynauld, Vincent, Richez, Emmanuelle, Wojcik, Stéphanie, „Les groupes minoritaires et/ou marginalisés à l'ère numérique. Introduction”, *Terminal*, 127, 2020,
13. Резник Елена Сергеевна, „Бесплатная юридическая помощь: актуальные вопросы доступности и качества“, *Право и политика*, № 9, 2018;
14. Tabuteau, Audrey, *Où trouver une première aide juridique gratuite? Le Particulier* 2021;
15. Čavoški, Aleksandra, Knežević Bojović, Ana, „Pravna pomoć u okviru Saveta Evrope“, *Pravna pomoć* (ur. Saša Gajin), Београд 2007;
16. Williams, Melissa S., *Voice, trust, and memory: Marginalized groups and the failings of liberal representation*. Princeton, NJ: Princeton University Press 1998;
17. Wimmer, Christopher, *Die Marginalisierten. (Über-)Leben zwischen Mangel und Notwendigkeit*. Beltz Juventa, Weinheim 2023;
18. Шереметова, Галина Сергеевна, *Право на бесплатную юридическую помощь в гражданском процессе*, автореферат, Екатеринбург 2014.

Правни и интернет извори

1. „Хил и Жиофре: Могућност да правда буде доступна свима мерило квалитета правног система“. *Политика* (дигитално издање), среда, 2. 10. 2024. <https://www.politika.rs/scc/clanak/635526/>, 17. мај 2025;
2. *Access to Justice in Central and Eastern Europe, European Forum on Access to Justice*, Forum Report, 5-7 December 2002, Budapest, Hungary, 5. [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.pilnet.org/wp-content/uploads/2020/04/Access-to-Justice-in-CEE-Forum-Report-2.pdf](https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.pilnet.org/wp-content/uploads/2020/04/Access-to-Justice-in-CEE-Forum-Report-2.pdf), 12. мај 2025;

3. Civil Liberties Union for Europe, *Was ist Marginalisierung? Definition und Lösungsstrategien*. 5. Oktober 2021;
4. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedom, Rome, 4.XI.1950 *chrome-extension://efaidnbmninnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.eods.eu/library/CoE_European%20Convention%20for%20the%20Protection%20of%20Human%20Rights%20and%20Fundamental%20Freedoms_1950_EN.pdf*, 10. maj 2025.
5. Direktiva 2002/8/EC za unapređenje pristupa pravdi u prekograničnim sporovima putem utvrđivanja minimuma zajedničkih pravila koji se odnose na pravnu pomoć u takvim sporovima Council Directive 2002/8/EC of 27 January 2003 to improve access to justice in cross-border disputes by establishing minimum common rules relating to legal aid for such disputes. Official Journal L 26/41, 31/01/2003. Strategija razvoja sistema besplatne pravne pomoći u Republici Srbiji, *Sl. glasnik RS*, br. 74/2010, *http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/2010_10/t10_0226.htm*, 16. maj 2025;
6. European Agreement on the Transmission of Applications for Legal Aid Strasbourg, 27.I.1977 *chrome extension://efaidnbmninnibpcajpcglclefindmkaj/https://rm.coe.int/1680077322*, 16. maj 2025;
7. European Western Balkans, “20 godina od Soluskog obećanja evropske perspektive Zapadnog Balkana”, 21. 6. 2023. from: *https://europeanwesternbalkans.rs/20-godina-od-soluskog-samita-na-kome-je-potvrđena-evropska-perspektiva-zemalja-zapadnog-balkana/*, 6. март 2025;
8. Legal clinics Serving People, Improving Justice, Open Society, Justice Initiative, *https://www.justiceinitiative.org/publications/legal-clinics-serving-people-improving-justice* 26. април 2025;
9. Pravo na kontakt sa advokatom radi pokretanja postupka kao element prava na sud. Presuda u slučaju *Golder protiv Ujedinjenog Kraljevstva*. *https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-100750%22]}*, 15. maj 2025;
10. Resolution (78) 8 on Legal aid and Advice (Adopted by the Committee of Ministers on 2 March 1978 at the 284th meeting of the Ministers' Deputies), Council of Europe, Committee of Ministers, *chrome extension://efaidnbmninnibpcajpcglclefindmkaj/https://rm.coe.int/coe-rec-78-8-on-legal-aid-and-advice/1680a72d4d*, 16. maj 2025;
11. Treaty on European Union – Contents *Official Journal C 191*, 29/07/1992 P. 0001 – 0110, *https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hr/TXT/?uri=CELEX:11992M/TXT*, 16. maj 2025;
12. Vodič za član 6 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava, Pravo na pravično suđenje (krivični aspekt) Ažurirano 31. avgusta 2022. *103.chrome-extension://efaidnbmninnibpcajpcglclefindmkaj/https://ks.echr.coe.int/documents/d/ec-hr-ks/guide_art_6_criminal_srp*, 25. април 2025;

13. Vulinović, Jelena, Alimentacioni fond kao potencijalno zakonsko rešenje problema izbegavanja plaćanja alimentacije: Fond bi isplatio novac detetu a potom pokrenuo postupak da taj iznos nadoknati roditelj koji ne plaća alimentaciju, *Paragraf*, Beograd 2023, <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/140623/140623-vest4.html>, 17. мај 2025;
14. Годишњи извештај Министарства правде о пружању бесплатне правне помоћи. <https://www.mpravde.gov.rs/sr/tekst/32939/godisnji-izvestaj-ministarstva-pravde-o-pruzanju-besplatne-pravne-pomoci.php>, 11. мај 2025;
15. Закон о бесплатној правној помоћи, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 87/2018;
16. Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, измењене у складу са протоколима;
17. Закон о ратификацији Статута Савета Европе, *Сл. лист СЦГ - Међународни уговори*, бр. 2/2003;
18. Оквирна одлука Савјета Европске уније о положају жртава у кривичном поступку од 15. марта 2001. о положају жртава у кривичном поступку (2001/220/JXA), Службени гласник Европске заједнице, 22. март 2001. <https://cref.pars.rs/drugi-relevantni-mi-i-ac/134-eu-zrtve-u-kp/909-eu-oo-zrtve-u-krivicnom-postupku>, 13. мај 2025;
19. Основни принципи УН о улози адвоката, *chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfndmkaj/https://aks.org.rs/aks/wpcontent/uploads/2014/04/osnovni_principi_o_ulozi_advokata.pdf*, 19. мај 2025;
20. Повеља Европске уније о основним правима (2016/с 202/02), *chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfndmkaj/https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/povelja_osnovna_prava_jul_20.pdf*, 16. мај 2025;
21. Трамп жели да угаси УСАИД, *Политика on line*, 06.02.2025. <https://www.politika.rs/scc/clanak/659360>, 14. мај 2025;
22. Уредба о ратификацији Бечке конвенције о конзуларним односима, *Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори и други споразуми*, бр. 5/66.

Full professor Miomira P. Kostić, LL.D.

Faculty of Law, University of Niš

Associate Professor Marina M. Simović, LL.D.

Faculty of Legal Sciences of the Pan-European

University "Apeiron" in Banja Luka,

Ombudsman for Children of the Republic of Srpska

AVAILABILITY OF FREE LEGAL ASSISTANCE TO MARGINALIZED SOCIAL GROUPS—EXPERIENCES OF SERBIA DUE TO POSITIVE LEGISLATION

Summary

In the 1950s in the countries of Western Europe and the 1990s in the countries of Eastern Europe, a step was taken from democracy to constitutional democracy. European societies and states, in their further development towards the 21st century, have accepted that there are some rules that are of such importance that they cannot and must not be changed by the will of government representatives. In Serbia, a clear legal framework is in force, created by the ratification of important international documents on human rights, which provide effective legal protection and the right to a fair trial, and together form the basis of a democratic society. Access to justice, i.e. the provision of legal protection to every citizen, is not possible if all citizens do not have the means to cover the costs of legal assistance from professionals.

The need to provide legal assistance arises in both criminal and civil matters. The possibility of providing legal assistance in criminal matters should be expanded so as to ensure the right to a lawyer, i.e. a legal advisor, when the restriction of freedom is certain; then, a clear financial and substantive criterion for the provision of financial aid based on poverty must be established, and that legal aid in civil litigation must also be provided. Hence, the theme of the conference, and the subject of this work, is the observation of the availability of free legal aid to marginalized groups of the population who do not have enough resources to provide themselves or their loved ones with quality professional help in the area of exercising their guaranteed rights. It is important to illustrate how the media in Serbia report on the availability of justice through free legal aid, as well as how the issue of the availability of justice is clearly explained to the citizens of Serbia and what is the influence of the EU in that process.

The right of access to justice is a part of the right to a fair and just trial, which, broken down, can be seen as: the right to legal assistance, which can consist of providing legal information, giving legal advice, compiling submissions and documents and representing in court. Of particular importance within legal aid is the right to free legal aid for those persons who do not have enough of their own resources to provide themselves with legal protection, as marginalized groups of people burdened by poverty. Before the adoption of the standardized legal framework for the provision of free legal aid, the Republic of Serbia adopted all relevant international legal documents in this area, and then passed its Law on Free Legal Aid, the implementation of which is approaching its sixth year, i.e. in October 2025. Similar to the establishment of an alimony fund as a potential legal solution in cases of avoiding the payment of alimony, it is necessary to establish a specialized institution, commission, body, at the state level, with strictly defined rules of control and audit of spending and inflow of financial resources aimed at cases of realization of free legal aid.

Donations from charities or foreign donations from our citizens should be an integral part of the fund. Also, there is no ethical or legal obstacle for electronic media with a national frequency not to be included with constant weekly programs on all achievements, importance and establishment of the rule of law principles, whereby citizens must be familiar with all the scope of domestic legislation that guarantees them such rights. The aim of this work is to point out the normative data and consistency in terms of domestic legal and by-law norms to provide every person with effective and equal access to justice, especially marginalized social groups. The applied methods in the work are normative, descriptive and case analysis.

Key words: *Free Legal Aid; The Media; Vulnerable Social Groups; Serbia; EU Integration.*

Professor Dr. Csaba Fenyvesi, Ph.D., Dr. habil.
Dr. Vanessza Fábíán, Ph.D student

Faculty of Law, University of Pécs, Hungary

THE MESSAGES OF NEGATIVE CLUES

The aim of this study is to explore the evidentiary significance of negative clues – that is, the absence of expected physical or electronic evidence - within the context of criminal investigations. While traditional forensic methods focus on the presence of material remains, this research highlights how missing elements can provide critical insights into criminal behavior and the reconstruction of events.

The study employs a qualitative method based on detailed analysis of Hungarian and international case studies, combined with theoretical models from criminalistics, such as the 7-5-1 pyramid model. Case examples include a child murder investigation in Komló, an attempted homicide in Tolna County, and the armed robbery in Pécs, as well as the disappearance of Malaysian Flight MH370. Psychological aspects were also considered, particularly the lack of motivation to sell stolen goods in property crimes.

Results indicate that negative clues - such as the lack of bloodstains, absence of flammable liquids, or unrecognized voices - can challenge initial investigative hypotheses and in some cases lead to acquittals or convictions. Furthermore, the lack of electronic signals in high-profile cases like MH370 illustrates the interpretive challenges such absences pose in digital forensic investigations.

In conclusion, the absence of evidence should not be overlooked; instead, it must be analyzed alongside material clues. Investigators are encouraged to consider what is missing, not only what is present, as absence may carry critical forensic and psychological meaning.

Key words: Crime Scene Investigation; Negative Clues; Material Remain; Electronic Data; Psychological Interpretation.

1. PREFACE

In a 1980s Columbo investigation, a suspicious husband tried to confirm his alibi with tape recording. He wanted to prove that he was at home, in the living room at three pm when his wife was murdered, so he could not have been the perpetrator of the murder elsewhere. However, the inspector did not believe him, and he realized that the three gongs of the living room's standing clock were missing from the recording. This case inspired this presentation of speaking absence clues and material remains in real criminal cases.

2. THE NEGATIVE CLUE AND THE CRIME SCENE INVESTIGATION

The absence of clues first emerges during crime scene investigation, as 60-70% of all crimes are committed at the crime scene. It is worthwhile to carry out a crime scene investigation where there is something to search for, examine, or „comb through“, where the elements of the identification pyramid, the clues, and material remains can be found.¹ Forensic scientists worldwide value the primary crime scene as a repository of data and an open book to be read. To conduct an effective search for clues, a good criminalist, crime scene examiner, or crime scene investigator - CSI must „get under the skin“ of the perpetrator. It is worth doing a “thought reconstruction”, on which several Hungarian authors have already expressed their views.² We can say the more thorough and attentive the perpetrator was at the scene, the more thorough and attentive the observer should be.

In our opinion, there isn't a crime scene completely devoid of clues or material remains; it is essential to find and investigate the often invisible alterations left at the crime scene, which must be associated with appropriate interpretations and meanings. Our study focuses on the „negative clues“, i.e. “what isn't there but should be”, or „what was there but is now missing”.³ The non-existent missing clue often says more than the „speaking” present one.

¹ Cs. Fenyvesi, J. Orbán, „Electronic data as the building block of the 7-5-1 criminalistics pyramid model”, *Belügyi Szemle* 2/2019, 45–55.

² G. Gárdonyi, *Criminal crime scene investigation*, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest 2023. L. Kovács, *The Moor was done...*, Korona Kiadó, Budapest 2009.

³ J. Dobos, „Negative conditions on the ground”, *Belügyi Szemle* 1/1964, 54–59.

3. THE LACK OF SPEAKING MATERIAL REMAIN IN A MURDER CASE

A murder case in Baranya county revealed a lack of material remains, highlighting the importance of a speaking clue.

On September 15, a 4-year-old girl, called Aniko O. disappeared from a playground in Komló. Despite extensive searches and interviews, no trace of her was found until September 19, when local resident B. Z. reported her body in the basement of their house.⁴ The crime scene investigation uncovered that Aniko's body, with severe injuries including lobular lesions, cuts, and puncture wounds, was found in a pantry. The storage room was not locked, and no signs of forced entry were observed.

During the investigation, the absence of spilled blood was notable. Despite using luminol to detect bloodstains, the investigators found only red stains from other sources. They precisely searched the building, focusing on where items like paper bags, clothing, and the Transdanubian Journal found near the body had come from. Ultimately, investigators discovered hair and blood of the victim in the perpetrator's apartment, leading to the conviction of Eva V. for the crime, resulting in an 18-year prison sentence.

4. THE EVIDENTIARY SIGNIFICANCE OF MATERIAL REMAIN'S ABSENCE IN ATTEMPTED HOMICIDE

The absence of human material remains in an attempted homicide case can reveal non-human origins.

In a village in Tolna County, a man poured flammable substance on his lover and set her clothes on fire. The victim was sitting on the terrace of her house. However, the Szekszárd Court of First Instance (Tribunal) found that the pouring down could not have occurred on the terrace, as the crime scene investigation did not reveal any liquid remains. No liquid droplets, stains, or moisture were found, only a circular burn mark. Therefore, the spill alleged in the indictment did not occur there, and the woman identified as the victim did not come into contact with the gasoline in her clothing on the terrace.⁵

⁴ Cs. Fenyvesi, F. Kodba, „Investigation of brutal homicide of a young child”, *Belügyi Szemle* 4/1990, 106–113.

⁵ Number of the acquittal decision in 2023: Szekszárd Tribunal Court 20. B. 120/2022/44-II. Number of the upholding decision in 2023: Pécs Regional Court III. Bf. 50/2023/6/II.

5. THE IMPORTANCE OF VOICE NON-RECOGNITION

During our research, we also noticed that it is not only the lack of physical evidence or material remain that can be found in criminal cases. It is also possible that a lack of a "memory clue" can be part of the evidence.

In a 2006 robbery case in Alkotmány Street, Pécs, a hooded man, with part of his face covered by his coat, walked into the sales area with an object that looked like a weapon in his hand. He aimed the weapon at the woman standing at the counter and declared, „I am a heroin addict, and I will make you a cripple forever”.⁶ The victim, who had placed a sum of 70.957,- HUF into a bag, did not recognize the suspect's hoarse voice, which was confirmed by others. The victim did not mention this in her interview or detailed testimony. These anomalies were noted by the local court and the appeal chamber, and the negative trail, which was not observed by the witness, was assessed as not establishing that the accused person had spoken the threatening words.

6. CONCLUSION TO BE DRAWN FROM THE ABSENCE OF ELECTRONIC DATA

Electronic data is crucial in investigating crimes such as murder, kidnapping, robbery, and terrorism.

The disappearance of Malaysian Flight MH370 on March 8, 2014, remains one of the greatest mysteries in aviation history and it is in connection with the absence of electronic data.⁷ The disappearance of Malaysian Flight MH370 on March 8, 2014, remains one of the greatest mysteries in aviation history.

On March 8, 2014, Malaysian Flight MH370, a Boeing 777-200, took off from Kuala Lumpur bound for Beijing with 239 people onboard. Shortly after departure, the plane's communication systems were deliberately disabled, and it began a series of unusual course changes. The last message from the co-pilot, „Good night MH370”, was calm and occurred after one of the communication systems had been turned off.

Several versions were considered:

- a) Hijacking: Initially supported, but lack of distress signals or claims weakened this theory.

⁶ Cs. Fenyvesi, M. Nagy, „Criminalistical and criminal procedural lessons of armed robbery case”, *Magyar Rendészet* 11/2007, 106–121.

⁷ Cs. Fenyvesi, „Security and forensic lessons from the disappearance of MH370”, *Security Risks – Law Enforcement Responses*, Border Guard Scientific Publications, XV, Pécs 2014, 167–176.

- b) Terrorist action: No responsibility claims, attacks, or evidence of shoot-down ruled this out.

Psychological issues: Two Iranians used stolen passports, but no link to the incident. The captain's simulator and affiliations raised questions but didn't prove involvement.

- c) Fire or technical failure: Ruled out due to lack of distress signals and deliberate course changes.
- d) Insurance fraud: No evidence of fraudulent intent.

In our opinion the most likely explanation for the disappearance of MH370 is that it resulted from deliberate human intervention. Flight attendants and passengers, might have posed a threat by noticing the change in the plane's route or compass heading. To prevent this, they were likely neutralized, which explains why no signals were received from anyone on board during the more than 7-hour flight. The most possible explanation is that only one person, likely the captain or first officer, remained alive in the cabin for the duration of the flight. The captain, with his extensive experience and simulator training, is considered the primary suspect. The co-pilot is less likely to be involved. The black box may provide further clues if it contains recordings from the last hours.

7. THE PSYCHOLOGICAL MESSAGE OF NON-SALE IN A SERIES OF CRIMES AGAINST PROPERTY

In 1988, a serial car burglar in Pécs, Hungary, was caught by police after he admitted to stealing. The suspect, Géza R., was arrested and held responsible for the crime. The police discovered a close bond between the man and his mother, Mrs. R. N., and conducted an urgent investigative search of Mrs. R. N.'s family home. The search resulted in the discovery of 454 items worth HUF 2.150.000,-, including cash, deposit books, gold objects, and public documents. The psychological message of non-sale in crimes against property highlights the importance of understanding the reasons behind non-sale actions in criminal cases. The case highlights the need for clearer explanations and correct sentences in criminal cases.

This unusual behavior prompted a psychological analysis by expert Györgyi Szarkássy. The analysis uncovered that Géza R. is a sensitive and intelligent person whose crimes emerged as a defense against insecurity and troubled relationships. His criminal behavior began suddenly and compulsively, giving him a sense of security but also increasing his anxiety. His behavior is marked by emotional immaturity and a lack of communication, with his crimes serving as an escape from inner tensions.

8. FINAL THOUGHTS

As a final reflection, Columbo was right. Sometimes, what isn't immediately apparent can be more significant than what is. To borrow from a Hungarian movie analogy „a treasure that isn't”. In criminal proceedings a good advice is: don't just look at what you see, but think about what you don't see. It may have a more valuable message.

LIST OF REFERENCES

Scientific works

1. Dobos, János, „Negative conditions on the ground”, *Belügyi Szemle* 1/1964;
2. Fenyvesi, Csaba, „Security and forensic lessons from the disappearance of MH370”, *Security Risks – Law Enforcement Responses*, Border Guard Scientific Publications, XV, Pécs 2014;
3. Fenyvesi, Csaba, Kodba, Ferenc, „Investigation of brutal homicide of a young child”, *Belügyi Szemle* 4/1990;
4. Fenyvesi, Csaba, Nagy, M., „Criminalistical and criminal procedural lessons of armed robbery case”, *Magyar Rendészet* 11/2007;
5. Fenyvesi, Csaba, Orbán, József, „Electronic data as the building block of the 7-5-1 criminalistics pyramid model”, *Belügyi Szemle* 2/2019;
6. Gárdonyi, Gergely, *Criminal crime scene investigation*, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest 2023;
7. Kovács, Lajos, *The Moor was done...*, Korona Kiadó, Budapest 2009.

Legal documents

1. Number of the acquittal decision in 2023: Szekszárd Tribunal Court 20. B. 120/2022/44-II;
2. Number of the upholding decision in 2023: Pécs Regional Court III. Bf. 50/2023/6/II.

Проф. др Милијана Буха

Правни факултет Универзитета у Бањој Луци

ЗНАЧАЈ ОДЛУКА СУДИЈЕ ЗА ПРЕТХОДНО САСЛУШАЊЕ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

*Судија за претходно саслушање може потврдити или одбити све или поједине тачке оптужнице. У овом раду се разматра, да ли судија за претходно саслушање одлучује о оптужници одмах по пријему без разматрања претходних приговора оптуженог. Такође, у раду се испитује да ли је коначна судска одлука судије за претходно саслушање којом се одбију све или поједине тачке оптужнице, према начелу *ne bis in idem*.*

Одлуку о потврђивању оптужнице, судија за претходно саслушање може заснивати само на законито прибављеним доказима, што је законски императив доказних начела у кривичном поступку. Судија за претходно саслушање доноси одлуку о основаности оптужбе без позивања и присуства странака и браниоца. Ако судија за претходно саслушање одбије све тачке оптужнице или оне тачке оптужнице у вези којих је осумњиченом био одређен притвор, онда доноси рјешење о укидању притвора осумњиченом.

Рјешење о одбијању оптужнице указује да није утврђено постојање основане сумње да је осумњичени учинио кривично дјело које му се ставља на терет, што је основни задатак судије за претходно саслушање у одлучивању о оптужници али и основни услов за одређивање притвора.

Кључне ријечи: *Ne bis in idem*; Потврђивање оптужбе; Оштећени; Претходни приговори; Притвор.

1. УВОД

Судија за претходно саслушање је судија који након подизања оптужнице поступа у случајевима када је то прописано овим законом и који има овлашћења судије за претходни поступак. Након подизања оптужнице, осумњичени односно оптужени и бранилац имају право

увида у све списе и доказе, одобрење за увид даје судија за претходно саслушање. Такође, странке или бранилац могу предложити судији за претходно саслушање предузимање радњи којима се врши судско обезбјеђење доказа. Судија за претходно саслушање испитује оптужницу и може да одбије поједине или све тачке оптужбе. У погледу тачака из оптужнице које је судија за претходно саслушање одбио, нова или измијењена оптужница се подноси на потврђивање. Значај одлуке судије за претходно саслушање којом се потврђује оптужница потврђује и правило да тужилац не може без сагласности судије за претходно саслушање повући потврђену оптужницу. Судија за претходно саслушање оцјењује постоји ли основана сумња да је осумњичени учинио радње из чињеничног описа у оптужници и да ли те радње садрже обиљежја кривичног дјела.

2. РЈЕШЕЊЕ КОЈИМ СЕ ОДБИЈАЈУ СВЕ ИЛИ ПОЈЕДИНЕ ТАЧКЕ ОПТУЖНИЦЕ И *NE BIS IN IDEM*

Судија за претходно саслушање је судија који поступа након подизања оптужнице. Основна улога судије за претходно саслушање је да одмах по пријему оптужнице испита да ли је суд надлежан, да ли постоје околности које искључују кривично гоњење,¹ као и да ли је оптужница прописно састављена.

Судија за претходно саслушање може потврдити или одбити све или поједине тачке оптужнице у року од осам дана, а у сложеним предметима у року од 15 дана од дана пријема оптужнице. Уколико одбије све или поједине тачке оптужнице, судија за претходно саслушање доноси рјешење које се доставља тужиоцу, јер тужилац као лице које подиже и заступа оптужницу у кривичном поступку има интереса да се таква (негативна) судска одлука по судбини оптужнице преиспита у жалбеном поступку. Стога, против рјешења којим се одбијају све или поједине тачке оптужнице жалба се подноси у року од 24 часа. О жалби одлучује вијеће од троје судија ван главног претреса (ванрасправно вијеће) у року од 72 часа.²

Законодавац је прописао да након одбијања свих или појединих тачака у оптужници, тужилац може поднијети *нову или измијењену* оптужницу која ће бити заснована на *новим доказима*. Нова, односно измијењена оптужница подноси се на *потврђивање*. Како се нова или

¹ Околности које искључују кривично гоњење ако је је дјело обухваћено амнестијом, помиловањем или застарјелошћу или постоје друге сметње (пресуђена ствар) које искључују кривично гоњење.

² Вид. чл. 243, ст. 2 ЗКП РС, чл. 243, ст. 2 ЗКП ФБиХ, чл. 228, ст. 2 ЗКП БиХ, чл. 228, ст. 2 ЗКП БД.

измијењена оптужница подноси на потврђивање, указује да није више ријеч о истом дјелу него о другом или другачијем кривичном дјелу. Такође, чињеница да се против рјешења којим се одбијају све или поједине тачке оптужнице може поднијети жалба потврђује тезу да такво рјешење судије за претходно саслушање којим се одбија све или поједине тачке оптужнице је коначна судска одлука, тј. против истих догађаја, за које постоји одбијена оптужница, не може се поново покренути кривични поступак, јер се сматра коначном судском одлуком према основном начелу у кривичном поступку, *ne bis in idem*.

Према начелу *ne bis in idem* нико не може бити поново суђен за дјело за које је већ био *суђен* пред судом и за које је донесена *правноснажна судска одлука*. Забрана поновног суђења за исто дјело везује се за чињеницу да је о том дјелу *суђено* и да је донесена *правноснажна судска одлука*. Наиме, правноснажна судска одлука је и одлука којом се одбијају све или поједине тачке оптужнице.³ Судија за претходно саслушање потврђивањем оптужнице утврђује да постоје потребни докази за суђење оптуженом лицу, док одбијањем свих или појединих тачака оптужнице судија за претходно саслушање утврђује да не постоје докази о кривичном дјелу и кривици оптуженог за кривично дјело у погледу којег је подигнута оптужница. Рјешење којим се одбијају све или поједине тачке оптужнице може се сматрати *пресуђеном ствари* јер према закону тужилац може поднијети нову или измијењену оптужницу која ће бити заснована на новим доказима након одбијања свих или појединих тачака у оптужници. Против рјешења судије за претходно саслушање којим се одбијају све или поједине тачке оптужнице може се изјавити жалба, и то ради тужилац, али не и оштећени.

2.1. Има ли оштећени право жалбе на одлуку којом се одбијају све или поједине тачке оптужбе?

Оштећени нема право да изјави жалбу на одлуку којом се одбијају све или поједине тачке оптужбе. Судија за претходно саслушање доноси рјешење које се доставља тужиоцу, који има право жалбе ван-расправном вијећу. Законодавац није изричито прописао право да се оштећени жали на одлуку суда којом се одбијају све или поједине тачке оптужбе. Оштећени као субјект жалбе, жалбу може изјавити према члану 307. став 4. ЗКП РС само због одлуке суда о трошковима кривичног поступка и одлуке о имовинскоправном захтјеву. Према

³ М. Буха, *Ne bis in idem у казним поступцима*, Правни факултет Универзитета у Бањој Луци 2021, 221–222.

Закону о кривичном поступку Републике Српске оштећени може преузети кривично гоњење од тужиоца. Међутим, оштећени нема право жалбе на рјешење којим се одбијају све или поједине тачке оптужбе ни када преузме кривично гоњење од тужиоца јер преузети кривично гоњење може након потврђене оптужнице.⁴ Тако да оштећени нема права подизања оптужнице.

У Њемачкој након што јавно тужилаштво подигне оптужницу, суд провјерава да ли постоји довољно разлога за сумњу да је оптужени починио кривично дјело за које се оптужује. Ако постоји довољно доказа да је оптужени починио кривично дјело, почиње главни судски поступак. У кривичном поступку судија је дужан да истражи и размотри све чињенице и питања релевантна за случај. Судија не мора да се ослања на доказе које је изнио тужилац или одбрана. Суд да би утврдио истину у кривичном поступку, може проширити прикупљање доказа на све чињенице и средства доказивања релевантна за одлуку.⁵ Нешто је повољнији процесни положај оштећеног у Њемачкој. Наиме, у Њемачкој постоји могућност медијације између извршиоца дјела и оштећеног чиме се заправо рјешавање сукоба препушта заинтересованим странкама у поступку под надзором државе. Оштећени у Њемачкој има право да оспорава негативну тужилачку одлуку, као што је одлука о неспровођењу истраге и има могућност да поднесе жалбу против одлуке јавног тужилаштва код главног јавног тужиоца. Ако притужбу не одобри главни државни тужилац, оштећени има рок од мјесец дана да поднесе захтјев за доношење одлуке Вишег окружног суда о наставку истражног поступка. Судија није везан чињеничним налазима оптужнице, будући да мора сазнати „истину“ и може поступати само у случају када постоји оптужница. Али када је оптужница подигнута, судија може наредити додатну истрагу. Ако тужилаштво терети оптуженог за лакше дјело, судија га може осудити за теже дјело ако даља истрага утврди да је почињено теже кривично дјело од оног за које је оптужен. Стога у Њемачкој судија има овлашћење да нареди додатну истрагу и да лице оптужи за друго дјело у односу на оно за које је тужилац подигао оптужницу.⁶

⁴ Вид. М. Буха, „Начела кривичног гоњења према закону о кривичном поступку Републике Српске из 2021. године“, *Журнал за безб(ј)едност и криминалистику*, год. 3, бр. 1, 2021, 31–32.

⁵ R. Findl, "BRIEF OVERVIEW OF THE GERMAN CRIMINAL JUSTICE SYSTEM: THE GERMAN LEGISLATIVE RESPONSE TO CORRUPTION CRIME", 106–107.

⁶ U. Moeller, „PRE-TRIAL PROCEDURE IN GERMANY“, *A COMPARATIVE ANALYSIS OF PRE-TRIAL PROCEDURE IN EUROPE: THE SEARCH FOR AN IDEAL MODEL*, преузето са <https://cdn.istanbul.edu.tr/file/JTA6CLJ8T5/8D57EFAC15A44-E53BD30A9A0CBB33B06>, 89–92.

2.2. Може ли се судија за претходно саслушање о оптужници изјаснити без мишљења оптуженог?

Судија за претходно саслушање може потврдити оптужницу без изјашњења оптуженог о истој, с тим да је обавезан у складу са начелом контрадикторности доставити оптужницу оптуженом који има право да претходним приговорима оспорава оптужницу.

Једна од улога судија за претходно саслушање је да обавијести оптуженог да у року од 15 дана од дана достављања оптужнице има право на подношење претходних приговора, као и да ће рочиште о изјашњењу о кривици бити заказано одмах након доношења одлуке о претходним приговорима, односно по истеку рока за улагање претходних приговора, те да може навести приједлоге доказа које намјерава да изведе на главном претресу.

Претходни приговори су специфична правна средства чији је циљ вишеструк: они могу бити усмјерени против оптужнице; могу представљати правно средство којим се напада одлука о одбијању захтјева за постављање браниоца и могу да буду правно средство чијим се улагањем тражи спајање или раздвајање поступка. Приговори којима се напада оптужница су усмјерени непосредно на мериторна или процесна питања кривичне ствари која је предмет поступка, док се остале двије врсте претходних приговора односе на елементе права на одбрану, односно имају процесни циљ у односу на начин вођења поступка.⁷

Оптужени има право приговора против оптужнице, а не право жалбе. Оптужница није судска одлука, већ је акт једне странке коме се противи друга странка. Приговор је зато посебно правно средство,⁸ поводом кога суд врши оптужбе, која се састоји у испитивању постојања процесних претпоставки и непостојања процесних сметњи за вођење кривичног поступка.⁹

Судија за претходно саслушање доставиће оптужницу оптуженом који је на слободи без одгађања, а ако се налази у притвору, у року од 24 часа након потврђивања оптужнице. Претходни приговори подносе се против потврђене оптужнице. Судија за претходно саслушање

⁷ М. Шкулић, З. Јекић, *Кривично процесно право*, Правни факултет Источно Сарајево 2005, 325.

⁸ Т. Васиљевић, М. Грубач, *Коментар закона о кривичном поступку*, Службени гласник, Београд 1999, 254. D. Dimitrijević, *Krivično procesno pravo*, Savremena administracija, Београд 1972, 255. М. Доленц, *Теорија судског кривичног поступка за Краљевину Југославију*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1933, 190–196.

⁹ V. Đurđić, „Prigovori protiv optužnice“, 354, преузето са <https://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z16/20z16.pdf>.

обавијестиће оптуженог да у року од 15 дана од дана достављања оптужнице има право на подношење претходних приговора.¹⁰ Претходним приговорима не може се оспоравати закључак судије за претходно саслушање о постојању основане сумње да је оптужени учинио кривично дјело за које се терети оптужницом. Претходним приговорима се врши судска контрола оптужнице на иницијативу оптуженог и браниоца. Судија за претходно саслушање доставиће оптужницу оптуженом који је на слободи без одгађања, а ако се налази у притвору, у року од 24 часа након потврђивања оптужнице. Оптужени има право на подношење претходних приговора да у року од 15 дана од дана достављања оптужнице судија за претходно саслушање.

Претходним приговорима се:

- оспорава надлежност,
- истичу околности да је дјело обухваћено амнестијом, помиловањем или застарјелости или постоје друге сметње (*ne bis in idem*) које искључују кривично гоњење,
- указује на формалне недостатке у оптужници,
- оспорава законитост доказа или добијеног признања,
- захтијева спајање или раздвајање поступка,
- оспорава одлука о одбијању захтјева за постављање браниоца ако према свом имовном стању не може сносити трошкове одбране, а поступак се води за кривично дјело за које се може изрећи казна затвора три године или тежа казна или када то захтијевају интереси правичности.

Приговор против оптужнице је право оптуженог и подноси се у писаној форми и о њему одлучује судија за претходно саслушање у року од осам дана рјешењем против којег *није дозвољена жалба*. Сви или неки приговори могу бити одбијени као неосновани или прихваћени као основани. О претходним приговорима *одлучује* судија за претходно саслушање који не може учествовати у суђењу.

Приговором се може оспоравати законитост доказа. Предмет приговора у овом случају су докази које је тужилац прибавио у току истраге и на којима је засновао оптужницу. Такође, приговором се може оспоравати и законитост признања осумњиченог добијеног приликом испитивања осумњиченог у истрази. Међутим, приговором се може побијати и законитост признања осумњиченог, односно оптуженог датог у споразуму о признању кривице или признања датог на рочишту за изјашњење о кривици. Уколико судија за претход-

¹⁰ ЗКП РС, чл. 243, ст. 5.

но саслушање усвоји *приговор којим се оспорава законитост доказа*, одлучиће да се такав доказ издвоји из списка и врати тужиоцу.

Одлучујући о претходним приговорима, судија за претходно саслушање може донијети одлуке да се:

- одбаци приговор као неблаговремен или као недопуштен,
- одбије приговор као неоснован,
- усвоји приговор и отклони или наложи отклањање недостатка на који се приговор односи.

Занимљиво је примјетити да оптужени претходне приговоре примјењује као правно средство након *потврђене оптужнице*¹¹ и о њима одлучује судија за претходно саслушање који је и потврдио оптужницу. На примјер, поставља се питање која је смисленост једног од разлога за претходни приговор када се истим оспорава стварна надлежност суда, а судија за претходно саслушање је дужан да по службеној дужности по пријему подигнуте оптужнице испитује стварну надлежност суда. Такође, и у погледу приговора да је дјело обухваћено амнестијом, помиловањем, застарјелошћу или да је пресуђено, судија за претходно саслушање је испитујући оптужницу по службеној дужности, морао да се очитује и по овом правном питању. С тим да ће и у истрази тужилац наредбом обуставити истрагу ако утврди да је дјело обухваћено амнестијом, помиловањем или застарјелошћу, или постоје друге сметње које искључују кривично гоњење. Како се претходним приговорима могу оспоравати и формални недостаци оптужнице, питање је да ли је могуће да је судија за претходно саслушање потврдио оптужницу и поред формалних недостатака. Оптужени има интерес за приговор којима указује на формалне недостатке како би јасно знао шта му ставља на терет и да би припремио своју одбрану.

Питање законитости доказа као разлога претходних приговора је од значаја за доношење судске одлуке, јер се судска одлука не може темељити на незаконитим доказима. Оптужени може приговарати да је незаконито признање добијено у истрази. Наиме, оптужени приговором оспорава законитост признања јер је исто добијено принудом, мучењем, застрашивањем. Оптужени приговором може захтијевати спајање поступака који се воде по различитим оптужницама са чињеничним конекситетом. Оптужени током цијелог поступка, па и по потврђеној оптужници, може захтијевати да му се постави бранилац што је гарант и право на правично суђење, односно право на одбрану

¹¹ S. Sarajlić, „Svrha prethodnih prigovora na optužnicu u pozitivnom krivično-procesnom zakonodavstvu”, 425, преузето са https://tuzilastvobih.gov.ba/files/-docs/STRUCNI_RADOVISvrha_prethodnih_prigovora_na_optužnicu.

оптуженог у кривичном поступку. Како се претходни приговори подносе након потврђене оптужнице, рекло би се да је циљ истих да судија за претходно саслушање поново испита своју одлуку о потврђеној оптужници. Док је далеко смисленије рјешење у Србији, јер окривљени приговара на оптужницу прије него је потврђена. Наиме, према Закону о кривичном поступку Републике Србије вијеће испитује оптужницу у року од 15 дана од истека рока за подношење одговора на оптужницу.¹²

3. ПОТВРЂИВАЊЕ ОПТУЖНИЦЕ ЈЕ ЗАДАТАК СУДИЈЕ ЗА ПРЕТХОДНО САСЛУШАЊЕ

У току истраге када тужилац утврди да постоји довољно доказа из којих произлази основана сумња да је осумњичени починио кривично дјело, тужилац ће упутити оптужницу судији за претходно саслушање. Основана сумња за подизање оптужнице значи постојање довољно доказа (докази о извршиоцу кривичног дјела и докази да је извршено кривично дјело) који указују да је осумњичени извршио кривично дјело за које се оптужује. Законом прописан садржај оптужнице¹³ потврђује да је за постојање довољно доказа за подизање оптужнице потребно да постоје и докази о предмету на коме је и средство којим је извршено кривично дјело, као и приједлог свједока, вјештака који се требају испитати у кривичном поступку. Већи степен сумње заснован на прикупљеним доказима је основана сумња која упућује на закључак да је извршено кривично дјело.

Судија за претходно саслушање приликом потврђивања оптужнице проучава сваку тачку оптужнице и доказе које му је доставио тужилац да би утврдио постојање основане сумње. Осумњичени добија статус оптуженог након што судија за претходно саслушање потврди поједине или све тачке оптужнице, и потом доставља потврђену оптужницу оптуженом и његовом браниоцу. Поступак потврђивања

¹² ЗКП Србије, чл. 336 и 337. Законик о кривичном поступку Србије прописује да окривљени има право да поднесе писани одговор на оптужницу у року од осам дана од дана достављања оптужнице. Уз оптужницу, окривљеном ће бити достављена и поука о праву на подношење одговора. Одговор на оптужницу може поднијети и бранилац, без посебног овлашћења окривљеног, али не и против његове воље. Јасно је прописано у чл. 337, ст. 1 ЗКП Србије да ће вијеће испитати оптужницу у року од 15 дана од истека рока за подношење одговора на оптужницу. Тако да се и у Србији приговори подносе у односу на непотврђену оптужницу. ЗКП Хрватске, чл. 344 и 346. Законодавац у Хрватској прописује да окривљени има право поднијети писани одговор на оптужницу у року од 8 дана од пријема оптужнице, не говори се о потврђеној оптужници.

¹³ ЗКП РС, чл. 242, ст. 1, тач. в).

оптужнице доприноси ефикасности и правичности кривичног поступка који се проводи ако постоје законити докази о извршеном кривичном дјелу. О законитости доказа судија за претходно саслушање одлучује по приговору оптуженог¹⁴ на потврђену оптужницу. Заправо, претходним приговорима оптужени оспорава законитост доказа и судија за претходно саслушање ако усвоји приговор у погледу незаконитости доказа наведених у оптужници, одлучиће да се такав доказ издвоји из списка и врати тужиоцу.

Основни усов за потврђивање оптужнице је постојање довољно доказа да је извршено кривично дјело тј. постојање вјероватних разлога због којих се вјерује да је кривично дјело извршено и да је оптужени одговоран за оптужено кривично дјело.¹⁵

4. НЕЗАКОНИТИ ДОКАЗИ У ОПТУЖНИЦИ

Прикупљање доказа захтијева да се направи баланс између начела ефикасности кривичног поступка и поштовања људских права и слобода осумњиченог јер се примјеном радњи доказивања ограничавају прије свега права и слобода осумњиченог у кривичном поступку. Неки аутори напомињу да у поступку прибављања доказа долази до сукоба јавног и приватног интереса, гдје јавни интерес налаже долажење до истине ради изрицања кривичне санкције учиниоцу кривичног дјела, док приватни интерес, најчешће окривљеног, захтијева ограничавање начина долажења те истине, ради избјегавања примјене *ius puniendi* према њему.¹⁶ Докази се морају изводити искључиво из доказних средстава (радњи доказивања) предвиђених законом, и то на законом прописан начин.¹⁷ Један од законских алата а то је приговор оптуженог на законитост доказа на којима се заснива оптужница има за циљ да се из списка предмета и чињеничне основе за доношење судске одлуке издвоје, односно искључе они докази, приликом чијег је настанка или прибављања повријеђена одређена законска одредба или неко људско право, а чија би каснија употреба у поступку тај поступак учинила неправичним.

¹⁴ ЗКП РС, чл. 248, ст. 1, тач. г), ЗКП ФБиХ, чл. 248, ст. 1, ЗКП БиХ, чл. 233, ст. 1, ЗКП БД, чл. 233, ст. 1.

¹⁵ S. Z. Fisher, A. Leavens, „Defects in the Complaint or Indictment“, преузето са <https://www.suffolk.edu/-/media/suffolk/documents/law/faculty/>, посјеђено 12.5.2025.

¹⁶ М. Шкулић, *Кривично процесно право*, Правни факултет Универзитет у Београду 2024, 187–200.

¹⁷ И. Илић, „Незаконити докази у кривичном поступку“, *Општествени промени во глобалниот свет: зборник на трудови / Втора меѓународна научна конференција*. – Штип : Универзитет Гоце Делчев 2015, 149–156;

Судија за претходно саслушање испитујући законитост доказа ако одлучи да се незаконити докази издвоје из списка и врате тужиоцу заправо спрјечава да се касније одбаци оптужница са образложењем да су незаконито прибављени докази утицали да утврђивање истинитости у кривичном поступку.¹⁸ Суд може наложити извођење доказа по службеној дужности неизвјесно да ли ће исти бити у корист или на штету одбране и тиме се иде у правцу објективног терета доказивања.¹⁹ С тим да се сматра да суд не може изводити доказе *ex officio* у погледу утврђивања чињеница у погледу којих нису ни били изведени докази.²⁰ Када би се дословно слиједило начело непристрасности исто би налагало строго уздржавање суда од било какве чињеничне или доказне интервенције у материјал који су странке понудиле. Међутим, у појединим случајевима „интереси правичности би налагали суду да интервенише“ и то у интересу одбране.²¹ Издвајањем незаконитих доказа осигурава се доношење законите судске одлуке засноване на тачно утврђеном чињеничном стању.

Задатак суда у кривичном поступку је да утврди истину а не да слиједи механичко правило о потреби издвајања незаконитог доказа. С тим да се не могу користити у судском поступку докази прибављени мучењем.²² У теорији се идентификују и сљедећи ставови у погледу незаконитог начина прибављања доказа, да се докази не требају издвајати само стога што је неправилан начин на који су прибављени. Неслагање с начином прикупљања доказа не може се користити као оправдање за издвајање.²³

Судска одлука се не може заснивати на незаконитим доказима. Своју одлуку суд не може заснивати на доказима прибављеним повредама људских права и слобода прописаних Уставом и међународним уговорима, које је ратификовала Босна и Херцеговина, нити

¹⁸ М. Nelson, "Criminal Procedure—Indictment—Evidence Inadmissible at Trial Is Inadmissible in Grand Jury Proceedings", *BUFFALO LAW REVIEW*, 4-1-1967, 847.

¹⁹ Т. Бугарски, „Испитивање сведока“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 4/2013, 132.

²⁰ С. Бркић, „Могућности и границе американизације главног претреса према ЗКП Србије из 2001. Године“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 76, Ниш 2017, 279–280.

²¹ В. Бајовић, *Процесноправни значај општепознатих чињеница и чињеница утврђених у правноснажним судским одлукама*, докторска дисертација, Београд 2014, 139–142.

²² Р. Ashford, "The Admissibility of Illegally Obtained Evidence", *Arbitration*, Issue 4, 2019, 377.

²³ А. Keane, Р. McKeown, *The Modern Law of Evidence*, Oxford, Oxford University Press, 2022, 62–63. С. Harfield, К. Harfield, *Covert Investigation*, Oxford University Press, Oxford 2012, 28.

на доказима који су прибављени битним повредама Закона о кривичном поступку.²⁴

Европски суд за људска права не бави се питањем оцјене незаконитог доказа у кривичном поступку, већ да ли је поступак био правичан. У оцјени правичности поступка полази се од права на одбрану, тј. права да оптужени оспорава законитост (аутентичност) доказа и да се противи његовој употреби. Такође, треба узети у обзир и квалитет доказа, као и околности у којима су прибављени докази, те питање да ли те околности изазивају сумњу у погледу поузданости и тачности доказа. Када су докази чврсти и не постоји ризик да су непоуздани, потреба за доказима који их подржавају је мања. Наиме, Европска конвенција о заштити људских права и слобода (у даљем тексту ЕКЉП) не искључује аутоматски употребу доказа од стране домаћих судова који се могу сматрати „незаконитим“ према домаћим законским одредбама. Суд је у неким предметима²⁵ утврдио да је дошло до повреде члана 6. става 1. ЕКЉП јер је незаконит доказ био одлучујући за исход поступка а национални суд није уважио приговор о незаконитости доказа. А када је ријеч о коришћењу доказа добијених у супротности са чланом 3. ЕКЉП, кривични поступак је аутоматски у цјелости неправичан. Поступак се сматра неправичним и када је ријеч о изјавама прибављеним на основу злостављања од стране приватних лица.²⁶ Европски суд је става да коришћење доказа прибављених супротно привилегији против самооптуживања учиниће суђење неправичним,²⁷ као и коришћење добијеног признања без помоћи адвоката.²⁸

Незаконит доказ у поступку испитивања оптужнице по одлуци судије за претходно саслушање мора се издвојити из списка и вратити тужиоцу, ако је оптужени приговарао и судија за претходно саслушање утврдио да је приговор основан. Испитивање потврђене оптужнице од стране судије за претходно саслушање по захтјеву

²⁴ ЗКП РС, чл. 10. Забрањено је изнуђивати признање или какву другу изјаву од о-сумњиченог, оптуженог или од било којег другог лица које учествује у поступку. Правило је и да суд не може заснивати своју одлуку на доказима који су добијени повредом Устава, међународних уговора, као и повредом одредаба Закона о кривичном поступку.

²⁵ CASE OF BUDAK v. TURKEY, Application no. 69762/12, JUDGMENT 16 February 2021, CASE OF DRAGOJEVIĆ v. CROATIA, (Application no. 68955/11), JUDGMENT STRASBOURG 15 January 2015.

²⁶ CASE OF GÄFGEN v. GERMANY 2010, CASE OF IBRAHIM AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM 2016, CASE OF ĆWIK v. POLAND 2021.

²⁷ Allan v. United Kingdom, 48539/99, 5 November 2002, at para. 52, and Aleksandr Zaichenko v. Russia, 39660/02, 18 February 2010, at paras. 57–60.

²⁸ Dvorski v. Croatia , 25703/11, 20 October 2015, at para. 111.

оптуженог улагањем претходних приговора чини се смисленим јер претходним приговорима оптужени може оспоравати законитост доказа на којима се заснива оптужница. Наиме, судија за претходно саслушање по пријему оптужнице испитује да ли је суд надлежан, да ли је оптужница прописно састављена, постоје ли сметње за суђење. Тако да бисмо могли закључити да судија за претходно саслушање нема обавезу да по пријему оптужнице одлучује да ли су докази на којима се заснива оптужница законити све док оптужени не приговори на незаконитост доказа.

5. ПРИТВОР НАКОН ПОТВРЂИВАЊА ОПТУЖНИЦЕ

Притвор је мјера процесне принуде чија је суштина привремено лишавање слободе окривљеног, првенствено у процесне сврхе.²⁹ Притвор није казна,³⁰ а разлика између притвора и казне је што је притвор увијек факултативног карактера, што није случај са казном лишавања слободе.³¹ Повреда права на слободу постоји и ако појединац приста не да буде лишен слободе,³² јер осумњичени односно оптужени може бити лишен слободе само на основу услова прописаних у Закону о кривичном поступку. Притвор је крајња мјера којом се обезбјеђује присуство осумњиченог у кривичном поступку и спрјечава уништење трагова, доказа од осумњиченог и сл. За одређивање притвора нужно је да постоје докази о извршеном кривичном дјелу као и докази који указују на постојање неког од притворског разлога.

Начело хитног поступања у одлучивању о основаности одређивања крајње, најрепресивније мјере за обезбјеђење присуства оптуженог у кривичном поступку налаже да се трајање притвора сведе на најкраће потребно вријеме. Притвор је крајња репресивна мјера усмјерена према осумњиченом, односно оптуженом у кривичном поступку јер се притвор може одредити само под условима прописаним у закону и само ако се иста сврха не може остварити другом мјером.³³

²⁹ В. Ђурђић, *Кривично процесно право – општи део*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш 2015, 384.

³⁰ М. Шкулић, „Pritvor kao mera obezbeđenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku (krivičnoprocesno zakonodavstvo Srbije - norma i praksa)“, 39.

³¹ С. Кнежевић, *Кривично процесно право – општи део*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш 2015, 242.

³² Ђ. Лазин, „Evropski procesni standardi i Zakonik o krivičnom postupku u pogledu lišenja slobode“, *Primena međunarodnih krivičnih standarda u nacionalnim zakonodavstvima*, Udruženje za međunarodno krivično право, Tara 2004, 164.

³³ Погледај ЗКП РС, чл. 196, ст. 1 и 4, ЗКП ФБиХ, чл. 145, ст. 1 и 4. У Федерацији Босне и Херцеговине за разлику од Републике Српске постоји могућност и одређивања кућног притвора са електронским надзором, члан 144а ЗКП ФБиХ. С тим да се

Постојање основане сумње да извршено кривично дјело није довољан разлог за одређивање притвора и приједлог за одређивање или продужење рока за притвор мора садржати разлоге који оправдавају одређивање и продужење притвора.

Законом прописани разлози за одређивање притвора су: ако постоје околности које указују на опасност од бјекства; ако постоји основана бојазан да ће уништити, сакрити, измијенити или фалсификовати доказе или трагове важне за кривични поступак или ако нарочите околности указују да ће ометати кривични поступак утицајем на свједоке, саучеснике или прекриваче; ако нарочите околности оправдавају бојазан да ће поновити кривично дјело или да ће довршити покушано кривично дјело или да ће учинити кривично дјело којим пријети, а за та кривична дјела може се изрећи казна затвора од три године или тежа казна. Разлог за притвор постоји и ако је ријеч о кривичном дјелу за које се може изрећи казна затвора од десет година или тежа казна, а које је посебно тешко с обзиром на начин извршења или посљедице кривичног дјела и ако би пуштање на слободу резултирало стварном пријетњом нарушавања јавног реда. Притвор због колузионе опасности суд цијени полазећи од доказа који указују на опасност од утицаја на свједоке, као што су службене забиљешке о пријетњама из полицијске станице које упућују не само на постојање бојазни већ и на њену конкретизацију, као и вишеструке молбе свједока за одређивање мјера заштите због бојазни за њихову безбједност.³⁴

Када је ријеч о опасности од доказне опструкције, став наше судске праксе је да уколико је тужилаштво саслушало све свједоке постоји довољан разлог за укидање притвора који је био одређен због опасности од утицаја на свједоке.³⁵ Тако да након потврђивања оптужни-

кућни притвор са електронским надзором не може се одредити осумњиченом односно оптуженом за којег постоји основана сумња да је учинио кривична дјела против брака, породице и омладине према особама које живе са њим у истом домаћинству. Кућни притвор са електронским надзором састоји се у забрани осумњиченом односно оптуженом да без одобрења напусти просторије у којима борави и кад је то потребно у одређивању услова под којима ће боравити у просторијама као што су забрана контаката са одређеним особама. Приликом одређивања кућног притвора са електронским надзором осумњичени односно оптужени ће се упозорити да у случају кршења одређених обавеза му се може одредити притвор. За одређивање кућног притвора суд се мора увјерити као једини овлашћени субјекат да притвор у затворској установи није једино рјешење. Кућни притвор је облик „лишења слободе“, али је суштински ипак, знатно блажи по карактеру, а посебно полазећи од права на његу и заштиту притвореника који је у кућном притвору у односу када је ријеч о правима притвореника када се ради о „класичном“ притвору.

³⁴ Рјешење Суда БиХ број С1 1 К 029228 19 Крж 8 од 10. септембра 2019. године.

³⁵ Рјешење Суда БиХ број С1 1 К 026633 18 Кри од 3. априла 2018. године.

це која је заснована на законитим доказима, притвор из поменутог притворског разлога, опасност од утицаја на свједока био би доведен у питање. Један од притворских разлога који оправдавају одлуке суда да продуже притвор је када ријеч о кривичном дјелу које је посебно тешко с обзиром на начин извршења или посљедице кривичног дјела. Тако да би овај притворски разлог одређивање притвора у ванредним околностима³⁶ постојао и након потврђивања оптужнице. Опасност од бјегства не престаје потврђивањем оптужнице али овај притворски разлог може да нађе замјену у одређивању јемства или неке друге мјере којој се обезбјеђује присуство осумњиченог односно оптуженог у кривичном поступку.

5.1. Став судске праксе о (не)основаности притвора након потврђивања оптужнице

Након потврђивања оптужнице притвор се може одредити, продужити или укинути. Контрола оправданости притвора се врши по истеку свака два мјесеца од дана доношења посљедњег рјешења о притвору. Тако да суд по службеној дужности врши контролу оправданости притвора баз обзира да ли постоји или не постоји приједлог странака за продужење или укидање притвора. Жалба против рјешења о продужењу притвора не задржава његово извршење.

³⁶ Ст. 102–105, став 107–109, *ПРЕДМЕТ АЛЕКСАНДР МАКАРОВ ПРОТИВ РУСИЈЕ*, Захтјев 15217/07, ПРЕСУДА 12. март 2009. Постојаност основане сумње да је ухапшено лице починило кривично дјело представља услов *sine qua non* за законитост продужења притвора, али након што протекне одређено вријеме, она више није довољна. У таквим случајевима Суд мора утврдити да ли други разлози изнесени од стране правосудних органа и даље оправдавају лишење слободе. У случајевима када су ти разлози „релевантни“ и „довољни“, Суд се мора такође увјерити да ли су надлежни државни органи показали „посебну ревност“ у вођењу поступка. Тежина оптужби сама по себи не може послужити као оправдање за дуготрајни притвор. Ово се посебно односи на руски правни систем, у ком правну квалификацију чињеница – а самим тим и казне с којом се суочава оптужени – одређује тужилаштво без судског преиспитивања да ли прибављени докази поткрепљују постојање основане сумње да је оптужени починио наводно кривично дјело. У почетним фазама истраге опасност да оптужени може ометати спровођење истраге може оправдати његово задржавање у притвору. Међутим, након што се прикупе докази, тај основ постаје ирелевантан (*Мамедова против Русије*). Став Европског суда за људска права у оцјени да ли постоји опасност од оптуженог да утиче на свједоке у кривичном поступку се цијене резултати истраге, личност оптуженог, његово понашање прије и након хапшења као и све остале конкретне податке који оправдавају бојазан да би могао злоупотријебити повратак на слободу. Наиме, ако постоји опасност од застрашивања, узнемиравања или пријетње осветом упућеним свједоцима, потребно је да надлежни органи пред националним судовима покрену кривични поступак или, у најмању руку, отворе истрагу поводом тих навода како би се сматрало да постоји разлог за продуживање притвора због опасности од доказне опструкције.

Суд ће одржати рочиште, односно сједницу вијећа за укидање притвора по приједлогу оптуженог или браниоца који је заснован на новим чињеницама, о чему ће обавијестити странке и браниоца. Недолазак странака и браниоца који су уредно обавијештени не спречава одржавање рочишта, односно сједнице вијећа. Приједлог за укидање притвора ако није заснован на новим чињеницама које су од значаја за укидање притвора, суд неће донијети посебно рјешење о укидању притвора. Жалба је допуштена против рјешења о одбијању приједлога за укидање притвора.³⁷ О укидању притвора након потврђивања оптужнице одлучује вијеће од троје судија ван главног претреса.

У једној од судских одлука Врховног суда Републике Српске³⁸ је оспоравао аргументе одбране и одбијао као неосноване жалбе бранилаца оптужених који се потврђеном оптужницом Окружног јавног тужилаштва терете за извршење кривичних дјела разбојништво а притвор је одређен због бојазности да ће поновити кривично дјело или да ће довршити покушано кривично дјело или да ће учинити кривично дјело. Наиме, Суд је утврдио да приједлог за укидање притвора са аспекта садржаја, није заснован на новим чињеницама, које су од значаја за укидање притвора како је прописано Законом у члану 196. став 6. ЗКП РС. Такође, нису основани аргументи из жалбе тврдњом да је притвор продужен без саслушања оптуженог и његовог браниоца, и да је тиме оптуженима ускраћено право изношења нових чињеница које оправдавају укидање притвора. Стога Суд закључује да суд по службеној дужности врши контролу оправданости притвора, а жалба не указује да је одбрани на било који начин ускраћено право изношења нових чињеница и ако суд утврди да су изнесене нове чињенице онда се заказује рочиште на коме се саслушавају странке по приједлогу за укидање притвора. Разлоге за закључак о постојању законског услова примјене мјере притвора Суд налази у чињеници да су оптужени раније осуђивани и да су у кратком временском периоду извршили два истоврсна кривична дјела.

Став Врховног суда Републике Српске је да о продужењу притвора након потврђивања оптужнице одлучује вијеће од троје судија ван главног претреса односно ванрасправно вијеће.³⁹ Заправо, након потврђивања оптужнице о продужењу притвора сходно одредби чла-

³⁷ ЗКП РС, чл. 196, ст. 6, 7 и 8.

³⁸ ВРХОВНИ СУД РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ, Број: 13 0 К 005092 19 Кж 5, Бања Лука, 27.6.2019. године.

³⁹ ВРХОВНИ СУД РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ, Број: 13 0 К 005992 20 Кж 2, Бања Лука, 27.10.2020. године.

на 202. ЗКП РС, није прописана надлежност судије за претходно саслушање да одлучује о продужењу притвора за разлику од одредби члана 24. став 5. ЗКП РС којом је прописано да у вијећу састављеном од троје судија, суд одлучује о жалбама против рјешења када је то одређено законом и доноси друге одлуке ван главног претреса, па је сходно овим законским одредбама за продужење притвора након потврђивања оптужнице надлежно ванрасправно вијеће.

У једној од својих одлука Врховни суд Републике Српске утврђује да је чињеница да је контролу оправданости притвора вршило претресно, а не ванпретресно вијеће првостепеног суда, не чини то рјешење незаконитим, јер одредбом члана 202. став 1. ЗКП РС, нити било којом другом одредбом ЗКП РС, се не прописује да постоји забрана да о контроли оправданости притвора, након потврђивања оптужнице, одлучује претресно вијеће. О контроли оправданости притвора одлучивало се на наставку главног претреса, па је претресно вијеће имало законско овлашћење, према ставу Врховног суда Републике Српске, да донесе рјешење о оправданости притвора након потврђене оптужнице.

Захтјева за продужење притвора по приједлогу тужиоца и контроле оправданости притвора по службеној дужности су два различита процесно правна питања.⁴⁰ Битна је разлика између продужења притвора и контроле оправданости притвора јер без обзира на вријеме за које је лице притворено, судија по службеној дужности мора да испитује да ли постоје разлози за притвор без обзира на приједлог странака за продужење или укидање притвора, док када је ријеч о продужењу притвора суд одлучује по приједлогу тужиоца.

6. ЗАКЉУЧАК

Улога судије за претходно саслушање у кривичном поступку у Републици Српској, односно у Босни и Херцеговини, јесте да брине о законитости кривичног поступка, јер издваја доказе који су прибављени незаконито, по приговору оптуженог. Судија за претходно саслушање испитује да ли је оптужница основана. Такође, стара се о заштити права оптуженог у кривичном поступку, одлучујући о продужењу или укидању притвора након потврђивања оптужнице.

Након потврђивања оптужнице, судија за претходно саслушање је функционално надлежан за одређивање и укидање притвора, јер поступа након подизања оптужнице и има овлашћења судије за прет-

⁴⁰ Контрола оправданости притвора се врши по истеку свака два мјесеца од дана доношења последњег рјешења о притвору. ЗКП РС, чл. 202, ст. 1.

ходни поступак, а о приједлогу тужиоца за продужење притвора одлучује ванрасправно вијеће. Контрола оправданости притвора врши се по истеку свака два мјесеца од дана доношења последњег рјешења о притвору. Функционално надлежан орган за ову контролу је ванрасправно или судеће вијеће, у зависности од тога да ли је започео главни претрес.

Испитивање оптужнице од стране судије за претходно саслушање доприноси смањењу непотребних одлагања кривичног поступка из формалних разлога и омогућава да се на главном претресу расправља о меритуму предмета.

Одлука судије за претходно саслушање којом се одбијају све или поједине тачке оптужнице представља коначну судску одлуку у смислу члана 4. ЗКП РС, ЗКП БиХ, ЗКП БД и ЗКП ФБиХ, јер се начело *ne bis in idem* односи на правноснажне судске одлуке (закони не прописује да то морају бити пресуде). Такође, против одлуке којом се одбијају све или поједине тачке оптужбе, тужилац може изјавити жалбу, чиме та одлука може постати правноснажна судска одлука.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Allan v. United Kingdom, 48539/99, 5 November 2002, at para. 52, and Aleksandr Zaichenko v. Russia, 39660/02, 18 February 2010;
2. Ashford, Peter, "The Admissibility of Illegally Obtained Evidence", Arbitration, Issue 4, 2019;
3. Clive, Harfield, Karen, Covert Investigation, Oxford University Press, Oxford 2012;
4. Keane, Adrian, McKeown, Paul, *The Modern Law of Evidence*, Oxford University Press, Oxford 2022;
5. Lazin, Đorđe, „Evropski procesni standardi i Zakonik o krivičnom postupku u pogledu lišenja slobode“, *Primena međunarodnih krivičnih standarda u nacionalnim zakonodavstvima*, Udruženje za međunarodno krivično pravo, Tara 2004;
6. Nelson, Michael, „Criminal Procedure—Indictment—Evidence Inadmissible at Trial Is Inadmissible in Grand Jury Proceedings“, *BUFFALO LAW REVIEW*, 4-1-1967;
7. Бајовић, Вања, *Процесноправни значај општепознатих чињеница и чињеница утврђених у правноснажним судским одлукама*, докторска дисертација, Београд 2014,
8. Бркић, Снежана, „Могућности и границе американизације главног претреса према ЗКП Србије из 2001. Године“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 76, Ниш 2017;

9. Бугарски, Татјана, „Испитивање сведока“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 4/2013;
10. Буха, Милијана, „Начела кривичног гоњења према закону о кривичном поступку Републике Српске из 2021. године“, *Журнал за безб(ј)едност и криминалистику*, год. 3, бр. 1, 2021;
11. Буха, Милијана, *Ne bis in idem у казним поступцима*, Правни факултет Универзитета у Бањој Луци 2021;
12. Васиљевић, Тихомир, Грубач, Момчило, *Коментар закона о кривичном поступку*, Службени гласник, Београд 1999;
13. Dragoljub, Dimitrijević, *Krivično procesno pravo*, Savremena administracija, Beograd 1972;
14. Доленц, Метод, *Теорија судског кривичног поступка за Краљевину Југославију*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1933;
15. Ђурђић, Војислав, *Кривично процесно право – општи део*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш 2015;
16. Илић, Иван, „Незаконити докази у кривичном поступку“, *Општествени промени во глобалниот свет: зборник на трудови / Втора меѓународна научна конференција – Штип*, Универзитет Гоце Делчев 2015;
17. Кнежевић, Саша, *Кривично процесно право – општи део*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш 2015;
18. Škulić, Milan, „Pritvor kao mera obezbeđenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku (krivičnoprocesno zakonodavstvo Srbije - norma i praksa)“, *Međunarodni pravni standardi, regionalna zakonodavstva i primena*, (ur. Stanko Bejatović), Beograd 2019;
19. Шкулић, Милан, Јекић, Загорка, *Кривично процесно право*, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву 2005,
20. Шкулић, Милан, *Кривично процесно право*, Правни факултет Универзитета у Београду 2024.

Правни извори

1. Законик о кривичном поступку Србије, *Сл. гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС;
2. Закон о кривичном поступку Републике Српске, *Сл. гласник РС*, 53/2012, 91/2017, 66/2018 и 15/2021;
3. Закон о кривичном поступку Федерације Босне и Херцеговине, *Службене новине Федерације БиХ*, бр. 35/2003, 56/2003 – исправка, 78/2004, 28/2005, 55/2006, 27/2007, 53/2007, 9/2009, 12/2010, 8/2013, 59/2014 и 74/2020;
4. Закон о кривичном поступку Босне и Херцеговине, *Сл. гласник БиХ*, бр. 3/2003, 32/2003 – испр, 36/2003, 26/2004, 63/2004, 13/2005, 48/2005, 46/2006, 29/2007, 53/2007, 58/2008, 12/2009, 16/2009, 53/2009 – др. закон, 93/2009, 72/2013 и 65/2018;

5. Закон о кривичном поступку Брчко дистрикт, *Сл. гласник Брчко дистрикта БиХ*, бр. 34/2013 – пречишћен текст, 27/2014, 3/2019 и 16/2020;
6. Закон о казненом поступку Републике Хрватске, <https://www.zakon.hr/z/174/zakon-o-kaznenom-postupku>.

Судска пракса

1. CASE OF BUDAK v. TURKEY, Application no. 69762/12, JUDGMENT 16 February 2021, CASE OF DRAGOJEVIĆ v. CROATIA, (Application no. 68955/11), JUDGMENT STRASBOURG 15 January 2015;
2. CASE OF GÄFGEN v. GERMANY 2010, CASE OF IBRAHIM AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM 2016, CASE OF ĆWIK v. POLAND 2021;
3. Dvorski v. Croatia , 25703/11, 20 October 2015;
4. ВРХОВНИ СУД РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ, Број: 13 0 К 005092 19 Кж 5, Бања Лука, 27.6.2019. године;
5. ВРХОВНИ СУД РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ, Број: 13 0 К 005992 20 Кж 2, Бања Лука, 27.10.2020. године;
6. ПРЕДМЕТ АЛЕКСАНДР МАКАРОВ ПРОТИВ РУСИЈЕ, Захтјев 15217/07, ПРЕСУДА 12. март 2009;
7. Рјешење Суда БиХ број С1 1 К 026633 18 Кри од 3. априла 2018. године;
8. Рјешење Суда БиХ број С1 1 К 029228 19 Крж 8 од 10. септембра 2019. године;

Интернет извори

1. Đurđić, Vojislav, „Prigovori protiv optužnice“, 354 преузето са <https://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z16/20z16.pdf>;
2. Findl, Richard, „BRIEF OVERVIEW OF THE GERMAN CRIMINAL JUSTICE SYSTEM: THE GERMAN LEGISLATIVE RESPONSE TO CORRUPTION CRIME“, https://www.unafei.or.jp/publications/pdf/RS_No98/No98_VE_Findl.pdf;
3. Fisher, Stanley Z., Leavens, Arthur, „Defects in the Complaint or Indictment“, преузето са <https://www.suffolk.edu/-/media/suffolk/documents/law/faculty/>, посјећено 12.5.2025;
4. Sarajlić, Saša, „Svrha prethodnih prigovora na optužnicu u pozitivnom krivično-procesnom zakonodavstvu“ преузето са https://tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/STRUCNI_RADОВI/Svrha_prethodnih_prigovora_na_optuznicu;
5. Uriel, Moeller, ”PRE-TRIAL PROCEDURE IN GERMANY“, A COMPARATIVE ANALYSIS OF PRE-TRIAL PROCEDURE IN EUROPE: THE SEARCH FOR AN IDEAL MODEL, преузето са <https://cdn.istanbul.edu.tr/file/JTA6CLJ8T5/8D57EFAC15A44E53BD30A9A0CBB33B06>;

Associate Professor Milijana Buha, LL.D.

Faculty of Law, University of Banja Luka

THE SIGNIFICANCE OF THE DECISIONS OF THE JUDGE FOR THE PRELIMINARY HEARING IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary

The role of the preliminary hearing judge in criminal proceedings in the Republika Srpska, or Bosnia and Herzegovina, is to ensure the legality of the criminal proceedings, because judge separates evidence that was obtained illegally, upon the defendant's objection.

The preliminary hearing judge examines whether the indictment is well-founded. He or she also ensures the protection of the defendant's rights in criminal proceedings, deciding on the extension or cancellation of detention after the indictment is confirmed. It also preliminary hearing judge ensures the protection of the rights of the accused in criminal proceedings, deciding on the extension or termination of detention after the indictment is confirmed.

After the indictment is confirmed, the preliminary hearing judge is functionally competent to order and terminate detention. About the prosecutor's proposal for the extension of detention after confirmation of the indictment is decided by the pre-trial panel. The control of the justification of detention is carried out after the expiration of every two months from the date of the last decision on detention. The functionally competent body for this control is the pre-trial or trial panel, depending on whether the main trial has begun.

The decision of the judge for the preliminary hearing on the rejection of all or certain counts of the indictment is the final court decision, because the principle *ne bis in idem* refers to legally binding court decisions. The prosecutor can use an appeal against the decision rejecting all or certain counts of the indictment. The principle *ne bis in idem* in the criminal procedure of the law in BiH refers to final court decisions and not to final judgments.

Key words: *Ne bis in idem; Confirmation of the indictment; Preliminary motions; Injured parties; Detention.*

UDC/УДК 343.14/.15(497.11:4)

351.817(497.11:4)

ORIGINAL SCIENTIFIC ARTICLE / ИЗВОРНИ НАУЧНИ РАД

Associate professor Dragana Čvorović, LL.D.

University of Criminal Investigations and Police Studies, Belgrade

Associate professor Vince Vari, LL.D.

Faculty of Law Enforcement, University of Public Service, Hungary
Department of Criminal Procedure

COVERT SUPERVISION OF COMMUNICATION IN THE REPUBLIC OF SERBIA–EUROPEAN STANDARDS AND PRACTICE

Crime suppression bodies worldwide agree that organized crime poses a significant threat to international order, which is why it is necessary to find adequate responses to contemporary criminal threats. One of the most effective tools for combating serious crime is the use of special evidentiary actions, which have been duly incorporated into Serbia's criminal procedure legislation. The justification for implementing special evidentiary actions lies in the fact that the most severe criminal offences cannot be effectively detected or prosecuted using traditional evidentiary actions. Namely, achieving the desired level of efficiency in tackling this type of crime requires granting broader powers to crime suppression bodies (police and prosecution), enabling them to obtain evidence in a more efficient and flexible manner particularly as regards organized crime, terrorism, and other severe criminal offences. Accordingly, the Criminal Procedure Code of the Republic of Serbia provides for special evidentiary actions, which, in addition to precise legal regulation, require the existence of some other factors for their effective application in the fight against the most dangerous criminal offences. The authors will analyse the subject matter from several aspects, as follows: first, introductory considerations; second, special evidentiary actions in the Republic of Serbia and European standards; third, covert supervision of communication as a special evidentiary action in the Republic of Serbia; third, statistical indicators of the

Dragana Čvorović, dragana.cvorovic@kpu.edu.rs.

Vince Vari, vari.vince@uni-nke.hu.

application of covert supervision of communication in Serbia and the efficiency of criminal proceedings; fourth, concluding considerations.

Key words: Covert supervision of communication; European standards; Organized crime; Prosecutor's office for organized crime; Efficiency of criminal proceedings.

1. INTRODUCTION

The dynamics of contemporary criminal activities indicate the necessity of international cooperation between states, given that serious forms of crime, especially organized crime and terrorism, pose a threat not only to the security of each state, but also to the international community. Accordingly, contemporary trends in criminal procedure doctrine, practice and legislation require dynamics and the finding of adequate mechanisms to counter this form of crime. Serbia has determined adequate responses to contemporary criminal threats through the adoption of new legal texts, strategic documents, but also by standardizing instruments that do not exist in classical criminal proceedings, and which will contribute to more efficient detection, providing evidence and prosecution of the most serious forms of crime. Namely, by standardizing special evidentiary actions in contemporary criminal proceedings, states have transformed traditional criminal proceedings through new technologies and the application of modern scientific knowledge, and by applying, among other things, covert supervision of communication, they have raised the efficiency of criminal proceedings as an international standard to a higher level,¹ with limited and controlled infringements of human rights

2. SPECIAL EVIDENTIARY ACTIONS IN THE REPUBLIC OF SERBIA AND EUROPEAN STANDARDS

One of the indispensable conditions for successful action in the fight against crime, especially organized crime, terrorism and corruption, is the provision of special evidentiary actions in the normative framework of the Republic of Serbia as an effective instrument for combating this form of crime, which for the first time adopts an implicit division into general and special evidentiary actions, namely by the Criminal Procedure Code of the Republic of Serbia from 2011.² Namely, in theory and in practice, any success in the field of fighting this type of crime is unthinkable without an

¹ A. Amatrudo, L. William, *Human Rights and the Criminal Justice System*, Routledge, Taylor&Francis Group, 2015.

² Criminal procedure code – CPC, *Official Gazette of the RS*, No. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14, 35/19, 27/21 and 62/21.

adequate normative framework,³ i.e. the assumptions that must be met in order to be effective in suppressing this type of crime. Accordingly, a norm regulating the cooperation of competent authorities in the application of special evidentiary actions and the adequacy of the application of such a norm is necessary. Both in theory and in practice, their functional connection is undeniable, as is the fact that the quality of the legal norm and its adequate application in practice also determines, to a large extent, the degree of influence of special evidentiary actions on the suppression of serious forms of crime. Accordingly, if a certain legal and contractual text meets the contemporary requirements of the fight against crime, if its norms are adequately applied in practice, if the abuse of such norms is reduced to minimal cases, then the role of special evidentiary actions, as well as the role of criminal law in general in the field of the fight against crime, is not only greater, but also significantly more successful. The above aspects are particularly evident in serious forms of crime, and of particular importance is the efficient action of the competent state authorities by applying special evidentiary actions as an instrument of successful fight against crime and as such to meet the goals of special and general prevention, which is particularly important in criminal offences of this form of crime. Special evidentiary actions⁴ are undertaken in the pre-investigation procedure, investigation, and the efficiency of the criminal procedure also depends on the efficiency of the pre-investigation procedure. The Criminal Procedure Code provides for six special evidentiary actions, namely: covert supervision of communication, covert surveillance and recording, simulated deals, computer data search, controlled delivery and undercover investigator.

The importance of undertaking special evidentiary actions has also been recognized in the international framework,⁵ emphasizing the necessi-

³ S. Bejatović, "Mutual relations and cooperation of process entities as a factor of the effectiveness of detecting and proving criminal offenses", *Proceedings Reform Processes and Chapter 23 (a year after) - Criminal aspects* (ed. S. Bejatović), Serbian Association for Criminal Law and Practice, Belgrade 2017, 291–315; M. Škulić, "New Code of Criminal Procedure - Expectations of Application", *proceedings New Solutions in Criminal Law of Serbia and Its Practical Application* (ed. S. Bejatović), Serbian Association for Criminal Law and Practice, Belgrade 2013, 33–69.

⁴ B. Banović, "Special evidence actions and their contribution to the detection and proving criminal offenses and perpetrators", *Proceedings New Criminal Legislation: Dilemmas and Problems in Theory and Practice*, Institute for Criminological and Sociological Research and Police College, Belgrade 2006, p. 379–393.

⁵ D. Čvorović, "Reform of judiciary system in Serbia - compliance with European standards or not?", *Proceedings Contradictions of the Contemporary Law* (eds. S. Stjepanović, R. V. Lukić, D. Čeranić), Law Faculty University of East Sarajevo, East Sarajevo 2022, 466–481.

ty of respecting fundamental freedoms and rights when implementing the above actions. Accordingly, the realization of fundamental freedoms and rights is one of the basic goals in a contemporary, democratic society, and the possibility of their limitation in the application of special investigative measures in the fight against terrorism⁶ must be provided for in international documents and their implementation within the national framework of the Republic of Serbia. As for the international framework, Recommendation Rec (2005) 10 of the Committee of Ministers to member states on "special investigation techniques" in relation to serious crimes including acts of terrorism,⁷ provides for the application of special evidentiary actions only for the most serious crimes, including crimes of organized crime, terrorism, and corruption, given that they are much more intrusive in the right to privacy of the persons to whom they are directed. Also, there must be "sufficient reason to believe that a serious crime has been committed or is being prepared, by specific persons or as yet unidentified individuals or groups of individuals".⁸

In addition to the above recommendation, an important international document on the necessity of conducting special evidentiary actions in accordance with the standards of fair trial and the prohibition of unlawful evidence is the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms,⁹ which the Republic of Serbia has ratified. Accordingly, the general constitutive elements of the group of procedural rights related to a fair trial,¹⁰ including pre-trial, are the following: the right to equality of arms; the principle of adversarial proceedings; the right to evidence; a speedy and efficient procedure. The right to evidence refers to the elements of conducting special evidentiary actions that must be legally based with precisely established rules and procedures for the application of special evidentiary actions. The task of the European Court of Human Rights is not to determine the compliance of special evidentiary actions with national legislation, but with the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.¹¹ Accordingly, one of the main challenges in contemporary society is the protection of human rights on the one hand and the limitation of the use of special evidentiary

⁶ M. Leeuwen, *Confronting terrorism: European Experiences, Threat Perceptions and Policier*, the Hague: Kluwer law international, 2003.

⁷ Recommendation is adopted by the Committee of Ministers on 20 April 2005 at the 924th meeting of the Ministers' Deputies.

⁸ Chapter II b point 4 Recommendation.

⁹ W. Schabas, *The European Convention on Human Rights (a commentary)*, Oxford University Press, 2015.

¹⁰ S. Summers, *Fair Trials*, Hart Publishing 2007.

¹¹ R. Wolfrum, U. Deutsch, *The European Court of Human Rights Overwhelmed by Applications: Problems and Possible Solutions*, Springer 2007.

actions in the fight against serious forms of crime. The implicit of the right to a fair trial¹² right to evidence, i.e. the prohibition of unlawful evidence, is assessed before the European Court from the point of view of the method of obtaining or presenting evidence and to what extent it affected the fair proceedings as a whole or the violation of another right of the European Convention. Namely, in the case of undertaking special evidentiary actions, the right to respect for private and family life will most often be violated, while when it comes to the right to a fair trial, the procedure is viewed as a whole, so if the evidence obtained through covert supervision of communication is unlawful and was not the only evidence against the accused in a case involving a serious crime, there has not been a violation of Article 6 of the EC, but only Article 8 of the EC of the right to respect for private and family life. It is necessary to emphasize that in addition to the right to housing as a fundamental right within the right to respect for private and family life, there is also a segment of the right to protection of correspondence, which, in accordance with the relevant international document, the European Convention (Article 8), includes not only written correspondence, but also telephone conversations, telegraph and other forms of electronic communication.¹³

¹² D. Čvorović, "Implicit of Rights to a Fair Trial and Casuistry of the European Court of Human Rights", *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 2016.

¹³ See: *Campbell & Fell v. United Kingdom*, Application No. 7878/77 (1985). As regards the facts of the case, which concerns a violation of the right to respect for correspondence, the applicants are Messrs. Campbell and Fell, who were sentenced to ten and twelve years' imprisonment respectively. They served their sentences in Albany Prison, a maximum security prison. The applicants had participated in a protest in the prison which was broken up by prison guards, after which the applicants were charged with disciplinary offences. Following the proceedings, they were sentenced and some of the opportunities they had before the offence were withdrawn. Following this, Campbell and Fell applied to the Ministry of Interior for permission to obtain legal advice in order to possibly bring civil proceedings in relation to the protest that had taken place. Permission was refused until the investigation into their complaints had been completed. They were also refused a request for an independent medical examination and the possibility of contacting a legal representative without the presence of a prison guard. This interview without the presence of a prison guard was granted after May 1977. The discussions between Fell and his representative took place in relation to the application to the European Court of Human Rights. It is important to note that his correspondence was restricted during his detention. Accordingly, the applicants complained of a violation of Articles 6 and 8 of the ECHR - Art. 6. because they believe that they were convicted of protesting on the basis of disciplinary charges, and according to them, they were criminal and they were not granted the rights under Art. 6 of the ECHR, which in that case belong to the accused, and that the failure to grant permission to obtain legal advice, as well as the failure to allow him to conduct an interview with a legal representative without the presence of a guard, which Fell complained about, and that he was not allowed to correspond with certain persons falling under Art. 8 of the ECHR, i.e. a violation of the right to respect for correspondence. After the factual situation was presented, the Strasbourg Court took the position regarding the

We can conclude that the very concept of the inviolability of correspondence indicates the relativity of this right, given the expanded segment of concepts that encompass correspondence, which have significantly increased in number with the development of technical means of communication. The Constitution also guarantees the inviolability of the secrecy of letters and other means of communication. Exceptionally, it is possible to deviate from the aforementioned guarantee if the interests of conducting criminal proceedings or protecting state security so require, with a court decision (Article 41, paragraph 2, of the Constitution of the Republic of Serbia). From the perspective of the interests of conducting criminal proceedings, it was necessary to legally determine measures that would provide evidence¹⁴ of the existence of a criminal offence that falls under organized crime, corruption and other extremely serious criminal offences in a more efficient and flexible manner. The necessity of adopting such legal solutions is conditioned by the needs of practice, which has shown that such serious forms of crime cannot be effectively detected and proven by the means offered by general (regular) criminal proceedings, and accordingly, the desired efficiency was enabled by prescribing special powers for official actors in criminal proceedings, and in this way it contributed to the legal formulation of special institutions and special evidentiary actions, such as, among other things, covert supervision of communication.¹⁵

Accordingly, it is interesting to point out that the action provided for by the Criminal Procedure Code of obtaining records of telephone com-

nature of the act committed by the applicants that, given the seriousness of the act, it cannot be said to be purely a misdemeanor, but that elements of criminal law are also present, and for that reason the sentences imposed, in accordance with the Convention, had to be considered criminal. In accordance with the above, we can conclude that Art. 6 ECHR is applicable. When it comes to the presence of the public at the trial, the Court ruled that there was no violation of Art. 6 due to the justification of public order with possible security problems, and that there was a violation of Art. 6 due to the fact that the verdict was not pronounced publicly. In the context of the right to respect for correspondence, the Court, in a situation where the applicants were prevented from maintaining correspondence with their legal representatives in connection with the complaint of bodily injuries, ruled that there was a violation of the right under Art. 8, because the aspects of the permissible interference were not met, namely that it must be in accordance with the law and necessary in a democratic society. Finally, the Court awarded the applicants a certain amount of money for the costs of the proceedings, but there was no just satisfaction. Cited from: *European Convention on Human Rights*, Handbook, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia 2007, 39.

¹⁴ P. Roberts, J. Hunter, *Criminal Evidence and Human Rights*, Oxford and Portland, Oregon 2012.

¹⁵ M. Radisavljević, "Special evidentiary actions in the new Criminal Procedure Code", *Proceedings New solutions in criminal procedural legislation – theoretical and practical aspects* (ed. S. Bejatović), Serbian Association for Criminal Law Theory and Practice, Belgrade 2011, 25–37.

munications, base stations used or locating the place from which the communication is made (Article 286 (3) of the CPC) constitutes an operational action, and its undertaking infringes the right to privacy. Accordingly, the position of our courts is that the listing of telephone conversations constitutes evidence that can be presented at the main hearing (HJC, Case No. 1547/04 of 22 November 2004). According to the position of the European Court of Human Rights (*Copland v. United Kingdom*, 62617/00, 3 April 2007), the listing is considered an integral part of telephone communications and constitutes evidence in criminal proceedings.

In accordance with the above, we can conclude that the application of special evidentiary actions, viewed from the perspective of international standards, requires adequate normative elaboration of the envisaged actions, whereby it is not enough to simply foresee the conditions for their undertaking, but also to ensure actual judicial oversight of approval and control of their application. In this way, the desired balance between the application of special evidentiary actions and the fundamental human rights that are being restricted is achieved, which represents a guarantee of the efficiency of criminal proceedings on the one hand and the realization of human rights on the other.

3. COVERT SUPERVISION OF COMMUNICATION AS A SPECIAL EVIDENTIARY ACTION IN THE REPUBLIC OF SERBIA

The Criminal Procedure Code of the Republic of Serbia provides for special investigative actions in Chapter VII, entitled "special evidentiary actions" and, unlike previous legal solutions, it does so in a more detailed, precise manner and, more importantly, does not limit them exclusively to organized crime offences, but also to other serious crimes in which it is justified to apply the aforementioned measures. Accordingly, it is important to mention that the Law on the Organization and Competence of State Bodies in Suppression of Organized Crime,¹⁶ Terrorism, and Corruption also appears as a *lex specialis* in relation to the Criminal Procedure Code, which introduced the criminal offence of terrorism in its title with the latest amendments, which is another indicator of the importance of improving the normative framework of the Republic of Serbia in the fight against serious forms of crime, but also in the application of special evidentiary actions. The aforementioned legal text provides for criminal offences to which the law applies, as well as special evidentiary actions, as

¹⁶ Law on the Organization and Competence of State Bodies in Suppressing Organized Crime, Terrorism and Corruption, *Official Gazette of the RS*, No. 94/16, 87/2018 and 10/2023.

well as state authorities competent in the fight against organised crime, terrorism and corruption. State authorities competent in criminal proceedings conducted for criminal offences of organised crime, terrorism and corruption are: the Prosecutor's Office for organised crime, the Ministry of Internal Affairs - an organisational unit responsible for combating organised crime, the Special Department of the High Court in Belgrade for organised crime, the Special Department of the Court of Appeal in Belgrade for organised crime and the Special Detention Unit of the District Prison in Belgrade. The procedure for detecting and proving criminal offences of organised crime, terrorism and corruption is provided for by the Criminal Procedure Code of the Republic of Serbia and special evidentiary actions¹⁷ as an effective instrument in the fight against this form of crime. All special evidentiary actions can be divided into two categories. One consists of secret observation actions, i.e., monitoring and recording of telephone and other conversations, i.e., communications carried out by means of remote technical devices, monitoring and recording of direct verbal communication by sounding rooms or persons, optical surveillance of persons and premises. The second category consists of actions of insertion into the criminal environment, which includes the engagement of an undercover investigator and the implementation of simulated cases.

Accordingly, the covert supervision of communication, upon a reasoned proposal from the public prosecutor, is ordered by the court with an order ordering the surveillance and recording of communications, which is carried out via: telephone or other technical means or surveillance of the suspect's electronic or other address and seizure of letters and other shipments. Accordingly, the covert supervision of communication may refer only to the monitoring of communication or to the surveillance of addresses, but in practice it is often the case that it includes both segments. Communication is understood as the exchange or transmission of information between a certain number of persons via publicly available electronic communication services, with the exception of information transmitted as part of public broadcasting services over electronic communications networks and which cannot be linked to a specific subscriber or user, or recipient (Article 4, item 33 of the Law on Electronic Communications¹⁸). This refers to communication carried out using wired, radio, optical or other electromagnetic means, including satellite networks, fixed (including the Internet) and mobile networks (Article 4, points 7 and 10 of the Law on

¹⁷ B. Banović, *et al.*, "Special Evidence Actions and the new Criminal Procedure Code", *Proceedings Current Issues of Criminal Legislation - Normative and Practical Aspects* (ed. S. Bejatović), Serbian Association for Criminal Law and Practice, Belgrade 2012.

¹⁸ Law on Electronic Communications, *Official Gazette of the RS*, No. 35/2023.

Electronic Communications). Also, according to the aforementioned legal text, the term electronic address is defined as a series of characters, letters, numbers and signals intended to determine the destination of a connection (Art. 4, item 1, Law on Electronic Communications). According to practice in Serbia, communications via fixed and mobile phones, as well as communications via the Internet, are most often monitored. In order to monitor communication, it is necessary to know the following data: data on the user of the communication device, communication details (sender, recipient, time, duration, etc.), location designation for mobile phones, static and dynamic IP addresses when connecting to the Internet, changes to e-mail addresses, content related to Internet use, special codes for reading SIM cards, etc. In addition to the above data, the Law on Electronic Communications stipulates that the search of electronic communications that reveals the content of the communication is not permitted without the consent of the user, except for a certain period of time and based on a court decision, if necessary for the purpose of conducting criminal proceedings or protecting the security of the Republic of Serbia, in the manner prescribed by law. The operator is obliged to enable the lawful interception of electronic communications and to keep records of intercepted electronic communications, which contain the determination of the act that constitutes the legal basis for the interception, the date and time of the interception, to keep the records secret in accordance with the law governing the confidentiality of data. The operator is also obliged to provide the necessary technical and organizational conditions at its own expense. The public prosecutor's proposal must be explained as a formal condition, and although the legislator does not foresee which elements it should contain, it is assumed that the proposal should contain similar elements to those contained in the order on the determination of public surveillance of communications. In addition to the formal condition for undertaking covert supervision of communications, the material condition according to the Criminal Procedure Code¹⁹ provides for the existence of grounds for suspicion that one of the criminal offences referred to in Art. 162 of the CPC, if evidence for criminal prosecution cannot be collected in another way or its collection would be significantly more difficult or "if one of the criminal offences referred to in Art. 162 of the CPC is being prepared, and the circumstances of the case indicate that the criminal offence could not be detected, prevented or proven in another way or that it would cause disproportionate difficulties or great danger" (Art. 161, paragraphs 1 and 2 of the Criminal Procedure Code).

¹⁹ M. Škulić, "Misconceptions and numerous legal and technical errors of the new Code of Criminal Procedure - what further and how to reform the reform of the Serbian criminal proceedings", *proceedings Criminal Reform*, Association of Public Prosecutors and Deputy Public Prosecutors of Serbia, Belgrade 2014.

We consider the legal solution that makes it possible to determine covert supervision of communication with the existence of the lowest degree of suspicion, grounds for suspicion and in the phase of preparing a criminal offence, before it has been committed, to be justified in terms of criminal policy, given that these are the most serious criminal offences and that in this way the preventive and repressive aspect of the criminal policy of the aforementioned form of criminality is implemented. The criminal offences referred to in Article 162 of the Criminal Procedure Code are: criminal offences in relation to which the Public Prosecutor's Office of Special Jurisdiction, the Prosecutor's Office for Organized Crime and the Prosecutor's Office for War Crimes are in charge; the criminal offences listed in detail - including aggravated murder, kidnapping, extortion, money laundering, accepting and giving bribes, trading in influence, abuse of official position, etc.; preventing and obstructing the production of evidence if committed in connection with the criminal offences referred to in items 1 and 2. As noted, covert supervision of communication is ordered by the pre-trial judge in a reasoned order. The order contains: available data on the person against whom covert supervision of communication is applied, the legal name of the criminal offence, the designation of the known telephone number or address of the suspect, or the telephone number or address for which there are grounds for suspicion that the suspect is using it, the reasons on which the suspicion is based, the method of implementation, the scope and duration of the special evidentiary action. We can see that when it comes to a person against whom covert supervision of communication is applied, the order should state the available data on the person against whom it is applied, which represents a lower standard than the data on the suspect required in the order for bringing or in the order for conducting an investigation, which should state the personal data of the suspect. When it comes to an order for covert supervision of communication, it would be sufficient to state the name, surname, or some other information that contributes to its individualization. The judge's order for the preliminary proceedings is executed by the police, Security Information Agency, Military Security Agency. However, in practice,²⁰ there have been controversial situations related to the undertaking of secret surveillance of communications by Security Information Agency, viewed from the aspect of the limited competence of the police to act in the clarification of certain criminal offences, but also situations in which Security Information Agency and Military Security Agency apply measures similar to secret surveillance of communications. Namely, the Law on Security Information

²⁰ Supreme Court, Case No. 1. 493/05 of 8 June 2005; Supreme Court, Case No. OK. 7/05 of 2 February 2006.

Agency,²¹ the Law on Military Security Agency²² and the Law on Military Intelligence Agency provide for the undertaking of special measures of secret surveillance of communications and secret monitoring and recording, for preventive purposes, according to the decision of the President of the Supreme Court of Cassation or a judge authorized by him. In accordance with the preventive aspect, but also with legal solutions regarding the determination of the measure, the conditions for application, the purpose of the undertaking, the material obtained through the application of the aforementioned measures cannot be used as evidence in criminal proceedings. The following facts support the above statement: covert supervision of communication is determined upon the proposal of the public prosecutor and the order of the judge for the preliminary proceedings, while in the case of special actions, a decision of the Supreme Court of Cassation is required, the purpose of collecting data in covert supervision of communication is the conduct of criminal proceedings, while other data is collected for other purposes and the collected data is not submitted to the authorities that approved the measure, nor do they decide on their further fate, but rather is regulated by the bylaws and internal acts of these agencies. Accordingly, a justified question arises as to what happens to the materials that have been obtained, whether there is a possibility of use and whether they could possibly become evidence at a later stage through informing the public prosecutor and undertaking the action of covert supervision of communication and secret monitoring and recording with the aim of initiating criminal proceedings. Accordingly, the Law on Security Information Agency provides that if, during the application of special evidentiary actions, material on a criminal offence is collected in relation to which special evidentiary measures may be ordered, such material shall be submitted to the competent public prosecutor's office. The material shall be handled in accordance with the provisions governing criminal proceedings (Article 15c). The measure of covert supervision of communication can last for a total of 12 months. A justified question arises, what if the covert supervision of communication lasts longer, whether such a record can be used as a basis for a court decision. The legislator is very precise and raises the standards when it comes to the validity of evidence obtained through the use of covert supervision of communication. Namely, the illegal acquisition of evidence by using special evidentiary actions implies acting contrary to the provisions of the Code or the order of the procedural authority. Accordingly, if the act was done contrary to the provisions of the Code or

²¹ Law on Security Information Agency, *Official Gazette of the RS*, No. 42/2002, 111/2009, 65/2014, 66/2014 and 36/2018.

²² Law on Military Security Agency and Law on Military Intelligence Agency, *Official Gazette of the RS*, No. 88/2009, 55/2012 and 17/2013.

the order of the procedural authority, such evidence cannot be used as a basis for a court decision and the collected material is destroyed in the presence of the judge for the previous procedure who draws up the record. Also, if the public prosecutor does not initiate proceedings within six months from the date on which he became acquainted with the material obtained in this way, or if he declares that he will not use it in the proceedings, or declares that he will not request that proceedings be conducted against the suspect, the judge for the preliminary proceedings, as in the previous case, shall issue a decision on the destruction of the material, after which a record shall be drawn up. Accordingly, a justified question arises as to why such a long period is left for the public prosecutor to decide on the received material, whether there is a possibility of abuse. We believe that the aforementioned legal deadline for the public prosecutor to make a decision on the received material should be shortened, especially considering the fact that the legislator has prescribed that the investigation must be initiated before or immediately after the first evidentiary action taken by the public prosecutor or the police in the pre-investigation procedure, and no later than within 30 days from the day the public prosecutor is notified of the first evidentiary action taken by the police, which includes covert supervision of communication. It is necessary to mention that if, during the implementation of covert supervision of communication, it is learned that the suspect is using another telephone number or address, the state body will extend the secret communication surveillance to that telephone number or address and will immediately notify the public prosecutor thereof. Upon receipt of the notification, the public prosecutor shall immediately submit a proposal to subsequently approve the extension of covert supervision of communication (Article 169 (2) of the CPC). Accordingly, the legal provision indicates the public prosecutor's duty to submit a proposal to extend covert supervision of communication as soon as he is notified by a state authority, and such an interpretation would not be correct. Namely, the public prosecutor himself assesses, based on the information received, whether to submit a proposal to the judge for the preliminary proceedings for the subsequent extension of covert supervision of communication or not. If he decides to submit a proposal, although the legislator does not prescribe this, it is necessary for the public prosecutor to explain the proposal, i.e., present facts that support the existence of grounds for suspicion that the suspect is using another telephone number or address and thus justify the extension of covert supervision of communication. The pre-trial judge shall decide on the proposal within 48 hours of receiving the proposal and shall make a note in the minutes. If he/she adopts the proposal, the pre-trial judge shall subsequently approve the extension of covert supervision of communication, and if he/she rejects the proposal, the material

collected shall be destroyed in accordance with the provisions of the Criminal Procedure Code.

Covert supervision of communication represents an extremely sensitive sphere of invasion of privacy, so the application of the aforementioned measure should be reduced to the aspects of necessity in a democratic society, proportionality, and legality, in order to be viewed from the perspective of an effective instrument in the fight against serious forms of crime.

4. STATISTICAL INDICATORS OF THE USE OF COVERT SUPERVISION OF COMMUNICATION IN SERBIA AND THE EFFICIENCY OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Efficiency as an international legal standard requires a proactive, strategically oriented approach in the implementation of criminal policy for the most serious criminal offences. Accordingly, covert supervision of communication is one of the significant instruments for the implementation of efficiency, and given that it is undertaken in the pre-investigation procedure and the achievement of the international standard in criminal proceedings, the efficiency of the criminal proceedings depends on the efficiency of the pre-investigation procedure. It should be particularly noted that the restriction of fundamental rights and freedoms, through the undertaking of covert supervision of communication and the achievement of efficiency, should in no way be at the expense of the legality of the resolution of a specific criminal case and the threat to the fundamental rights and freedoms of participants in the criminal proceedings, which is not an easy task, taking into account the requirements of an institutional nature, but also of European standards. The realization of the efficiency of criminal proceedings and the application of covert supervision of communication requires the implementation of several components: legal norms, adequacy of the application of legal norms, mutual relations and cooperation of criminal procedural subjects, abuse of rights, effective confiscation of illegally obtained property benefits. The above determinants are extremely important efficiency factors when it comes to serious forms of crime and the application of covert supervision of communication, during the application of which it is necessary to fulfil all the previously mentioned components. Namely, by applying covert supervision of communication, the legal norm determined through the CPC as *lex generalis* and the Law on the Organization and Competence of State Bodies in Suppression of Organized Crime, Terrorism and Corruption as *lex specialis*, provides for the conditions, manner, and subjects of adequacy of application of the legal norm, singling out the public prosecutor, the judge for preliminary proceedings and the police, the Security Information Agency and the Military Security Agency as subjects of the implementation of the international

legal standard. The adequacy of the application of the legal norm, the mutual relationship and cooperation of criminal procedural subjects, can best be seen through statistical indicators of the application of covert supervision of communication in the Republic of Serbia, especially when it comes to criminal offences prosecuted by the Prosecutor's Office for Organized Crime, and through international cooperation, given that covert supervision of communication is most often determined for the aforementioned criminal offences, which are most often of an international nature.

Accordingly, in 2024, when it comes to international cooperation of the prosecutor's office for organized crime, the most requests for taking certain actions were sent to Serbia (region) from Montenegro 11, Bosnia and Herzegovina 8 and Croatia 3. When it comes to other countries: Germany 14, Austria 6, Hungary 5. The requests mostly related to the criminal offences of unauthorized production and distribution of narcotic drugs - 39, human trafficking - 16 and murder - 7. When it comes to requests for the implementation of covert supervision of communication, 3 were sent.

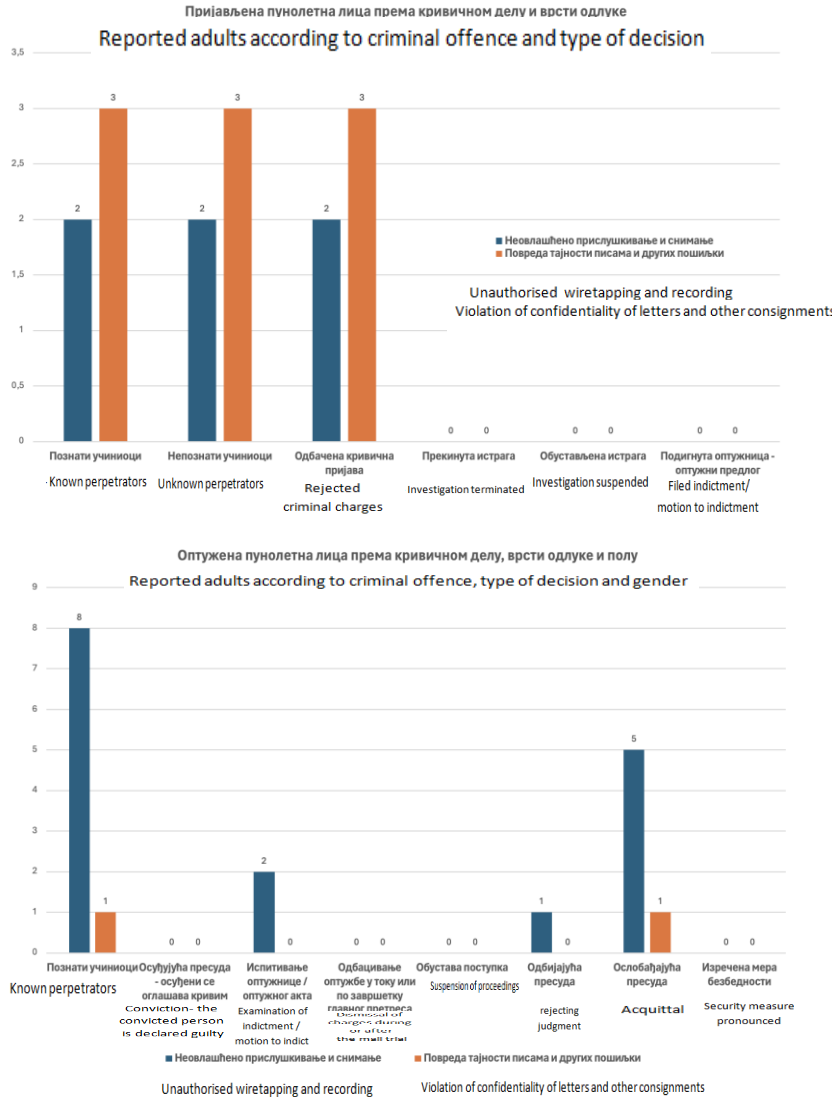
The requests were made on the basis of the European Convention on Mutual Legal Assistance in Criminal Matters and the Second Additional Protocol to the European Convention on Mutual Legal Assistance in Criminal Matters.

In 2023, when it comes to international cooperation of the Prosecutor's Office for organized crime, the most requests for taking certain actions were sent to Serbia (region) from Montenegro - 13, Bosnia and Herzegovina - 11 and Croatia - 3. When it comes to other countries: Hungary - 8, Sweden - 7, Italy and the Czech Republic - 5. The requests mostly related to the criminal offences of unauthorized production and distribution of narcotic drugs - 22, human smuggling - 14 and murder - 3. When it comes to requests for the implementation of covert supervision of communications, 2 were sent.

In 2022, when it comes to international cooperation of the Prosecutor's Office for organized crime, the most requests for taking certain actions were sent to Serbia (region) from Montenegro - 11, Bosnia and Herzegovina - 7, and Croatia - 6. When it comes to other countries: Germany 9, France 7 and Slovenia 5. The requests mostly related to the criminal offences of unauthorized production and distribution of narcotic drugs - 26, murder - 9 and document forgery - 4. When it comes to requests for the implementation of secret communication surveillance, 2 were sent.

We can see the effective international cooperation of the Prosecutor's Office for Organized Crime with the countries of the region, Europe, when it comes to suppressing the most serious forms of crime, but also the contribution of covert supervision of communication in the above.

Also, when it comes to the abuse of legal norms, we will list statistical indicators of criminal charges filed, indictments issued and court decisions for 2023 rendered for the criminal offence of violating the confidentiality of letters and other shipments and unauthorized wiretapping and recording.

We can see that when it comes to the application of covert supervision of communication and the realization of the efficiency of criminal proceedings, the importance of the aforementioned evidentiary action, which is

recognized in modern criminal procedure doctrine, has influenced to a large extent the increase in efficiency as an international legal standard. The aforementioned conclusion is best supported by the previously presented statistical indicators of the application of covert supervision of communication, both from the aspect of international cooperation and from the aspect of reducing the abuse of the legal norm of the aforementioned special evidentiary action to a minimum.

5. CONCLUDING REMARKS

In accordance with the above, we can conclude that special evidentiary actions are becoming the foundation of contemporary society in the fight against the most serious crimes, which are certainly crimes of organized crime and terrorism. The question no longer arises of the ratio legis of special evidentiary actions, but of the most efficient application and scope of restrictions on fundamental freedoms and rights in accordance with the goal to be achieved by their application. The standardization of special evidentiary actions is the result of the need to transform basic evidentiary actions, which have not proven to be a sufficiently effective instrument in combating the most serious forms of crime, as well as the development of modern investigative methods and techniques, which are extremely effective in both the field of prevention and repression.

LIST OF REFERENCES

Scientific works

1. Anthony, Amatrudo, Leslie William, Blake, *Human Rights and the Criminal Justice System*, Routledge, Taylor&Francis Group, 2015;
2. Božidar, Banović, "Special evidence actions and their contribution to the detection and proving criminal offenses and perpetrators", *Proceedings New Criminal Legislation: Dilemmas and Problems in Theory and Practice*, Institute for Criminological and Sociological Research and Police College, Belgrade 2006;
3. Božidar, Banović, "Special Evidence Actions and the new Criminal Procedure Code", *Proceedings Current Issues of Criminal Legislation - Normative and Practical Aspects* (ed. S. Bejatović), Serbian Association for Criminal Law and Practice, Belgrade 2012;
4. Stanko, Bejatovic, "Mutual relations and cooperation of process entities as a factor of the effectiveness of detecting and proving criminal offenses", *Proceedings Reform Processes and Chapter 23 (a year after) - Criminal aspects* (ed. S. Bejatović), Serbian Association for Criminal Law and Practice, Belgrade 2017;
5. Dragana, Čvorović, "Implicit of Rights to a Fair Trial and Casuistry of the European Court of Human Rights", *Zbornik Instituta za kriminoloska I socioloska istrazivanja*, 2016;

6. Dragana, Čvorović, "Reform of judiciary system in Serbia- compliance with European standards or not?", *Proceedings Contradictions of the Contemporary Law* (eds. S. Stjepanović, R. V. Lukić, D. Čeranić), Law Faculty University of East Sarajevo, East Sarajevo 2022;
7. Criminal procedure code – CPC, *Official Gazette of the RS*, No. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14, 35/19, 27/21 and 62/21;
8. *European Convention on Human Rights*, Handbook, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia 2007;
9. Mariane, Leeuwen, *Confronting terrorism: European Experiences, Threat Perceptions and Policier*, the Hague: Kluwer law international, 2003;
10. Criminal procedure code – CPC, *Official Gazette of the RS*, No. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14, 35/19, 27/21 and 62/21;
11. Law on the Organization and Competence of State Bodies in Suppressing Organized Crime, Terrorism and Corruption, *Official Gazette of the RS*, No. 94/16, 87/2018 and 10/2023;
12. Law on Electronic Communications, *Official Gazette of the RS*, No. 35/2023;
13. Law on Security Information Agency, *Official Gazette of the RS*, No. 42/2002, 111/2009, 65/2014, 66/2014 and 36/2018;
14. Law on Military Security Agency and Law on Military Intelligence Agency, *Official Gazette of the RS*, No. 88/2009, 55/2012 and 17/2013;
15. M. Radisavljević, "Special evidentiary actions in the new Criminal Procedure Code", *Proceedings New solutions in criminal procedural legislation – theoretical and practical aspects* (ed. S. Bejatović), Serbian Association for Criminal Law Theory and Practice, Belgrade, 2011;
16. Recommendation is adopted by the Committee of Ministers on 20 April 2005 at the 924th meeting of the Ministers' Deputies;
17. Paul, Roberts, Jill, Hunter, *Criminal Evidence and Human Rights*, Oxford and Portland, Oregon 2012;
18. William, Schabas, *The European Convention on Human Rights (a commentary)*, Oxford University Press, 2015;
19. Sarah, Summers, *Fair Trials*, Hart Publishing 2007;
20. M. Škulić, "New Code of Criminal Procedure - Expectations of Application", *proceedings New Solutions in Criminal Law of Serbia and Its Practical Application* (ed. S. Bejatović), Serbian Association for Criminal Law and Practice, Belgrade 2013;
21. Milan, Škulić, "Misconceptions and numerous legal and technical errors of the new Code of Criminal Procedure - what further and how to reform the reform of the Serbian criminal proceedings", *proceedings Criminal Reform*, Association of Public Prosecutors and Deputy Public Prosecutors of Serbia, Belgrade 2014;
22. Supreme Court, Case No. 1. 493/05 of 8 June 2005; Supreme Court, Case No. OK. 7/ 05 of 2 February 2006;
23. Rüdiger, Wolfrum, Ulrike, Deutsch, *The European Court of Human Rights Overwhelmed by Applications: Problems and Possible Solutions*, Springer 2007.

Проф. др Драгана Чворовић

Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд

Проф. др Вари Винце

Факултет за државну управу, Будимпешта, Мађарска

ТАЈНИ НАДЗОР КОМУНИКАЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ – ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ И ПРАКСА

Сажетак

Органи који се баве сузбијањем криминала широм света усаглашени су са ставом да је организовани криминал велика претња по међународни поредак у целини, па у складу са тим је неопходно пронаћи адекватне одговоре на савремене криминалне претње. Један од значајнијих инструмената сузбијања тешких облика криминалитета јесу посебне доказне радње које су сасвим оправдано уведене и у кривичнопроцесно законодавство Републике Србије. Оправданост нормирања посебних доказних радњи се може сагледати у чињеници да се најопаснија и најтежа кривична дела не могу ефикасно откривати и доказивати средствима која нуди кривични поступак који познаје класичне радње доказивања. Наиме, жељена ефикасност код овог вида криминалитета може се постићи само давањем већих овлашћења органима кривичног гоњења (полицији и тужилаштву), с циљем да они на ефикаснији и флексибилнији начин дођу до доказа о постојању кривичног дела који спада у организовани криминал, тероризам или друга изузетно тешка кривична дела. У складу са тим Законик о кривичном поступку Републике Србије предвиђа посебне доказне радње, које поред прецизног законског регулисања за ефикасну примену у борбу против најопаснијих кривичних дела изискују постојање још неких фактора. Аутори ће предметну проблематику анализирати са више аспеката и то: прво, уводна разматрања; друго, посебне доказне радње у Републици Србији и европски стандарди; треће, тајни надзор комуникације као посебна доказна радња у Републици Србији; треће, статистички показатељи примене тајног надзора комуникације у Србији и ефикасност кривичног поступка; четврто, закључна разматрања.

Кључне речи: *Тајни надзор комуникације; Европски стандарди; Организовани криминал; Тужилаштво за организовани криминал; Ефикасност кривичног поступка.*

УДК/UDC 343.359.2

336.225.68

343.148:343.1

ИЗВОРНИ НАУЧНИ РАД / ORIGINAL SCIENTIFIC ARTICLE

Проф. др Сузана Димић
Проф. др Мирјана Ђукић

Правни факултет Универзитета у Приштини,
са привременим седиштем у Косовској Митровици, Србија

Проф. др Ванда Божић

Државни универзитет у Новом Пазару,
Департман за правне науке, Србија

УЛОГА ВЕШТАКА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ ЗА ПОРЕСКА КРИВИЧНА ДЕЛА*

Пореска кривична дела су облик противправног понашања пореских обвезника у циљу потпуног или делимичног избегавања плаћања пореза. Због друштвене опасности, јер се њима угрожавају фискални интереси државе, представљају најтежи облик незаконите пореске евазије. Њиховим вршењем се наноси штета фискалном систему државе, јер од благовременог плаћања пореза и других дажбина зависи континуирано финансирање јавних потреба. Због таквих активних или пасивних делатности пореских обвезника, који представљају кршење пореских прописа, буџет остаје ускраћен за онај износ прихода који би био наплаћен да су порези и други јавних приходи благовремено и уредно плаћени. Последице таквог незаконитог понашања пореских обвезника се, међутим, даље рефлектују и на порески систем кроз нарушавање принципа

Сузана Димић, suzana.dimic@pr.ac.rs

ORCID ID: 0000-0001-8981-9570.

Мирјана Ђукић, mirjana.djukic@pr.ac.rs

ORCID ID: 0000-0001-9391-8387.

Ванда Божић, vbozic@np.ac.rs

ORCID ID: 0000-0002-5905-1916.

* Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, евиденциони број 451-03-137/2025-03/200254 од 04.02.2025.године.

правичности опорезивања, као и на привреду кроз стварање нелојалне тржишне утакмице. Због умањења јавних прихода, државе су приморане да пронађу начине за успостављање нарушене финансијске равнотеже, често и повећањем пореског терета. У таквим условима, порески обвезници који су савесно поступали у испуњавању својих пореских обавеза ће сносити, не само порески терет, него и терет јачег опорезивања, чиме се нарушава принцип правичности опорезивања да лица исте економске снаге плаћају једнак износ пореза. Такође, ствара се нелојална тржишна конкуренција међу привредним субјектима, јер ће несавесни порески обвезници покушати да својим противправним понашањем постигну својеврсне уштеде због неплаћања пореза и тако себе доведу повољнији положај у односу на савесне пореске обвезнике. Због свих ових последица које проузрокују пореска кривична дела, веома је важно њихово откривање и адекватно процесуирање. У условима када затаји пореска превенција, и поред популаризације пореза и подизања ефикасности пореске администрације, проблем пореске недисциплине мора бити решаван кажњавањем пореских утајивача. Вештачења у кривичном поступку за пореска кривична дела спроводе се кад је потребно да се утврде чињенице из области економије, финансија и рачуноводства, јер суд не располаже наведеним стручним знањем. Економско-финансијска вештачења у кривичном поступку једна су од комплекснијих и компликованијих, јер је нужно, да се поред кривичног законика (*lex generalis*), поштују и бланкетни прописи (*lex specialis*). Исто тако, ово вештачење додатно отежава чињеница утврђивања висине и модуса избегнуте пореске обавезе, у случајевима кад подаци нису евидентирани, кад су прикривени или фиктивни. У судској пракси најчешће наилазимо на економско-финансијска вештачења пореске утаје код ПДВ-а, пореза на приход од самосталне делатности и пореза на добит.

Кључне речи: Пореска кривична дела; Кривични поступак; Доказивање; Економско-финансијско вештачење; Улога вештака; Порези; Избегавање плаћања.

1. УВОД

Пореска кривична дела представљају најтежи облик незаконите пореске евазије (избегавања плаћања пореза). Код њих се избегавање плаћања пореза остварује противправним понашањем пореских обвезника, када они свесно и намерно крше пореске законе. Пореска кривична дела су друштвено опасна и вишеструко штетна дела. Првенствено се последица огледа у финансијском ефекту, јер је државна благајна остала ускраћена за онај износ прихода који би био наплаћен да су сви порески обвезници благовремено и уредно испунили своје пореске обавезе. Пореским кривичним делима се угрожавају фискални интереси државе, а тиме и пружање јавних добара од

стране државе (као што су одбрана, јавни ред и мир, образовање, здравство и сл.), јер се ова добра финансирају из буџета. Поред нарушавања остваривања фискалног циља, овим друштвено опасним делима се нарушава и начело правичности опорезивања. Начелно посматрано, због предузетих активности која имају обележја кривичних дела несавесни порески обвезници су остварили „уштеде“ пореза на име неплаћеног пореза у свом расположивом дохотку. За разлику од њих, савесни порески обвезници због плаћања пореза смањили свој расположиви дохода и тиме себе довели у неједнак економски и социјални положај у односу на несавесне пореске обвезнике. Поред тога, може доћи до додатног нарушавања правичности опорезивања уколико се носиоци пореске политике одреде за јачање пореског терета за надомешћивање фискалног дефицита насталог услед повећаних јавних расхода или смањења јавних прихода. Тада ће терет јачег опорезивања сносити управо савесни порески обвезници. Такође, пореска кривична дела могу изазвати негативне економске ефекте и створити нелојалну конкуренцију на тржишту. Они привредни субјекти који су због неплаћања пореза постигли уштеде и снизили трошкове производње обезбеђују себи додатне приходе за ефикасније привређивање.

Развој науке и технике, савремена техничка достигнућа и њихово константно усавршавање, утицали су и утичу на све сфере друштвеног живота, обухватајући и начине извршења кривичних дела. Посебно се истичу кривична дела против привреде код којих *causa criminalis* постаје све сложенија, те су и захтеви за проширењем опсега доказних радњи и њихових модалитета све комплекснији. Једна од таквих доказних радњи која све више, упоредо са порастом пореског криминалитета, добија на значају, јесте економско-финансијско вештачење.

2. ПОРЕСКА КРИВИЧНА ДЕЛА – ФИНАНСИЈСКОПРАВНИ АСПЕКТ

Правно дејство примене начела законитости у пореском праву се састоји како у обавези пореског органа да у пореском поступку доноси на закону засноване пореске управне акте, тако и у обавези пореског органа да се придржава одредаба пореских прописа приликом вршења контроле, утврђивања и наплате пореза. Због тога је потребно у пореском законодавству јасно дефинисати настанак појединих пореских обавеза и њихово доспеће за плаћање.¹ У Србији је то учињено

¹ Г. Милошевић, М. Кулић, „Настанак и време испуњења пореске обавезе“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2/2015(597–616), 613–614.

сетом пореских закона, којима се за сваки порез појединачно прописују одговарајући порески периоди. Њихово прецизирање је веома битно за пореског обвезника, јер је дужан да у прописаним роковима испуни своју пореску обавезу која се састоји у плаћању одређене висине пореза. Са аспекта пореске администрације, која је надлежна за контролу и наплату пореза, прецизирање пореских периода је важно у поступку утврђивања пореске основице. Висина пореске основице се утврђује у зависности од врсте пореза. На тако утврђену пореску основицу применом одговарајуће пореске стопе одређује се висина пореске обавезе коју ће порески обвезник бити дужан да плати.

Један од пореза који чине окосницу савремених пореских система јесте порез на додату вредност (у даљем тексту: ПДВ). Значајно место у пореској структури последњих деценија овај порез је добио због велике издашности. Због своје нетранспарентности (због тога што се урачунава у цену производа и услуга мање је уочљив за лица која сnose његов порески терет, тзв. пореске дестинатаре), показао се веома добрим инструментом за прикупљање прихода у буџету. ПДВ плаћа у свакој фази прометног циклуса од произвођача до потрошача али само на додату вредност, која представља његову пореску основицу. Додату вредност чини разлика између набавне и продајне цене у опорезованој фази. Приликом обрачуна пореза у својој фази прометног циклуса, порески обвезник има право да одбије износ који је платио његов претходник у прометном циклусу. Тај плаћени порез из претходне фазе, чији је износ садржан у цени набавке добара или услуга, назива се претходни порез. За утврђивање основице ПДВ у савременим пореским системима се примењује индиректна метода, код које се не утврђује колико износи додата вредност у тој фази прометног циклуса, него ће порески обвезник бити дужан да обрачуна порез на обављени промет добара или услуга а затим од тог износа одбија износ претходног пореза. Да би био ослобођен плаћања претходног пореза, порески обвезник мора да документује фактуром да је тај износ плаћен. На овај начин, путем механизма фактура, требало би да буду смањене могућности за пореску евазију. Сваки учесник у прометном циклусу је мотивисан да контролише свог претходника, јер само на основу фактуре има право на порески одбитак. У пореском законодавству Србије порески период за који се врши обрачун и плаћање ПДВ је одређен у зависности од укупног годишњег промета пореског обвезника. Ако је обвезник у претходних 12 месеци остварио укупан промет већи од 50.000.000 динара порески период износи календарски месец, док је за оне који су остварили мањи промет то

тримесечни период.² Међутим, механизам контроле плаћања путем фактуре показао је слабости у примени. У државама које су имплементирале ПДВ јавили су се различити видови пореске преваре који се заснивају на механизму претходног пореза. Наиме, то су они случајеви када је у претходној фази прометног циклуса продавац роба или пружалац услуга изда фиктиван рачун. На основу таквог рачуна порески обвезник може користити тај фиктивни износ ПДВ за повраћај претходно плаћеног пореза или да оствари право на порески кредит.

Значајно место у пореским структурама савремених држава заузима и пореза на добит корпорација који погађа остварену добит корпорација, односно, друштва капитала. У пореском систему Србије овај порез постоји у облику пореза на добит правних лица, где се у улози пореског обвезника појављује привредно друштво, односно, предузеће или друго правно лице које је основано ради обављања делатности ради стицања профита. Основицу овог пореза представља опорезована добит која се утврђује у пореском билансу. Начин утврђивања пореске основице је специфичан, јер подразумева комплексан поступак у коме се релевантна два финансијска документа. Први је биланс успеха који се утврђује у складу са међународним рачуноводственим стандардима и прописима којима се уређује рачуноводство. Други је порески биланс, који садржи корекцију прихода и расхода из биланса успеха тог правног лица на начин предвиђен важећим пореским законом.³ Пореска обавеза настаје даном уписа у одговарајући регистар. Порески обвезник је дужан да надлежном пореском органу поднесе пореску пријаву у којој је обрачунао порез. Порески период за који се пријава подноси је пословна година. У току године порески обвезник плаћа порез на добит у виду месечних аконтација до 15.-ог у месецу за претходни месец. Уз поднету пореску пријаву подноси се и порески биланс, биланс успеха, биланс стања, извештај о новчаним токовима, извештај о променама на капиталу, као и друга релевантна документација.⁴

² Под условом да су такви порески обвезник остварили 8.000.000. динара, јер је то износ цензуса за улазак у систем ПДВ (Вид. чл. 38, ст. 1 и чл. 48, ст. 1 и 2 Закона о порезу на додату вредност Републике Србије – ЗПДВ, *Сл. гласник РС*, бр. 84/2004, 86/2004 – испр., 61/2005, 61/2007, 93/2012, 108/2013, 6/2014 –усклађени дин. изн., 68/2014 – др. закон, 142/2014, 5/2015 – усклађени дин. изн., 83/2015, 5/2016 – усклађени дин. изн., 108/2016, 7/2017 – усклађени дин. изн., 113/2017, 13/2018 – усклађени дин. изн., 30/2018, 4/2019 – усклађени дин. изн., 72/2019, 8/2020 – усклађени дин. изн., 153/2020 и 138/2022).

³ То је Закон о порезу на добит правних лица Републике Србије, *Сл. гласник РС*, бр. 25/01, 80/02, 43/03, 84704, 18/10, 101/11, 119/12, 47/13, 108/13, 68/14, 142/14, 91/15, 112/15, 113/17, 95/18, 86/2019, 153/2020, 118/2021 и 94/2024).

⁴ Чл. 63 Закона о порезу на добит правних лица.

Код пореза на приходе од самосталне делатности, као предмет опорезивања појављују се приходи остварени од самосталне делатности. Према важећем пореском закону то су који се остварује обављањем одређених привредних делатности, пружањем професионалних и других интелектуалних делатности, као и приходи остварени искоришћавањем земљишта у непољопривредне сврхе и друге делатности.⁵ Пореска основица се утврђује као стварна пореска основица, коју представља опорезив добит. Начин утврђивања зависи од тога да ли предузетник води пословне књиге по систему двојног књиговодства или по систему простог књиговодства. Уколико се ради о предузетнику који пословне књиге води по систему двојног књиговодства опорезива добит се утврђује у складу са међународним рачуноводственим стандардима и прописима којима се уређује рачуноводство. За усклађивање прихода и расхода, утврђивања капиталних добитака и губитака, порески третман губитака из ранијих година и трансферне цене примењује се порески режим опорезивања добити правних лица. Ово је прописану у циљу уједначавања порескоправног положаја предузетника и предузећа.⁶ У случају да предузетник води пословне књиге по систему простог књиговодства опорезива добит се утврђује на начин прописан ЗПДГ.⁷ Осим стварно утврђене, пореска основица код овог пореза може се утврдити и паушално, под условима прописаним важећим пореским законом.

3. ПОРЕСКА КРИВИЧНА ДЕЛА ПРЕМА КРИВИЧНОМ ЗАКОНИКУ (*lex generalis*)

Најтежи облици пореских деликата инкриминисани су као пореска кривична дела, ради се о таквим пореским деликтима који представљају најтеже облике противправних понашања пореских обвезника.⁸

⁵ Чл. 31 Закон о порезу на доходак Републике Србије – ЗПДГ, *Сл. гласник РС*, бр. 24/01, 80/02, 135/04, 62/06, 31/09, 44/09, 18/10, 50/11, 91/11, 93/12, 114/12, 47/13, 48/13, 108/13, 57/14, 68/14, 5/15, 112/15, 5/16, 7/17, 113/17, 7/18, 918, 4/19, 86/19, 5/20, 153/20, 156/20, 6/21, 44/2021, 118/2021, 132/2021, 10/2022, 138/2022, 144/2022, 6/2023, 92/2023, 116/2023, 6/2024, 94/2024, 101/2024, 8/2025 и 19/2025.

⁶ М. Анђелковић, М. Димитријевић, *Пореско право Србије*, Правни факултет Ниш, Центар за публикације, 2009, 71.

⁷ ЗПДГ, чл. 33.

⁸ В. Божић, С. Димић, „Порески обвезник у улози корисника пореских услуга као превенција пореског криминалитета“, *Зборник радова Правног факултета у Крагујевцу Услуге и права корисника*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу и Институт за правне и друштвене науке, 2020, 598.

Кривичним закоником Републике Србије прописана су два пореска кривична дела: *Пореска утаја* (чл. 225) и *Неуплаћивање пореза по одбитку* (чл. 226).⁹ Ова два кривична дела смештена су у XXII главу законика под насловом „Кривична дела против привреде“.

Према Закону о пореском поступку и пореској администрацији (*lex specialis*), пореска кривична дела су кривична дела утврђена овим и другим законом, која као могућу последицу имају потпуно или делимично избегавање плаћања пореза, сачињавање или подношење фалсификованог документа од значаја за опорезивање, угрожавање наплате пореза и пореске контроле, недозвољен промет акцизних производа и друге назакоите радње које су у вези са избегавањем и помагањем у избегавању плаћања пореза.¹⁰

Законом о пореском поступку и пореској администрацији инкриминисана су као пореска кривична дела:

1. Пореска превара у вези са порезом на додату вредност (чл. 173а);¹¹
2. Угрожавање наплате пореза и пореске контроле (чл. 175);
3. Недозвољен промет опреме за фискализацију (чл. 175а);
4. Недозвољен промет рачуноводствених и других софтвера (чл. 175б);
5. Недозвољен промет акцизних производа (чл. 176);
6. Недозвољено складиштење робе (чл. 176а).

Како доказивање пореских кривичних дела није лак задатак, потребно је прикупљање разних доказа како би се створио потпун мозаик, међутим, највећи значај придаје се директним материјалним

⁹ Кривични законик, *Сл. гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 и 94/2024).

¹⁰ Чл. 135, ст. 2 Закона о пореском поступку и пореској администрацији, *Сл. гласник РС*, бр. 80/2002, 84/2002 – испр., 23/2003 – испр., 70/2003, 55/2004, 61/2005, 85/2005 – др. закон, 62/2006 – др. закон, 63/2006 – испр. др. закона, 61/2007, 20/2009, 72/2009 – др. закон, 53/2010, 101/2011, 2/2012 – испр., 93/2012, 47/2013, 108/2013, 68/2014, 105/2014, 91/2015 – аутентично тумачење, 112/2015, 15/2016, 108/2016, 30/2018, 95/2018, 86/2019, 144/2020, 96/2021, 138/2022 и 94/2024).

¹¹ Више вид. В. Божић, С. Димић, М. Ђукић, „Пореска превара у вези са порезом на додату вредност – критички осврт на ново кривично дело“, *Зборник радова Противрјечја савременог права*, Том 2, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2022, 514–528.

доказима, као што су пореске пријаве и финансијска документација коју порески обвезник користи у свом пословању.¹²

Кривично дело пореске утаје је најучесталије пореско кривично дело,¹³ којим се штити систем државе, обавеза плаћања пореза, доприноса и других јавних давања.¹⁴ Штетна последица се односи, пре свега, на финансијски ефекат, јер државна благајна остаје ускраћена за онај износ прихода који би био наплаћен да су сви порески обвезници повиновали својој пореској обавези.¹⁵ Пре новеле Кривичног законика из 2016. године, кривично дело пореске утаје било је прописано чланом 229. КЗ.¹⁶

Пореска утаја представља бланкетно кривично дело из разлога што подразумева утају свих врста пореза, доприноса или других јавних дажбина, те превасходно упућује на примену Закона о пореском поступку и пореској администрацији као и прописа из области пореског права.¹⁷ Као последица увођења кривичног дела пореске утаје у кривично законодавство долази до брисања кривичног дела *Избегавања плаћања пореза* (бивши чл. 172.) Закона о пореском поступку и пореској администрацији.¹⁸

Учиница кривичног дела пореске утаје може бити било које лице које „у намери да он или друго лице потпуно или делимично избегне плаћање пореза, доприноса или других прописаних дажбина, даје лажне податке о стеченим приходима, о предметима или другим чињеницама које су од утицаја на утврђивање оваквих обавеза или ко у

¹² V. Božić, S. Dimić, M. Đukić, *Tax criminality during the pandemic risks and predictions*, Kriminalističke teme, Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Godina XXII, no 3–4, 2022. DOI: 10.51235/kt.2022.22.3-4.33, p. 42.

¹³ С. Димић, В. Божић, „Пореска кривична дела као водећи облик привредног криминалитета“, *Право и привреда*, бр. 4/2020, DOI: 10.5937/PiP2004055D, 63.

¹⁴ Б. Павишић, В. Грозданић, П. Веић, *Коментар Казненог закона*, Загреб 2007, 636.

¹⁵ С. Димић, М. Ђукић, В. Божић В, „Општи осврт на истрагу пореских кривичних дела“, *Зборник радова „Изазови правном систему“*, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву 2021, Том 1, 426.

¹⁶ Кривични законик, *Сл. гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014).

¹⁷ С. Димић, В. Божић, М. Ђукић, „Сузбијање утаје пореза и диверзиони модели поступања – кривичноматеријални и кривичнопроцесни аспект“, *Зборник радова Правног факултета у Приштини*, 2021, 207.

¹⁸ Закон о пореском поступку и пореској администрацији, *Сл. гласник РС*, бр. 80/2002, 84/2002 – испр., 23/2003 – испр., 70/2003, 55/2004, 61/2005, 85/2005 – др. закон, 62/2006 – др. закон, 63/2006 – испр. др. закона, 61/2007, 20/2009, 72/2009 – др. закон, 53/2010, 101/2011, 2/2012 – испр., 93/2012, 47/2013, 108/2013, 68/2014, 105/2014).

истој намери, у случају обавезне пријаве, не пријави стечени приход, односно предмете или друге чињенице које су од утицаја на утврђивање оваквих обавеза или ко у истој намери на други начин прикрива податке који се односе на утврђивање наведених обавеза¹⁹. Следствено наведеном, кривично дело пореске утаје је *delictum commissum*, јер се обележја кривичног дела пореске утаје не могу посматрати искључиво са аспекта пореских закона, па стога није ни употребљен термин „порески обвезник“ за учиниоца кривичног дела. Исто мишљење проналазимо у пресуди Врховног суда Републике Србије:

„Врховни суд налази да се обележја кривичног дела пореска утаја из члана 225. КЗ не могу посматрати искључиво са аспекта пореских закона, што је иначе став одбране изражен у захтеву за заштиту законитости, јер би тиме радње кривичног дела биле сведене само на две врсте обавезе. Овакав закључак Врховног суда се темељи пре свега на томе што је за учиниоца кривичног дела употребљен термин „ко“, као шири појам, а не термин „порески обвезник“, те је услед наведене законске формулације остављен простор да судови у сваком конкретном случају процењују не само у погледу статуса извршиоца, већ и природе дажбине, да ли одређена дажбина/ накнада има фискални карактер и да ли тиме ужива заштиту у смислу члана 225. КЗ.“

Потребан облик кривице за извршење овог кривичног дела је директни умишљај (*dolus directus*). Дакле, потребно је да је учинилац поступао са директном намером да он или неко друго лице потпуно или делимично избегне плаћање пореза, доприноса или других прописаних дажбина. Радња извршења одређена је на алтернативан начин, па тако кривично дело пореске утаје чини лице које:

1. даје лажне податке о стеченим приходима, о предметима или другим чињеницама које су од утицаја на утврђивање оваквих обавеза;
2. не пријави стечени приход, односно предмете или друге чињенице које су од утицаја на утврђивање оваквих обавеза у случају обавезне пријаве;
3. на други начин прикрива податке који се односе на утврђивање наведених обавеза.

Учинилац може извршити кривично дело активним радњама односно чињењем или давањем лажних података о стеченом доходу (*delicta commissiva*), али исто тако и пасивним дејством односно нечи-

¹⁹ КЗ, чл. 225, ст. 1.

њењем или непријављивањем стеченог дохотка (*delicta omissiva*), али и прикривањем сродних података.²⁰

С обзиром да је активност у смислу пријаве оствареног годишњег дохотка на страни пореског обвезника, о којој порески орган *a priori* нема у потпуности увид, порески обвезник врло лако пада у искушење на давање лажних података о својим стеченим приходима, на непријављивање целокупног стеченог прихода односно на прикривање одређеног свог стеченог прихода, све како би умањио основицу за обрачун пореза.²¹

Пореска утаја је избегавање плаћања пореза, доприноса или других прописаних дажбина. Потребно је јасно утврдити да ли одређена обавеза има фискални карактер односно карактер „друге прописане дажбине“. Према стајалишту Врховног суда фискални карактер се одређује применом критеријума који захтевају одговор на следећа питања:

1. да ли одређена обавеза има фискални период;
2. да ли се одређена обавеза одређује од стране државног органа након достављања одређених података, у прописаном поступку;
3. да ли је законодавац предвидео посебну обавезу вођења евиденције дневног и годишњег прихода/података коју је обвезник дужан да доставља државном органу;
4. да ли се само на основу те евиденције и достављених података, у прописаној процедури утврђује да ли постоји обавеза и у ком износу.²²

Уз основни облик, кривично дело пореске утаје има и два квалификована облика. О основном облику овог кривичног дела радиће се уколико износ обавезе чије се плаћање избегава прелази милион динара, за које је запређена, кумулативно, казна затвора од једне до пет година и новчана казна. Потребно је нагласити да се код утаје пореза не може радити о делу малог значаја.

²⁰ V. Božić, S. Dimić, M. Đukić, *Some Issues of Processing Tax fraud in Criminal Legislation of the Republic of Serbia*, Balkan Social Science Review Vol.16, December 2020, Goce Delcev University – Shtip, Faculty of Law, Republic of North Macedonia, DOI: 10.46763/BSSR2016089b, p. 91.

²¹ В. Божић В, С. Димић, М. Ђукић, „Пореска утаја као једно од кривичних дела у ланцу организоване криминалне делатности“, *Зборник радова Правна традиција и интегративни процеси*, Том 1, Правни факултет Универзитета у Приштини 2020, 164.

²² Пресуда Врховног суда Републике Србије, Кзз 882/2024, од 08.10.2024. године.

„Дело које садржи битна обележја кривичног дела пореска утаја не може представљати дело малог значаја, јер је за ово кривично дело прописано обавезно кумулативно изрицање казне затвора и новчане казне.“²³

Да би се радило о првом квалификованом облику кривичног дела пореске утаје тражи се да висина утајеног пореза прелази износ од пет милиона динара, за који је законом прописана кумулативно, и казна затвора од две до осам година и новчана казна. За други квалификовани облик потребно је да износ утајеног пореза прелази петнаест милиона динара, што је кажњиво кумулативно и казном затвора од три до десет година и новчаном казном.

Облици кривичног дела у односу на висину утајеног пореза и прописану казну приказани су у табели бр. 1.

Табела бр. 1 Облици кривичног дела „Пореска утаја“ и законом предвиђене казне

Облици кривичног дела Пореска утаја	Износ обавезе чије се плаћање избегава	Законом прописана казна
Основни облик	више од (1) милион динара	Кумулативно затвор од 1 до 5 година и новчана казна
I квалификовани облик	више од (5) пет милиона динара	Кумулативно затвор од 2 до 8 година и новчана казна
II квалификовани облик	више од (15) петнаест милиона динара	Кумулативно затвор од 3 до 10 година и новчана казна

Друго кривично дело прописано Кривичним закоником (Законом о изменама и допунама Кривичног законика од 11.09.2009. године, чл. 229а ст. 1. и 2)²⁴ је *Неуплаћивање пореза по одбитку* (садашњи чл. 226. КЗ).²⁵ До тада, *Неуплаћивање пореза по одбитку* било је кривично дело прописано чланом 173. Закона о пореском поступку и пореској администрацији.²⁶

Кривично дело *Неуплаћивање пореза по одбитку* из чл. 226. Кривичног законика представља правни континуитет са кривичним делом неуплаћивање пореза по одбитку из члана 173. Закона о пореском

²³ Пресуда Врховног касационог суда Републике Србије, Кзз 1167/2014 од 02.12.2014. године.

²⁴ Закон о изменама и допунама Кривичног законика, *Сл. гласник РС*, бр. 72/2009.

²⁵ Кривични законик, *Сл. гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.

²⁶ Закон о пореском поступку и пореској администрацији, *Сл. гласник РС*, бр. 61/2007.

поступку и пореској администрацији из разлога што наведена кривична дела имају иста обележја.

Учиниолац овог кривичног дела може бити одговорно лице у правном лицу – пореском платцу, као и предузетник – порески плаћалац.²⁷ Дакле, неуплаћивање пореза по одбитку може учинити директор као одговорно лице у привредном субјекту и предузетник, следствено наведеном, ради се о кривичном делу *delictum proprium*.

Потребан облик кривице за извршење кривичног дела *Неуплаћивање пореза по одбитку* је директни умишљај (*dolus directus*). Од учиниоца се тражи директни умишљај, да је знао да својом радњом (чињењем или пропуштањем) чини кривично дело и да је хтео његово извршење. Радња извршења се односи на избегавање плаћања пореза по одбитку, доприноса за обавезно социјално осигурање по одбитку или других прописаних дажбина, неплаћању обрачунатог износа на име пореза по одбитку, односно доприноса за обавезно социјално осигурање по одбитку, на прописани уплатни рачун јавних прихода или неплаћању других прописаних дажбина.²⁸ И делимичним неплаћањем пореза по одбитку, доприноса за обавезно социјално осигурање по одбитку или других прописаних дажбина, извршено је кривично дело из чл. 226. Кривичног законика. За овај основни облик наведеног кривичног дела законом је прописана кумулативна казна, казна затвора до три године и новчана казна.

Да би се радило о првом квалификованом облику кривичног дела *Неуплаћивање пореза по одбитку* тражи се да износ обрачунатог, а неуплаћеног пореза, односно доприноса прелази износ од милион и петсто хиљада динара, за који је законом прописана, кумулативно, и казна затвора од шест месеци до пет година и новчана казна. За други квалификовани облик потребно је да износ обрачунатог, а неуплаћеног пореза, односно доприноса прелази седам милиона и петсто хиљада динара, што је кажњиво кумулативно, и казном затвора од једне до десет година и новчаном казном.

Потребно је скрентати пажњу на чињеницу да се код кривичног дела „Пореске утаје“ пријава базира на појединачној пореској пријави, што није случај код кривичног дела „Неуплаћивање пореза по одбит-

²⁷ Одговорним лицем у правном лицу сматра се лице које на основу закона, прописана или овлашћења врши одређене послове управљања, надзора или друге послове из делатности правног лица, као и лице коме је фактички поверено обављање тих послова. Одговорним лицем сматра се и службено лице кад су у питању кривична дела код којих је као извршилац означено одговорно лице, а у овом законик у нису предвиђена у глави о кривичним делима против службене дужности, односно као кривична дела службеног лица, чл. 112, ст. 5 КЗ.

²⁸ КЗ, чл. 226.

ку.“ Наиме, Врховни касациони суд става је да се износи пореске обавезе, у одређеним случајевима пореске утаје, не могу посматрати у оквиру једне фискалне године:

„Радња извршења једног кривичног дела пореска утаја из члана 229. КЗ, као и износ пореске обавезе чије се плаћање избегава, у конкретном случају не посматрају се у оквиру временског периода од једне фискалне, односно календарске године (како то погрешно сматра суд), већ сходно члану 101. Закона о порезу на доходак грађана порез по одбитку из члана 99. овог закона, за сваког обвезника и за сваки појединачно исплаћени приход, исплатилац обрачунава, обуставља и уплаћује у моменту исплате прихода, па се самим тим не могу сабирати појединачни износи пореских обавеза чије се плаћање избегава из различитих пореских периода, односно у оквиру једне календарске године.“²⁹

Врховни суд Републике Србије наводи да за постојање кривичног дела „Неуплаћивање пореза по одбитку“ није битан обрачунски период, као што је то код кривичног дела „Пореске утаје“:

„... Квалификовани облик овог кривичног дела постоји када укупан износ обрачунатих дажбина прелази износ од 7.500.000,00 динара (што је случај у овом предмету) и није битан обрачунски период, што би свакако било од значаја код кривичног дела пореска утаја.“³⁰

Облици кривичног дела у односу на висину обрачунатог, а неуплаћеног пореза, односно доприноса, као и у односу на прописану казну приказани су у табели бр. 2.

²⁹ Пресуда Врховног касационог суда Републике Србије бр. Кзз 3/2021 од 27.01.2021. године.

³⁰ Пресуда Врховног суда Републике Србије, Кзз 1334/2023 од 24.04.2024. године.

Табела бр. 2. Облици Кривичног дела Неуплаћивање пореза по одбитку у односу на висину обрачунатог, а неуплаћеног пореза, односно доприноса, као и у односу на прописану казну³¹

	Облик кривице	Радња	Износ обрачунатог, а неуплаћеног пореза, односно доприноса	Законом прописана казна
Основни облик неуплаћивања пореза по одбитку	Директан умишљај (<i>dolus directus</i>)	А- избегавање плаћања: 1. пореза по одбитку 2. доприноса за обавезно социјално осигурање по одбитку 3. других прописаних дажбина	До милион и петсто хиљада динара	Казна затвора до 3 године + новчана казна
І квалификовани облик неуплаћивања пореза по одбитку		Б- неплаћање: 1. износа који је обрачунат на име пореза по одбитку 2. износа који је обрачунат на име доприноса за обавезно социјално осигурање по одбитку 3. других прописаних дажбина	Више од милион и петсто хиљада динара	Казна затвора 6 мјесеци до 5 година + новчана казна
II квалификовани облик неуплаћивања пореза по одбитку			Више од седам милиона и петсто хиљада динара	Казна затвора 1–10 година + новчана казна

4. О УЛОЗИ ВЕШТАКА И ФАКТОРИМА ВЕШТАЧЕЊА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ КОД ПОРЕСКИХ КРИВИЧНИХ ДЕЛА

У низу доказних радњи које се могу предузимати у различитим етапама кривичног поступка, посебан значај за доказивање пореских кривичних дела, односно утаје пореза као њиховог репрезента, има вештачење. Како стручним знањем из области економије, рачуноводства и финансија не располажу нити судија нити јавни тужилац, обично је у предистражној фази поступка, током истраге, на главном претресу, нужно ангажовати лице које је у пракси добар познавалац ове материје. Пре него се размотре различити могући исходи вешта-

³¹ В. Божић, С. Димић, „Најтежи облик пореске евазије у домену рада - кривично дело неуплаћивања пореза по одбитку“, *Правна ријеч: часопис за правну теорију и праксу*, 2020, год. 17, бр. 63, 263.

чења, фактор/и који их могу изазвати, и генерално окарактерише улога и значај вештака у кривичном поступку који се води поводом пореских кривичних дела, нужно је указати на опште поставке које карактеришу појам вештачења, појам вештака, али и врсте вештачења дате у некадашњем и садашњем законском оквиру.

У контексту доказивања чињеница кључних за расветљење и решење кривичне ствари, прави се дистинкција између поступка вештачења и чињеница изнетих у налазу вештака. Вештачење се сврстава у категорију општих доказних радњи, чијим се спровођењем разоткривају чињенице везане за један догађај. Таква општа доказна радња јесте доказно средство, односно форма или облик, а саме чињенице које у неку руку представљају конкретизацију овог поступка представљају доказе.

Вештак је стручно, правно способно и образовано лице, које орган поступка ангажује увек када је за расветљење чињеница везаних за један догађај потребно стручно знање и умеће, којим иначе не располажу јавни тужилац, нити судија³² или судија за претходни поступак када се оно спроводи односно налаже за спровођење током истраге. Природа саме кривичне ствари (*causa criminalis*) условљава одређену врсту вештачења. Ранијим су законским прописима као посебни случајеви вештачења таксативно наведени: вештачење телесних повреда; преглед и обдукција леша; психијатријско вештачење; вештачење пословних књига. Актуелни Законик о кривичном поступку (ЗКП)³³ изоставља вештачење пословних књига. Са друге стране, ова изостављена врста вештачења се не може надоместити код доказивања пореске утаје доказном радњом провера рачуна и сумњивих трансакција, јер законодавац у чл. 143 ЗКП-а таксативно набраја кривична дела код којих се спроводи (приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију (чл. 185 ст. 4 Кривичног законика – КЗ); примање мита у обављању привредне делатности – чл. 230 ст. 2 КЗ; давање мита у обављању привредне делатности – чл. 231 КЗ; прање новца – чл. 245 ст. 5 КЗ; трговина утицајем – чл. 366 ст. 2 КЗ; примање мита – чл. 367 ст. 4 КЗ и давање мита – чл. 368 ст. 2 КЗ). Наиме, када постоје основи сумње да је извршено неко од набројаних кривичних дела, орган поступка може одредити да се изврши провера рачуна и сумњивих трансакција која обухвата прибављање података, надзор над сумњи-

³² Ч. Стевановић, „Положај вештака у кривичном поступку“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 1974, 235–253.

³³ Законик о кривичном поступку – ЗКП, *Сл. Гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС.

вим трансакцијама и привремено обустављање сумњиве трансакције. Имајући у виду различите модусе пореске утаје, те сложеност њеног доказивања, уколико стање ствари није потпуно разјашњено у пореском поступку, вештаку економско-финансијске струке је омогућен увид у пословне књиге и евиденције пореског обвезника користивши одредбе Закона о пореском поступку и пореској администрацији (ЗПППА)³⁴. Примарно је на захтев пореског органа порески обвезник дужан да обезбеди извод података из својих електронско вођених пословних књига и евиденција, приступ и увид у податке у својим електронско вођеним пословним књигама и евиденцијама, у софтверску и хардверску опрему, базу података који се користе у оквиру система за електронско вођење пословних књига и евиденција, да омогући извођење теста правилности електронских програма и електронске обраде података.³⁵ Када је у кривичном поступку потребно додатно појаснити или разоткрити податке у оквиру неких од модуса утаје пореза, или пак другог пореског кривичног дела прописаног КЗ-ом, вештак ради потпуног налаза и креирања прецизног мишљења може затражити органу поступка допунска појашњења, разгледање предмета, списка, допунско прикупљање података, идр.³⁶

Читав је дијапазон фактора који могу утицати на исход вештачења, те самим тим и окарактерисати обим и значај улоге вештака економско-финансијске струке у доказивању пореских кривичних дела. Поједини се, субјективне природе, могу односити на недовољну стручност лица које је као вештак ангажовано, мада би у основи то требало бити изузеци. Опет, недовољна стручност која може закомпликовати поступак вештачења, могућа је приликом издавања налога за вештачење од стране органа поступка.³⁷ Премда је сасвим очекивано да не располаже стручним знањем, познавање околности под којима је дело извршено, преостали доказни материјал којим располаже, би органу који налаже вештачење требало да буде база за усмеравање вештачења у правцу прикупљања неопходних доказа, не би ли се на крају формирао заокружен мозаик као основа за доношење судске одлуке.

³⁴ Закон о пореском поступку и пореској администрацији – ЗПППА, Сл. Гласник РС, бр. 80/2002, 84/2002 – испр., 23/2003 – испр., 70/2003, 55/2004, 61/2005, 85/2005 – др. закон, 62/2006 – др.закон, 63&2006 – испр.др.закона, 61/2007, 20/2009, 72/2009 – др. закон, 53/2010, 101/2011, 2/2012 – испр., 93/2012, 47/2013, 108/2013, 68/2014, 105/2014, 91/2015 – аутентично тумачење, 112/2015, 15/2016, 108/2016, 30/2018, 95/2018, 86/2019, 144/2020, 96/2021, 138/2022 и 94/2024.

³⁵ ЗПППА, чл. 37а.

³⁶ ЗКП, чл. 120, ст. 4.

³⁷ I. Raonić, „Dokazna radnja – veštačenje u sudskim postupcima“, *Iustitia* 2/2018, 12.

Погрешна документација до које је порески инспектор дошао током пореске контроле, такође је један од чинилаца који може допринети томе да се поступак вештачења одужи и закомпликује. Као пример се у пракси наводи погрешна документација приликом утврђивања износа необрачунаог и неуплаћеног пореза.³⁸ Интерна евиденција која се односи на опште чињенице везане за пословање установе, контакт телефоне пословних партнера, и др., означена је као документација која не може бити књиговодствено-пословна, нити кроз њу могу бити прокњижене пословне промене правног лица, те не постоји ни основ за обрачунавање износа неплаћеног/утајеног пореза.

Посебан проблем, не тако редак, јесте све чешће прикривање стварно стечених прихода од стране пореских обвезника. Проблематика се односи пре свега на утврђивање висине утајеног пореза. Уколико није могуће ући у траг свим трансакцијама правног или физичког лица као пореског обвезника које је свесно избегло плаћање дугованог пореза у одређеном обрачунском периоду, није могуће у крајњем ни саму радњу оквалификовати као прекршај, привредни преступ или кривично дело. Када се овом проблему придружи и корумпираност правосудних органа, изостаје не само санкционисање, већ најпре процесуирање пореских утајивача.

5. ЗАКЉУЧАК

На неопходност и значајну улогу вештачења у кривичним поступцима који се воде поводом пореских кривичних дела, указује њихова велика опасност по финансијску стабилност државе, те се као кључна карика у њиховом доказивању издвајају лица економско-финансијске струке, која као и лица која располажу стручним знањем из других области, служе томе да се употпуне празнине у самом току доказивања. Овај процес, међутим, није и не може бити увек једноставан, јер је условљен не само стручним знањем вештака, већ и другим факторима који могу довести до недостатка доказа. Законик о кривичном поступку као основни пропис који предвиђа доказне радње, требало би да пружи нормативну основу и регулише прецизно поступак вештачења пословних књига. Потреба за провером рачуна и сумњивих трансакција јако је изражена и код пореских кривичних дела, али ни она нема нормативну основу у Законiku у кривичном поступку. Потпунија законска регулатива уз праћење устаљених начина извршења пореских кривичних дела би у скоројјој будућности могла допринети успешнијем и ефикаснијем доказивању.

³⁸ I. Raonić, 14.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Анђелковић, Милева, Димитријевић, Марина, *Пореско право Србије*, Правни факултет Ниш, Центар за публикације, 2009;
2. Божић, Ванда, Димић, Сузана, „Порески обвезник у улози корисника пореских услуга као превенција пореског криминалитета“, *Зборник радова Правног факултета у Крагујевцу „Услуге и права корисника“*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу и Институт за правне и друштвене науке, 2020;
3. Божић, Ванда, Димић, Сузана, „Најтежи облик пореске евазије у домену рада – кривично дело неуплаћивања пореза по одбитку“, *Правна ријеч: часопис за правну теорију и праксу*, 2020, год.17, бр. 63;
4. Божић, Ванда, Димић, Сузана, Ђукић, Мирјана, „Тах цриминалиту дуринг тхе пандемиц рискс анд предиктионс“, *Криминалистичке теме, Часопис за криминалистику, криминологију и сигурносне студије*, Година XXIII, бр. 3–4, 2022. DOI: 10.51235/кт.2022.22.3-4.33, п. 33–50;
5. Божић, Ванда, Димић, Сузана, Ђукић, Мирјана, „Some Issues of Processsing Tax fraud in Criminal Legislation of the Republic of Serbia“, *Balkan Social Science Review*, Вол.16, Децембер 2020, Гоце Делчев Университи - Схтип, Факулту оф Лав, Републик оф Нортх Македонија, DOI: 10.46763/БССР20160896, п. 89–107;
6. Божић, Ванда, Димић, Сузана, Ђукић, Мирјана, „Пореска утаја као једно од кривичних дела у ланцу организоване криминалне делатности“, *Зборник радова „Правна традиција и интегративни процеси“*, Том 1, Правни факултет Универзитета у Приштини 2020;
7. Божић, Ванда, Димић, Сузана, Ђукић, Мирјана, Пореска превара у вези са порезом на додатну вредност - критички осврт на ново кривично дело, *Зборник радова „Противрјечја савременог права“*, Том 2, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву 2022;
8. Димић, Сузана, Божић, Ванда, „Пореска кривична дела као водећи облик привредног криминалитета“, *Часопис Право и привреда*, бр. 4/2020, DOI: 10.5937/ПиП2004055Д;
9. Димић, Сузана, Ђукић, Мирјана, Божић, Ванда, „Општи осврт на истрагу пореских кривичних дела“, *Зборник радова „Изазови правном систему“*, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву, Том 1, 2021;
10. Димић, Сузана, Божић, Ванда, Ђукић, Мирјана, „Сузбијање утаје пореза и диверзиони модели поступања –кривичноматеријални и кривичнопроцесни аспект“, *Зборник радова Правног факултета у Приштини*, 2021;
11. Павишић, Берислав, Грозданић, Велинка, Веић, Петар, *Коментар Казненог закона*, Загреб 2007;

12. Raonić, Ivan, „Dokazna radnja – veštačenje u sudskim postupcima“, *Iustitia*, br. 2/2018;
13. Stevanović, Čedomir, „Položaj veštaka u krivičnom postupku“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 1974;
14. Милошевић, Горан, Кулић, Мирко, „Настанак и време испуњења пореске обавезе“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2/2015.

Правни извори

1. Кривични законик, *Сл. гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 и 94/2024;
2. Кривични законик, *Сл. гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014;
3. Кривични законик, *Сл. гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019;
4. Закон о изменама и допунама Кривичног законика, *Сл. гласник РС*, бр. 72/2009;
5. Законик о кривичном поступку, *Сл. гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС;
6. Закон о порезу на додату вредност Републике Србије, *Сл. гласник РС*, бр. 84/2004, 86/2004, 61/2005, 61/2007, 93/2012, 108/2013, 6/2014, 68/2014, 142/2014, 5/2015, 83/2015, 5/2016, 108/2016, 7/2017, 113/2017, 13/2018, 30/2018, 4/2019, 72/2019, 8/2020, 153/2020 и 138/2022;
7. Закон о порезу на добит правних лица Републике Србије, *Сл. гласник РС*, бр. 25/01, 80/02, 43/03, 84704, 18/10, 101/11, 119/12, 47/13, 108/13, 68/14, 142/14, 91/15, 112/15, 113/17, 95/18, 86/2019, 153/2020, 118/2021 и 94/2024;
8. Закон о порезу на доходак Републике Србије, *Сл. гласник РС*, бр. 24/01, 80/02, 135/04, 62/06, 31/09, 44/09, 18/10, 50/11, 91/11, 93/12, 114/12, 47/13, 48/13, 108/13, 57/14, 68/14, 5/15, 112/15, 5/16, 7/17, 113/17, 7/18, 918, 4/19, 86/19, 5/20, 153/20, 156/20, 6/21, 44/2021, 118/2021, 132/2021, 10/2022, 138/2022, 144/2022, 6/2023, 92/2023, 116/2023, 6/2024, 94/2024, 101/2024, 8/2025 и 19/2025.

Судска пракса

1. Пресуда Врховног суда Републике Србије, Кзз 1334/2023 од 24.04.2024. године;
2. Пресуда Врховног суда Републике Србије, Кзз 882/2024, од 08.10.2024. године;
3. Пресуда Врховног касационог суда Републике Србије, Кзз 1167/2014 од 02.12.2014. године;

4. Пресуда Врховног касационог суда Републике Србије бр. Кзз 3/2021 од 27.01.2021. године;

Associate Professor Suzana Dimić, LL.D.

Associate Professor Mirjana Đukić, LL.D.

Faculty of Law, University of Priština, Kosovska Mitrovica

Associate Professor Vanda Božić, LL.D.

State University in Novi Pazar, Department of Legal Sciences

THE ROLE OF EXPERT WITNESSES IN CRIMINAL PROCEEDINGS FOR TAX CRIMINAL OFFENSES

Summary

Tax crimes are a form of illegal behavior by taxpayers in order to completely or partially avoid paying taxes. Due to their social danger and potential threat to the state's fiscal interests, tax crimes are considered the most challenging type of illegal tax evasion. Their implementation causes damage to the fiscal system of the country because the continuous financing of public needs depends on the timely payment of taxes and other duties. Due to such active or passive activities of taxpayers, which represent a violation of tax regulations, the budget remains deprived of the amount of revenue that would have been collected if taxes and other public revenues had been paid in a timely and orderly manner. However, the illegal behavior of taxpayers not only violates the principle of fair taxation but also creates unfair market competition in the economy. Due to the decrease in public revenues, states are forced to find ways to restore the disturbed financial balance, often by increasing the tax burden. Under such conditions, taxpayers who diligently fulfill their tax obligations not only bear the tax burden, but also the burden of increased taxation, thereby violating the principle of fair taxation, which dictates that individuals of equal economic strength should pay the same amount of tax. Unfair market competition arises among business entities as unscrupulous taxpayers attempt to achieve savings through illegal behavior, thereby putting themselves in a more favorable position compared to conscientious taxpayers. Due to the numerous consequences of tax crimes, it is crucial to detect and prosecute them effectively. Punishing tax evaders is necessary to solve the problem of tax indiscipline in situations where tax prevention fails, despite the popularization of taxes and increased efficiency of tax administration. When the court lacks expert knowledge in the fields of economics, finance, and

accounting, it turns to expert opinions in criminal proceedings for tax crimes to establish facts. Economic and financial expertise in criminal proceedings is one of the most complex and complicated because it is necessary that, in addition to the criminal code (*lex generalis*), blanket regulations (*lex specialis*) are also respected. Similarly, the determination of the amount and mode of avoided tax liability complicates this expertise, particularly in cases where the data is unrecorded, hidden, or fictional. In court practice, we most often come across economic and financial expert reports on tax evasion in the case of VAT, self-employment income tax, and profit tax.

Key words: *Tax crimes; Criminal proceedings; Proving; Economic-financial expertise; Role of experts; Taxes; Payment avoidance.*

UDC/УДК 342.7:351.753(73)

623.44:655.3.066.51(73)

REVIEW ARTICLE / ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД

Dr. Orsolya Horváth, Ph.D.

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Állam-és Jogtudományi Kar

Büntető-és Polgári Eljárásjogi Tanszék

Általános Orvostudományi Kar

Orvosi Népegészségügyi Intézet,

Hungary

GHOST GUNS AND THE LAW: FEDERAL AND STATE RESPONSES TO 3D-PRINTED FIREARMS

The emergence of three-dimensional printed firearms, colloquially referred to as "ghost guns," has presented substantial difficulties in the realm of firearm regulation within the United States. These armaments, which are capable of being manufactured devoid of serial numbers or conventional tracking systems, hinder initiatives aimed at regulating gun ownership and implementing background verification processes. At the federal level, there exists a burgeoning apprehension regarding the availability of 3D-printed firearms and the potential for their unregulated dissemination. The Bureau of Alcohol, Tobacco, Firearms, and Explosives (ATF) endeavors to classify specific components of 3D-printed firearms as subject to regulatory oversight; however, significant legal ambiguity endures. Responses at the state level exhibit significant variability: whereas states such as California, Oregon and New York have enacted rigorous legislation designed to mitigate the proliferation of ghost guns, others, including Texas, Arizona and Montana, have opposed regulatory initiatives, invoking concerns related to Second Amendment entitlements. The chasm between federal regulations and state statutes accentuates the intricacy of addressing this matter within the confines of the current legal framework. This paper scrutinizes the dynamic legal environment pertaining to 3D-printed firearms in the United States, evaluating the ramifications for public safety, law enforcement, and constitutional liberties.

Key words: 3D Printed Firearms; Ghost Guns; Regulation; United States.

1. INTRODUCTION

Technological advances have transformed criminal justice, introducing new challenges. Among the most controversial innovations is 3D printing in the arms industry, particularly in producing ghost guns - unserialized, home-manufactured firearms that evade traditional regulation and pose public safety risks.¹

The United States is particularly sensitive to this issue, as under the Second Amendment, citizens have the right to bear arms. This legal fact poses a significant obstacle to any legislative initiative concerning firearms manufacturing, especially those aimed at restricting gun ownership, despite the impact of new technologies such as 3D printing on weapons production.² Based on the above, the central question remains: how can public safety be ensured while upholding constitutional rights?

3D-printed firearms are considered ghost guns, but the term also covers untraceable weapons assembled from unfinished components like 80% lower receivers, which do not qualify as firearms under current law. These weapons are particularly challenging to regulate and detect, especially since their design files are widely available online.

This study highlights the fragmented nature of firearm regulation in the United States. Although federal laws like the 1988 Undetectable Firearms Act set minimum standards, states largely determine their own rules. While states such as New York and California enforce stricter measures, others like Montana and Texas impose little to no regulation on unserialized firearms.³ The significant differences among state regulations present major challenges for authorities, and the fragmented approach raises concerns about the effectiveness of law enforcement.

This study highlights the regulatory inconsistencies surrounding 3D-printed firearms, with a focus on the divide between federal and state-level approaches. It also examines their implications for criminal investigations, public safety, and Second Amendment debates. Based on these insights, the study offers recommendations to support the creation of a more coherent legal framework.

¹ Ghost gun, Britannica, <https://www.britannica.com/technology/ghost-gun>, 21 June 2025.

² J. Blackman, „The 1st Amendment, 2nd Amendment, and 3D Printed Guns”, *Tennessee Law Review*, 81(3), 2014, 479–538.

³ Everytown for Gun Safety, ‘Which States Regulate Ghost Guns?’, <https://everytownresearch.org/rankings/law/ghost-guns-regulated/>, 18 June 2025.

2. TECHNOLOGICAL BACKGROUND

The technological background of printed firearms is based on additive manufacturing, also known as AM. In this process, the target object is built layer by layer using a digital model. Various methods can be applied, the most well-known of which is FDM, or Fused Deposition Modeling. This method involves melting plastic filaments and extruding them into the desired pattern. SLA, or Stereolithography, and SLS, or Selective Laser Sintering, are less commonly used for homemade firearms.⁴

The widespread availability and affordability of 3D printers, along with unrestricted access to firearm blueprints online, have made the production of 3D-printed guns increasingly accessible to civilians. The first such weapon, the Liberator, appeared in 2013, and since then more advanced models like the FCG-9 have been developed, often incorporating metal parts.⁵

3D-printed firearms are usually made from plastic materials like PLA or ABS, which are easy to use but mechanically limited. To enhance durability, key parts such as barrels are often replaced with metal components. Although metal printing with SLM technology exists, it remains rare due to high costs and complexity.⁶

Videos across media platforms show that 3D-printed firearms can endanger the user, mainly due to firing safety issues. Durability and heat resistance remain key challenges. To manage pressure discharge, plastic barrels are often reinforced with metal inserts.⁷

The spread of 3D-printed firearms is largely driven by the easy access to model files. Decentralized platforms and hidden forums host active communities that share blueprints, instructions, and constantly develop new prototypes.⁸

In parallel with technological advancements, the accessibility of printed firearms continues to increase, while mechanical challenges are gradu-

⁴ J. B. Jacobs, A. Haberman, "3D-Printed Firearms, Do-It-Yourself Guns, & the Second Amendment", *Law and Contemporary Problems*, Vol. 80, No. 2 (2017), 129–147.

⁵ R. Dass, "3D-Printed Firearms: Global Proliferation Trends and Analyses", *Studies in Conflict & Terrorism*, 2025, 1–35.

⁶ *Ibid.*

⁷ S. Williams, "The rise of 3D-printed guns: Technology and implications", *Cadmore*, 13 December 2024.

⁸ Australian National University, "Glock ghost guns up for grabs on the dark web", 24 October 2023, <https://www.anu.edu.au/news/all-news/glock-ghost-guns-up-for-grabs-on-the-dark-web>, 23 June 2025.

ally diminishing. Single-use weapons are expected to be replaced by long-lasting, repeatedly usable 3D-printed firearms.⁹

3. LEGAL STATUS OF GHOST GUNS

Ghost guns are broadly defined as firearms that lack serial numbers and are typically assembled at home or manufactured partially or entirely using 3D printing. These weapons generally bypass traditional firearm sales processes, such as background checks or registration, thereby rendering their traceability and legal oversight extremely limited.¹⁰

State-level regulations increasingly shape the legal landscape around ghost guns. While states like California, New Jersey, New York, and Illinois have introduced bans or registration mandates, the scope and type of restrictions vary - fifteen states have some form of regulation according to Everytown. Additionally, broader firearm laws differ by state: for example, California allows local firearm regulations, whereas Washington does not, despite restricting guns in specific public places.¹¹ The issue of ghost guns is not limited to their lack of traceability; it also lies in the fact that such weapons become accessible to individuals who would otherwise be prohibited from purchasing firearms (e.g., convicted felons or minors). In terms of statistical data, a comparison between the years 2017 and 2021 reveals the following: the number of ghost guns seized by authorities rose from 1,629 to 19,273 by 2021, representing a 1,083% increase. These weapons have increasingly been linked to violent crimes, specifically to approximately 700 cases of homicide or attempted homicide.¹²

In summary, the legal status of ghost guns remains in flux. Federal and state regulations coexist with varying degrees of influence, while ongoing technological advancements and the ease of online access continue to pose significant challenges for legislators.

⁹N. R. Jenzen-Jones, "Small arms and additive manufacturing: An assessment of 3D-printed firearms, components, and accessories", *Behind the Curve: New Technologies, New Control Challenges*, (eds. B. King, G. McDonald), Small Arms Survey, 2015, 43–74.

¹⁰ Ghost gun, Britannica, <https://www.britannica.com/technology/ghost-gun>, 21 June 2025.

¹¹ Everytown for Gun Safety, 'Which States Regulate Ghost Guns?', <https://everytownresearch.org/rankings/law/ghost-guns-regulated/>, 18 June 2025.

¹² J. C. Sivaraman, C. P. Krebs, G. Szczypka, C. Smith, December 3, 2024, Uncovering ghost guns: The landscape and online trends, RTI International, <https://www.rti.org/insights/ghost-guns-online-trends-analysis>, 26 June 2025.

4. FEDERAL REGULATION

As previously mentioned, in the United States, the regulation of 3D-printed firearms is primarily linked to existing firearms legislation, although these laws are not always adequate to keep pace with technological advancements. The 1988 federal regulation, the Undetectable Firearms Act, prohibits firearms that cannot be detected by metal detectors and mandates that all functional firearms must contain a minimum amount of metal.¹³

The dangers of the technology were unequivocally brought to light by the Liberator, as previously mentioned, in 2013. The files published by Defense Distributed quickly spread worldwide, prompting the U.S. Department of State to take immediate action under the rules of the International Traffic in Arms Regulations (ITAR) to remove the files from the internet, as they were classified as defense articles subject to export control.¹⁴ The issue of internet-based files (CAD files) did not end there, as in 2015 a lawsuit challenged the export ban on the grounds of freedom of speech. Although the sharing of the files became possible, Congress attempted -through various legislative proposals, with little success - to curb their spread.¹⁵

Subsequently, in a significant regulatory step, the Biden administration introduced a unified federal regulation in 2022 that required lower receiver-type firearm components to bear a serial number. As a result, such parts may only enter commercial circulation through licensed manufacturers and authorized dealers. The ATF regulation, which came into effect on August 24, 2022, thus extends to 3D-printed firearms as well as the broader category of so-called "ghost guns".¹⁶ This also means that parts of firearms that were previously unregulated are now classified as firearms if they can be readily converted to a functional weapon. In 2023, the 3D Printed Gun Safety Act was introduced with the aim of prohibiting the online distribution of 3D-printed firearms at the federal level, particularly the sharing of digital blueprints. The bill, which sought to amend Chapter 44 of Title 18

¹³ J. Hornick, Dangers and Benefits of 3D Printing, FBI Law Enforcement Bulletin, <https://leb.fbi.gov/articles/featured-articles/dangers-and-benefits-of-3d-printing>, 26 June 2025.

¹⁴ D. Tan, A. Situmeang, H. S. Disemadi, „(Un)lock and (Un)loaded: Regulating 3D-Printed Firearms in the Open-source Era after the 2013 Hysteria” *Masaryk University Journal of Law and Technology*, 17(2), 2003, 7.

¹⁵ A. Daly, et. al., *3D printing, policing and crime. Policing and Society*. Advance online publication 2020, 4–6.

¹⁶ J. C. Sivaraman, C. P. Krebs, G. Szczypka, C. Smith, December 3, 2024, Uncovering ghost guns: The landscape and online trends, RTI International, <https://www.rti.org/insights/ghost-guns-online-trends-analysis>, 26 June 2025.

of the United States Code, would have made it illegal to make available online any files or source codes capable of automatically directing a 3D printer to produce a firearm or a firearm receiver (S. 1819, 2023, §3).

The primary objective of the proposal was to counteract the effects of digital decentralization and online anonymity in response to the growing proliferation of ghost guns. Importantly, the bill emphasized that it was not targeting 3D printing technology per se, nor was it intended to restrict freedom of information or programming rights. Rather, it sought to place legal barriers in the way of illegal or untraceable firearm production, thereby safeguarding public safety standards (S. 1819, 2023, §2(10)).¹⁷

Under export control regulations, strict rules continue to apply to the distribution of 3D-printed firearm blueprints. According to ITAR (International Traffic in Arms Regulations) and EAR (Export Administration Regulations), the export of each data file requires authorization, even when it is made available online for download. This is particularly important from a national security perspective, as printable firearms in the hands of actors in conflict zones or terrorist organizations pose a serious threat.¹⁸

Despite the change in administration, the U.S. Supreme Court upheld the previous Biden-era regulation in March 2025, citing the growing prevalence of firearms in criminal offenses. In the specific case, parts manufacturers and gun owners participated in the lawsuit aiming to block the ATF regulation, as it would require them to obtain licenses and conduct background checks on buyers - just as is mandated for commercially sold firearms. The Court's decision, referencing the 1968 federal Gun Control Act, classified these kits as firearms, thereby requiring commercial manufacturers to hold a valid license.¹⁹

In light of all this, it can be concluded that the federal regulation concerning 3D-printed firearms and ghost guns is far from settled or finalized. One thing is clear, however: current legislation does not cover cases of at-home printing using personally owned devices, which also take place anonymously and without any registration process. This is a particularly critical issue, as it allows individuals to bypass both federal and state regu-

¹⁷ U.S. Senate. 3D Printed Gun Safety Act of 2023, S.1819, 118th Cong. 1st sess. <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-bill/1819/text>, 28 June 2025.

¹⁸ R. Daas, 3D printing in conflict zones: A game changer? Global Network on Extremism and Technology (GNET), <https://gnet-research.org/2024/10/14/3d-printing-in-conflict-zones-a-game-changer/>, 27 June 2025.

¹⁹ Associated Press. (2025, March 26). US Supreme Court upholds Biden regulation on untraceable "ghost guns". The Guardian. Retrieved June 28, 2025, <https://www.theguardian.com/us-news/2025/mar/26/supreme-court-ghost-gun-regulation-ruling>.

lations—posing a serious challenge to law enforcement and policymakers alike.²⁰

5. NATIONAL REGULATIONS: DIFFERENT PERSPECTIVES

As seen in the previous chapter, federal regulation of 3D-printed firearms in the United States remains relatively limited, granting individual states significant leeway in shaping their own legislation. As of spring 2025, only fifteen states - including California, Colorado, Connecticut, Delaware, Hawaii, Illinois, Maryland, Massachusetts, New Jersey, Nevada, New York, Oregon, Rhode Island, Vermont - and Washington D.C. have enacted dedicated regulations specifically addressing ghost guns.²¹

Highlighting specific state regulations, New York has introduced one of the strictest regulatory frameworks. In 2019, the state enacted legislation that not only prohibits the manufacture of firearms without a license but also bans the distribution of digital blueprints. Through amendments to the Penal Code, the production of ghost guns - including via 3D printing - was classified as a separate misdemeanor offense (New York General Assembly, S.1417-D).²² Currently, the United States has the fourth most comprehensive gun control framework, according to the Sightline Institute’s Guns in America survey, with a firearm law strength index of 85 points. New York mandates background checks for the purchase of hand tools and concealed firearms, and prohibits switch devices (such as Glock switches) and high-capacity magazines. Specific to ghost guns, the state also prohibits the sale or possession of firearm components without serial numbers.²³

In California, all 3D-printed firearms - including those produced privately - must be registered with the State Department of Justice and engraved with a unique serial number. If the firearm includes a polymer-based frame, it is mandatory to incorporate and engrave at least 3.7 ounces (approximately 105 grams) of 17-4 PH stainless steel into the material (PEN § 29180(b)(2)(B)). Owners are prohibited from selling or transferring such firearms, as doing so constitutes a misdemeanor offense. Violations of the registration and engraving requirements are not only adminis-

²⁰ A. Daly, *et. al.*, *3D printing, policing and crime. Policing and Society*, Advance online publication 2002, 8.

²¹ Everytown for Gun Safety Support Fund, “Which States Regulate Ghost Guns?”, <https://everytownresearch.org/rankings/law/ghost-guns-regulated/>, 28 June 2025.

²² New York State Senate, “§ 265.01 – Criminal Possession of a Weapon in the Fourth Degree,” *New York Penal Law Article 265: Firearms and Other Dangerous Weapons*, <https://www.nysenate.gov/legislation/laws/PEN/265.01>, 28 June 2025.

²³ Everytown for Gun Safety Support Fund, “Which States Regulate Ghost Guns?”, <https://everytownresearch.org/rankings/law/ghost-guns-regulated/>, 29 June 2025.

trative infractions but also subject to criminal penalties. Each firearm that fails to comply with the legal requirements constitutes a separate offense.²⁴

The State of Virginia prohibits firearms without serial numbers, particularly those made primarily of plastic - in practice, ghost guns - by categorizing them under an existing legal framework: the “plastic firearm” category (Virginia Code § 18.2-308.5). Although the legislation does not explicitly refer to ghost guns, it effectively bans them based on their physical characteristics. An exception is made for individuals who possess a valid firearm permit. This regulation may also extend to fully plastic 3D-printed firearms, especially those that are undetectable by metal detectors.²⁵

In 2021, Nevada passed Assembly Bill 286 (AB 286), which entered into force on January 1, 2022. The law prohibits firearms without serial numbers, including ghost guns and unfinished frames or receivers made of polymer (Nev. Rev. Stat. Ann. § 202.3635). Prohibited conduct under the statute includes the manufacture, assembly, transfer, sale, possession, or transportation of such items.²⁶ In April 2024, the Nevada Supreme Court unanimously upheld the referenced statutory provisions after a lower court had previously ruled them unconstitutionally vague. According to the Supreme Court's opinion, the terms and provisions contained in the statute are sufficiently clear and do not constitute arbitrary enforcement. The court emphasized that the statute requires general intent to establish criminal liability - meaning that the offender must knowingly possess or transfer a component that is objectively capable of being assembled into a functional firearm.²⁷

Based on the regulatory approaches briefly outlined above, it can be concluded that some states have adopted explicit prohibitions - such as New York, where even the online distribution of blueprints is regulated - while others aim to ensure transparency in the manufacturing process through mandatory registration and serialization requirements. However, the free circulation of digital files poses significant enforcement challenges. What is permitted in one state may be prohibited in another, including

²⁴ FindLaw.com, California Code, Penal Code – PEN § 29180, last updated 01 January 2023, <https://codes.findlaw.com/ca/penal-code/pen-sect-29180/>, 22 June 2025.

²⁵ Virginia General Assembly, Virginia Code § 18.2-308.5 – Plastic firearms; possession; penalties, 2024, <https://law.lis.virginia.gov/vacode/title18.2/chapter7/section18.2-308.5/>, 27 June 2025.

²⁶ Nevada Legislature. (2021). Nev. Rev. Stat. Ann. §§ 202.3635, 202.364 – Ghost guns; unfinished frames or receivers; serial numbers, <https://www.leg.state.nv.us/nrs/NRS-202.html>, 30 June, 2025.

²⁷ Jurist. (2024, April 19). Nevada Supreme Court upholds state ban on ghost guns. <https://www.jurist.org/news/2024/04/nevada-supreme-court-upholds-state-ban-on-ghost-guns/>, 28 June 2025.

mere possession. As a result, the regulatory landscape is fragmented at the state level, leading to interpretive difficulties and undermining the effectiveness of local regulations. The cross-border sharing of files and firearm production renders the maintenance of purely local regulatory frameworks unfeasible.²⁸

6. CONCLUSIONS

The spread of 3D-printed firearms continues to pose serious challenges for public safety, criminal law, and forensic science. An effective response requires centralized and unified regulation capable of controlling production and distribution processes. In parallel, thorough documentation of individual cases and the development of international cooperation and joint protocols (e.g., via Europol and Interpol) are also essential.²⁹

From a forensic perspective, technological tools such as digital watermarks or printer-specific trace marks are worth examining, as they may support identification and investigative efforts.

The example of the United States demonstrates how fragmented regulation leads to legal uncertainty and enforcement difficulties: while some states ban, others allow the possession and manufacture of printed weapons. This undermines coordinated criminal justice responses.

Addressing these challenges requires a legal framework that balances technological freedom with public safety and constitutional rights. This demands not only legislation, but also parallel empirical research to examine misuse data and support informed policy decisions. In the coming period, interdisciplinary and multidisciplinary research, along with proactive preparation for real threats and the development of effective investigative tools, should be a top priority.

²⁸ A. Daly, *et. al.* *3D printing, policing and crime. Policing and Society*, Advance online publication, 2020, 7–13.

²⁹ Y. Veilleux-Lepage, „Printing terror: An empirical overview of the use of 3D-printed firearms by right-wing extremists“, *CTC Sentinel*, 17(6), June 2024, 1–11.

LIST OF REFERENCES

Scientific works

1. Blackman, Josh, „The 1st Amendment, 2nd Amendment, and 3D Printed Guns” *Tennessee Law Review*, 81(3), 2014;
2. Daly, A., et. al., *3D printing, policing and crime. Policing and Society*, Advance online publication, 2025;
3. Dass, R. „3D-Printed Firearms: Global Proliferation Trends and Analyses”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 2025;
4. Jacobs, B. James, Haberman, Alex, „3D-Printed Firearms, Do-It-Yourself Guns, & the Second Amendment”, *Law and Contemporary Problems*, 80(2), 2017;
5. Jenzen-Jones, N. R. (2015). „Small arms and additive manufacturing: An assessment of 3D-printed firearms, components, and accessories”, *Behind the Curve: New Technologies, New Control Challenges*, (eds. B. King, G. McDonald) 2015;
6. Tan, David, Situmeang, Ampuan, Disemadi, Hari Sutra, „(Un)lock and (Un)loaded: Regulating 3D-Printed Firearms in the Open-source Era after the 2013 Hysteria”, *Masaryk University Journal of Law and Technology*, 17(2), 2023;
7. Veilleux-Lepage, Yanick, „Printing terror: An empirical overview of the use of 3D-printed firearms by right-wing extremists”, *CTC Sentinel*, 17(6), June 2024;
8. Williams, S., "The rise of 3D-printed guns: Technology and implications", *Cadmore*, 13 December 2024.

Legal documents and internet sources

1. Associated Press. (2025, March 26). US Supreme Court upholds Biden regulation on untraceable “ghost guns”. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/us-news/2025/mar/26/supreme-court-ghost-gun-regulation-ruling>, June 28, 2025;
2. Australian National University. (2023, October 24). Glock ghost guns up for grabs on the dark web, <https://www.anu.edu.au/news/all-news/glock-ghost-guns-up-for-grabs-on-the-dark-web>, June 23, 2025;
3. Britannica. Ghost gun, <https://www.britannica.com/technology/ghost-gun>, June 21, 2025;
4. Daas, R. (2024, October 14). 3D printing in conflict zones: A game changer? Global Network on Extremism and Technology (GNET), <https://gnet-research.org/2024/10/14/3d-printing-in-conflict-zones-a-game-changer/>, June 27, 2025;
5. Everytown for Gun Safety Support Fund. Which States Regulate Ghost Guns? Last visited, <https://everytownresearch.org/rankings/law/ghost-guns-regulated/>, June 29, 2025;

6. FindLaw.com. (2023, January 1). California Code, Penal Code – PEN § 2918,. <https://codes.findlaw.com/ca/penal-code/pen-sect-29180/>, June 22, 2025;
7. Hornick, J. Dangers and Benefits of 3D Printing. FBI Law Enforcement Bulletin. Last, <https://leb.fbi.gov/articles/featured-articles/dangers-and-benefits-of-3d-printing>, June 26, 2025;
8. Jurist. (2024, April 19). Nevada Supreme Court upholds state ban on ghost guns, <https://www.jurist.org/news/2024/04/nevada-supreme-court-upholds-state-ban-on-ghost-guns/>, June 28, 2025;
9. Maryland State Police. Untraceable Firearms, <https://mdsp.maryland.gov/Organization/Pages/CriminalInvestigationBureau/LicensingDivision/Firearms/Untraceable-Firearms.aspx>, June 20, 2025;
10. Nevada Legislature. (2021). Nev. Rev. Stat. Ann. §§ 202.3635, 202.364 – Ghost guns; unfinished frames or receivers; serial numbers, <https://www.leg.state.nv.us/nrs/NRS-202.html>, June 30, 2025;
11. New York State Senate. § 265.01 – Criminal Possession of a Weapon in the Fourth Degree. New York Penal Law Article 265: Firearms and Other Dangerous Weapons, <https://www.nysenate.gov/legislation/laws/PEN/265.01>, June 28, 2025;
12. Sivaraman, J. C., Krebs, C. P., Szczypka, G., Smith, C. (2024, December 3). Uncovering ghost guns: The landscape and online trends. RTI International, <https://www.rti.org/insights/ghost-guns-online-trends-analysis>, June 26, 2025;
13. U.S. Senate. (2023). 3D Printed Gun Safety Act of 2023, S.1819, 118th Cong. 1st sess, <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-bill/1819/text>, June 28, 2025;
14. Virginia General Assembly. (2024). Virginia Code § 18.2-308.5 – Plastic firearms; possession; penalties, <https://law.lis.virginia.gov/vacode/-title18.2/chapter7/section18.2-308.5/>, June 27, 2025.

Предавач др Орсолиа Хорват

Државно-правни факултет,
Одсјек за кривични и грађански поступак,
Факултет опште медицине,
Институт за медицинску етнологију,
Универзитет у Печују, Мађарска

ФАНТОМСКО ОРУЖЈЕ И ПРАВО: САВЕЗНЕ И ДРЖАВНЕ РЕАКЦИЈЕ НА 3Д ШТАМПАНА ОРУЖЈА

Сажетак

Појава тродимензионално штампаног ватреног оружја, колоквијално названог „фантомско оружје“ (енг. *ghost guns*), представља значајне потешкоће у области регулације ватреног оружја у Сједињеним Државама. Ово оружје, које се може производити без серијских бројева или конвенционалних система за праћење, омета иницијативе усмјерене на регулисање власништва над оружјем и спровођење процеса провјере прошлости. На савезном нивоу, постоји све већа забринутост у вези са доступношћу 3Д штампаног ватреног оружја и потенцијалом за његово нерегулисано ширење. Биро за алкохол, дуван, ватрено оружје и експлозиве (ATF) настоји да класификује одређене компоненте 3Д штампаног ватреног оружја као предмет регулаторног надзора; међутим, значајна правна двосмисленост и даље постоји. Одговори на државном нивоу показују значајну варијабилност: док су државе попут Калифорније, Орегона и Њујорка усвојиле ригорозне законе осмишљене да ублаже ширење фантомског оружја, друге, укључујући Тексас, Аризону и Монтану, противиле су се регулаторним иницијативама, позивајући се на забринутост у вези са правима из Другог амандмана. Јаз између савезних прописа и државних закона наглашава сложеност рјешавања овог питања у оквирима тренутног правног оквира. Овај рад испитује динамично правно окружење које се односи на 3Д штампано ватрено оружје у Сједињеним Државама, процјењујући последице по јавну безбједност, спровођење закона и уставне слободе.

Кључне ријечи: *3Д штампано ватрено оружје; „фантомско оружје“; регулатива; Сједињене Државе.*

Проф. др Љубиша Здравковић

Факултет за европско правно политичке студије Београд,
ЈП Србијагас

Др Срђан Алексић

Адвокатска канцеларија Алексић, Ниш

ЗАСТАРЕЛОСТ У КРИВИЧНОМ ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Принцип правичности као основни, руководни принцип функционисања правне државе и владавине права уопште, налаже да свако лице које учини кривично дело кршењем норми правног поретка добије заслужену казну, а да при томе нико невин не буде осуђен. Но, сва савремена кривична законодавства познају изузетке од овог темељног правног принципа. Ти изузеци који искључују могућност државе да изриче или извршава у закону прописане кривичне санкције према учиниоцима кривичних дела којима се повређују или угрожавају заштићене вредности, представљају основе гашења кривичне санкције или основе искључења ius ripiendi – основе искључења права државе на кажњавање, не дирајући при томе у постојање кривичног дела или кривицу његовог учиниоца.

У кривичноправном систему Републике Србије три су основна јавно-правна основа искључења права државе на примену кривичних санкција. То су: застарелост, амнестија и помиловање. Застарелост је основ који доводи до гашења кривичне санкције услед протекла законом одређеног времена. Пошто се застарелост одређује од стране државе путем правних прописа, то се она појављује као потпуно одрицање државе од права кажњавања због протекла одређеног времена. Застарелост се даје у јавном интересу и њен је значај вишеструк.

Кључне речи: Кривица; Кривично дело; Казна; Време; Застарелост.

1. УВОД

Принцип правичности као основни, руководни принцип функционисања правне државе и владавине права уопште, налаже да свако лице које учини кривично дело кршењем норми правног поретка добије заслужену казну, а да при томе нико невин не буде осуђен.

Кривичне санкције су законом предвиђене мере друштвене реакције које изриче суд у законом спроведеном кривичном поступку према учиниоцу кривичног дела у циљу сузбијања и спречавања вршења кривичних дела. Од најстаријих времена друштво – држава покушава да најзначајнија друштвена добра и вредности заштити од различитих облика и видова криминалитета појединаца и група различитим мерама, средствима и поступцима.¹

Но, сва савремена кривична законодавства познају изузетке од овог темељног правног принципа. Ти изузеци који искључују могућност државе да изриче или извршава у законiku прописане кривичне санкције према учиниоцима кривичних дела којима се повређују или угрожавају заштићене вредности, представљају основе гашења кривичне санкције или основе искључења *ius puniendi* – основе искључења права државе на кажњавање, не дирајући при томе у постојање кривичног дела или кривицу његовог учиниоца.²

То су јавноправни институти утврђени у општем интересу о чијем постојању суд мора да води рачуна по службеној дужности без обзира да ли се учинилац дела на кога се односе позвао на њихово постојање или није.

У кривичноправном систему Републике Србије три су основна јавноправна основа искључења права државе на примену кривичних санкција. То су : застарелост, амнестија и помиловање.³

2. ЗАСТАРЕЛОСТ

Застарелост је основ који доводи до гашења кривичне санкције услед протека законом одређеног времена.⁴ Пошто се застарелост одређује од стране државе путем правних прописа, то се она појављује као потпуно одрицање државе од права кажњавања због протека одређеног времена.

¹ В. Ђурђић, Д. Јовашевић, Љ. Здравковић, *Помиловање*, Ниш 2010, 11.

² *Ibid.*, 31.

³ Љ. Здравковић, „Амнестија“, *Зборник радова са XII Међународног научног скупа Европског универзитета*, Брчко 2024, 479.

⁴ С. Теофиловић, „Застарелост у кривичном праву“, *Избор судске праксе* 2/1994, 20–23.

Институт застарелости познају многи инострани кривични закони: према члану 18. Кривичног закона Републике Хрватске застарелост је основ за немогућност примене кривичног закона због протекла времена, с тим што је најдужи рок застарелости 25 година; према чл. 78–79.б. немачког Кривичног законика застарелост је основ за искључење права на кажњавање и права на одређивање мере за учињено кривично дело, с тим што је најдужи рок застарелости 30 година; према члану 107. Кривичног законика Републике Македоније најдужи рок застарелости је 30 година; према кривичном праву Босне и Херцеговине (члан 14. КЗ БиХ, члан 15. КЗ ФБиХ, члан 15. КЗ БД БиХ и члан 111. КЗ РС) најдужи рок застарелости је 35 година; према првој секцији, осмог одељка Кривичног законика Републике Финске најдужи рок застарелости је осам година, док члан 83. Кривичног законика Руске федерације одређује застарелост као основ за ослобођење од издржавања казне у вези са роком застарелости (са применом само на осуђена лица што значи да је аболисија искључена) при чему је најдужи рок застарелости 15 година за најтежа кривична дела, док застарелост изречене смртне казне или казне доживотног затвора наступа када суд донесе одлуку по слободном уверењу.

Застарелост се даје у јавном интересу и њен је значај вишеструк. Постоје два критеријума за деобу застарелости :

1) према времену од када почиње да тече рок застарелости, разликује се:

- а) застарелост кривичног гоњења (аболисија) и
- б) застарелост извршење казне и друге кривичне санкције, и

2) према дејству застарелости, разликује се :

- а) релативна застарелост и
- б) апсолутна застарелост.

Но, у савременом кривичном законодавству застарелост није на једнообразан начин сврстана у основе гашења права државе на примену казне. Наиме, у неким законодавствима, као што је нпр. кривично право Републике Хрватске застарелост представља основ за немогућност примене кривичног законодавства због протекла времена. Према члану 18. Кривичног закона Републике Хрватске, кривично законодавство се не може због застаре применити када протекне законом одређено време од извршења кривичног дела, изречене казне или одређивање примене друге кривичноправне санкције.

Наиме, правна теорија настала на бази оваквих законских решења разликује: а) материјални и б) процесни значај застарелости. Материјални значај застарелости значи гашење права државе на примену

казне, док процесни значај застарелости значи гашење могућности остварења права државе на кажњавање. Неки аутори иду и даље па сматрају да се застарелост схвата као „лични“ („особни“) разлог за гашење казне.⁵

3. ЗАСТАРЕЛОСТ КРИВИЧНОГ ГОЊЕЊА У КРИВИЧНОМ ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Застарелост кривичног гоњења наступа када се после истека законом одређеног времена од извршења кривичног дела не може предузети кривично гоњење његовог учиниоца. Ово је основ који има најшире дејство примене јер услед његовог наступања нема вођења и окончања кривичног поступка, па се тако учинилац кривичног дела не сматра осуђеним лицем (односно повратником у случају да поново изврши кривично дело). Време које треба да протекне да би наступила застарелост, назива се рок застарелости. Рок застарелости је различит за поједина кривична дела и зависи од врсте и висине у закону прописане казне.

У члану 103 Кривичног законика Републике Србије⁶ предвиђено је да се кривично гоњење не може предузети када протекне:

1) двадесет година од извршења кривичног дела за које се по закону може изрећи казна затвора преко петнаест година ,

2) петнаест година од извршења кривичног дела за које се по закону може изрећи казна затвора преко десет година,

3) десет година од извршења кривичног дела за које се по закону може изрећи казна затвора преко пет година,

4) пет година од извршења кривичног дела за које се по закону може изрећи казна затвора преко три године,

5) три године од извршења кривичног дела за које се може по закону изрећи казна затвора преко једне године и

6) две године од извршења кривичног дела за које се по закону може изрећи казна затвора до једне године или новчана казна.

Ако је за кривично дело прописано више казни, рок застарелости одређује се по најтежој прописаној казни.⁷

⁵ Б. Павишић, В. Грозданић, П. Веић, *Коментар Казненог закона*, Загреб 2007, 75.

⁶ Кривични законик – КЗ РС, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 и 94/2024.

⁷ Г. Марјановић, *Македонско кривично право, Опит дел*, Скопје 1998, 385.

Рок застарелости кривичног гоњења почиње да тече од дана када је кривично дело извршено.⁸ Кривично дело је извршено (према члану 16. КЗ РС) у време када је извршилац радио или био дужан да ради без обзира на то кад је последица дела наступила.

Уколико је последица кривичног дела наступила касније, застарелост кривичног гоњења почиње да тече од дана када је последица наступила. Код продуженог⁹ и колективног кривичног дела рок застарелости кривичног гоњења почиње да тече од дана када је извршена последња радња која улази у састав продуженог, односно колективног кривичног дела.

Код трајног кривичног дела¹⁰ застарелост почиње да тече од тренутка када је престало противправно стање. За покушано кривично дело овај рок се одређује према року застарелости за свршено кривично дело. Рок застарелости за саучеснике се рачуна од дана када је саучесник радио или био дужан да ради (члан 16, став 2 КЗ РС).

У правној теорији се истиче да постоји посебан вид застарелости за кривична дела која су извршена од стране млађег малолетника, када им се суди као пунолетним лицима. У случају да су та лица у међувремену навршила 21 годину не може им се судити за извршено кривично дело иако још увек није протекао законом предвиђени рок застарелости.¹¹

⁸ Када дан и месец извршења кривичног дела није могуће утврдити, а позната је само година извршења, као датум извршења се узима онај датум који је за окривљеног најповољнији. (Пресуда Окружног суда у Београду Кж. 106/92 од 24.1.1992.године)

⁹ Застарелост кривичног гоњења одвојено тече за сваку радњу која улази у састав продуженог кривичног дела. (Пресуда Врховног суда Војводине Кж. 8/81 од 22.10.1982.године). Код продуженог кривичног дела време апсолутне застарелости кривичног гоњења се рачуна засебно за сваку кривичноправну радњу која улази у састав продуженог дела (Пресуда Окружног суда у Пожаревцу Кж. 99/2003 од 20.3.2003. године).

¹⁰ Код трајних кривичних дела застарелост кривичног гоњења почиње да тече од момента престанка противправног стања (Решење Окружног суда у Београду кж. 393/2001 од 11.3.2001. године). Кривично дело недавања издржавања је трајно кривично дело које се врши у континуитету, па обавеза окривљене траје све до момента престанка законске обавезе издржавања, а наступање застарелости кривичног гоњења за неки период не утиче на постојање кривичног дела за радње за које је оглашена кривом, а за које није наступила застарелост (Пресуда Врховног суда Србије Кж. 62/2003 од 19.2.2004. године).

¹¹ Г. Марјановик, 385.

4. ОБУСТАВА И ПРЕКИД ЗАСТАРЕЛОСТИ

Обустава (или мировање) застарелости значи да услед дејства извесних околности кривично гоњење не може отпочети или се не може наставити. За време постојања и дејства ових околности рок застарелости кривичног гоњења не тече, а када те околности престану, рок се наставља тамо где је и престао наступањем ових околности. Постоје две врсте сметњи које доводе до обуставе застарелости:

- 1) фактичке и
- 2) правне сметње.

Фактичке сметње су околности стварне природе: окупација земље, ратно¹² или ванредно стање, стање непосредне ратне опасности, стање пожара, поплаве, земљотреса или епидемије какве опасне заразне болести, недоступност учиниоца кривичног дела надлежним државним органима. Правне сметње су околности правне природе: душевно обољење учиниоца које наступи после извршења кривичног дела, имунитет учиниоца кривичног дела, претходно решење питања екстрадиције.

Ако је у извршењу кривичног дела учествовало више лица, обустава застарелости има дејство само према оном лицу на кога се односи сметња за кривично гоњење, док у односу на остала лица рок застарелости наставља да тече. Обуставом застарелости кривичног гоњења рок застарелости се повећава за онолико времена за колико је трајало дејство околности које су је и проузроковале.

Прекид застарелости значи да услед дејства извесних околности рок застарелости се прекида тако да престанком њиховог дејства, овај рок се не наставља, већ почиње да тече од почетка. Два су основа која доводе до прекида застарелости кривичног гоњења (члан 104 КЗ РС). То су:

- 1) предузимање процесне радње¹³ надлежног државног органа ради откривања кривичног дела или ради откривања и гоњења његовог учиниоца,¹⁴ и

¹² У том смислу је интересантна следећа судска одлука: Застарелост кривичног гоњења тече и за време ратног стања (Решење Округног суда у Београду Кж. 1073/2001 од 6.7.2001. године).

¹³ У правној теорији нема јединственог мишљења о појму процесне радње – да ли се она схвата само у објективном или у објективно-субјективном смислу (Г. Марјановић, 386).

¹⁴ Предлог јавног тужиоца да се окривљеном суди у одсуству представља процесну радњу тако да од тренутка стављања овог предлога застаревање кривичног гоњења почиње поново да тече (Решење Округног суда у Београду Кж. 390/90 од 17.3.1990.

2) када учинилац за време док тече рок застарелости учини исто тако тешко или још теже кривично дело (тежина ових дела се процењује на основу у закону прописане казне).

Будући да услед дејства околности које доводе до обуставе или прекида застарелости, рок застарелости кривичног гоњења учиниоца кривичног дела може да се повећава унедоглед, сва савремена кривична законодавства предвиђају апсолутну застарелост. Апсолутна застарелост¹⁵ значи немогућност кривичног гоњења када протекне двоструко време које се по закону тражи за застарелост кривичног гоњења.

5. ЗАСТАРЕЛОСТ ИЗВРШЕЊА КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА

Застарелост извршења кривичних санкција значи да је против учиниоца кривичног дела окончан кривични поступак пред надлежним судом и да му је изречена казна и друга кривична санкција, али да се она после протеча законом одређеног времена не може извршити. То значи да се ово лице сматра осуђеним без обзира што му изречена казна потпуно или делимично може да застари.

За наступање ове застарелости потребно је да је суд изрекао казну, али да се услед наступања одређених околности није приступило извршењу или да је извршење услед дејства тих околности прекинуто. Рок застарелости извршења казне се рачуна од дана правноснажности судске одлуке којом је казна или друга кривична санкција изречена (осим када је одлука о условној осуди опозвана – даном правноснажности одлуке о опозивању условне осуде).¹⁶

године.). Предлог војног тужиоца за предузимање одређених истражних радњи представља процесну радњу која прекида застаревање кривичног гоњења, без обзира што је тужилац касније повукао тај предлог и након прикупљања потребних обавештења подигао непосредну оптужницу (Решење Врховног војног суда К. 92/96 од 4.12.1996. године); Под процесном радњом којом се прекида релативна застарелост кривичног гоњења сматра се и позив суда приватном тужиоцу ради изјашњавања о његовом здравственом стању у намери даљег гоњења окривљеног пре заказивања главног претреса (Решење Окружног суда у Београду Кж. 575/2001 од 19.4.2001. године); Када истражни судија донесе наредбу о расписивању потернице, тада то представља процесну радњу која се предузима ради гоњења учиниоца кривичног дела и иста има трајни карактер, па се тиме прекида застаревање (решење Окружног суда у Чачку Кж. 89/2005 од 23.3.2005. године).

¹⁵ Када је између дана када је расписана потерница и дана када је учинилац притворен прошао релативан рок застарелости за то кривично дело, не може се сматрати да је наступио апсолутни рок застарелости јер предузете радње органа унутрашњих послова по расписаној потерници представљају континуирану делатност све до њене реализације (Решење Окружног суда у Београду Кж. 543/96 од 28.5.1996. године).

¹⁶ Приликом одлучивања о застарелости извршења казне под осудом се сматра само она казна изречена правноснажном пресудом, а не казна изречена касније у

Дужина рока застарелости извршења казне зависи од врсте и висине изречене казне.¹⁷

Тако према члану 105 КЗ РС предвиђено је да се изречена казна не може извршити кад протекне:

1) двадесет пет година од осуде на казну затвора преко петнаест година,

2) петнаест година од осуде на казну затвора преко десет година,

3) десет година од осуде на казну затвора преко пет година

4) пет година од осуде на казну затвора преко три године,

5) три године од осуде на казну затвора преко једне године и

6) две године од осуде на казну затвора до једне године, на новчану казну, на казну рада у јавном интересу или на казну одузимања возачке дозволе.

Застарелост извршења новчане казне и одузимања возачке дозволе (које су изречене као споредне казне) настаје када протекне две године од правноснажности пресуде којом су те казне изречене.

Застарелост извршења мера безбедности:

1) обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи,

2) обавезног психијатријског лечења на слободи,

3) обавезног лечења наркомана,

4) обавезног лечења алкохоличара и

5) одузимање предмета

Настаје кад протекне пет година од дана правноснажности одлуке којом су те мере изречене.

Застарелост извршења мера безбедности:

1) забране вршења позива, делатности и дужности,

поступку ванредног ублажавања казне (Пресуда Савезног суда Кзс. 25/2002 од 9.октобра 2002. године); При одлучивању о застарелости извршења казне затвора узима се у обзир правноснажно изречена казна затвора, а не казна затвора која је смањена по Закону о амнестији (Решење Врховног суда Србије Кж. 1674/2003 од 28.октобра 2003. године); Када после донете одлуке о понављању кривичног поступка раније донета пресуда остане на снази у целисти, застарелост извршења изречене казне почиње да тече од дана правноснажности те раније пресуде, а не од дана правноснажности нове пресуде којом је ранија пресуда одржана на снази (Решење Врховног суда Србије Кж. 791/2004 од 1.7.2004. године).

¹⁷ Ј. Лазаревић, „Нека питања везана за застарелост извршења казне“, *Билтен судске праксе Врховног суда Србије* 2/1999, 29–33.

2) забране управљања моторним возилом и

3) протеривање странца из земље

Настаје кад протекне време за које су те мере изречене (члан 106 КЗ РС).

На овом месту треба указати на чињеницу да су изменама и допунама Кривичног законика¹⁸ које су извршене у току августа и децембра 2009. године у систем кривичних санкција Републике Србије уведене још две мере безбедности и то:

1) забрана приближавања и комуникације са оштећеним и

2) забрана присуствовања одређеним спортским приредбама,

Али закон ништа не говори о наступању рока застарелости ових нововедених мера.

Ако је актом амнестије или помиловања или одлуком суда по ванредном правном леку изречена казна смањена, тада се време које је потребно за наступање застарелости одређује према новој казни, али се рок застарелости рачуна од раније правноснажне пресуде.

Према члану 107 КЗ РС застарелост не тече за време за које се по закону извршење казне не може предузети (обустава застарелости извршења казне). До обуставе застарелости доводе околности које предвиђа Закон о извршењу кривичних санкција за време чијег трајања овај рок застарелости не тече. Прекид застарелости извршења казне настаје предузимањем радње надлежног државног органа ради извршења казне¹⁹ као што су: позив осуђеном лицу да се јави на издржавање казне, расписивање потернице за одбеглим осуђеним лицем итд.²⁰ И, коначно, апсолутна застарелост извршења казне наступа када протекне двоструко време које се по закону тражи за застарелост извршења казне. Она може да наступи и у току издржавања казне затвора.²¹

¹⁸ Закон о изменама и допунама КЗ, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 72/2009 и 111/2009.

¹⁹ Застарелост извршења казне се прекида радњом надлежног органа за извршење казни када су осуђеном упућени позиви ради извршења казне (Решење Окружног суда у Београду Кж. 456/93 од 7.4.1993. године); Када дође до прекида извршења казне затвора, застарелост се не може рачунати за део казне затвора коју осуђени није издржао, већ на казну на коју је био осуђен (Решење Врховног суда Србије Кж. 597/97 од 28.12. 2001. године); Застарелост извршења казне затвора се прекида када се донесе пресуда којом је изречена јединствена казна затвора на коју је та раније изречена казна урачуната (Пресуда Врховног суда Србије Кзп. 1674/2003 од 28.10.2003. године).

²⁰ М. Радовановић, *Кривично право, Општи део*, Београд 1975, 331.

²¹ З. Стојановић, *Кривично право, Општи део*, Београд 2000, 341–342.

Занимљиво је да закон ништа не говори о застарелости извршења изречене мере одузимања имовинске користи прибављене кривичним делом, па имајући у виду правна схватања имовинског права, сходно одредбама Закона о облигационим односима, узима се да ово потраживање застарева у границама општег рока застарелости потраживања утврђених судском одлуком, а то је рок од десет година од дана када је утврђена имовинска обавеза.

6. НЕЗАСТАРИВОСТ КРИВИЧНОГ ГОЊЕЊА И ИЗВРШЕЊА КАЗНЕ

Застарелост кривичног гоњења и извршења казне и других кривичних санкција представља општи институт кривичног права, па се примењују у односу на свако извршено кривично дело, на сваког учиниоца и у односу на сваку изречену кривичну санкцију. Од овог правила постоји један изузетак. Тако члан 108 КЗ РС предвиђа да кривично гоњење и извршење казне не застаревају за следећа кривична дела:

- 1) геноцид,
- 2) злочин против човечности,
- 3) ратни злочин против цивилног становништва,
- 4) ратни злочин против рањеника и болесника,
- 5) ратни злочин против ратних заробљеника,
- 6) организовање и подстицање на извршење геноцида и ратних злочина,
- 7) кривична дела за која је прописана казна доживотног затвора и
- 8) кривична дела за која по ратификованим међународним уговорима застарелост не може да наступи.

Овакво решење је засновано на преузетим обавезама после потписивања и ратификације Међународне конвенције о непримењивању законске застарелости за ратне злочине и злочине против човечности коју је ОУН донела 1968. године (а наша земља потписала и ратификовала 1970. године).²²

7. ЗАКЉУЧАК

У кривичноправном систему Републике Србије три су основна јавноправна основа искључења права државе на примену кривичних

²² В. Ђурђић, Д. Јовашевић, Љ. Здравковић, 39.

санкција. Осим застарелости, то су и амнестија и помиловање. Институт застарелости познају многи инострани кривични закони.

Застарелост кривичног гоњења наступа када се после истека законом одређеног времена од извршења кривичног дела не може предузети кривично гоњење његовог учиниоца. Ово је основ који има најшире дејство примене јер услед његовог наступања нема вођења и окончања кривичног поступка, па се тако учинилац кривичног дела не сматра осуђеним лицем, односно повратником у случају да поново изврши кривично дело. Време које треба да протекне да би наступила застарелост, назива се рок застарелости. Рок застарелости је различит за поједина кривична дела и зависи од врсте и висине у закону прописане казне.

Застарелост се даје у јавном интересу и њен је значај вишеструк. Постоје два критеријума за деобу застарелости: 1. према времену од када почиње да тече рок застарелости, разликује се а) застарелост кривичног гоњења (аболиција) и б) застарелост извршење казне и друге кривичне санкције, и 2. према дејству застарелости, разликује се: а) релативна застарелост и б) апсолутна застарелост.

Застарелост је основ који доводи до гашења кривичне санкције услед протекла законом одређеног времена. Пошто се застарелост одређује од стране државе путем правних прописа, то се она појављује као потпуно одрицање државе од права кажњавања због протекла одређеног времена.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Ђурђић, Војислав, Јовашевић, Драган, Здравковић, Љубиша, *Помиловање*, Ниш 2010;
2. Здравковић, Љубиша, „Амнестија“, *Зборник радова са XII Међународног научног скупа Европског универзитета*, Брчко 2024;
3. Лазаревић, Јанко, „Нека питања везана за застарелост извршења казне“, *Билтен судске праксе Врховног суда Србије* 2/1999;
4. Марјановић, Горги, *Македонско кривично право, Опит дел*, Скопље 1998;
5. Павишић, Берислав, Грозданић, Велинка, Веић, Петар, *Коментар Казненог закона*, Загреб 2007;
6. Радовановић, Милош, *Кривично право, Општи део*, Београд 1975;
7. Стојановић, Зоран, *Кривично право, Општи део*, Београд 2000;
8. Теофиловић, Саво, „Застарелост у кривичном праву“, *Избор судске праксе* 2/1994.

Правни извори

1. Кривични законик, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 и 94/2024.

Full Professor Ljubiša Zdravković, LL.D.

Faculty of European Legal and Political Studies Belgrade
JP Srbijagas

Lawyer Srđan Aleksić, LL.D.

Law office Aleksić, Niš

STATUTE OF LIMITATIONS IN THE CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary

The principle of fairness, a fundamental guiding principle of the functioning of the rule of law, ensures that every individual who commits a criminal offense in violation of the legal order receives the deserved punishment and prevents the conviction of innocent individuals. However, all modern criminal legislation knows exceptions to this fundamental legal principle. These exceptions, which prohibit the state from enforcing the criminal sanctions outlined in the Code against those who commit crimes that violate or threaten protected values, serve as the foundation for the termination of criminal sanctions or the exclusion of *ius puniendi*, or the state's right to punish, without impacting the existence of a criminal offense or the culpability of the perpetrator.

In the criminal justice system of the Republic of Serbia, there are three basic public law grounds for excluding the right of the state to apply criminal sanctions. These are: statute of limitations, amnesty, and pardon. The statute of limitations is a ground that leads to the termination of a criminal sanction due to the passage of time specified by law. The state determines the statute of limitations through legal regulations, which effectively waive the state's right to punish due to the passage of a certain time. The statute of limitations is granted in the public interest, and its importance is manifold.

Key words: *Guilt; Criminal act; Punishment; Time; Statute of limitations.*

Проф. др Марко Миловић

Правни факултет Мегатренд Универзитета у Београду

ОДБРАНА СИРОМАШНОГ – НЕОПРАВДАНО ЗАПОСТАВЉЕНА ОДРЕДБА У ЗАКОНИКУ О КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ СРБИЈЕ

За постављање браниоца по службеној дужности у кривичном поступку, лоше материјално стање окривљеног може да буде од значаја и у ситуацијама када нису испуњени услови за обавезну одбрану предвиђени одредбама члана 74. Законика о кривичном поступку Републике Србије. У том смислу, одредба члана 77. ЗКП-а – „Одбрана сиромашног“ даје суду могућност да се постави бранилац, уколико се води кривични поступак за кривично дело за које се може изрећи казна затвора преко три године или ако то налажу разлози правичности. Но, из досадашње судске праксе можемо констатовати да ову одредбу скоро нико од окривљених и не познаје (а нису објективно ни дужни!), нити им суд ту законску могућност предочава. Стога ова одредба остаје "мртво слово на папиру" која самим тим нема никакав практични значај, а требала би да има. Из тог разлога смо се у раду осврнули на могућности примене ове одредбе у кривичном поступку, као и који би то разлози правичности могли бити од значаја да би се институт одбране сиромашног могао применити. Такође, указали смо и на мањкавости овог института, нарочито у делу где се тражи да окривљени буде иницијатор у форми захтева за постављање браниоца, као и предлози у погледу измена и допуна како би законска одредба одбрана сиромашног имала своју сврху, и самим тим већу примену у пракси.

Кључне речи: Бранилац; Лоше имовинско стање; Захтев суду; Одбрана по службеној дужности; Разлози правичности; Награда и трошкови одбране.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У вишедеценијској судској пракси, која егзистира још из времена бивше социјалистичке Југославије, браниоци по службеној дужности се увек постављају када су за то испуњени услови предвиђени Законом о кривичном поступку.¹ У члану 74. ЗКП-а који носи назив „Обавезна одбрана“ су таксативно наведене ситуације у којима окривљени мора имати браниоца у кривичном поступку.² Међутим, постоје и ситуације у којима нису испуњени услови за обавезну одбрану, а где окривљени може имати браниоца чије ће трошкове сносити суд. Смисао ове одредбе јесте да сваки окривљени без обзира што није завидног имовинског стања има право на правичан кривични поступак. Принцип правичности дакле треба да важи за све окривљене, што значи да не сме да буде препрека за оне које су лошијих материјалних могућности да буду ускраћени или ограничени у погледу своје одбране. „Осећај праведности налаже да се, ако не свим таквима обезбеди бесплатан бранилац, оно сигурно некима од њих, да би се спречило да трпе штетне последице одсуства стручног браниоца само зато што не могу да га плате.“³ Наиме, у члану 77. ЗКП-а који носи назив „Одбрана сиромашног“ предвиђено је да се може поставити бранилац по службеној дужности и мимо услова наведених у члану 74. ЗКП-а. Како и сам назив члана говори – „одбрана сиромашног“, ради се о одредби којом се окривљеном који је слабог, а некада и „никаквог“ имовинског стања због чега не може о свом трошку да ангажује адвоката, се може поставити „на његов захтев бранилац иако не постоје разлози за обавезну одбрану, ако се кривични поступак води за кривично дело за које се може изрећи казна затвора преко три године ли ако то налажу разлози правичности. У том случају, трошкови одбране падају на терет буџетских средстава суда.“ (став 1. члана 77.

¹ Законик о кривичном поступку – ЗКП, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС.

² Према наведеном члану, окривљени мора имати браниоца: 1) ако је нем, глув, слеп, или неспособан да се сам успешно брани... 2) ако се поступак води због кривичног дела за које је прописана казна затвора од осам година или тежа казна... 3) ако је задржан или му је забрањено да напушта стан или је притворен... 4) ако му се суди у одсуству... 5) ако се главни претрес одржава у његовој одсуствости због неспособности које је сам проузроковао... 6) ако је због нарушавања реда удаљен из суднице до завршетка доказног поступка или завршетка главног претреса... 7) ако се против њега води поступак за изрицање мере безбедности обавезног психијатријског лечења... 8) од почетка преговора са јавним тужиоцем о закључењу споразума... и 9) ако се претрес одржава у његовој одсуствости...

³ З. Мршевић, *Обавезна одбрана у кривичном поступку*, докторска дисертација, Правни факултет, Универзитет у Београду, Београд 1986, 54.

ЗКП-а.). Иначе, историјски посматрано, овај институт је настао као тековина продора социјалних и хуманистичких идеја у кривичнопроцесно законодавство,⁴ и као такав егзистира до данашњих дана.

2. АНАЛИЗА, ДИЛЕМЕ И МАЊКАВОСТИ ИНСТИТУТА ОДБРАНЕ СИРОМАШНОГ

Најпре би требало разјаснити шта би то представљало имовинско стање неког лица, конкретно окривљеног, услед чега „не може да плати награду и трошкове браниоца“? Такорећи, опште је познато да нису прописани никакви критеријуми код оцене имовног стања окривљеног, што објективно може да створи проблеме у пракси. Стога је ово питање фактичког карактера и утврђује се у сваком конкретном случају. Једнакост грађана пред судом подразумева да начин на који се утврђује овај предуслов за признавање права у пракси мора бити једнак.⁵ Сам окривљени, у свом захтеву суду за додељивање „бесплатног браниоца“ мора да приложи доказе о томе. Код нас још увек није уведена тзв. социјална карта, тако да се не може прецизно утврдити колико је заиста материјално угрожен односно сиромашан окривљени. Уместо те социјалне карте, у таквим ситуацијама могу да се приложе неки други адекватни и веродостојни докази из којих се на посредан, изведен начин може закључити да је окривљени слабог имовинског стања. Реално је очекивати да ће само један број грађана моћи да достави доказе, па тако, на пример окривљени може суду да достави уверење из националне службе за запошљавање да је незапослен, потврду из катастра непокретности да нема на своје име кућу, стан, викендицу, гаражу или неку другу непокретност, потврду из Центра за социјални рад да је корисник њихове помоћи итд. Такође треба имати у виду (уколико постоји начин да се то утврди) приходе и расходе окривљеног као и евентуални трошкови одбране у кривичном поступку којима би могла бити угрожена материјална егзистенција њега и његове породице, за шта би исто тако требало доставити доказе суду. Међутим, уколико ти подаци о имовинском стању нису тачни или их је окривљени у свом захтеву лажирао с намером да обмане суд, такав захтев за постављање браниоца по службеној дужности ће суд одбити као неоснован. У ситуацији када је окривљени у свом захтеву доставио такве (нетачне) податке о свом имовинском стању, а суд је већ поставио браниоца по службеној дужности који је у међу-

⁴ М. Аксић, *Право на одбрану у кривичном поступку*, (мастер рад), Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш 2015, 28.

⁵ С. Бејатовић, М. Шкулић, Г. Илић, *Приручник за примену Законика о кривичном поступку*, Удружење Јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд 2013, 68.

времену предузимао процесне радње у интересу одбране окривљеног, тада ће се донети решење о разрешењу тог браниоца, и уједно донети решење којим се окривљени обавезује да сноси трошкове дотадашње (стручне) одбране.

Из наведеног законског текста може се констатовати да окривљени који нема средстава да браниоца сам плати, а не постоје разлози за обавезну одбрану, када то захтевају интереси правде може му бити додељен уз два посебна услова. Први, да постоје разлози правичности или да се кривични поступак води за кривично дело за које се може изрећи казна затвора преко три године. Ова одредба представља минимална права лица која произилазе из члана 6. става 3ц Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, члана 14. став 3д Међународног пакта о грађанским и политичким правима и члана 33. става 3. Устава Републике Србије.⁶ Треба истаћи да овај институт поред наведене Конвенције, Пакта и Устава, своје настанак темељи у ранијој немачкој доктрини, према којој када се разматра правна природа одбране сиромашних (као и нужне одбране) осим њиховог процесног карактера постоји и онај аспект који се дефинише као мера социјалне политике. Концепција кривичнопроцесног сиромашног права проистиче из социјалноетичких схватања једног доба у коме се старање о сиротињи и уопште хендикепираним лицима схвата као социјална функција. Старање о побољшању њиховог положаја постаје један од примарних интереса јавног поретка савремених друштава благостања.⁷ Када се сагледа садашњи члан 77. ЗКП-а, можемо рећи да има додирних тачака са поменутиим теоретским поставкама. Наиме, трошкови ове врсте одбране у кривичном поступку могу да се третирају као давања или чињења појединцима који се налазе у стању социјалне потребе како можемо без сумње да окарактеришемо ситуацију у којој се налази окривљено лице у кривичном поступку које је без средстава да изабере браниоца.⁸

У погледу услова да се ради о кривичном поступку за кривично дело за које се може изрећи казна затвора преко три године, произилази и да се мора радити о кривичном делу за које је забрањена казна до осам година. Ово из разлога што за кривична дела за која су забрањене казне затвора од осам година или тежа казна, окривљени свакако

⁶ Више о томе: Г. Илић, *et. al. Коментар Законика о кривичном поступку*, Београд 2015, 272–273.

⁷ J. Welp, „Die Verteidiger als Anwalt des Vertauen“, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 1/78, De Gruyter, Berlin, New York, 130. и A. Samuels, „Criminal Legal Aid: The Issues of Principle“, *The Criminal Law Review*, London, April 1983. 232. – цитирано према З. Мршевић, 64–65.

⁸ *Ibid.*, 65.

мора имати браниоца (члан 74. став 1. тачка 2. ЗКП). С друге стране, логичним тумачењем, под ову одредбу не би се могла подвести кривична дела за која је забрањена казна затвора до три године. Реч је, дакле, о кривичним делима која спадају у тзв. багателни криминалитет. Јасно је да законодавац сматра да та кривична дела (до три године затвора) су такве природе да стручна одбрана није неопходна (осим наравно ако окривљени не ангажује браниоца по свом избору и свом трошку), и да ни у ком случају нема места за примену одредаба о одбрани сиромашног, по овом основу. У тим багателним кривичним делима, полази се од тога да права окривљеног неће бити угрожена уколико не буде имао браниоца у кривичном поступку. Ова констатација не важи уколико су испуњене претпоставке о другом услову – разлози правичности. У том случају нема лимита у погледу забрањене казне за кривично дело.

Други услов који се тражи у ЗКП – су разлози правичности, али се не наводе који би то разлози могли бити, већ то остаје суду да цени у сваком конкретном случају. Но, свакако да би ценио ову околност неопходно је, као што смо већ истакли, да претходно окривљени поднесе захтев. У том захтеву мора навести који би то разлози правичности били да би их суд прихватио као такве и поставио му браниоца чији ће трошкови одбране бити исплаћени из буџетских средстава суда. У том смислу се не можемо позивати на постојећу судску праксу, јер је у овом погледу такорећи и нема. Евентуално лоше здравствено стање самог окривљеног или озбиљна болест блиског члана породице о којем се окривљени стара (што може да подразумева и трошкове лечења), процена тужилаштва или суда да није способан сам да се брани, да има минимална примања и да је хранилац породице, већи број окривљених у кривичном поступку, специфичности кривичног дела које се окривљеном ставља на терет, постојање сложених (компликованих) правних питања у самом кривичном поступку, итд. могу бити разлози правичности. У правној теорији се истиче да разлози правичности могу да буду и када суд процени да окривљени због свог интелектуалног нивоа, сложене доказне ситуације, особености поступка и сл. не би могао ефикасно да се брани без адекватне стручне помоћи.⁹

Одредбу о томе да окривљени мора да подноси захтев и да се самоиницијативно обраћа суду је главна замерка постојећег законског решења. Ово с разлога што непознавање ове одредбе од стране окривљеног, а што је најчешћи случај, се фактички своди на то да она

⁹ М. Шкулић, *Коментар законика о кривичном поступку*, Службени гласник, Београд 2011, 324–325.

као и да не постоји. Окривљени није упознат (а није ни дужан да познаје кривичнопроцесне одредбе), а ту околност суд углавном или боље рећи готово увек „прећуткује“ односно не предочава постојање права на бесплатну одбрану у случају да нема финансијске могућности да је сам плати.¹⁰ Уместо оваквог решења (у овом сегменту), требало би у том делу изменити наведену одредбу према којој би суд, али и тужилаштво било обавезно да му такву могућност увек предочи, под претпоставком да су испуњени предвиђени услови из члана 77. ЗКП-а. Постојећа ситуација, која објективно не погодује окривљеном, супротној страни (тужилаштву) свакако одговора. Наиме, јавно тужилаштво има „лагоднију“ процесну ситуацију јер углавном не мора да размишља и да се оптерећује извођењем појединих доказних радњи који иду у прилог окривљеном. Ово истичемо из разлога јер је у члану 302. ЗКП-а који носи назив „Предузимање доказних радњи у корист одбране“, у ставу 1. предвиђено: „Ако осумњичени и његов бранилац сматра да је потребно предузети одређену доказну радњу, предложиће јавном тужиоцу да је предузме“.

У ситуацији када окривљени нема свог браниоца, а окривљени (у највећем броју случајева) не познаје одредбе ЗКП-а, неће користити ову предвиђену могућност. Због тога имамо дугогодишњу праксу у којем тужиоци углавном „размишљају“ само о доказима који терете окривљеног, а не и оне који му иду у корист. Сходно томе, тужилаштва, а касније и судови (уколико предмет дође пред суд) брже окончавају кривични поступак, јер фактички само једна страна (тужилачка) изводи своје доказне радње, док друга страна због изостанка стручне помоћи – браниоца, не користи ове могућности које су предвиђене наведеном одредбом члана 302. ЗКП-а. Дакле, суд односно тужилаштво би требало по службеној дужности да окривљеног упозна са постојањем ове законске одредбе, и да има право да поднесе захтев за браниоца којег плаћа држава, а на њему је да одлучи хоће ли ту могућност искористити или неће.

Постојеће законско решење у члану 77. ЗКП-а, с друге стране, има и своје добре стране због тога што окривљени може поднети захтев за постављање браниоца у било којој фази кривичног поступка. Дакле, нема временског ограничења нити преклузивних рокова, што свакако погодује интересима одбране окривљеног. То значи да окривљени

¹⁰ Досадашња пракса је показала да судови (а претходно полиција и тужилаштва) углавном воде рачуна о условима који су предвиђени у члану 74. ЗКП-а, а који су неопходни за обавезну одбрану, обзиром да их на то овај Законик обавезује, јер у случају да окривљени нема браниоца, а ради се о обавезној одбрани, онда то представља битну повреду одредаба кривичног поступка из члана 438. став 2. тачка 3. ЗКП-а.

такав захтев може поднети у предистражном поступку, истражном поступку, на главном претресу, па чак и у току жалбеног поступка, односно правноснажности кривичног поступка.

Досадашња судска пракса у погледу примене ове одредбе није ни мало охрабрујућа. У протеклом (вишегодишњем) периоду приметно је да се скоро уопште не користи. У том смислу указаћемо на један податак у статистичким истраживањима који је спроведен у оквиру једне докторске дисертације. Наиме, од 25 основних судова на територији Републике Србије (у којима је спроведено истраживање), за период од 2010. до 2012. године, само у четири основна суда било је именовање браниоца сиромашном окривљеном по службеној дужности. По мишљењу анкетираних судија основних судова, један од битних разлога такве ситуације лежи у чињеници да их одредбе ЗКП не обавезују да окривљеног у поступку упознају о праву на одбрану сиромашног, што је у пракси утицало да судије и не обраћају пажњу на ову врсту одбране у кривичном поступку.¹¹ Оваква ситуација сасвим извесно се није у међувремену променила на боље нити има назнака за тако нешто. Не треба имати неки оптимизам да ће се побољшати и у наредном периоду оваква ситуација односно да ће се повећати број именованих бранилаца по службеној дужности за сиромашне окривљене докле год се постојеће законске одредбе не измене. Дакле, као што видимо судови готово никада не упознају окривљеног са овом могућношћу, као да не постоји.¹²

Осим тога, са аспекта суда, без ангажовања браниоца на страни окривљеног, се кривични поступци лакше и брже завршавају, јер окривљени, како што смо већ навели нема потребна правничка знања (уз ретке изузетке) да би могао адекватно да се брани. С друге стране имамо јавног тужиоца који има стручно знање и искуство, добро познаје предмет оптужбе јер је и сам аутор тог оптужног акта, што чини такав кривични поступак изузетно неравноправним у односу на процесну позицију окривљеног који нема новца да плати ангажовање браниоца. Управо у томе и лежи кључни проблем јер окривљени са својим лаичким знањем (чије је познавање кривичног поступка и процесних права скромно или никакво), а често и нижим образовањем или са нижим интелектуалним капацитетима немогуће је да „парира“ јавном тужиоцу у кривичном поступку. Шта више, чак и да је

¹¹ Више о томе: Н. Укић, *Одбрана сиромашних у кривичном поступку*, (докторска дисертација), Правни факултет, Универзитет у Нишу, Ниш 2016, 170.

¹² Један од разлога је сигурно и тај што трошкови ангажовања браниоца по службеној дужности падају на терет буџетских средстава суда, па судије некако желе да „уштеде“ иако у крајњој линији тај новац за награду и трошкове браниоца се исплаћују из буџета Републике Србије.

окривљени правник, који се не бави кривичним право, не може бити равноправан противник јавном тужиоцу у доказном дуелу пред судом.¹³ Када сагледамо ове параметре можемо констатовати да у таквим ситуацијама не можемо говорити о правичном кривичном поступку јер нема „једнакости оружја“, иако суд о томе треба да води рачуна.

Примена ове одредбе, о којој увек одлучује суд, је могућа у скраћеном поступку (за кривична дела где је забрањена казна затвора до осам година),¹⁴ јер за тежа кривична дела је свакако предвиђена обавезна одбрана у кривичном поступку у којима суд обавезно поставља браниоца по службеној дужности, као што смо већ истакли. У зависности од тога у којој је фази поступка, о захтеву одлучује судија за претходни поступак, судија појединац или председник већа. Ово представља изузетак од правила о постављању браниоца по службеној дужности, обзиром да у предистражном и истражном поступку то чини јавни тужилац (члан 76. став 1. ЗКП-а). Ситуације у којима одлучује председник већа су могуће у другостепеном поступку уколико је у овој фази окривљени поднео захтев, а поводом одлучивања о жалби на пресуду којом је изречена казна затвора или пак уколико председник већа или веће нађу да би присуство странака било корисно за разјашњење ствари (члан 511. став 1. ЗКП-а). Из угла досадашње судске праксе, можемо слободно констатовати (када је реч о ситуацијама у другостепеном поступку) да је ово више теоријског карактера јер скоро да није забележен такав случај. Ова констатација говори такође у прилог томе да се члан 77. ЗКП-а мора мењати, јер извесно је да председник већа неће баш „размишљати о томе да би било добро“ да окривљеног подучи да има право на подношење захтева за постављање браниоца. Један од разлога је и тај што би онда дошло до пролонгирања самог жалбеног поступка (а можда и одуговлачења), јер уколико би по захтеву окривљеног био постављен бранилац по службеној дужности, морала би се сасвим сигурно одложити седница већа. Наиме, у том случају постављеном браниоцу би се морало дати одређено време односно рок да се упозна са целокупним предметом кривичног поступка (па и са самим окривљеним), да би могао му пружити адекватну одбрану.

¹³ Вид. М. Колаковић-Бојовић, „Право на стручну одбрану окривљеног и ефикасност кривичног поступка“, *Зборник Института за криминологију и социологију истраживања*, 1/2013, 142.

¹⁴ Ова одреба се може применити и на рочиште за изрицање кривичне санкције (члан 512. ЗКП-а), али у нашој судској пракси се ово рочиште иначе веома ретко одређује.

Но, чак и када окривљени поднесе захтев за постављање браниоца (без обзира на фазу поступка), то није гаранција да ће тај захтев суд и усвојити. Као што је већ наведено, исти мора бити поткрепљен одговарајућим доказима (у писменој форми) који указују да је заиста слабог имовинског стања, као и да постоје разлози правичности. Уколико су испуњене претпоставке које се траже за настанак одбране сиромашног, суд не би смео тај захтев да одбије, полазећи од законског текста „... поставиће се на његов захтев бранилац...“ Уколико је суд донео одлуку о одбијању захтева, није искључена могућност да се та одлука преиспита у каснијој фази поступка. Наиме, Европски суд за људска права сматра да када *prima facie* постоје оправдани и довољни разлози за улагање жалбе и када је у интересу правде да подносиоца жалбе заступа адвокат, суд би као што је то у националном законодавству Шкотске требало да да препоруку да се одлука о одбијању бесплатне правне помоћи преиспита, а захтев окривљеног би аутоматски требало да буде прихваћен. У том смислу се даље наводи да није у складу са чланом 6. Европске комисије да се у предмету у коме се може изрећи строга казна затвора окривљени брани сам пред инстанцом апелационог суда, јер интереси правде захтевају да се окривљеном додели бранилац по службеној дужности.¹⁵

Слабо имовинско стање окривљеног не мора нужно да постоји сво време трајања кривичног поступка. Наиме, увек постоји могућност да се његова финансијска ситуација у међувремену поправи. У том случају, након што поступајући суд ту чињеницу утврди, да је у могућности да плаћа трошкове своје одбране, постављеног браниоца по службеној дужности ће разрешити. Награда и трошкови браниоца који су исплаћени из буџетских средстава, након побољшања имовинског стања, окривљени не би требао да плати, јер у време када је подносио захтев да му се постави бранилац, његово тадашње имовинско стање је било лоше. Могуће је да суд ипак одлучи и другачије, односно да обавезе окривљеног да плати дотадашње трошкове, јер услед побољшаног имовинског стања има могућности да плати ангажовања браниоца. У прилог овоме, може да буде и аргумент да окривљени који је поднео такав захтев жели стручну одбрану. Но, у сваком случају одлука суда у погледу трошкова у оваквој ситуацији је фактичко питање, које је условљено пре свега околностима које се тичу самог окривљеног.¹⁶

¹⁵ ЕСЉП, *Boner* против Уједињеног Краљевства, 18711/91, 28. октобар 1994 у: Г. Илић, *et. al.*, 273.

¹⁶ Одбрана сиромашног окривљеног, М. Момчиловић, (2021), <https://www.Odbrana.siroماشnog-okrivljenog> | *Otvorena Vrata Pravosuđa*, 7. јануар 2025.

3. ЗАКЉУЧАК

У досадашњој правној доктрини и судској пракси, питање одбране сиромашног неоправдано је запостављено. Шта више, ово питање се сматрало, а сматра се и данас тривијално, безначајно у односу на неке друге институте и законска решења у Законнику о кривичном поступку. Приметно је да нека озбиљнија анализа овог института није рађена, нити су у том смислу давани критички осврти и предлози. Из таквог понашања произилази да је постојеће законско решење у члану 77. ЗКП-а сасвим задовољавајуће и адекватно, што сматрамо да није тако. У погледу одбране окривљеног од стране браниоца по службеној дужности, углавном је тежиште теорије и праксе било на одредбама које су предвиђене у члану 74. ЗКП-а, а који се тичу обавезне одбране. Када је реч о одбрани сиромашног стиче се утисак да је ова врста одбране достигла свој максимум тиме што је законодавац прописао у самом Законнику, као и што је претходно предвиђена у Уставу, без обзира да ли је могуће и у којој мери реализовати у току самог кривичног поступка.¹⁷ Ова одредба делује као успутна иако може да буде веома корисна не само са аспекта окривљеног у погледу делотворније одбране, већ и у погледу одвијања праведнијег кривичног поступка.

Стога би било пожељно или боље рећи неопходно извршити одређене измене и допуне овог члана, да не би као што је до сада случај ова одредба била „сама себи сврха“. У том смислу би требало у законском тексту прописати обавезу да су полиција, тужилаштво, судови дужни да претходно упознају окривљеног са могућношћу права на одбрану сиромашног и друго, да се може одредити или учинити одредљивим круг лица која могу остварити право на одбрану сиромашног, као и поступак остваривања овог права који неће утицати на одуговлачење кривичног поступка.¹⁸ Оваквим изменама и допунама, институт одбране сиромашног би добио прави смисао, јер непознавање овог института више не била препрека као што је то сада случај (обзиром да судови о овој могућности готово никада не предочавају окривљеном). Такође, због лошег имовинског стања, окривљени неће више трпети последице одсуства стручне одбране (браниоца) због тога што немају новца да га плате, а не постоје услови за обавезну одбрану.

¹⁷ У том смислу и: Н. Укић, 170.

¹⁸ *Ibid.*

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Аксић, Михајло, *Право на одбрану у кривичном поступку*, (мастер рад), Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш 2015;
2. Бејатовић, Станко, Шкулић, Милан, Илић Горан, *Приручник за примену Законика о кривичном поступку*, Удружење Јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд 2013;
3. Мршевић, Зорица, *Обавезна одбрана у кривичном поступку*, (докторска дисертација), Правни факултет, Универзитет у Београду, Београд 1986;
4. Илић, Горан, Мајић, Миодраг, Бељански, Слободан, Трешњев, Александар, *Коментар Законика о кривичном поступку*, Београд 2015;
5. Колаковић-Бојовић, Милица, "Право на стручну одбрану окривљеног и ефикасност кривичног поступка", *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, 1/2013;
6. Укић, Нихад, *Одбрана сиромашних у кривичном поступку*, (докторска дисертација), Правни факултет, Универзитет у Нишу, Ниш 2016;
7. Шкулић, Милан, *Коментар Законика о кривичном поступку*, Службени гласник, Београд, 2011.

Правни извори

1. Одбрана сиромашног окривљеног, М. Момчиловић, (2021), <https://www.Odbrana.siromašnog.okrivljenog> | *Otvorena Vrata Pravosuđa*, 7. јануар 2025. године.

Associate Professor Marko Milović, LL.D.

Faculty of Law, Megatrend University in Belgrade

DEFENSE OF THE POOR: AN UNJUSTIFIABLY NEGLECTED PROVISION IN THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF SERBIA

Summary

In the previous legal doctrine and judicial practice, the issue of defense for the poor has been unjustly neglected. Moreover, this issue has been considered, and is still considered today, trivial and insignificant compared to some other institutions and legal solutions in the Code of Criminal Procedure. It is noticeable that no serious analysis of this institution has been conducted, nor have any critical reviews and proposals been made in this regard. Such behavior implies that the existing legal solution in Article 77

in the Code of Criminal Procedure is completely satisfactory and adequate, which we believe is not the case. When it comes to the defense of the poor, it creates the impression that this type of defense has reached its maximum since the legislator has regulated it in the Code itself.

For the appointment of an *ex officio* defence counsel in criminal proceedings, the poor financial condition of the accused may be of importance even in situations where the conditions for mandatory defence stipulated by the provisions of Article 74 in the Code of Criminal Procedure are not met. In this sense, the provision of Article 77 of the Criminal Procedure Code – "Defense of the Poor" gives the court the opportunity to appoint a defense attorney if criminal proceedings are conducted for a criminal offense punishable by imprisonment for more than three years or if it is required by reasons of fairness. However, from the previous case law, we can state that almost none of the defendants knows this provision (and they are not objectively obliged!), nor does the court present them with this legal possibility. Therefore, this provision remains a "dead letter on paper" that therefore has no practical significance, but should have. For this reason, we have looked at the possibilities of applying this provision in criminal proceedings, as well as what reasons of fairness could be important for the institute of defense of the poor to be applied. We have also pointed out the shortcomings of this institute, especially in the part where the defendant is required to be the initiator in the form of a request for the appointment of a defense attorney, as well as proposals regarding amendments in order for the legal provision of the defense of the poor to have its purpose, and thus greater application in practice. In that sense, the legal text should stipulate an obligation for the police, prosecution, and courts to inform the accused in advance about the possibility of the right to defense for the indigent, and that a certain circle of individuals who can exercise the right to defense for the indigent may be determined or specified, as well as the procedure for exercising this right that will not affect the prolongation of the criminal proceedings.

Key words: *Defence counsel; Poor financial situation; Request to the court; Ex officio defence; Reasons of fairness; Remuneration and costs of defence.*

Prof. dr Sadržmir Karović

Pravni fakultet Univerziteta u Travniku
Državna agencija za istrage i zaštitu, Bosna i Hercegovina
JU Centar za edukaciju sudija i tužilaca Federacije Bosne i Hercegovine

KRIVIČNO DJELO TRGOVINA DJECOM U KRIVIČNOM PRAVU REPUBLIKE SRPSKE – KRIVIČNOPRAVNI (MATERIJALNI) I KRIVIČNOPROCESNI ASPEKT

U ovom radu posebna pažnja je usmjerena na kompleksnost otkrivanja i dokazivanja krivičnog djela trgovina djecom u krivičnom pravu Republike Srpske sa osvrtom na specijaliziranost nadležnih subjekata, odnosno organa i agencija za sprovođenje zakona, obzirom da je stručna specijaliziranost, odnosno osposobljenost osnovni uslov za blagovremeno, efikasno i zakonito postupanje na planu prepoznavanja i identifikacije ovog krivičnog djela. Cijeneći prirodu navedenog krivičnog djela, u otkrivačkoj fazi neophodno je blagovremeno prepoznati određena rizična ponašanja koja ukazuju na postojanje osnova sumnje da se radi o trgovini djecom kao krivičnom djelu. U krivičnom materijalnom smislu, zakonodavac je propisao objektivno – subjektivna obilježja navedenog krivičnog djela kao autonomnog i samostalnog krivičnog djela. Iz zakonskog opisa ovog krivičnog djela primjećujemo da su radnje izvršenja propisane alternativno usmjerene na taksativno utvrđene oblike eksploatacije djece. Pored osnovnog oblika ovog krivičnog djela, zakonodavac je propisao i teže, odnosno kvalifikovane oblike ovog krivičnog djela, posebno uzimajući u obzir da se radi o djetetu kao pasivnom subjektu. Pored oficijelne institucionalne reakcije nadležnih organa, subjekata i agencija za sprovođenje zakona (policija, službe socijalne zaštite, tužilaštvo, sud), neophodno je uspostaviti i adekvatan program prevencije, odnosno ranog prepoznavanja i otklanjanja određenih riziko-faktora koji pogoduju nastanku ovog krivičnog djela.

Ključne riječi: Trgovina djecom; Eksploatacija; Krivično djelo; Krivični postupak.

1. TRGOVINA DJECOM I LJUDSKA PRAVA – TRENUTNO STANJE I IZAZOVI

Svjedoci smo da se djeca kao posebna ili specifična starosna kategorija pojavljuju kao aktivni ili pasivni akteri brojnih i raznovrsnih destruktivnih događaja, odnosno krivičnih djela, uključujući i specifične oblike organizovanog kriminaliteta. Međunarodna zajednica je prepoznala ovaj globalni fenomen, te izradila i usvojila brojne međunarodnopravne dokumente koji se po svom sadržaju, prirodi i svrsi upravo odnose na protektivan odnos i zaštitu maloljetnika, odnosno djece sa jasno izraženom intencijom usaglašavanja i harmoniziranja domaćeg (nacionalnog) zakonodavstva sa međunarodnim standardima. Krivična djela iz oblasti trgovine ljudima u centru su pažnje, posebno posljednje dvije decenije, iz razloga što navedena krivična djela po načinu operacionalizacije, fenomenološkim oblicima ispoljavanja, izuzetno destruktivnim posljedicama i drugim specifičnostima, impliciraju i po prirodi krivične stvari inkorporiraju teška kršenja osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Krivično djelo trgovina djecom neophodno je promatrati i kroz prizmu organizovanog kriminaliteta. Nema sumnje da trgovina ljudima može sadržavati više dimenzija iskorištavanja i kršenja osnovnih ljudskih prava, gdje je primarni cilj počinitelja kaznenoga djela trgovine ljudima da novac zarađuje dugoročnim izrabljivanjem žrtava.¹ Praktično je nemoguće izdvojiti ili nezavisno promatrati ova krivična djela bez razmatranja i osvrta na katalog osnovnih ljudskih prava i sloboda svakog pojedinca bez obzira na njegovu nacionalnu, etničku, vjersku ili rasnu pripadnost ili neko drugo lično svojstvo. S obzirom na naprijed navedeno, prepoznajemo da viktimološki aspekt ovih krivičnih djela zavređuje posebnu pažnju u cilju pravilnog i svestranog razumijevanja same prirode trgovine ljudima kao društvenog fenomena. Ljudska destrukcija koja se praktično i neposredno operacionalizira u postojanju krivičnog djela iz oblasti trgovine ljudima u odnosu na oštećeno lice, odnosno žrtvu izvršenja krivičnog djela ostavlja dugoročno negativne i štetne posljedice (narušeno zdravlje, traume, stres, strah, nesigurnost, stigmatizaciju u društvu i dr.).

Navedeno sasvim jasno upućuje na zaključak da žrtva izvršenja krivičnog djela, s obzirom na destruktivne posljedice, zahtijeva pružanje prije svega stručne pomoći psiho-socijalne, pravne, finansijske i druge prirode, kao i razne oblike podrške. U tom kontekstu, potrebno je posebno apostrofirati specifične kategorije kao aktivne i (ili) pasivne aktere ili subjekte involvirane u kriminalne aktivnosti kao što su maloljetnici, odnosno djeca, prije svega zbog njihovog uzrasta, odnosno starosti i nedovoljne psiho-

¹ I. Milković, „Trgovina ljudima kao najteži oblik kršenja ljudskih prava“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 4/2020, 1100.

fizičke razvijenosti, zatim lica sa određenim stepenom invaliditeta, kao i lica sklona sociopatološkim pojavama kao što su narkomanija, alkoholizam, kocka, prosjačenje, skitnja i dr. S druge strane, maloljetnici, odnosno djeca se pojavljuju i kao aktivni subjekti – mladi u sukobu sa zakonom. Društveno neprihvatljivo ponašanje mladih, kroz vrijeme mijenjalo se kako u oblicima ispoljavanja tako i u pogledu uzroka i uslova koji ga izazivaju.² Danas se mladi susreću sa brojnim savremenim izazovima, sa nekim novim obrascima ponašanja olako preuzetim bez kritičkog preispitivanja i sa pogrešnim uzorima koji su po svojim karakteristikama inkompatibilni sa univerzalnim ljudskim vrijednostima.³ U zadnje vrijeme sve se više aktualizira pitanje umjetne inteligencije kao subjekta kriminala,⁴ uvažavajući veoma brz razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija, koje pored svoje pozitivne strane u svim sferama ljudskog djelovanja imaju i negativnu stranu koja se ispoljava u njihovoj zloupotrebi u cilju lakše i brže operacionalizacije kriminalnih aktivnosti.

Jedno od krucijalnih pitanja u vezi trgovine ljudima jeste pitanje uzročnosti, s obzirom da proučavanje kriminalne etiologije predstavlja osnovu za kreiranje efikasne politike suzbijanja ove pojave, uključujući kako oficijelne ili institucionalne, tako i vaninstitucionalne kapacitete, resurse i mogućnosti. Naime, pažnja nadležnih organa, subjekata i agencija za sprovođenje zakona (policija, tužilaštvo, sud, služba socijalne zaštite i dr.), primarno je usmjerena na posljedice koje se ispoljavaju u postojanju određenog krivičnog djela, tako da je neophodno apostrofirati značaj i ulogu preventivno-zaštitnog djelovanja, kako bi se blagovremeno identifikovala i prepoznala određena ponašanja koja se mogu transformisati u kažnjiva ponašanja (prekršaj, krivično djelo).

U vezi navedenog, u fokusu interesovanja su maloljetnici, odnosno djeca, koja zbog određenih uslova i okolnosti ekonomske, porodične, demografske, kulturološke i druge prirode budu izložena brojnim i raznovrsnim rizicima što u konačnici najčešće rezultira da postaju žrtve izvršenja brojnih i raznovrsnih krivičnih djela. Posebno ranjiva kategorija djece jesu djeca romske pripadnosti koja su zbog specifičnog načina života izložena brojnim i raznovrsnim rizicima da postanu žrtvama trgovine djecom u vezi

² J. Igrački, Lj. Ilijić, „Kriminalitet maloletnika – stanje u svetu i Srbiji“, *Strani pravni život* 1/2016, 186.

³ S. Karović, „Savremeni izazovi u krivičnom pravu Bosne i Hercegovine – očekivanja i stvarnost“, *Zbornik radova Uporednopravni izazovi u savremenom pravu – in memoriam dr Stefan Andonović*, (ur. Jovana Rajić Čalić), Institut za uporedno pravo u Beogradu, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Beograd 2023, 644.

⁴ I. Begishev, M. Rayejian Asli, V. Denisovich, A. Majorov, A. Sergeyev, „Research of artificial intelligence as a subject of crime“, *E3S Web of Conferences* 449, 03004 (2023) PDSed 2023, <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202344903004>, 2023.

različitih oblika eksploatacije, odnosno iskorištavanja (prosjačenje, seksualna eksploatacija i dr.). Postoje određene etničke grupe i kolektiviteti kojima je prosjačenje ugrađeno u vrijednosni sistem i kulturu grupe (npr. romske etničke grupe), pa je i socijalizacija novih naraštaja saglasna sa tim vrijednosnim sistemom.⁵

Također, jedan od suštinski važnih problema jeste činjenica da su krivična djela trgovine ljudima neposredno ili posredno povezana i uslovljena sa drugim krivičnim djelima, odnosno specifičnim oblicima organizovanog kriminaliteta (posebno krivična djela iz oblasti zloupotrebe opojnih droga, krivična djela protiv imovine i dr.). Loši ekonomski uslovi, siromaštvo, nezaposlenost, porast međunarodnog organizovanog kriminaliteta, nizak socijalni status djevojčica, nedostatak obrazovanja, neadekvatno ili nepostojeće zakonodavstvo i/ili slaba primjena zakona – sve to doprinosi povećanju trgovine decom.⁶ Zakonodavac je iskazao poseban senzibilitet kada je u pitanju specifičan krivičnopravni položaj i zaštita maloljetnika, odnosno djece, s obzirom da se isti pojavljuju i kao izvršioci i oštećeni (žrtve) izvršenja brojnih i raznovrsnih krivičnih djela, te da se radi o specifičnoj starosnoj kategoriji sa posebnim akcentom na pružanje stručne pomoći i razne oblike podrške, pravilan razvoj i dr. Najčešće okolnosti u kojim se djeca regrutiraju u svrhu trgovine ljudima mogu biti sljedeće: socijalno i ekonomski ugrožena porodica, porodica je iz ruralne sredine koja se oslanja na finansijsku pomoć djece koja stasaju za rad, djeca bez roditeljske brige, djeca razvedenih roditelja ili djeca koja su usljed ratnih događanja ostala bez jednoga ili oba roditelja, djeca su smještena u institucijama, djeca iz porodice gdje su roditelji na radu u inozemstvu, djeca iz porodice s djecom ometenom u psihičkom i tjelesnom razvoju, djeca iz porodice gdje su roditelji ovisnici, djeca iz porodice bez prijavljena boravišta (prebivališta), npr. romske i raseljene obitelji, djeca iz porodica koje toleriraju kasne izlaske i slične situacije nedovoljna roditeljskoga nadzora.⁷

⁵ S. Orlić, S. Karović, J. Igrački, „Prosjačenje i krivičnopravna zaštita maloljetnih lica u Bosni i Hercegovini“, *Pravo i pravda*, god. XXI, broj 1, Udruženje sudija u Federaciji Bosne i hercegovine, Sarajevo 2023, 406.

⁶ D. Petrović, „Put ka dječijoj prostituciji i savršenoj žrtvi – paradigma“, *Nasilje i djeca*, (ur. M. Zirojević), Institut za uporedno pravo, Beograd 2022, 165.

⁷ S. Hunčec, *Istraživanje o trgovini djecom u Bosni i Hercegovini, skraćena verzija*, Provedeno u okviru projekta: Jačanje suradnje Caritasovih članova Euro Mediteranske regije u borbi protiv trgovine ljudima (2017–2019.), Caritas Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2019, 19.

2. TRGOVINA DJECOM KROZ PRIZMU INSTITUCIONALNE (RE)AKCIJE

Institucionalna (re)akcija i djelovanje nadležnih organa, subjekata i agencija za sprovođenje zakona uglavnom je usmjerena na posljedice u smislu postupanja povodom određenog događaja koji na osnovu inicijalnih ili početnih saznanja po prirodi stvari ukazuje na postojanje konkretne krivične stvari, kao osnov za preduzimanje određenih mjera i radnji u skladu sa nadležnostima određenog procesnog subjekta. Kriminalitet je jedna od najopasnijih društvenih pojava koja u mirnodopskim uslovima potkopava temelje savremenog društva, posebno kriminaliteta sa ino elementima.⁸ Trgovina ljudima kao pravni i društveni realitet, odnosno fenomen, a posebno trgovina djecom je usmjerena na sticanje nezakonitog profita kroz brojne i raznovrsne kriminalne aktivnosti koje se u fenomenološkom smislu ispoljavaju kroz različite oblike eksploatacije djece što podrazumijeva teško kršenje njihovih osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Organizacija i funkcionisanja krivičnog materijalnog i procesnog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini je neposredno uslovljeno kompleksnom ustavnopravnom strukturom države, tako da na nivou države egzistiraju četiri važeća krivična zakona i četiri procesna zakona sa određenim razlikama. Također, u kontekstu adekvatne zaštite maloljetnika, odnosno djece posebnu pažnju zavređuju *lex specialis* zakoni na entitetskom nivou i Brčko distriktu Bosne i Hercegovine kojima se utvrđuju posebna pravila postupanja prema djeci koja se nalaze u sukobu sa zakonom, mlađim punoljetnim licima i djeci koja su žrtve ili svjedoci, po kojima su dužni da postupaju sudovi, javna tužilaštva, uključujući policijske službenike, organi starateljstva, porodice, škole, institucije na svim nivoima društvene zajednice, kao i drugi učesnici uključeni u krivičnu proceduru na način kojim se bez diskriminacije unapređuje osjećaj dostojanstva i lične vrijednosti djeteta, uzima u obzir uzrast djeteta, najbolji interesi djeteta, njegovo pravo na život, opstanak i razvoj, omogućava da dijete u skladu sa uzrastom i zrelošću izrazi svoje mišljenje po svim pitanjima koja se na njega odnose, pri čemu sva zalaganja treba da vode rehabilitaciji i socijalnoj reintegraciji djeteta i njegovom preuzimanju konstruktivne uloge u društvu.

Iz naprijed navedenog, primjećujemo da je zakonodavac u postupanju prema djeci, propisao aktivnu i značajnu ulogu pored oficijelnih organa, subjekata i agencija za sprovođenje zakona (policija, sud, tužilaštvo organ starateljstva) i porodici i školi kao i institucije na svim nivoima društvene zajednice, te sve druge učesnike uključene u krivičnu proceduru. Naprijed navedeno sasvim jasno upućuje na potrebu i svrsishodnost multidiscipli-

⁸ F. Mirić, „Uloga Interpola u suzbijanju kriminaliteta“, *Pravni horizonti*, god. VI, broj 6, Pravni fakultet, Univerziteta u Nišu, Niš 2023, 25.

narnog pristupa u postupanju i odnosu prema djeci u sukobu sa zakonom ili djeci koja su žrtve ili svjedoci.

Pored navedenog, postoje i određeni preventivni planovi i programi, kako na strateškom,⁹ tako i na operativnom ili provedbenom nivou koji su usmjereni prije svega na sprječavanje odnosno suzbijanje ove društveno negativne pojave. Međutim, nedovoljno pažnje se posvećuje etiološkoj dimenziji ovog fenomena, tačnije kriminalnoj etiologiji i uzrocima koji neposredno ili posredno doprinose nastanku trgovine djecom. Ukoliko društvo, odnosno država želi da se dosljedno suoči sa realnim problemima i savremenim izazovima na planu njihovog organizovanog, sistematskog i planskog rješavanja onda neminovno svoje institucionalne kapacitete, resurse i mogućnosti mora usmjeriti prije svega na istraživanje područja kriminalne etiologije trgovine djecom.

Dakle, politika suzbijanja kriminaliteta, ali i krivično pravo mora uvažiti i uzeti u obzir rezultate takvih istraživanja kriminalne etiologije, koja praktično daju smjernice i ukazuju na određene etiološke probleme, pitanja i dileme koje je neophodno riješiti i pružiti adekvatne i svestrane odgovore. Uzročno-posljedičnu dimenziju trgovine djecom je neophodno svestrano i sveobuhvatno sagledati, s obzirom da parcijalno djelovanje i određene *ad hoc* intervencije ne mogu polučiti očekivane rezultate na planu suzbijanja ovog fenomena.

U krivičnoprocesnom smislu, još uvijek ostaje neriješeno pitanje neadekvatnog krivičnopravnog položaja oštećenog, odnosno žrtve u krivičnom postupku, cijeneći da je intencija zakonodavca primarno usmjerena na blagovremeno, efikasno i zakonito otkrivanje i dokazivanje krivičnog djela u skladu sa restriktivnim zakonskim uslovima, te u konačnici rasvjetljavanje i rješavanje konkretne krivične stvari. U zadnje dvije decenije, viktimologija kao posebna i samostalna nauka koja se izdvojila iz okrilja kriminologije nastoji da aktualizira i problematizira ovo pitanje neadekvatnog krivičnopravnog položaja oštećenog, odnosno žrtve u krivičnom postupku sa intencijom da skrene pažnju na ovo izuzetno važno pitanje koje se prvenstveno odnosi na oštećenog, odnosno žrtvu kao pasivnog subjekta i ostvarivanje njegovih prava. Prisutnost različitih oblika eksploatacije (seksualna i radna eksploatacija, prosjačenje, zloupotreba ljudskih organa, prisilni brakovi i dr.) maloljetnika odnosno djece i izuzetno negativnih i dugoročnih posljedičnih refleksija potvrđuje izuzetno destruktivnu prirodu ovog krivičnog djela.¹⁰ Postavlja se ključno pitanje adekvatnosti tretmana žrtve

⁹ Detaljnije vid. Strategija suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini, <https://msb.gov.ba/PDF/290120205.pdf>, 22.03.2025.

¹⁰ S. Karović, M. Simović, „Krivičnopravna autonomnost i specifičnosti krivičnog djela međunarodna trgovina ljudima“, *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka*, god. 9, broj 9, Panevropski univerzitet „Aperion“, Banja Luka 2019, 202.

poslije samog čina izvršenja krivičnog djela, za vrijeme trajanja krivičnog postupka a posebno nakon okončanja krivičnog postupka, s obzirom na to da se radi o žrtvama odnosno djeci koja zahtijevaju adekvatan tretman, pomoć i razne oblike psiho-socijalne pomoći. Posljedice izvršenja krivičnog djela trgovine djecom izuzetno destruktivne, štetne i dugoročne. Trgovina ljudima je zločin koji grubo krši ljudska prava: pravo na život, jednakost, dostojanstvo i sigurnost, pravo na zdravlje, rad i obrazovanje, pravo na slobodu kretanja, slobodu od nasilja i zlostavljanja, pravo na priznanje ličnosti pred zakonom.¹¹

Iskustva žrtava trgovanja ljudima u dječjoj dobi ostavljaju teško izbrišive traume koje djeluju razorno na djetetov psihofizički integritet i daljnji razvoj, što nerijetko uvjetuje pojavu različitih mentalnih i ponašajnih problema.¹² Prinudno bavljenje prostitucijom ostavlja niz štetnih posljedica na psihičko i zdravstveno stanje maloljetnica (polne bolesti, tjelesne povrede, depresija, usamljenost, sekundarna viktimizacija, razne seksualne devijacije, suicidalne ideje, pokušaji i suicidi itd).¹³ Nasilje ostavlja ozbiljne posljedice na svaku žrtvu, ali su osobe sa invaliditetom posebno ugrožene jer ono može dovesti u nekim slučajevima do pogoršanja osoba sa invaliditetom.¹⁴ Također, jedno od ključnih pitanja jeste edukacija i specijaliziranost nadležnih organa, subjekata i agencija za sprovođenje zakona (policija, sud, tužilaštvo, službe socijalne zaštite, nastavno osoblje u školama i dr.), tačnije lica kojima su povjerena određena ovlaštenja na planu blagovremenog sprječavanja i otkrivanja trgovine djecom. Otkrivanje postojanja trgovine djecom kao određene krivične stvari u ranoj fazi je imperativ kako bi se blagovremenim djelovanjem prepoznala određena rizična ponašanja i indikatori koji ukazuju na postojanje krivičnog djela, te spriječile negativne posljedice. Upravo zbog navedenog, stručna specijalizacija lica kojima su povjerena javna ovlaštenja, imaju zadatak da prilikom obavljanja redovnih aktivnosti, odnosno obavljanja poslova i zadataka iz nadležnosti, prepoznaju i identifikuju određena ponašanja koja po svojoj prirodi ukazuju na mogućnost postojanja krivične stvari (krivičnog djela).

¹¹ Ž. Bjelajac, „Profiling Human Traffickers“, *Kultura Polisa*, God. 19, broj 4, Institut za evropske studije, Novi Sad 2022, 69.

¹² D. Marušić, *Trgovanje djecom: priručnik za stručnjake*, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2018, 30.

¹³ S. Orlić, S. Karović, „Prekršajni aspekti prostitucije sa osvrtom na zaštitu maloljetnih lica u Bosni i Hercegovini - stanje i perspektive“, *Revija za pravo i ekonomiju*, god. 25, broj 2, Pravni fakultet, Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru, Mostar 2024, 37–38.

¹⁴ F. Mirić, D. Vasiljević, Prodanović, „Društveni odgovori na nasilje nad osobama sa invaliditetom“, *Zbornik radova sa Treće međunarodne naučne konferencije društvene devijacije Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor*, (ur. Nebojša Macanović), Banja Luka 2018, 56.

Kada je u pitanju kriminalna etiologija trgovine djecom prepoznajemo nekoliko grupa faktora koji utiču na ovaj fenomen među kojima se posebno ističu: 1. ekonomski – nezaposlenost, siromaštvo i dr., 2. pravni: neadekvatna instruktivno – kontrolna djelatnost, neadekvatnost zakonske norme, prisutnost korupcije i dr., 3. demografski: mobilnost ljudi, učestale unutrašnje i vanjske migracije i dr., 4. uticaj i povezanost drugih sociopatoloških pojava (narkomanija, kocka, skitnja, alkoholizam i dr.), 5. društveni: negativan uticaj lokalne sredine, socijalna nesigurnost, nemogućnost socijalne adaptacije u lokalnu zajednicu i dr., 6. politički: kompleksna politička situacija, neizvjesnost i drugi. U kontekstu pravilnog razvoja djeteta, važno je naglasiti preventivno-zaštitnu ulogu i značaj roditelja, te je stoga s druge strane, zakonodavac propisao i postojanje krivične odgovornosti roditelja za maloljetna lica u Bosni i Hercegovini gdje posebnu važnost ima inkriminacija Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta (ili maloljetnika) iz člana iz člana 219 Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine i člana 187. Krivičnog zakona Republike Srpske.¹⁵

3. KRIVIČNO DJELO TRGOVINA DJECOM SA OSVRTOM NA OTKRIVANJE I DOKAZIVANJE

Iniciranje i pokretanje istrage od strane nadležnog tužioca počinje utvrđivanjem postojanja materijalnopravnog uslova koji se ispoljava u postojanju osnova sumnje da je izvršeno krivično djelo trgovine djecom propisano u članu 146. Krivičnog zakona Republike Srpske.¹⁶ Osnovi sumnje da je izvršeno određeno krivično djelo je najniži stepen sumnje, tako da nje u ovoj početnoj ili inicijalnoj fazi neophodno pribaviti određene dokaze, već je neophodno prikupiti inicijalna saznanja koja po svojoj prirodi i sadržaju ukazuju na postojanje krivične stvari (krivično djelo).¹⁷ U pravilu, ovlaštena službena lica policije, organ starateljstva, odnosno službe socijalne zaštite na lokalnom nivou, zatim zdravstvene ustanove imaju realnu mogućnost da prilikom obavljanja redovnih poslova i zadataka pre-

¹⁵ S. Karović, S. Orlić, „Krivična odgovornost roditelja za maloljetna lica u Bosni i Hercegovini“, *Pravo i pravda*, god. XX, broj 1, Udruženje sudija Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2022, 484.

¹⁶ Krivični zakon Republike Srpske, *Sl. glasnik Republike Srpske*, br. 64/2017, 104/2018 – odluka US, 15/2021, 89/2021, 73/2023, *Sl. glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 9/2024 – odluka US BiH, *Sl. glasnik Republike Srpske*, br. 105/2024 – odluka US, 19/2025, *Sl. glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 14/2025 – odluka US BiH i *Sl. glasnik Republike Srpske*, br. 31/2025.

¹⁷ S. Karović, M. Simović, „Prethodni postupak kroz prizmu standarda dokazivanja – norma i praksa“, *Zbornik radova sa XII Naučni skup povodom Dana Pravnog fakulteta „Pravne praznine i punoća prava“*, Tom IV, Pravni fakultet, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Istočno Sarajevo 2024, 122.

poznaju, identifikuju i utvrde određena rizična ponašanja koja ukazuju na postojanje osnova sumnje da je izvršeno krivično djelo trgovine djecom.

U tom kontekstu ne smijemo zanemariti činjenicu da se žrtve ovog krivičnog djela istovremeno pojavljuju i kao izvršioci nekih drugih krivičnih djela, te je stoga veoma važno uspostaviti jasnu diferencijaciju u cilju pravilne identifikacije žrtve. Naime, lica koja drže pod kontrolom djecu koja su žrtve često primoravaju djecu da vrše i određena krivična djela npr. imovinski delikti – krađe, teške krađe u kuće u stanove, vozila, zatim krivična djela iz oblasti zloupotrebe opojnih droga, distribucija narkotičkih sredstava i dr. S obzirom na naprijed navedeno, lica kojima su povjerena ovlaštenja moraju biti educirana, odnosno stručno osposobljena kroz razne oblike stručnog, odnosno specijalističkog usavršavanja da blagovremeno prepoznaju i identifikuju određene indikatore koji upućuju na postojanje ovog krivičnog djela (izgled, ponašanje, emotivno stanje, razgovor i dr.).

Poseban problem prilikom otkrivanja ovog krivičnog djela jeste što djeca zbog svog uzrasta (starosti), a samim tim i nedovoljne razvijenosti nisu svjesna i ne znaju šta je zapravo trgovina djecom, odnosno nisu svjesna da su pasivni subjekat, te da se iskorišćavaju u cilju pribavljanja protivpravne imovinske koristi, tj. sticanja ilegalnog profita od strane drugog lica. Također, neophodno je uvažiti i digitalnu nejednakost u vezi korištenja i pristupa informaciono-komunikacionih tehnologija kao određenu vrstu barijere da se zaštite prava i legitimni interesi žrtava kriminaliteta.¹⁸ Uvažavajući specifičnosti krivičnog djela trgovina djecom, otkrivanje i dokazivanje ovog krivičnog djela podrazumijeva primjenu posebnih istražnih radnji, s obzirom da klasične ili opšte radnje dokazivanja nisu srazmjerne na planu blagovremenog i efikasnog otkrivanja i dokazivanja. Uvažavajući činjenicu da su domaćim i međunarodnim pravnim dokumentima zagarantovana ljudska prava i slobode svim građanima, pogotovo pravo na privatnost, bez obzira na njihovu nacionalnu, etničku, vjersku pripadnost, socijalno porijeklo itd., posebne istražne radnje moraju imati pravni osnov u zakonu i slijediti legitiman cilj, čime se sprečava eventualna zloupotreba i samovolja u primjeni ovih dokaznih radnji.¹⁹

Analizom zakonskog teksta, odnosno osnovnog oblika krivičnog djela trgovina djecom propisanog u članu 146. Krivičnog zakona Republike

¹⁸ V. A. Zadorozhnaia, „Цифровое неравенство при взаимодействии жертв преступлений с правоохранительными органами“, *V Международная научно-практическая интернет-конференция ЗАЩИТА ЖЕРТВ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ*, ООО ЭСКУЭЛА, Редакция журнала ВИКТИМОЛОГИЯ, Челябинск 2022, 57–62.

¹⁹ S. Karović, „Posebne istražne radnje u krivičnom procesnom zakonodavstvu“, *Zbornik radova Fakultet za pravne i poslovne studije „Dr Lazar Vrkatić“*, god. 2, broj 4, Novi Sad 2002, 25.

Srpske, primjećujemo da su radnje izvršenja propisane alternativno iz čega proizilazi da je dovoljno da izvršilac preduzme samo jedna od taksativno navedenih radnji i to kako slijedi: vrbuje, preveze, prebaci, preda, proda, kupi, posreduje u prodaji, sakriva, drži ili prihvati dijete radi iskorištavanja ili eksploatacije njegovog rada, vršenja krivičnog djela, prostitucije ili drugih oblika seksualnog iskorištavanja, pornografije, prisiljavanje na prosjačenje, služenje, uspostavljanja ropskog ili nekog sličnog odnosa, prisilnog braka, prisilne sterilizacije, nezakonitog usvojenja ili njemu sličnog odnosa, radi oduzimanja organa ili dijelova tijela, radi korištenja u oružanim snagama ili drugih oblika iskorištavanja.

Iz naprijed navedenog prepoznavamo svrhu, odnosno cilj preduzimanja taksativno navedenih radnji izvršenja ovog krivičnog djela i to: iskorištavanje ili eksploatacija rada, vršenje krivičnih djela, prostitucije ili drugih oblika seksualnog iskorištavanja, pornografije, prisiljavanje na prosjačenje, služenje, uspostavljanja ropskog ili nekog sličnog odnosa, prisilnog braka, prisilne sterilizacije, nezakonitog usvojenja ili njemu sličnog odnosa, radi oduzimanja organa ili dijelova tijela, radi korištenja u oružanim snagama ili drugih oblika iskorištavanja.

U stavu 2. člana 146. Krivičnog zakona Republike Srpske je propisano ko djelo iz stava 1. ovog člana izvrši primjenom sile, ozbiljne prijetnje ili drugim oblicima prinude, dovođenjem u zabludu, otmicom, ucjenom, zloupotrebom svog položaja, ovlašćenja ili uticaja, odnosa povjerenja, zavisti ili bespomoćnosti, teških prilika drugog, davanjem novca ili druge koristi kako bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, kazniće se kaznom zatvora najmanje osam godina. U stavu 2. navedenog člana primjećujemo da je zakonodavac praktično propisao sredstvo, odnosno način izvršenja ovog krivičnog djela gdje se apostrofira specifičan odnos na relaciji izvršilac – oštećeni/žrtva krivičnog djela.

U stavu 3. člana 146. Krivičnog zakona Republike Srpske, propisano je ko koristi ili omogući drugom korištenje seksualnih usluga ili drugih vidova eksploatacije djeteta, a bio je svjestan da je riječ o žrtvi trgovine ljudima, kazniće se kaznom zatvora od pet do dvadeset godina. Dakle, zakonodavac je sasvim jasno propisao postojanje kaznene odgovornosti, odnosno krivice i za korisnike seksualnih usluga ili drugih vidova eksploatacije djeteta pod uslovom da je bio svjestan da je riječ o žrtvi trgovine ljudima. Također, pod istim uslovom kažnjivo je i omogućavanje drugom licu korištenje seksualnih usluga ili drugih vidova eksploatacije djeteta.

U stavu 4. člana 146. Krivičnog zakona Republike Srpske zakonodavac je propisao ko oduzme, zadržava, falsifikuje ili uništi lične identifikacione isprave radi vršenja djela iz st. 1. i 2. ovog člana, kazniće se kaznom zatvora od tri do petnaest godina. Iz navedenog proizilazi da je zakonoda-

vac inkriminisao i radnje kojima se postiže ili ostvaruje kontrola nad žrtvom, te onemogućava i ograničava sloboda kretanja.

U stavu 5. navedenog člana propisan je teži, odnosno kvalifikovani oblik koji inkorporira postojanje organizovane kriminalne grupe, a učinilac će se kazniti kaznom zatvora najmanje deset godina.

U stavu 6. člana 146. Krivičnog zakona Republike Srpske propisano je ako djelo iz st. 1, 2, 3. i 4. ovog člana izvrši službeno lice u vršenju službe, kazniće se kaznom zatvora najmanje deset godina. Dakle, u ovom težem, odnosno kvalifikovanom obliku prepoznajemo službeno lice u vršenju službe kao izvršioca ovog krivičnog djela. U ovom slučaju zakonodavac praktično propisuje krivičnopravnu zaštitu koja je usmjerena na blagovremeno, ispravno, efikasno i zakonito funkcionisanje službe, odnosno nadležnih organa u vezi neposredne primjene zakona od strane službenih lica kojima su povjerena ovlaštenja.

U stavu 7. člana 146. Krivičnog zakona Republike Srpske prepoznajemo kvalifikatornu okolnost koja se ispoljava u nastupanju teške tjelesne povrede, teškog narušavanja zdravlja ili smrt jednog ili više lica, te će se u tom slučaju učinilac kazniti kaznom zatvora najmanje dvanaest godina. S obzirom na prirodu, način izvršenja, svrhu, položaj oštećenog, odnosno žrtve i druge specifičnosti ovog krivičnog djela, u pravilu, posljedice izvršenja ovog krivičnog djela u odnosu na oštećeno lice (žrtvu) su dugoročne i izuzetno negativne (štetne).

U stavu 8. člana 146. Krivičnog zakona Republike Srpske propisano da pristanak djeteta na bilo koji oblik iskorištavanja iz stava 1. ovog člana ne utiče na postojanje ovog krivičnog djela. Dakle, irelevantan je pristanak djeteta na bilo koji oblik iskorištavanja za postojanje krivičnog djela trgovina djecom i kaznene odgovornosti (krivice).

U stavu 9. člana 146. Krivičnog zakona Republike Srpske, propisano je da će se oduzeti predmeti, prevozna sredstva i objekti korišteni za izvršenje djela iz ovog člana. U tom kontekstu, neophodno je navesti i institut oduzimanja imovine stečene krivičnim djelom, cijeneći da se radi o krivičnom djelu koje u pravilu implicira, odnosno podrazumijeva sticanje imovine pribavljene krivičnim djelom.

U stavu 10. člana 146. Krivičnog zakona Republike Srpske, propisano je da se protiv žrtve trgovine djecom koju je učinilac krivičnog djela prinudio da učestvuje u izvršenju drugog krivičnog djela, neće voditi krivični postupak ako je takvo postupanje bilo neposredna posljedica njenog statusa žrtve trgovine ljudima. Ono što je specifično ili karakteristično za ovo krivično djelo jeste upravo da su žrtve trgovine djecom prinuđene da učestvuju u izvršenju drugog krivičnog djela, tako da je veoma važno da lica

kojima su povjerena ovlaštenja prepoznaju status žrtve trgovine ljudima, kako se ne bi pokretao, niti vodio krivični postupak.

4. ZAKLJUČAK

Trgovina ljudima po prirodi krivične stvari, načinu operacionalizacije, postojanju međunarodne komponente, specifičnom položaju žrtve i drugim specifičnostima zavređuje posebnu pažnju, naučne i stručne javnosti, a posebno kada se radi o krivičnom djelu trgovina djecom, s obzirom na njihovu starost, odnosno uzrast. Savremeni izazovi pred zakonodavca postavljaju veoma kompleksna pitanja u pogledu propisivanja adekvatnih zakonskih rješenja materijalne i procesne prirode na planu blagovremenog i efikasnog otkrivanja i dokazivanja krivičnog djela trgovina djecom, ali i postupanja i pružanja adekvatne podrške i pomoći nakon okončanja krivične procedure, odnosno krivičnog postupka. U tom smislu, zakonodavac je iskazao poseban senzibilitet i protektivan (zaštitnički) odnos kada su u pitanju djeca, upravo zbog njihove starosti, odnosno uzrasta i drugih specifičnosti koje determiniraju postupanje nadležnih procesnih subjekata i svih učesnika u krivičnom postupku (policija, tužilaštvo, sud, služba socijalne zaštite i dr.).

Naime, brojni međunarodnopravni dokumenti koji se odnose na zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda posebno apostrofiraju adekvatnu zaštitu prava djeteta, odnosno protektivan odnos prema djeci kao specifičnoj starosnoj kategoriji. U ovom radu, autor je pažnju usmjerio na krivičnopravni (materijalni) i procesni aspekt krivičnog djela trgovina djecom koje je propisano u članu 146. Krivičnog zakona Republike Srpske, uvažavajući i viktimološku dimenziju ovog krivičnog djela, s obzirom na izuzetno negativne i destruktivne posljedice.

Shodno navedenom, posebnu pažnju zavređuje blagovremeno i efikasno otkrivanje postojanja ovog krivičnog djela kao i postupanje nadležnih (specijaliziranih) procesnih subjekata na planu prikupljanja potrebnih dokaza i dokazivanja postojanja krivičnog djela i kaznene odgovornosti (krivice) u skladu sa restriktivnim zakonskim uslovima. U tom smislu, posebno je naglašena i potreba specijaliziranosti nadležnih procesnih subjekata, odnosno lica kojima su povjerena ovlaštenja u postupanju prema djeci, kako bi se adekvatnim i pravilnim postupanjem izbjegla dodatna viktimizacija.

LISTA REFERENCI

Bibliografske reference

1. Begishev, Ildar, Rayejian-Asli, Mehrdad, Denisovich, Veronika, Majorov, Andrey, Sergejev, Andrey, „Research of artificial intelligence as a subject of crime“, *E3S Web of Conferences* 449, 03004 (2023) PDSSED 2023, <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202344903004>;
2. Bjelajac, Željko, „Profiling Human Traffickers“, *Kultura Polisa*, god. 19, broj 4, Institut za evropske studije, Novi Sad 2022;
3. Hunčec, Samira, *Istraživanje o trgovini djecom u Bosni i Hercegovini, skraćena verzija*, Provedeno u okviru projekta: Jačanje suradnje Caritasovih članova Euro Mediteranske regije u borbi protiv trgovine ljudima (2017–2019), Caritas Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2019;
4. Igrački, Jasmina, Ilijić, Ljeposava, „Kriminalitet maloletnika – stanje u svetu u Srbiji“, *Strani pravni život*, God. 60, broj 1, Institut za uporedno pravo, Beograd 2016;
5. Karović, Sadmira, „Posebne istražne radnje u krivičnom procesnom zakonodavstvu“, *Zbornik radova Fakulteta za pravne i poslovne studije „Dr Lazar Vrkatić“*, god. 2, broj 4, Novi Sad 2002;
6. Karović, Sadmira, „Savremeni izazovi u krivičnom pravu Bosne i Hercegovine – očekivanja i stvarnost“, *Zbornik radova Uporednopravni izazovi u savremenom pravu – in memoriam dr Stefan Andonović*, (ur. Jovana Rajić Čalić), Institut za uporedno pravo u Beogradu, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Beograd 2023;
7. Karović, Sadmira, Orlić, Suad, „Krivična odgovornost roditelja za maloljetna lica u Bosni i Hercegovini“, *Pravo i pravda*, god. XX, broj 1, Udruženje sudija Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2022;
8. Karović, Sadmira, Simović, M. Marina, „Krivičnopravna autonomnost i specifičnosti krivičnog djela međunarodna trgovina ljudima“, *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka*, god. 9, broj 9, Panevropski univerzitet „Aperion“, Banja Luka 2019;
9. Karović, Sadmira, Simović, M. Marina, „Prethodni postupak kroz prizmu standarda dokazivanja – norma i praksa“, *Zbornik radova sa XII Naučni skup povodom Dana Pravnog fakulteta „Pravne praznine i punoća prava“* Tom IV, Pravni fakultet, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Istočno Sarajevo 2024;
10. Marušić, Dubravka, *Trgovanje djecom: priručnik za stručnjake*, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2018;
11. Milković, Iva, „Trgovina ljudima kao najteži oblik kršenja ljudskih prava“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 57, 4/2020;
12. Mirić, Filip, „Uloga Interpola u suzbijanju kriminaliteta“, *Pravni horizonti*, god. VI, broj 6, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Niš 2023;
13. Mirić, Filip, Vasiljević, Prodanović, Danica, „Društveni odgovori na nasilje nad osobama sa invaliditetom“, *Zbornik radova sa Treće međuna-*

rodne naučne konferencije društvene devijacije, Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor, (ur. Nebojša Macanović), Banja Luka 2018;

14. Orlić, Suad, Karović, Sadmir, „Prekršajni aspekti prostitucije sa osvrtom na zaštitu maloljetnih lica u Bosni i Hercegovini - stanje i perspektive“, *Revija za pravo i ekonomiju*, god. 25, broj 2, Pravni fakultet Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru, Mostar 2024;
15. Orlić, Suad, Karović, Sadmir, Igrački, Jasmina, „Prosjachenje i krivično-pravna zaštita maloljetnih lica u Bosni i Hercegovini“, *Pravo i pravda*, god. XXI, broj 1, Udruženje sudija u Federaciji Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2023;
16. Petrović, Dragana, „Put ka dječijoj prostituciji i savršenoj žrtvi – paradigma“, *Nasilje i djeca*, (ur. Mina Zirojević), Institut za uporedno pravo, Beograd 2022;
17. Zadorozhnaia, A. Vera, „Цифровое неравенство при взаимодействии жертв преступлений с правоохранительными органами“, *V Международная научно-практическая интернет-конференция ЗАЩИТА ЖЕРТВ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ*, ООО ЭСКУЭЛА, Редакция журнала ВИКТИМОЛОГИЯ, Челябинск 2022.

Pravni propisi i drugi izvori

1. Krivični zakon Republike Srpske, *Sl. glasnik Republike Srpske*, br. 64/2017, 104/2018 – odluka US, 15/2021, 89/2021, 73/2023, *Sl. glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 9/2024 – odluka US BiH, *Sl. glasnik Republike Srpske*, br. 105/2024 – odluka US, 19/2025, *Sl. glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 14/2025 – odluka US BiH i *Sl. glasnik Republike Srpske*, br. 31/2025;
2. Strategija suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini, <https://msb.gov.ba/PDF/290120205.pdf>, 22.03.2025.

Associate Professor Sadmir Karović, LL.D.

Faculty of Law, University in Travnik

State Agency for investigations and protection, Bosnia and Herzegovina

Center for the Education of Judges and Prosecutors of the Federation of Bosnia and Herzegovina

CRIMINAL ACT OF CHILD TRAFFICKING IN THE CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF SRPSKA—SUBSTANTIVE AND PROCEDURAL ASPECTS

Summary

The aim of this paper is to discuss the complexities of discovering and proo-ving the criminal offence of child trafficking in the criminal law of the Republic of Srpska. The author makes reference to the role of law enforcement agencies, since their qualifications and professional competence play crucial role in identifying such criminal acts. Given the nature of the criminal offence of child trafficking, it is essential in the early phases of the investigation to identify certain risky behaviours that may indicate that grounds for suspicion that such a criminal act was committed exist. Substantive criminal law provided for objective and subjective characteristics of the child trafficking as an autonomous criminal act. Legal description of this criminal offence suggests that the acts performed are aimed at several identified forms of child abuse. Beside general form child abuse, the law proscribed more serious, i.e., qualified forms of this criminal act, given the fact that the victim is the child as a passive subject. Institutional reaction of the competent bodies and law enforcement agencies (police, social care services, prosecution, courts) in cases of child trafficking are fundamental. However, it is necessary to put in place a prevention program to help identify and remove risk factors for committing such crimes.

Key words: *Child trafficking; Exploitation; Criminal act; Criminal proceedings.*

Associate Professor Darko M. Marković, PhD,

Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad,
Business Academy in Novi Sad, Serbia

Darija Marković, PhD candidate

Law Institute, RUDN University, Moscow, Russia

CYBER OPERATIONS: LEGAL CHALLENGES AND ABUSE RISKS

This paper explores the legal challenges and risks associated with cyber operations, with a particular focus on their dual nature - which includes both defensive and offensive aspects - and their impact on the protection of human rights, with the underlying idea of understanding the complexity of this problem and finding effective ways to address it in the digital age. Using examples such as WannaCry (2017) and Stuxnet (2010), we explore how cyber activities affect our right to privacy and freedom of expression, and how international and national legal frameworks respond to these challenges. The study reveals that the dual nature of cyber operations poses the biggest hurdle to their recognition under existing laws, especially with surveillance and unauthorized data access complicating human rights protection in the digital era. Therefore, the already existing challenges in the protection of human rights in the digital age acquire a more complex dimension. Balancing security and freedom remains elusive due to the unclear boundaries of cyberspace. We propose adaptable legal and ethical frameworks that will enable responsible behavior in cyberspace, with continuous dialogue and international cooperation, in order to prevent abuses and protect legitimate defense activities, thus ensuring a balance between security and freedom in the digital age.

Key words: Cyber operations; Cyberspace; Legal challenges; Human rights; Security strategy; Abuse.

Darko M. Marković, darko.bg.ns@gmail.com.

Darija Marković, darija.dm.markovic@gmail.com.

1. INTRODUCTION

The rapid development of digital technologies has a significant impact on the complexity of national defense issues. Due to their offensive and defensive capabilities, cyber operations, as one of the products of these technologies, occupy an important place in modern security strategies. Thanks to them, states have the ability to protect critical infrastructure and counter threats in cyberspace. However, their application produces significant ethical and legal challenges, which is why we talk about their dual nature - they serve as tools to protect the system, and at the same time represent a risk of abuse. Because of this duality of their nature, the question of applying existing international and national legal frameworks to them arises. Incidents such as the 2017 VannaCry ransomware attack and the 2010 Stuxnet operation have shown that the impacts of these activities run deeper and wider than technical disruptions to economic, social and geopolitical consequences.

This paper explores these various issues arising from cyber operations, with a focus on their legal and ethical challenges and risks, which are most closely related to possible abuses. The research seeks to answer the question of how these operations intertwine with human rights, especially the rights to privacy and freedom of expression. These rights and freedoms are given special importance in this context, as they are increasingly subject to surveillance, censorship and disinformation campaigns. In this sense, this research examines the specific and sensitive balance between ensuring national security and preserving civil liberties, on the one hand, and the tension exacerbated by the borderless nature of cyberspace, on the other. The goal of such a research approach is to propose comprehensive guidelines that promote responsible cyber behavior, which as such implies the application of adaptive legal and ethical standards to prevent abuse while enabling legitimate safeguards. For such a thing, it is necessary to maintain continuous dialogue and international cooperation. With this in mind, this study argues for a framework that effectively mitigates these challenges, i.e. one that ensures the implementation of cyber operations without compromising fundamental rights. On the way to achieving this research goal, we focused our analysis on three key areas: the dual nature of cyber operations, their impact on human rights and related risk, and strategies for achieving a balanced approach to security and freedom.

2. DUAL NATURE OF CYBER OPERATIONS

Cyber operations mean a diverse range of activities in virtual space. These activities are dual in nature, depending on the relationship between the subject undertaking them and the goal to be achieved, and they are

manifested through defensive and offensive aspects. Defensive operations are used to protect critical infrastructure (energy networks, institutions in the field of finance, healthcare, etc.) and sensitive data from cyber threats. These operations monitor own resources, such as monitoring network traffic, with the aim of detecting anomalies and neutralizing attacks, e.g. blocking of malicious IP addresses. The legal framework for these activities exists and consists of the Charter of the United Nations (especially Article 51 on self-defense) and national regulations (eg the Law on Information Security of the Republic of Serbia¹). For their implementation, it is necessary to establish coordination between the public and private sectors, because threats such as DDoS attacks can quickly paralyze key systems. In order to achieve the same if quick defensive reaction, it is necessary to continuously improve defense capacities.

Unlike defensive cyber operations, the goal of offensive operations is to actively disrupt or disable adversary systems. The methods for carrying out these activities are very sophisticated, such as hacking by exploiting software weaknesses, distributing malware (e.g. ransomware or Trojans), or targeted attacks on networks. The activities implemented to achieve this goal use sophisticated methods, such as for example hacking through the exploitation of software vulnerabilities, distribution of malware (e.g. ransomware or Trojans) or targeted attacks on networks. International law also provides a legal basis for offensive operations, however, in this case numerous dilemmas appear, as there are no adequate norms with a cyber context.² If it is taken into account that offensive cyber operations have the ability to cause significant damage, one could resort to the application of Article 2(4) of the UN Charter, which prohibits states from using force or threats to threaten the territorial integrity or sovereignty of other states. An example of the violation of this principle can be found in current practice - the case of the Stuxnet virus, which attacked the Iranian energy sector in 2010. Iran's nuclear power plants were damaged by this virus and thus caused great physical damage to that country.³ These examples are understandable and logical, but the question that is not so easy to answer is what if a cyber operation does not cause physical consequences. International law does not define such intangible effects, so in that case one could think about observing this situation as an act of self-defense against an attack by

¹ Zakon o informacionoj bezbednosti [Law on Information Security], *Službeni glasnik RS*, br. 6/2016, 94/2017 i 77/2019.

² N. G. Miralis, "The 5 key challenges for law enforcement in fighting cybercrime", *Lexology*, <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=12513d17-cff3-4d8f-b7dc-cd91826f05d4>, last visited: 15 March 2025.

³ M. A. Mendoza, "Challenges and implications of cybersecurity legislation, *WeliveSecurity*", <https://www.welivesecurity.com/2017/03/13/challenges-implications-cybersecurity-legislation/>, last visited: 15 March 2025.

the other side that reached the level of an armed conflict. This leads us to think whether these situations could be brought under the prohibition of force. That would, in that case, give the interested parties the right to apply the interpretation of Art. 51 of the UN Charter and gain the right to respond with proportionate cyber countermeasures to neutralize the threat (eg disabling the attacker's server). Thus, the case of the WannaCry ransomware attack from 2017 is known, which attacked as many as 150 countries, infected over 230,000 computers and caused financial losses in the billions of dollars.⁴ Did this attack meet the criteria to be labeled as an armed attack? An adequate answer is not possible, because there is no concrete evidence that the attack came from North Korea (due to the use of VPN networks and/or Tor). In addition, the categorization of the damage was disputed. In the Tallinn Manual 2-0 there are suggestions on the qualification of a cyber attack as armed in case it causes physical damage or loss of life, but these are only non-legally binding guidelines. There are also states (eg Russia and China) that do not agree to the application of IHL to cyber operations if there are no physical consequences. From the draft articles on state responsibility of the International Law Commission, it follows that states are responsible for offensive cyber operations if they directly carry them out or support non-state actors who do so, but are under its supervision (e.g. the state funds such a hacker group). But how to prove it, when there are ways to achieve technical anonymity, which make it impossible to assign legal responsibility to a specific attacker. Like, for example in the case of the 2014 attack on Sony Pictures, which could not be attributed to North Korea, despite accusations from the US and the UK.⁵ Therefore, the principles exist, but their applicability is conditioned by the limited ability to prove the source and targets of attacks in cyberspace - often bordering on the impossible.

In addition to technical obstacles, it is crucial to consider how proportionate the response to a cyberattack is. This is very important, because it is completely clear that if the response goes beyond the limits of necessity, a similar response will follow from the other side and, then, what do we have – a circle of conflict from which it is difficult to escape. In addition to all this, there is the problem of identifying the attacker. Why? Due to the nature of digital technologies, the possibilities for concealing the real attacker are diverse, so a state can always deny its participation in cyber operations carried out from its territory. So, who is to blame and how can it

⁴ Top 10 Real World Case-Studies on Cyber Security Incidents?, *Birchwood University*, <https://www.birchwoodu.org/top-10-real-world-case-studies-on-cyber-security-incidents/>, last visited: 15 March 2025.

⁵ *Ibid.*

be determined with great certainty? International law is still in the dark.⁶ Why? Because these laws were written before the digital age was even conceivable. The traditional concept of an "act of war" in physical space is difficult to transfer to cyberattacks – is the destruction of data with malware or the disruption of hospital systems equivalent to an armed attack? The Tallinn Manual seeks to clarify things – it says that IHL can be applied to cyber operations if they cause physical harm or take lives. We agree that this would work in ideal conditions, but do we have it in reality? Of course not, and in this case we cannot have it due to the fact that IHL guidelines are not accepted by everyone, which is not something we are encountering for the first time.⁷

3. IMPACT OF CYBER OPERATIONS ON HUMAN RIGHTS AND RISKS OF ABUSE

It is no secret or wisdom to say that offensive cyber attacks enter the area of respect for human rights, without prior questioning or consent. These operations penetrate deeply into individuals' private domains and exert influence over public discourse, clashing with core rights enshrined in international instruments like the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR). Article 17 guards privacy, but its reach clearly fades as population surveillance grows, even in spots we'd least expect – zones we see as untouchable.⁸ The PRISM program, uncovered by Edward Snowden in 2013, allowed the NSA to amass extensive records of citizens' communications – emails, calls, and social media interactions – without their awareness or approval.⁹ And, of course, the NSA presented it as a priority security issue – such a response is always expected; security is always a good excuse. And is it justified? Well, that's exactly what we're talking about here.

Misuse hazards sharpen these strains. The 2017 WannaCry assault, for instance, battered economies and threw healthcare systems off track. The core threat stems from states wielding cyber operations for propaganda,

⁶ N. Kovačević *et al.*, „Strategijski menadžment u vojnoorganizacionim sistemima”, *Vojno delo* 3/2018, 252–283.

⁷ *Tallin Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations* (ed. M. N. Schmitt), Cambridge University Press, Cambridge 2017.

⁸ CCPR General Comment No. 16: Article 17 (Right to Privacy), The Right to Respect of Privacy, Family, Home and Correspondence, and Protection of Honour and Reputation – Adopted at the Thirty-second Session of the Human Rights Committee, on 8 April 1988, <https://www.refworld.org/legal/hrc/1988/en/27539>, last visited: 16 March 2025.

⁹ NSA Prism program taps in to user data of Apple, Google and others, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/06/us-tech-giants-nsa-data>, last visited: 16 March 2025.

sabotage, or suppression. Yet, these digital tools aren't solely state-held – criminals seize them too, unleashing fraud, blackmail, and a slew of other offenses with equal ease. Cyberspace's unbound structure complicates oversight and enforcement, particularly with anonymity tools like VPNs obscuring accountability. As we can see, there are numerous reasons that require finding solutions that would help in efforts to prevent such abuses of cyberspace.

It is not only privacy that is threatened by cyber operations, but also freedom of expression, under Article 19 of the ICCPR – the right to freely seek, receive and impart information. Governments can use cyber attacks to discredit or silence critics – whether they are journalists, bloggers or political activists – directly violating this fundamental principle of democracy.¹⁰ When the cyber attack on Sony Pictures took place in 2014, accusations immediately flew at North Korea. It seems that in the political discourse, more harm is seen in that fact than in real harm, such as the leakage of sensitive employee data. The rights of employees are directly threatened, which should be at the top of the wave of alarm, not the unproven accusation that it was the work of North Korea, nor the significant financial damage, which was also undisputed. The consequences are really complex and in the long run, especially if you take into account the weakening of the company's reputation.

Restricting access to online platforms is another rising trend. In 2016, amid political upheaval, and again in 2025 following the Istanbul mayor's arrest, Turkey's government severed access to networks like X and Facebook to stifle protest-related information, curtailing citizens' expressive freedoms and public engagement.¹¹ Such restrictions cause people to self-censor, or suppress their critical opinions for fear of reprisal.

Cyber operations can be used to spread disinformation and propaganda. In the heat of the chaotic 2016 US election, security services blamed Russia. For what? Tampering with American voting. How? Cyber tricks. The aim – twisting the result their way. It was not proven, but it served the purpose of influencing the public. When public trust in credible sources weakens, the foundations of democracy are actually shaken. Disinformation and propaganda can be used in practically all areas of life. The 2017 WannaCry assault not only compromised medical records but also jeopardized patients' right to healthcare by disrupting vital services.

¹⁰ S. Bhatnagar, "Human Rights in Cyber Space", *Integrated Journal for Research in Arts and Humanities* 5/2024, 180-181.

¹¹ Turska blokira pristup društvenim mrežama nakon hapšenja gradonačelnika Istanbula, *Politika*, <https://www.politika.rs/sr/clanak/667756/turska-blokira-pristup-drustvenim-mrezama-nakon-hapsenja-gradonacelnika-istanbula>, last visited: 19 March 2025.

These issues highlight that cyber operations have a wide-ranging impact on human rights, which is not limited to privacy and freedom of expression, but also includes security, equality and justice. Selective surveillance, for example, disproportionately affects marginalized groups, while a lack of protection leaves victims of cyberattacks without adequate solutions. The International Court of Human Rights and UN rapporteurs are calling on states to bring cyber activities into line with international obligations, but to meet such demands, states must find a way to align their legal systems with technological progress. And that alone cannot be enough without the international community's engagement in establishing a global legal framework. Of course, problems with the different interests of states, especially great powers, will not disappear by themselves, but some compromise must be reached. We can speak in the same way about the application of the Law on the Protection of Personal Data to cyber operations – limited resources and uneven international coordination tie our hands. This signals an urgent call for integrated legal and ethical frameworks to balance security demands with the defense of essential rights, given cyberspace's distinctive, fluid boundaries. However, when the cost of achieving this goal is considered, it is hard to argue that such an approach by security agencies requires a broader, global presence in considering the limits of surveillance and its impact on privacy.

4. BALANCE OF SECURITY AND FREEDOM: SUGGESTED SOLUTIONS

Striking the balance between protecting national security and preserving civil liberties is a key challenge in cyber operations – overdoing it or neglecting it has serious consequences. The assumption of surveillance or disproportionate responses to cyber threats, such as widespread surveillance of communications or attacks on civilian systems, threaten the fundamental rights of individuals – privacy and freedom of expression – established by international instruments such as the ICCPR.¹² On the other hand, the absence of adequate measures leaves countries vulnerable, as the breakdown of health systems during the WannaCry attack in 2017 showed, where weak security shields allowed ransomware to spread around the world. This gap underlines the need for a balanced approach that combines security requirements with safeguarding freedoms, and this can only be achieved through clear accountability, openness and joint work at the international level.

¹² N. Allahrakha, "Balancing Cyber-Security and Privacy: Legal and Ethical Considerations in the Digital Age", *Legal Issues in the Digital Age* 2/2023, 111.

Openness and duty brace that balance, but slotting them into cyberspace is tough. The Tallinn Manual 2.0 tosses out pointers for grasping international law on cyber ops, demanding responses match the hit and fit humane rules. et states clash – the US and EU push law to bend for cyber realities, while Russia and China ditch humanitarian rules for moves without physical fallout, calling it sovereignty’s turf.¹³ This difference came to the fore after the WannaCry attacks, where the question of proportionality – whether disabling North Korean servers would be justified defense or a step towards escalation – left the international community without a common position. That is why international cooperation, which harmonizes legal approaches, facilitates the exchange of intelligence and introduces oversight to prevent excessive force, is of crucial importance.

Cracking this challenge means stitching a legal and ethical frame that tracks tech’s rush, leaning on three pillars: straight-up honesty, duty, and holding off. Honesty cracks open cyber op details and aims for all to see, trimming the threat of overdone watch. Duty calls for tough moves on rule-breaking – like spotting state oversteps. Holding off keeps actions pegged to what safety needs right now, dodging big overplays like Turkey’s 2016 network wipeout. Those pillars ride on border-crossing teamwork – UN talks or two-way deals – to lock in a shared take on cyber conduct. The Global Forum on Cyber Expertise (GFCE) proves swapping know-how and gear bolsters security without stomping rights.¹⁴

In addition to institutional work, preconceived measures to reduce conflict play a large role. Timely detection of threats, based on advanced analytics and intelligence sharing, can stop the situation from worsening, while encouraging responsible behavior – through cyber security education and proper use of technologies – reduces the possibility of irregularities.¹⁵ Neutral go-betweens – global outfits or unbiased experts – can ease cyber tensions by tossing out fair takes and fixes to calm clashes, much like watchers in real-world spats. After a flare-up, the push goes to patching trust between sides, getting systems back online, and sketching long-haul plans to root out threat triggers – tech gaps or political rifts. That track

¹³ M. N. Schmitt, “Taming the Lawless Void: Tracking the Evolution of International Law Rules for Cyberspace”, *Texas National Security Review* 3/2020, 32-47.

¹⁴ M. Hohmann, A. Pirang, R. Benner, “Advancing Cybersecurity Capacity Building”, https://gppi.net/assets/Hohmann_Pirang_Benner_2017_Advancing_Cybersecurity_Capacity_Building.pdf, last visited: 19 March 2025.

¹⁵ R. Ejjami, “Enhancing Cybersecurity through Artificial Intelligence: Techniques, Applications, and Future Perspectives”, *Journal of Next Generation Research* 5.0 1/2024, 1-32.

means tweaking the setup and syncing pieces, like the McKinsey 7-S model lays out for tying strategy, framework, and flow in tangled settings.¹⁶

Putting these fixes in play hits snags – tech’s fast leap demands constant rule tweaks, and political friction between nations stalls a shared stand. Still, continued dialogue and concerted efforts – such as developing international guidelines for cyber operations or establishing global oversight bodies – can make cyberspace safer and fairer, allowing for protection without infringing on civil rights. That balance is not only a matter of technique or law, but also an ethical issue that reflects the core values of today’s society.

5. CONCLUSION

Cyber operations carry weight in today’s security setup, yet their split nature – defense and attack – knots up legal and ethical tangles. The run-down shows this split, while guarding vital infrastructure and national stakes, also casts shadows of doubt over international and homegrown law, especially on sorting out blame and reaction’s fit. Cases like the 2017 WannaCry hit and 2010 Stuxnet prove cyber moves leave physical, economic, and social scars, muddying the line between virtual and real clashes – a line current legal frames barely hold.

Cyber operations mark human rights – privacy, free speech – and stoke the risk of abuse. Tracking, content curbs, and disinformation spread, spotted in cases like the PRISM setup or Sony Pictures hit, show how these moves can sap individual standing and democracy’s flow, while cyberspace’s slipperiness stalls punishment. Those threats aren’t just state-bound – criminal webs and outside players lean harder on tech’s soft spots, sharpening the call for a solid counter. Safety and civil rights have to tangle up, but that’s busting through political splits and tech snags, resting on straight talk and a rough global nudge.

Legal and ethical frames, raised on straight talk, duty, and holding back, fix a footing for running cyber ops with a wary hand. Border-spanning teamwork – through the UN or rigs like the Global Forum on Cyber Expertise – matters big for keeping rules in tune and clashes reined in, while thought-out steps and straight-shooting go-betweens cut the odds of a worse slide. Down the line, crafting trust and fitting pieces, modeled on the McKinsey 7-S frame, holds those answers steady. Nonstop talks and rule shifts to tech’s leap carve a cyber space that shields safety and human

¹⁶ D. M. Marković, S. Dostić, „McKinsey 7-S okvir implementacije strategije u oblasti bezbednosti”, *Savremeni problemi i moguća rešenja strategije i strategijskog menadžmenta* (ur. Z. Bojanić), Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo i Fakultet za poslovne studije i pravo Univerziteta „Union-Nikola Tesla“, Beograd 2019, 159–176.

rights, proving careful handling of the digital turf is a tech and moral job today.

1. THE LAW'S DOCTRINAL TREATMENT

The law's doctrinal study is practically coeval with law. Once law gets objectified and positivated, discourses on what it exactly is (i.e., stands for as applicable *hic et nunc*) are necessarily expressed in statements at a *meta*-level to it.

LIST OF REFERENCES

Scientific works

1. Allahrakha, Naeem, "Balancing Cyber-Security and Privacy: Legal and Ethical Considerations in the Digital Age", *Legal Issues in the Digital Age* 2/2023;
2. Bhatnagar, Shivi, "Human Rights in Cyber Space", *Integrated Journal for Research in Arts and Humanities* 5/2024;
3. Ejjami, Rachim, "Enhancing Cybersecurity through Artificial Intelligence: Techniques, Applications, and Future Perspectives", *Journal of Next Generation Research* 5.0 1/2024;
4. Hohmann, Mirko, Pirang, Alexander, Benner, Thorsten, "Advancing Cybersecurity Capacity Building", https://gppi.net/assets/Hohmann_Pirang_Benner_2017_Advancing_Cybersecurity_Capacity_Building.pdf, last visited: 19 March 2025;
5. Kovačević, Nenad V., Domjančić, Stjepan, Kovač, Mitar P., „Strategijski menadžment u vojnoorganizacionim sistemima”, *Vojno delo* 3/2018;
6. Marković, Darko M., Dostić, Siniša, „McKinsey 7-S okvir implementacije strategije u oblasti bezbednosti”, *Savremeni problemi i moguća rešenja strategije i strategijskog menadžmenta* (ur. Z. Bojanić), Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo i Fakultet za poslovne studije i pravo Univerziteta „Union-Nikola Tesla“, Beograd 2019;
7. Mendoza, Miguel Ángel, "Challenges and implications of cybersecurity legislation, *WeliveSecurity*", <https://www.welivesecurity.com/2017/03/13/challenges-implications-cybersecurity-legislation/>, last visited: 15 March 2025;
8. Miralis, Nyman Gibson, "The 5 key challenges for law enforcement in fighting cybercrime", *Lexology*, <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=12513d17-cff3-4d8f-b7dc-cd91826f05d4>, last visited: 15 March 2025;
9. *Tallin Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations* (ed. M. N. Schmitt), Cambridge University Press, Cambridge 2017;

10. Schmitt, Michael N.. "Taming the Lawless Void: Tracking the Evolution of International Law Rules for Cyberspace", *Texas National Security Review* 3/2020..

Other sources

1. CCPR General Comment No. 16: Article 17 (Right to Privacy), The Right to Respect of Privacy, Family, Home and Correspondence, and Protection of Honour and Reputation – Adopted at the Thirty-second Session of the Human Rights Committee, on 8 April 1988, <https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1988/en/27539>, last visited: 16 March 2025;
2. NSA Prism program taps in to user data of Apple, Google and others, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/06/us-tech-giants-nsa-data>, last visited: 16 March 2025.
3. Top 10 Real World Case-Studies on Cyber Security Incidents?, *Birchwood University*, <https://www.birchwoodu.org/top-10-real-world-case-studies-on-cyber-security-incidents/>, last visited: 15 March 2025;
4. Turska blokira pristup društvenim mrežama nakon hapšenja gradonačelnika Istanbul, Politika, <https://www.politika.rs/sr/clanak/667756/turska-blokira-pristup-drustvenim-mrezama-nakon-hapsenja-gradonacelnika-istanbula>, last visited: 19 March 2025;
5. Zakon o informacionoj bezbednosti [Law on Information Security], *Službeni glasnik RS*, br. 6/2016, 94/2017 i 77/2019.

Проф. др Дарко Марковић

Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду,
Универзитет Привредна академија у Новом Саду

Дарија Марковић, ма

Докторанд на Правном институту Универзитета РУДН,
Москва, Русија

САЈБЕР ОПЕРАЦИЈЕ: ПРАВНИ ИЗАЗОВИ И РИЗИЦИ ЗЛОУПОТРЕБЕ

Сажетак

Иако се о њима говори већ дуже од једне деценије, о сајбер операцијама постоје многе непознанице. Оно што се са сигурношћу може тврдити јесте да су оне постале неизбежан елемент савремених безбедносних стратегија. То је примерено њиховом значају у заштити критичних инфраструктура и сузбијању претњи у виртуелном простору. Њихова двојна природа, која подразумева употребу у офанзивним и дефанзивним активностима, чини их још комплекснијим за разумевање, а поготово у погледу штетних утицаја. Анализирајући управо ту њихову карактеристику, овај рад истражује правне изазове у суочавању са условима, начином и последицама њихове употребе. Дефанзивне операције штите системе од напада и као такве подводе под регулаторне оквире Повеље УН и националних закона, који уређују право држава да штите свој суверенитет, становништво и територијални интегритет. Иако правне празнине и недоречености постоје и у погледу дефанзивних сајбер операције, много већи правни изазови постоје код офанзивних. Офанзивне активности, као што су хаковање или малвери, представљају проблем за право због неуређености правних стандарда за приписивања одговорности и одређивање пропорционалности. Ове правне тешкоће су додатно оптерећене проблемима који се јављају при покушају доказивања ко стоји иза офанзивних сајбер операција. Разноликост последица ових операција је већ виђена на примерима WannaCry напада 2017. и Stuxneta 2010. Ови напади су открили и слабости постојећих правних попут Талинског приручника, при чему треба имати у виду да ни он није универзално прихваћен. Посебна пажња је усмерена на питање шта се дешава када се сајбер операције, посебно у условима њихове злоупотребе, укрсте са људским правима. Угрожавање приватности путем масовног надзора је виђено у, случају PRISM програма, а пример потенцијала за цензуру и ширење дезинформација је представљен кроз нападе на Sony

Pictures 2014 или током избора у САД 2016. Државе су одувек примарни значај давале својој безбедности и није ништа неувобичајено када се каже да су безбедносне агенције стално под притиском таквих задатака, али када су сајбер операције у питању, супротстављање ризицима које оне производе је далеко комплексније, како због анонимности сајбер простора, тако и због специфичних знања која захтева извођење таквих активности. При том, посебно би било погрешно занемарити њихове етичке и правне аспекте, без чијег познавања није могуће успоставити равнотежу између безбедности и грађанских слобода. И у овом случају би се могло говорити о двојности, јер прекомерне мере могу нарушити права, док недовољна заштита чини безбедносне системе рањивим. Рад предлаже правне и етичке оквире засноване на транспарентности, одговорности и уздржаности, и неизоставно успостављању међународне координације, првенствено кроз иницијативе УН, али путем различитих иницијатива и форума, као што је Глобални форум за сајбер експертизу (GFCE). Циљ свих превентивних мера и активности јесте рано откривање претњи, како би се предупредили сукоби. Када до њих ипак дође, постизање дугорочне стабилности није могуће без процеса постконфликтне изградње поверења, у чему значајну улогу могу имати неутрални посредници. И пре него што до конфликта у опште дође, као и након њега, мора се инсистирати на континуираном дијалогу и прилагођавању правних норми технолошком напретку, како би се постигло одговорно управљање сајбер простором. То је пут који води ка остваривању безбедности уз поштовање људских права.

Кључне речи: *Сајбер операције; Сајбер простор; Правни изазови; Људска права; Безбедносна стратегија; Злоупотреба.*

Доц. др Игор Петковић

Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву

АМНЕСТИЈА И ПОМИЛОВАЊЕ¹

Основна функција кривичног права је заштитна. Ова заштита се остварује прописивањем одређених понашања као кривичних дјела и прописивањем кривичних санкција за та дјела. Јасно је да кривичне санкције изриче суд у законом прописаном кривичном поступку. Постоје, међутим, ситуације у којима ће исход судског одлучивања бити измијењен одлуком неког другог органа. Такво мијешање различитих функција власти представља угрожавање утемељене подјеле власти на законодавну, извршну и судску. Институти који омогућавају ово мијешање су амнестија и помиловање.

Кључне ријечи: Амнестија; Помиловање; Заштита; Злоупотреба; Подјела власти.

1. УВОД

Право и политика су двије различите друштвене науке које своје задатке остварују различитим механизмима и на различите начине. Дешава се да исти задатак остварују полазећи са различитих полазишта. У том процесу сасвим је могуће међусобно укрштање и непознавање свих добрих и лоших посљедица до којих може довести оваква врста паралелног дјеловања. Могуће је и познавање посљедица, а да самим тим није искључена могућност злоупотребе појединих правних института. Није згорег подсјетити да се подјела власти на законодавну, извршну и судску врши у циљу осигуравања њене ефикасности и, прије свега, обезбјеђивања правне сигурности.

У правне институте који омогућавају законско мијешање различитих врста власти (законодавне, извршне и судске) спадају институти кривичног материјалног права амнестија и помиловање.

Игор Петковић, igor.petkovic@pravni.ues.rs.ba.

¹ Рад је излаган прије него што је одлазећи амерички председник Бајден помиловао свог сина, тако да је актуелност теме ван сваке сумње.

2. АМНЕСТИЈА И ПОМИЛОВАЊЕ КАО АКТИ МИЛОСТИ

Нема сумње да амнестија и помиловање у својој основи имају одређене криминалополитичке разлоге, и сасвим је извјесно да могу имати и чисто политичке циљеве. Управо ова компонента „политички“ представља својеврсни пролаз који омогућава евентуалне злоупотребе ових правних института и њихово одвајање од сврхе и природе права. Злоупотребе су могуће у ситуацијама када се онемогућава или отежава обављање основне функције коју кривично право има, а то је заштитна функција.

Сами по себи, и амнестија и помиловање представљају политичке акте милости. Ови акти су двострано корисни: како за оног на кога се односе тако и за оног који их даје. Њихова изузетност, односно изузетна примјена или примјена по изузетку, ванредно, даје им значај и тежину, и управо начин прописивања законских услова за ову изузетност је у директној вези са обимом евентуалних злоупотреба до којих може да дође. Јер, да се систем могао одржати у ситуацији када извршна власт доноси правила по којима ће и сама да поступа, законодавна и судска власт би се указале као сувишне и подјеле власти не би ни било.

У сваком случају, примјена ових института кривичног права отвара питање остварења заштитне функције кривичног права и питање једнакости грађана пред законом. Даље, отвара се питање реализације начела законитости,² начела једнакости учинилаца кривичних дјела,³ као и начела праведности и сразмјерности.⁴

Корисност и добре стране амнестије и помиловања препознате су у теорији и пракси. Постоје ситуације када резултат примјене кривичног права није праведан, или када примјена кривичног права није

² (1) Кривична дјела и кривичне санкције прописују се само законом. (2) Нико не може бити кажњен за кривично дјело које, прије него што је извршено, није било законом одређено као кривично дјело, нити му се може изрећи казна или друга кривична санкција која није била прописана тим законом. Кривични законик Републике Српске, *Службени гласник Републике Српске*, бр. 64/17, 104/18, 15/21, 89/21 и 73/23 – КЗ РС, чл. 2.

³ Учиниоци кривичних дјела су равноправни и подлијежу кривичној одговорности независно од природе или врсте извршеног кривичног дјела, националне, расне или вјерске припадности, језика, вјерског или политичког увјерења, боје коже, пола или сексуалне оријентације, здравственог статуса или родног идентитета, поријекла, политичког или друштвеног положаја или било које друге околности. КЗ РС, чл. 5.

⁴ Казне и друге кривичноправне санкције које се примјењују према учиниоцима кривичних дјела треба да одговарају природи и тежини извршеног кривичног дјела, степену кривичне одговорности, околностима под којима је дјело извршено и лично сти учиниоца. КЗ РС, чл. 6.

оправдана. Законска могућност изналажења рјешења тада може бити примјена једног од два наведена акта милости.⁵

Оправданост се, поред политичких, може наћи и у моралним, хуманим и социјалним разлозима.⁶ Како би се другачије, а да то буде на законит начин, отклањале моралне неприхватљивости и нелогичности у ситуацијама када су све остале правне могућности исцрпљене, а потреба за другачијом одлуком постоји? Као разлози се наводе: бројност врста санкција и измјене у овој сфери кривичног права, учестале законске измјене, отклањање судских грешака које није могуће отклонити законом предвиђеним средствима, економски и политички потреси и кризе, посебни обзири према осуђеном, итд.

Као акте јавноправног карактера, који представљају дискреционо право највиших органа власти, амнестију и помиловање није могуће одбити.⁷ Наведено је у директној вези са питањем легитимитета оваквог одлучивања. Легитимитет, најшире схваћен као прихватљивост правних установа и норми, легалитету даје оправдање и омогућава ефикасност. Управо овдје ствара се простор за преиспитивање начела законитости, начела праведности, сразмјерности и једнакости. Отвара се питање реалног омогућавања остваривања генералне превенције и капацитета заштитне функције кривичног права. Зато непостојање објективних критеријума може довести до самовоље и злоупотребе права.⁸ Неспорност позитивних ефеката треба бити сачувана и омогућена кроз рестриктивније постављање и прописивање услова за примјену амнестије и помиловања.

Иако се примјеном ових института мијења дејство донесене судске одлуке, треба напоменути да се у њену законитост не дира, она се уписује у казнену евиденцију и остаје у тој евиденцији уз напомену. У евиденцији неће бити само ако се конкретним актом милости предвиђа брисање осуде.

Може се закључити да амнестија и помиловање утичу на низ кривичноправних питања. Упркос томе сматра се да „у строгом кривичноправном смислу“ не спадају у систем кривичног права и његових мјера.⁹ Ово из разлога што, иако прописане Кривичним закоником, одлуку о њиховој примјени не доноси суд већ други државни орган

⁵ З. Стојановић ово прикладно описује као „сигурносни вентил“ за атипичне случајеве; вид. З. Стојановић, *Коментар Кривичног законика*, Службени гласник, Београд 2022, 421–425.

⁶ Вид. М. Бабић, *Коментар Кривичног законика Републике Српске*, Графомарк, Бања Лука 2021, 539–546.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, 539.

⁹ *Ibid.*, 540.

(Предсједник или Народна скупштина) који представљају носиоце извршене и законодавне власти.

Амнестија (*амнестиа* = заборављање) је акт милости, који у форми закона доноси Народна скупштина Републике Српске. Амнестијом се даје ослобођење од кривичног гоњења (аболиција), потпуно или дјелимично ослобођење од извршења казне, замјена изречене казне блажом казном, одређује брисање осуде или се укида одређена правна посљедица осуде.¹⁰

Амнестија у неким случајевима представља средство за исправљање строгости и одлука претходне власти. Амнестију даје законодавни орган. У Републици Српској то је Народна скупштина Републике Српске, а на нивоу Босне и Херцеговине Парламентарна Скупштина Босне и Херцеговине. Пошто се доноси у форми закона као општи акт, односи се на унапријед неодређена, али одредива лица. Прецизније се регулише Законом о амнестији а конкретизује посебним појединачним актом – рјешењем, које се односи на поименично одређено лице. Законом о амнестији се мора одредити садржај амнестије,¹¹ услови за давање амнестије и орган надлежан за доношење одлуке, али Законом о амнестији не може бити прошириван садржај амнестије прописан и одређен Кривичним закоником.¹² Једном дата амнестија не може бити накнадно опозвана.

Помиловање је акт милости који поименично одређеном лицу даје Предсједник Републике. Помиловањем се даје потпуно или дјелимично ослобођење од извршења казне, замјењује изречена казна блажом казном или условном осудом, одређује брисање осуде, укида односно одређује краће трајање правне посљедице осуде или мјере безбједности.¹³

¹⁰ Лицима која су обухваћена актом амнестије даје се ослобођење од кривичног гоњења или потпуно или дјелимично ослобођење од извршења казне, замјењује изречена казна блажом казном, одређује брисање осуде, или се укида одређена правна посљедица осуде. КЗ РС, чл. 100.

¹¹ Тако: „Пошто је круг особа којима је дата амнестија ограничен условом да су кривична дјела учињена у одређеном временском периоду, онда аболицију (ослобођење од кривичног гоњења) не може добити оптужена особа за једну кривичноправну радњу из састава продуженог кривичног дјела која је учињена изван тог временског периода, без обзира што је тој особи дата аболиција за све остале кривичноправне радње учињене у том временском периоду.“ Рјешење Врховног суда ФБиХ, број: Кж. 70/00, од 9.5.2000. године; Вид. М. Н. Симовић, Х. Тајић, *Збирка судских одлука из кривичноправне материје*, Сарајево 2007, 217.

¹² Тако нпр. није могуће Законом о амнестији предвидјети замјену изречене казне казном која није предвиђена системом кривичних санкција.

¹³ (1) Помиловањем се поименично одређеном лицу даје потпуно или дјелимично ослобођење од извршења казне, замјењује изречена казна блажом казном или условном осудом, одређује се брисање осуде или се укида, односно одређује краће трајање

Лицу које је осуђено на казну доживотног затвора помиловање се не може дати прије него што је издржало 25 година затвора (чл. 101. КЗ РС).

Аболиција (ослобођење од кривичног гоњења) помиловањем укинута је у свим кривичним законима у Босни и Херцеговини. У Републици Српској то је учињено измјенама КЗ РС 2004. године.¹⁴

Законом о помиловању¹⁵ одређен је садржај, поступак за давање помиловања и кривична дјела за која није могуће дати помиловање, а то су Геноцид, Ратни злочини и Злочини против човјечности.

Помиловањем се, за разлику од амнестије, изречена казна може замијенити условном осудом.¹⁶ За разлику од амнестије, предвиђена је могућност одређивања краћег трајања правне посљедице осуде и укидање односно скраћивање трајања мјере безбједности.¹⁷

Помиловање на основу уставног овлашћења даје Предсједник Републике Српске.¹⁸

Поступак давања помиловања регулисан је Законом о помиловању. Покреће се на молбу осуђеног лица (или лица које је према Закону о кривичном поступку¹⁹ овлашћено на подношење жалбе у корист осуђеног). Молба се подноси након правноснажности пресуде Министарству правде које обавјештава установу за извршење кривичне санкције и суд који је водио првостепени поступак. Образложено мишљење установе за извршење кривичних санкција и суда који је водио првостепени поступак, уз мишљење Комисије за помиловање, уз податке о учиниоцу и кривичном дјелу, Министарство правде доставља Предсједнику Републике Српске. Без обзира да ли је достављено мишљење позитивно или негативно, коначну одлуку дис-

правне посљедице осуде или мјере безбједности. (2) Лицу које је осуђено на казну доживотног затвора помиловање се не може дати прије него што је издржало двадесетпет година затвора. КЗ РС, чл. 101.

¹⁴ Закон о измјенама и допунама КЗ, *Сл. гласник Републике Српске*, бр. 108/04.

¹⁵ Законом о помиловању – ЗОП, *Сл. гласник Републике Српске*, бр. 34/06.

¹⁶ Ову могућност не предвиђају Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине, као ни Кривични закон Босне и Херцеговине.

¹⁷ Док у Републици Српској ово важи у погледу свих мјера безбједности, у КЗФБиХ и КЗБиХ могуће је само у односу на мјеру безбједности Забрана вршења позива, дјелатности или дужности, а у Кривичном закону Брчко Дистрикта у односу на мјере безбједности Забрана вршења позива, дјелатности или дужности и мјеру безбједности Забрана управљања моторним возилом учиниоцима који су возачи по занимању.

¹⁸ У Босни и Херцеговини Предсједништво БиХ, а у Федерацији БиХ Предсједник Федерације БиХ.

¹⁹ Закон о кривичном поступку Републике Српске, *Службени гласник Републике Српске*, бр. 53/12, 91/17, 66/18, 15/21.

креционо доноси Предсједник. Донесена одлука се објављује у Службеном гласнику. Донесена одлука се не може оспоравати нити опозвати.

Молба за помиловање се може поново поднијети по истеку једне године од дана посљедње одлуке о ранијој молби.²⁰ Ако је изречена казна затвора до једне године, по истеку шест мјесеци од дана посљедње одлуке, а за изречену казну доживотног затвора по истеку три године.

Могуће је да више лица буде обухваћени истим актом о помиловању, али морају бити поименично одређена и мора бити тачно одређен садржај помиловања (тзв. групна помиловања).

Давањем амнестије или помиловања не дира се у права трећих лица која се заснивају на пресуди (члан 102. КЗ РС, Дејство амнестије и помиловања на трећа лица).

Права трећих лица (најчешће право на накнаду штете или повраћај ствари која је одузета током кривичног поступка) не могу бити измијењена или укинута због датог помиловања или амнестије, јер се амнестија и помиловање тичу само кривичноправних, а не и грађанскоправних посљедица извршеног кривичног дјела. Права трећих лица се не доводе у питање ни када је дошло до аболиције, дакле ни у ситуацији кад постоји ослобођење од кривичног гоњења, односно кад уопште и не долази до осуде. Овакво тумачење права трећих лица „која се заснивају на осуди“ није спорно, а могу се остварити и изван кривичног поступка по правилима о грађанској одговорности за проузроковану штету.²¹

3. ЗАКЉУЧАК

Амнестија и помиловање представљају политичке акте милости. Ови акти су двострано корисни: како за оног на кога се односе тако и за оног који их даје. Њихова изузетност, односно изузетна примјена или примјена по изузетку, интезивира њихов значај и стварну и правну тежину, и управо начин прописивања законских услова за ову изузетност је у директној вези са обимом евентуалних злоупотреба до којих може да дође. Јер, да се државни систем могао одржати у ситуацији када извршна власт доноси правила по којима ће и сама да поступа, законодавна и судска власт би се указале као сувишне и подјеле власти не би ни било. Истоврсна неодрживост би постојала и

²⁰ Вид. М. Н. Симовић, Х. Тајић, 683, 684.

²¹ М. Бабић, *et al.* Коментари кривичних/казнених закона у Босни и Херцеговини, Књига I, Савјет/Вијеће Европе, Европска комисија, Сарајево 2005, 454.

у случају да законодавна власт нема противтежу у извршној и судској власти.

Иако су начело законитости, начела праведности, сразмјерности и једнакости важећа и у погледу осталих института кривичног права, код амнестије и помиловања видљивији су и гласнији захтјеви за неопходношћу њиховог преиспитивања. Оправдано се поставља питање реалног омогућавања остваривања генералне превенције и капацитета заштитне функције кривичног права. Ово из разлога што непостојање објективних критеријума приликом њиховог законског дефинисања може довести до самовоље и злоупотребе права. Према важећем законском рјешењу, лице овлашћено за давање помиловања, за које би се утврдило да је злоупотребило овлашћена приликом давања помиловања, не подлијеже кривичној већ само политичкој одговорности.

Корисност и добре стране амнестије и помиловања препознате су у теорији и пракси. Неспорност позитивних ефеката треба бити сачувана и омогућена кроз рестриктивније постављање и прописивање услова за примјену амнестије и помиловања.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Бабић, Милош, *Коментар Кривичног законика Републике Српске*, „Графомарк“, Бања Лука 2021;
2. Бабић, Милош, Марковић, Иванка, *Кривично право Општи дио*, Правни факултет, Бања Лука 2019;
3. Бабић, Милош, Марковић, Иванка, *Кривично право Посебни дио*, Правни факултет, Бања Лука, 2018;
4. Бабић, Милош, *et al.*, *Коментари кривичних/казнених закона у Босни и Херцеговини*, Књига I, Савјет/Вијеће Европе и Европска комисија, Сарајево 2005;
5. Бабић, Милош, *et al.*, *Коментари кривичних/казнених закона у Босни и Херцеговини*, Књига II, Савјет/Вијеће Европе и Европска комисија, Сарајево 2005;
6. Симовић, Миодраг Н., Тајић, Хасо, *Збирка судских одлука из кривично-правне материје*, Привредна штампа д.о.о. Сарајево 2007;
7. Стојановић, Зоран, *Коментар Кривичног законика*, Службени гласник, Београд 2022.

Правни извори

1. Кривични законик Републике Српске, *Сл. гласник Републике Српске*, бр. 64/17, 104/18, 15/21, 89/21 и 73/23;

2. Закон о измјенама и допунама КЗ, *Сл. гласник Републике Српске*, бр. 108/04;
3. Закон о кривичном поступку Републике Српске, *Службени гласник Републике Српске*, бр: 53/12, 91/17, 66/18, 15/21;
4. Закон о помиловању, *Службени гласник Републике Српске*, бр. 34/06.

Assistant Professor Igor Petković, LL.D.

Faculty of Law, University of East Sarajevo

AMNESTY AND PARDON

Summary

The basic function of criminal law is protective. This protection is achieved by designating certain behaviors as criminal offenses and by imposing criminal sanctions for those offenses. It is clear that criminal sanctions are imposed by the court in criminal proceedings prescribed by law. However, there are situations in which the outcome of the court decision will be changed by the decision of another body. Such a mixing of different functions of government represents a threat to the established division of power into legislative, executive, and judicial. The institutions that make this mixing possible are amnesty and pardon.

Key words: *Amnesty; Pardon; Protection; Abuse; Separation of powers.*

УДК/UDC 343.326(497.6)

323.285(497.6)

ИЗВОРНИ НАУЧНИ РАД / ORIGINAL SCIENTIFIC ARTICLE

Доц. др Предраг Поповић

Доц. др Гојко Шетка

Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци

ПРЕВЕНЦИЈА ТЕРОРИЗМА КРОЗ ПРИМЈЕНУ ИЗЛАЗНИХ СТРАТЕГИЈА ЗА ПОМОЋ ПОЈЕДИНЦИМА ПРИЛИКОМ НАПУШТАЊА НАСИЛНОГ ЕКСТРЕМИЗМА И РАДИКАЛИЗАЦИЈЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

У овом раду, разматра се превенција тероризма кроз примјену излазних стратегија за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма и радикализације. Велика заступљеност насилног екстремизма и радикализације која води ка тероризму довели су до тога да се свакодневно трага за најбољим рјешењима у спровођењу процеса дерадикализације која омогућавају адекватно супротстављање различитим облицима терористичког дјеловања. Значајан сегмент процеса дерадикализације и превенције тероризма представља успостављање и примјену излазних стратегија за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма и радикализације. У раду ће бити анализирани дијелови provedених истраживања који на јасан начин могу дати одговоре на одређена питања за којима се трагало у овом раду. Прво истраживање има посебну вриједност због тога што се узорак односи на политичке представнике, тужиоце, руководиоце полицијских и безбједносних тијела, научне и образовне раднике и експерте из области борбе против тероризма, док код другог, поновљеног истраживања узорак чине припадници Управе за борбу против тероризма и екстремизма Министарства унутрашњих послова Републике Српске. Такође, овдје су коришћене сљедеће методе: анализа садржаја, статистички метод, индуктивно-дедуктивни метод, а од инструмената коришћен је

Предраг Поповић, predrag.popovic@fbn.unibl.org.

Гојко Шетка, gojko.setka@fbn.unibl.org.

структурирани интервју. Циљ овог рада јесте да се укаже на значај наведених излазних стратегија и каква је њихова примјена у Босни и Херцеговини. Основна хипотеза јесте да уколико би Босна и Херцеговина успоставила и адекватно примјењивала излазне стратегије за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма и радикализације, процес дерадикализације и превенција тероризма би била квалитетнија.

Кључне ријечи: Превенција; Дерадикализација; Излазне стратегије; Радикализација; Екстремизам; Тероризам.

1. УВОД

У данашње вријеме, многе државе преко својих различитих институција настоје да својим превентивним дјеловањем спријече негативне друштвене појаве, а самим тим и различите терористичке активности. Посебан акценат је стављен на узроке и услове који погодују вршењу терористичких активности, а посебну пажњу привлаче различита понашања која представљају предворје и претпоље тероризма. Значајан допринос у вршењу терористичких кривичних дјела представља процес радикализације и насилни екстремизам који води ка тероризму.¹ Експанзија феномена радикализације у процесу генезе тероризма представља озбиљну пријетњу по најзначајније друштвене вриједности, а посебан нагласак је на моделу значајности који сублимира улоге мотивације, идеологије и друштвених процеса у радикализацији.²

Процес радикализације и насилни екстремизам представљају велики проблем савременог друштва. У вези с тим, често се сматра да су концепти радикализације и тероризма понекад спојени и испреплитани, а сам појам радикализације се односи на процес развијања и интензивирања екстремистичких идеологија и вјеровања.³ Разумијевање радикализма се много разликује од земље до земље. Прве дефинишу радикализам или екстремизам углавном уопштено, у смислу подржавања употребе насиља, док га друге земље формулишу много шире, понекад чак и у контексту који укључује нетолеранцију унутар радикализма, као што је случај са тренутном стратегијом Велике Бри-

¹ П. Поповић, Г. Шетка, „Превентивна дјелатност криминалистичке полиције у циљу контроле и спречавања тероризма“, *Социолошки дискурс*, година XIII, број 25, Бања Лука 2024, 80.

² М. Dugas, А. W. Kruglanski, „The Quest for Significance Model of Radicalization: Implications for the Management of Terrorist Detainees“, *Behavioral Sciences and the Law*, 34(3), 2014, 423.

³ R. Borum, „Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories“, *Journal of Strategic Security*, vol. 4, no. 4, University of South Florida, Tampa 2012, 7–8.

таније, која дефинише екстремизам као „гласно или активно противљење узајамном поштовању и толеранцији различитих вјероисповијести и вјеровања“.⁴ Неки академици и научници дефинишу радикализацију као један „цикличан“ процес кроз „усвајање екстремних идеја“ или дефинисање екстремиста као људи који имају „радикалне или екстремне идеје и ставове“.⁵ Поједини аутори сматрају да она представља процес у којем појединци имају радикалне погледе у односу на постојеће стање.⁶ Дакле, терористичка радикализација је процес у ком појединац постепено прихвата терористичко насиље као могућ, можда чак и легитиман начин дјеловања.⁷

Процес радикализације није заобишао ни Босну и Херцеговину. Оно што је општепознато огледа се у чињеници да су од 1992. године у Босну и Херцеговину долазили муцахедини, који су вођени управо овом идеологијом, учествовали у ратним сукобима, у којима су починили најтежа кривична дјела. Након тога, одређен број муцахедина је остао у Босни и Херцеговини, добио њено држављанство, те су засновали прве вехабијске/селафијске заједнице са циљем ширења радикалне идеологије и регрутације нових чланова. Потом су се њима придруживали домаћи становници, заснивајући живот на строгим вјерским правилима у складу са њиховим тумачењима, због чега су означене као жаришта радикализма и екстремизма. Касније су се сви догађаји који се могу довести у везу са тероризмом и конкретни терористички акти повезивали са дјеловањем тих заједница.⁸ Најбољи примјер за то јесте рат у Сирији, гдје је број страних терористичких бораца из више од 100 земаља чланица Уједињених нација који спроводе милитантне активности на страни Исламске државе веома вели-

⁴ M. Sedgwick, „Radicalism isn’t the problem: it’s the move to violence we need to counter“, *Westminster Faith Debates*, Lancaster/London 2012, 2.

⁵ J. M. Berger, *Extremist Construction of Identity: How Escalating Demands for Legitimacy Shape and Define In-Group and Out-Group Dynamics*, The International Centre for Counter-Terrorism-The Hague, 2017, 6.

⁶ Вид. П. Поповић, *Стратегија у контроли тероризма са освртом на Босну и Херцеговину*, Факултет безбједносних наука, Бања Лука 2023, 61–62; R. Dzheko, M. Mancheva, N. Stoynova, D. Anagnostou, *Monitoring Radicalisation: A Framework for Risk Indicators*, Center for the Study of Democracy, Sofia 2017, 23.

⁷ OSCE, *Спречавање тероризма и сузбијање насилног екстремизма и радикализације која води ка тероризму: Приступ кроз рад полиције у заједници*, Беч 2014, 40.

⁸ Вид. М. Шикман, „Страни терористички борци и кривични поступци у Босни и Херцеговини“, *Кривично законодавство и функционисање правне државе*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Министарств правде Републике Српске, Требиње 2018, 209; K. Erjavec, „The “Bosnian war on Terrorism“ *Journal of Language and Politics*, Vol. 8, Issue 1, 2009, 7.

ки и износи преко 30.000.⁹ Такође, према подацима ЦИА-е (*Central Intelligence Agency*), тај број је приближан и обухвата бројку између 20.000 и 31.500.¹⁰ Мотиви за придруживање терористичким организацијама значајно варирају. Такође, не постоји јединствени психолошки профил, а мотиви њиховог одласка су вјерске, политичке и личне природе.¹¹ Они који су путовали да се придруже Исламској држави имали су различите улоге, од потенцијалних бомбаша самоубица до бораца и других помоћних улога.¹²

Због тога, повратак страних терористичких бораца у земље њиховог поријекла представља озбиљан проблем. Њихов повратак се одвија у таласима, а статистика о томе је веома непоуздана. Један извјештај указује да се до 2015. године 5.600 бораца у свијету вратило у своје домовине. Други извјештај, који је усмјерен на стране терористичке борце у Европској унији, сугерише да се до 2016. године око 30% њих вратио у своје земље или преселио у друге државе. Умањена територија у Сирији, као и распад Исламске државе у Ираку, у октобру 2017. године, допринио је посљедњем таласу њиховог повратка. Почетком 2018. године одређени подаци указују и на то да је у том периоду дошло до значајног пада броја оних који одлазе у Ирак и Сирију. Такође, присутна је све већа забринутост због утицаја повратка страних терористичких бораца у њихове земље или њиховог преласка на друге, понекад непознате локације. У вези с тим, постоји и бојазан да је Исламска држава своје активности усмјерила на друга мјеста, потенцијално користећи стране терористичке борце – повратнике.¹³ Због свега наведеног, процес дерадикализације кроз успостављање и примјену излазних стратегија за помоћ појединцима приликом напуштања радикализације и насилног екстремизма је од посебног значаја, јер се лице једино на такав начин може реинтегрисати у друштвену заједницу.

⁹ Вид. П. Поповић, *Стратешки и правни аспекти контроле тероризма са посебним освртом на Босну и Херцеговину*, (докторска дисертација), Правни факултет Крагујевац 2020, 56; М. Шикман, 210.

¹⁰ С. Марковић, *Илегалне миграције као фактор међународног тероризма*, (докторска дисертација), Факултет безбедности, Београд 2018, 210.

¹¹ UNODC, *Strani teroristički borci, priručnik za institucije za edukaciju sudija i tužilaca u jugoistočnoj Evropi*, Ured ujedinjenih naroda za droge i kriminal, Beč 2019, 11.

¹² Вид. Z. Đurđević, P. Popović, G. Šetka, „The Necessity of Criminal Control of Foreign Fighters“, *XII International Scientific Conference "Archibald Reiss Days"*, Vol. 12, Belgrade 2022, 107; RAN Centre of Excellence, *Responses to returnees: Foreign terrorist fighters and their families*, RAN Manual, 2017, 20.

¹³ OSCE/ODIHR, *Smjernice za rješavanje prijetnji i izazova koje predstavljaju strani teroristički borci u okviru ljudskih prava*, Varšava 2020, 12.

2. УЛОГА ДЕРАДИКАЛИЗАЦИЈЕ У ПРЕВЕНЦИЈИ ТЕРОРИЗМА

Радикализација не представља пријетњу по друштво ако није повезана са насилљем или другим незаконитим актима, као што је подстицање на мржњу, како су законски дефинисани у складу са међународним правом које се односи на људска права. Радикализација, као што смо видјели кроз историју, може да буде покретач и корисних промјена. На примјер, заговорници политичких и људских права који су имали значајну улогу у укидању ропства и поборници општег права гласа су једно вријеме сматрани радикалним јер су се супротстављали преовлађујућим ставовима у својим друштвима.¹⁴ Међутим, ова врста насилне радикализације је дефинисана у смислу „појединца или групе” која усваја насилан облик дјеловања, директно везан за екстремистичку идеологију с политичким, друштвеним или религијским аспектом и која оспорава успостављени поредак на политичком, друштвеном и културном нивоу.¹⁵ Већина терориста не представља психичке болеснике. Тачније, тероризам је резултат процеса радикализације који се може десити нормалним људима.¹⁶ У вези с тим, јавља се потреба предузимања различитих мјера како би се појединац који је индоктриниран радикалистичким идејама које пропагирају насилје и тероризам, дерадикализовао (усвајање нормалног система вриједности и напуштање радикалистичких идеја) и успјешно интегрисао у друштвену заједницу.

Дерадикализација представља „пакет политика и мјера дизајнираних и имплементираних од стране власти да би нормализовали и увјерили групе и појединце који су већ постали радикализовани или насилни екстремисти да се покају и напусте коришћење насиља”.¹⁷ Она се обухвата одвраћање од насиља и друштвену реинтеграцију радикализованих појединаца.¹⁸ У извјештају Уједињених нација, користи се термин контрарадикализација усвојен од Радне групе Уједи-

¹⁴ OSCE, *Спречавање тероризма и сузбијање насилног екстремизма и радикализације која води ка тероризму: Приступ кроз рад полиције у заједници*, Беч 2014, 40.

¹⁵ International Centre for the Prevention of Crime (ICPC), *Crime Prevention and Community Safety: Cities and the New Urban Agenda*, 5th International Report, Montreal 2016, 157.

¹⁶ B. Doosje, F. M. Moghaddam, A. W. Kruglanski, A. D. Wolf, L. Mann, A. R. Feddes, „Terorism, radikaliyation and de-radikalization, Elsevier“, *Current Opinion in Psychology*, Vol. 11, 2016, 82.

¹⁷ H. El-Said, *New Approaches to Countering Terrorism*, Palgrave Macmillan, London 2015, 10.

¹⁸ M. Bilandžić, *Nacionalna sigurnost-prognoziranje ugroza*, Despot Infinitus d.o.o., Zagreb 2019, 222.

њених нација за спречавање радикализације и екстремизма који доводе до тероризма, а која контрарадикализацију разликује од дерадикализације. Наиме, она је дефинише као пакет социјалних, друштвених, политичких, правних, образовних и економских програма посебно дизајнираних за одвраћање незадовољних (и могуће већ радикалованих) појединаца да већ прелазе границе и постају терористи, а дерадикализацију објашњава као програме који су углавном усмјерени према појединцима који су постали радикални с циљем интеграције у друштво или одвраћање од насиља.¹⁹ Сама реализација процеса дерадикализације се остварује кроз систем програма и мјера у циљу смањења екстремног у ставовима уз реинтеграцију у друштво оних који су већ радикаловани (стручно оспособљавање, религијска рехабилитација, образовање, друштвени тренинг, физички програми, *post-care* програме како би се одржала реинтеграција пуштених затвореника и сл.).²⁰ Успјешном примјеном наведених програма и мјера дерадикализације, у великој мјери се остварује превенција тероризма.

У Босни и Херцеговини је донесен одређен број програма, чија примјена није на задовољавајућем нивоу. Под утицајем међународне заједнице примјењују се програми едукације дјеце, адолесцената и њихових родитеља: Мрежа за подизање свијести о радикализацији (*The Radicalisation Awareness Network – RAN*); Иницијатива за борбу против тероризма западног Балкана (*The Western Balkan Counter-Terrorism initiative – WBCTI*); и Укључивање младих у глуму, односно драмске секције. Такође, под утицајем међународне заједнице у сарадњи са Исламском вјерском заједницом примјењују се програм који се односе на спречавање радикализације путем интернета и у вјерским објектима под називом „Млади, радикализација и интернет“. Поред наведених програма, Министарство унутрашњих послова Републике Српске има три пилот-пројекта за спровођење инструмената дерадикализације у складу са европским принципима који се примјењују у Зворнику, Добоју и Требињу, гдје се примјењују програми едукације људи из локалних средина (дјеца, одрасли, људи из локалне самоуправе) који се односе на иницирање препознавања радикализације.²¹

¹⁹ Ј. Бркић-Шмигоц, М. Мујагић, С. Шушница, И. Харачић-Новић, А. Зуковић, *Рад с појединцима и породицама које су у ризику од радикализације или су радикализиране*, Приручник за стручњаке, Атлантска иницијатива, Сарајево 2019, 22.

²⁰ Н. El-Said, 10.

²¹ П. Поповић, *Стратегија у контроли тероризма са освртом на Босну и Херцеговину*, Факултет безбједносних наука, Бања Лука 2023, 190–191.

За разлику од Босне и Херцеговине поједине европске земље располажу великим бројем програма које су донијеле и које примјењују без утицаја међународне заједнице.

Табела 1. *Програми дерадикализације који се примјењују у Француској, Њемачкој и Великој Британији*²²

Програми дерадикализације који се примјењују у Француској	<i>Програм образовног успјеха</i> (превазилажење социјалних, породичних, психолошких или академских препрека у образовном успјеху младих особа и спречавање процеса радикализације); <i>Политика превенције радикализације</i> (спречавање процеса радикализације у школама; обука и формирање тимова у циљу спровођења процеса дерадикализације; унапређење сарадње свих субјеката друштва); <i>Програм откривања радикализације</i> (постојање телефонске линије гдје се лицима могу давати савјети у погледу дерадикализације); <i>Припрема, предлагање и пружање понуде и наставног програма који се користи за реинтеграцију радикализоване омладине у процесу маргинализације</i> (Центар Понтоурни); <i>Програм Рива – истраживање и интервенција код екстремистичког насиља</i> (примјењује се према лицима која су осуђена или чекају на суђење за кривична дјела у вези са терористичким организовањем и радикализацијом).
Програми дерадикализације који се примјењују у Њемачкој	<i>Програм „Кохезија кроз учешће“</i> (Федерално министарство унутрашњих послова, у договору са комесаром савезне владе, подржава пројекте демократског учешћа у савезним државама против екстремизма, посебно у руралним или неразвијеним подручјима, гдје екстремистичке тенденције највише долазе до изражаја и постају прихватљиве); <i>Програм „Natif“</i> (на арапском значи телефон) – <i>Издак из тероризма и исламског фанатизма</i> (постојање телефонске линије гдје се лицима могу давати савјети у погледу дерадикализације); <i>Програм Naui</i> је један од првих програма (на арапском и турском језику значи живот – укључује бивше полицајце и специјалисте из области борбе против радикалног исламизма, којим се врши савјетовање и праћење радикализоване омладине и њихове породице); <i>Активности Њемачке мреже за превенцију насиља (VPN)</i> у оквиру које се проводе програми дерадикализације.
Програми дерадикализације који се примјењују у Великој Британији	<i>Програми који су сажети у систем 4 „П“: спријечити (prevent)</i> – спријечити људе да постану терористи или

²² *Ibid.*, 191–193.

њују у Великој Британији

подржавају тероризам, *прогонити* (*pursue*) – зауставити терористичке нападе, *заштитити* (*protect*) – ојачати домаће ресурсе од терористичког напада и *припремити* (*prepare*) – ублажити утицај терористичког напада;

Програми Фондације Quilliam (најпознатија организација на пољу спречавања радикализације, која врши обуку појединих субјеката у погледу спречавања радикализације;

Програми Фондације активних промјена (ACF – Active Change Foundation) чији је циљ делегитимизација екстремистичких дискурса и рад са младима;

Програми Иницијативе јединства (TUI – The Unity Initiative), која пружа емоционалну, породичну и практичну подршку у затвору и заједници радикализованим младим људима и бившим преступницима, с циљем да их позитивно оснажи за интеграцију у друштво.

На основу наведеног (табела 1), јасно се види да се овим програмима остварује борба против свих облика радикализације.

3. УСПОСТАВЉАЊЕ ИЗЛАЗНИХ СТРАТЕГИЈА ЗА ПОМОЋ ПОЈЕДИНЦИМА ПРИЛИКОМ НАПУШТАЊА НАСИЛНОГ ЕКСТРЕМИЗМА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Успостављање излазних стратегија за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма је веома битна активност приликом реинтегрисања лица у друштвену заједницу. Чак и особа која је радикализована може се одрећи насиља и његове темељне идеологије. Излазне стратегије могу помоћи да се такве особе потпуно одрекну радикализације која води ка насилном екстремизму и тероризму. Поменуте стратегије се разликују у циљевима, тачније, од одговарања екстремиста од насиља до реинтеграције бивших радикалиста у друштво. Пошто сваки радикализовани појединац располаже својом властитом мотивацијом и објашњењем, стога излазни програми морају да се обликују према потребама појединца. Излазне стратегије у правилу се ослањају на индивидуално менторство које се састоји од психолошке помоћи и савјетовања. Наведене стратегије се комбинују са социјалном и економском помоћи како би се олакшала реинтеграција сваког радикализованог појединца. Ментори морају посједовати посебне професионалне вјештине, бити адекватно оспособљени, те их морају подржавати други стручњаци. Стратегије овог типа морају бити усађене у шири друштвени контекст, те би у њих требало укључити породице и заједнице, које су често у најбољој позицији да придонесу потпуном одрицању од радикализма, подупирањем разговора о тешким проблемима, укључивањем помоћи шире заједнице и стањем опреза на забрињавајуће промјене у понашању. Овдје је неопходан један мултидисциплинарни и мултиагенцијски приступ гдје би се

промоција поменутих стратегија могла ослањати на међусекторску сарадњу међу надлежним тијелима као што су полиција, затвор, социјалне службе, школе и сл. У вези с тим, треба узети у обзир дугорочну перспективу, основне социјално-економске факторе, те имати на располагању намјенска средства.²³ Шта се у Босни и Херцеговини ради по том питању, видјећемо на основу резултата спроведеног истраживања.

4. ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ

За доказивање наших тврдњи у овом раду, а поготово за доказивање постављене хипотезе, користимо дио спроведеног истраживања која је реализовану за потребе израде докторске дисертације под називом: „Стратешки и правни аспекти контроле тероризма са посебним освртом на Босну и Херцеговину” и поновљено идентично истраживање које је спроведено након пет година за потребе овог рада. Прво истраживање је спроведено на територији Босне и Херцеговине, у 2019. години, док је поновљено истраживање извршено 2024. године, а као инструмент за прикупљање података у оба случаја коришћен је структурирани интервју. Прво истраживање спроведено је на узорку од 25 испитаника, а ријеч је о политичким представницима, тужиоцима, руководиоцима полицијских и безбједносних агенција, научним и образовним радницима, експертима из области борбе против тероризма који се баве институционалном сарадњом, стратешким питањима и стратешким планирањем везаним за тероризам и полицијским службеницима који се баве контролом тероризма (криминалистичком контролом), док је поновљено идентично истраживање спроведено на узорку од 15 испитаника који су запослени у Управи за борбу против тероризма и екстремизма Министарства унутрашњих послова Републике Српске. У оба случаја, за „обраду” података коришћен је софтверски пакет SPSS (*Statistical Package for of Social Sciences*), у који су имплементиране готово све статистичке методе, а који је омогућио да се од „сирових” улазних података добију резултати у виду графикана и табела. Прикупљени подаци, обрађени су уз помоћ софтверског програма.

²³ European Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*, Preventing Radicalisation to Terrorism and Violent Extremism: Strengthening the EU's Response, Brussels, 15. 01. 2014. COM(2013)941 FINAL, 7.

Табела 2. *Процијените у којој мјери Ваша институција у којој сте запослени или нека друга институција за коју Ви знате успоставља „излазне стратегије” за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма, користећи скалу од 1 до 6 (1 - не успоставља; 2 - мало успоставља; 3 - нити мало, нити много успоставља; 4 - много успоставља; 5 - успоставља у највећој мјери; 6 - није ми познато)?*

	Фреквенција	Проценат (%)	Кумулативни проценат (%)
не успоставља	19	76,0	76,0
нити мало, нити много успоставља	1	4,0	80,0
много успоставља	2	8,0	88,0
није ми познато	3	12,0	100,0
Укупно	25	100,0	

Када је ријеч о питању „Процијените у којој мјери Ваша институција у којој сте запослени или нека друга институција за коју Ви знате успоставља „излазне стратегије” за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма користећи скалу од 1 до 6 (1 - не успоставља; 2 - мало успоставља; 3 - нити мало, нити много успоставља; 4 - много успоставља; 5 - успоставља у највећој мјери; 6 - није ми познато)” (табела 2), 19 испитаника или њих 76% сматра да се „не успоставља”, један испитаник (4%) сматра да се „нити мало, нити много успоставља”, затим, два испитаника (8%) сматрају да се „много успоставља”, док три испитаника (12%) сматрају да им „није познато”. Добијени резултети на наведено питање у погледу ове области показују реалну слику стања у Босни и Херцеговини. Не можемо се сложити са мишљењем два испитаника који сматрају да се поменуте стратегије „много успостављају у Босни и Херцеговини”. Можда се у неким случајевима пружи одређена добровољна помоћ таквим лицима од стране појединаца који раде у неким институцијама и можда чак и од саме институције, али сигурно не постоје такве стратегије које се обавезно, организовано и перманентно примјењују према таквим лицима. На исто питање у поновљеном истраживању сви испитаници су се изјаснили за опцију „не успоставља”. Они сматрају да се у овој области нешто минимално ради од стране невладиног сектора (постоји минимална иницијатива), а да државни органи ништа не раде.

Табела 3. *Наведите институције у Босни и Херцеговини које успостављају „излазне стратегије” за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма?*

	Фреквенција	Проценат (%)	Кумулативни проценат (%)
све институције Исламске вјерске заједнице	1	4,0	4,0
СИПА	1	4,0	8,0
нема ниједна институција	19	76,0	84,0
није ми познато	4	16,0	100,0
Укупно	25	100,0	

На питање „Наведите институције у Босни и Херцеговини које успостављају „излазне стратегије” за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма” (табела 3), од укупног броја испитаника (25 испитаника), један испитаник (4%) сматра да су то „све институције Исламске вјерске заједнице“, такође, један испитаник (4%) сматра да је то „СИПА”, затим 19 испитаника или њих 76% сматра да „нема ниједна институција” и четири испитаника (16%) сматрају да „им није познато”. Такође, резултати добијених одговора на горе наведено питање представљају реалност у Босни и Херцеговини. Све институције у Босни и Херцеговини које раде са овом категоријом лица, укључујући и Исламску вјерску заједницу, труде се да таквим лицима пруже помоћ у границама својих могућности. Међутим, такве активности нису довољне и оне се не могу назвати квалитетном „излазном стратегијом”. Поменуите активности захтијевају мултидисциплинарни приступ и сарадњу више институција, што у овом случају није тако. Због тога, а и због одговора других испитаника се не можемо сложити са ставовима два испитаника, гдје један сматра да „СИПА”, а други да „Исламска вјерска заједница” успоставља „излазне стратегије” за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма. У поновљеном истраживању, у погледу овог питања сви испитаници сматрају да „нема ниједна институција”.

Табела 4. *Шта институције Босне и Херцеговине конкретно раде по питању успостављања “излазних стратегија” за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма?*

	Фреквенција	Проценат (%)	Кумулативни проценат (%)
региструју таква лица, разговара се с њима и таква лица се одвраћају од радикализма и дају им се одређена занимања у Исламској вјерској заједници гдје се они могу надгледати	1	4,0	4,0
обављају се разговори с таквим лицима и обављају се разговори са надлежним тијелима да се таквим лицима пружи адекватна помоћ	1	4,0	8,0
не раде ништа	19	76,0	84,0
није ми познато	4	16,0	100,0
Укупно	25	100,0	

Анализом одговора на питање „Шта институције Босне и Херцеговине конкретно раде по питању успостављања „излазних стратегија” за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма” (табела 4), од укупног броја испитаника (25 испитаника), један испитаник (4%) сматра да се „региструју таква лица, разговара се с њима и таква лица се одвраћају од радикализма и дају им се одређена занимања у Исламској вјерској заједници гдје се они могу надгледати”, такође, један испитаник (4%) сматра да се „обављају разговори с таквим лицима и обављају се разговори са надлежним тијелима да се таквим лицима пружи адекватна помоћ”, затим, највећи број испитаника или њих 19, што износи 76% сматра да „не раде ништа”, док четири испитаника (16%) сматра да „им није познато”. И у погледу одговора на ово питање, резултати су очекивани. Мишљења смо, као и у претходном питању, да су активности свих институција које раде са наведеним лицима, укључујући и Исламску вјерску заједницу, површна, јер нема формализације таквих активности, нема мултидисциплинарног приступа, организованости и сл. Њихове активности су похвалне јер се њима помаже појединцима приликом напуштања насилног екстремизма, али то није довољно и не може се назвати

„излазном стратегијом”. У вези с тим, важно је напоменути да неки од испитаника истичу да се у Надзорном тијелу за контролу спровођења Стратегије Босне и Херцеговине за борбу против тероризма (2015–2020) много расправља о „излазним стратегијама”. Тако, они истичу важност и потребу да се човјеку који је дубоко ушао у радикализацију понуди алтернатива. Дакле, њему се мора понудити преквалификација, посао, чак и пребивалиште, психолошка помоћ, што изискује и велика средства која Босна и Херцеговина тренутно не може да обезбиједи, а евидентно је да за то чак нема ни воље. На наведено питање у поновљеном истраживању сви испитаници сматрају да „не раде ништа”.

Табела 5. *Шта је, по Вашем мишљењу, добро у погледу успостављања „излазних стратегија” за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма?*

	Фреквенција	Проценат (%)	Кумулативни проценат (%)
такав приступ квалитетно функционише ¹		4,0	4,0
по овом питању се ¹ нешто ради		4,0	8,0
није ништа добро	19	76,0	84,0
није ми познато	4	16,0	100,0
Укупно	25	100,0	

Даље, на питање „Шта је, по Вашем мишљењу, добро у погледу успостављања „излазних стратегија” за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма” (табела 5), од укупног броја испитаника (25 испитаника), један испитаник (4%) сматра да је добро што „такав приступ квалитетно функционише“, такође, један испитаник (4%) сматра да је добро то што се „по том питању нешто ради”, затим, највећи број испитаника, њих 19 или 76% сматра да по том питању „није ништа добро”, док четири испитаника (16%) сматрају да „им није познато”. И на ово питање добили смо очекиване резултате. Можемо рећи да је по овом питању добро што се нешто ради и што се наведеној полулацији пружа одређена помоћ. Не можемо се сложити са констатацијом једног испитаника који сматра „да такав приступ квалитетно функционише”, јер формално, а и суштински држава Босна и Херцеговина не посједује овај тип „излазних стратегија”. Овакав став потврђују одговори већине испитаника на ово питање. На

исто питање у поновљеном истраживању сви испитаници су се изјаснили да по том питању “није ништа добро”.

Табела 6. *Шта је, по Вашем мишљењу, лоше у погледу успостављања „излазних стратегије” за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма?*

	Фреквенција	Проценат (%)	Кумулативни проценат (%)
по овом питању се ништа не ради	18	72,0	72,0
држава нема системски одговор на такав проблем	1	4,0	76,0
нема ништа лоше	2	8,0	84,0
није ми познато	4	16,0	100,0
Укупно	25	100,0	

Приликом одговора на питање „Шта је, по Вашем мишљењу, лоше у погледу успостављања „излазних стратегије” за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма” (табела 6), испитаници су указали на неколико ствари које су лоше, гдје од укупног броја испитаника (25 испитаника), највећи број, њих 18 или 72% сматра да је лоше што се „по овом питању ништа не ради”, један испитаник (4%) сматра да је лоше то што „држава нема системски одговор на такав проблем”, затим, два испитаника (8%) сматрају да по овом питању „нема ништа лоше”, док четири испитаника (16%) сматрају да „им није познато”. Анализом резултата у погледу одговора на горе наведено питање, јасно се види шта је по овом питању лоше. Не можемо се сложити са ставовима два испитаника, који сматрају да по овом питању „нема ништа лоше”. Наиме, то потврђују и ставови већине испитаника, који се такође не слажу с њима. У поновљеном истраживању, у погледу овог питања сви испитаници сматрају да је лоше то што се „по овом питању ништа не ради”.

Табела 7. *Шта би, по Вашем мишљењу, требало промијенити у погледу успостављања „излазних стратегија” за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма?*

	Фреквенција	Проценат	Кумулативни проценат (%)
успоставити институционални концепт како направити излазне стратегије и квалитетно их примјењивати у пракси	20	80,0	80,0
не би требало ништа промијенити	1	4,0	84,0
није ми познато	4	16,0	100,0
Укупно	25	100,0	

У погледу одговора на питање „Шта би, по Вашем мишљењу, требало промијенити у погледу успостављања „излазних стратегија” за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма” (табела 7), од укупног броја испитаника (25 испитаника), највећи број испитаника, њих 20 или 80% сматра да би требало „успоставити институционални концепт како направити излазне стратегије и квалитетно их примјењивати у пракси”, затим један испитаник (4%) сматра да „не би требало ништа промијенити”, док четири испитаника (16%) сматрају да „им није познато” шта би требало промијенити. Резултати одговора на поменуто питање су квалитетни и јасно указују на то шта би требало промијенити. Само се не можемо сложити са ставом једног испитаника који сматра да „не би требало ништа мијењати”, што је апсурдно. Што се тиче одговора већине испитаника, њихов став има велику тежину, поготово из разлога што тек сада можемо очекивати враћање великог броја људи са сиријског ратишта у Босну и Херцеговину. Поставља се питање, како дерадикализовати те људе без спремности државе која нема излазних стратегија? Даље, уколико та лица буду ухапшена и процесуирана, како их у казнено-поправним установама дерадикализовати, када су нам те установе, са сигурношћу можемо рећи, извор радикализације, а то потврђује примјер Билала Боснића који је вршио радикализацију у затвору. Даље, већина таквих лица долази са сиријског ратишта са својим породицама, женом и дјецом и уколико поменути брачни пар буде ухапшен, држава нема развијен модел шта да учини са њиховом дјецом која су такође, у великој мјери, радикализована. Дакле, постоје случајеви да су та

дјеца у ратном подручју бораваила шест или више година, гдје су отишла са 10, данас имају 16, а вратиће се као одрасли људи у пуној снази са 17 година, одрасли у једном потпуно екстремном поднебљу, нагледали се свега, вратиће се у Босну и Херцеговину, а очеви им углавном погинули или се налазе у затвору, и то представља огроман проблем за комплетно друштво. У вези с тим, са сигурношћу можемо рећи да држава не располаже адекватним капацитетима, јер се ради о великом броју људи, не зна се ко ће бринути о тој дјечи, ко ће над њима вршити процес дерадикализације и сл. Ово су веома важна питања и она ће ускоро представљати велики проблем, а држава Босна и Херцеговина тренутно није спремна и не располаже адекватним капацитетима да се ухвати у коштац са наведеним проблемом. Нажалост, и након пет година овај проблем није ријешен, што потврђује и одговор свих испитаника на ово питање који сматрају да би требало „успоставити институционални концепт како направити излазне стратегије и квалитетно их примјењивати у пракси”.

5. ЗАКЉУЧАК

Једна од земаља у којој постоји велика опасност од различитих облика терористичког дјеловања јесте и Босна и Херцеговина. Овакав став се темељи на чињеници да су у Босну и Херцеговину долазили и у њој се настанили мухадџини који су вођени радикалистичком идеологијом, гдје су засновали прве вехабијске/селафијске заједнице са циљем ширења радикалне идеологије и регрутације нових чланова. Под њиховим утицајем дошло је до радикализације и дијела домаћег становништва које је прихватило радикалистичке и екстремистичке идеје, што се јасно види на основу њиховог терористичког дјеловања на тлу Босне и Херцеговине и њиховим одласком на сиријско ратиште. У вези с тим, јасно се види да то данас представља велики проблем јер је над тим лицима веома тешко спровести сам процес дерадикализације. Таква лица треба да буду подвргнута сету програма и мјера у циљу смањења екстремног у њиховим ставовима, те их на адекватан начин реинтегрисати у друштво.

У Босни и Херцеговини се примјењује одређен број таквих програма, али њихова примјена није адекватна. Нажалост, већина тих програма се примјењује под утицајем међународне заједнице, осим три пилот-пројекта за спровођење инструмената дерадикализације у складу са европским принципима који се примјењују у Зворнику, Добоју и Требињу, гдје се примјењују програми едукације људи из локалних средина (дјеца, одрасли, људи из локалне самоуправе) који се односе на иницирање препознавања радикализације, које спроводи Министарство унутрашњих послова Републике Српске.

Из тог разлога, процес дерадикализације у Босни и Херцеговини није на задовољавајућем нивоу. Један од значајних сегмената процеса дерадикализације јесте успостављање излазних стратегија за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма. Превенција тероризма кроз примјену излазних стратегија за помоћ појединцима приликом напуштања насилног екстремизма и радикализације у данашње вријеме представља једну од најзначајнијих активности свих држава које имају проблем са овом негативном друштвеном појавом. Њихов допринос се огледа у реинтегрисању лица у друштвену средину. Да би се на том плану постигао резултат, потребно је успоставити један мултидисциплинарни и мултиагенцијски приступ гдје би се промоција поменутих стратегија могла ослањати на међусекторску сарадњу међу надлежним тијелима као што су полиција, затвор, социјалне службе, школе и сл. Нажалост, на основу спроведених истраживања јасно се види да се у Босни и Херцеговини по овом питању ништа не ради и да се овај тип стратегија не успоставља, чиме је потврђена основна хипотеза. Оно што је овдје поражавајуће огледа се у чињеници да државни органи и након пет година откад је спроведено прво истраживање по овом питању ништа не раде, што се види на основу резултата поновљеног истраживања. У овој области се нешто минимално ради, односно постоји минимална иницијатива од стране невладиног сектора. Овдје је неопходно успоставити институционални концепт доношења излазних стратегија и квалитетно их примјенјивати у пракси. Уколико се то не деси, са сигурношћу можемо рећи да ће Босна и Херцеговина у будућности имати велики проблем у погледу спречавања и борбе против различитих облика терористичког дјеловања.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Berger, J. M., *Extremist Construction of Identity: How Escalating Demands for Legitimacy Shape and Define In-Group and Out-Group Dynamics*, The International Centre for Counter-Terrorism-The Hague, 2017;
2. Bilandžić, Mirko, “Nacionalna sigurnost – prognoziranje ugroza”, Despot Infinitus d.o.o., Zagreb 2019;
3. Borum, Randy, “Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories”, *Journal of Strategic Security*, 4(4), University of South Florida Tampa, 2012;
4. Бркић-Шмигоц, Јелена, Мујагић, Мирела, Шушница, Срђан, Хараџић-Новић, Индира, Зуковић, Анер, *Рад с појединцима и породица-*

ма које су у ризику од радикализације или су радикализујине, Приручник за стручњаке, Атлантска иницијатива, Сарајево 2019;

5. Doosje, Bertjan, Moghaddam, Fathali, M., Kruglanski, W., Arie, De Wolf, Arijen, Mann, Liesbeth, Feddes, R., Allard, “Terorism, radikalization and de-radicalization”, *Elsevier, Current Opinion in Psychology*, 11, 2016;
6. Dugas, Michelle, Kruglanski, Arie, “The Quest for Significance Model of Radicalization: Implications for the Management of Terrorist Detainees”, *Behavioral Sciences and the Law*, 34(3), 2014;
7. Dzhekova, Rositsa, Mancheva, Mila, Stoyanova, Nadya, Anagnostou, Dia, *Monitoring Radicalisation: A Framework for Risk Indicators*, Center for the Study of Democracy, Sofia, 2017;
8. Đurđević, Zoran, Popović, Predrag, Šetka, Gojko, „The Necessity of Criminal Control of Foreign Fighters“, *XII International Scientific Conference “Archibald Reiss Days”*, 12, Belgrade 2022;
9. El-Said, Hamed, “New Approaches to Countering Terrorism”, *Palgrave Macmillan*, London, 2015;
10. Erjavec, Кармен, “The Bosnian war on Terrorism”, *Journal of Language and Politics*, 8(1) 2009;
11. European Commission, “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions”, Preventing Radicalisation to Terrorism and Violent Extremism: Strengthening the EU's Response, Brussels, 15. 01. 2014. COM(2013)941 FINAL;
12. International Centre for the Prevention of Crime (ICPC), *Crime Prevention and Community Safety: Cities and the New Urban Agenda*, 5th International Report, Montreal 2016;
13. Марковић, Срђан, *Илегалне миграције као фактор међународног тероризма*, (докторска дисертација), Факултет безбедности, Београд 2018;
14. OSCE, *Спречавање тероризма и сузбијање насилног екстремизма и радикализације која води ка тероризму: Приступ кроз рад полиције у заједници*, Беч 2014;
15. OSCE/ODIHR, *Smjernice za rješavanje prijetnji i izazova koje predstavljaju strani teroristički borci u okviru ljudskih prava*, Varšava 2020;
16. Поповић, Предраг, *Стратешки и правни аспекти контроле тероризма са посебним освртом на Босну и Херцеговину*, (докторска дисертација), Правни факултет, Крагујевац 2020;

17. Поповић, Предраг, *Стратегија у контроли тероризма са освртом на Босну и Херцеговину*, Факултет безбједносних наука, Бања Лука 2023;
18. Поповић, Предраг, Шетка, Гојко, “Превентивна дјелатност криминалистичке полиције у циљу контроле и спречавања тероризма”, *Социолошки дискурс*, 13(25), Бања Лука 2024;
19. RAN Centre of Excellence, “Responses to returnees: Foreign terrorist fighters and their families”, *RAN Manual*, 2017;
20. Sedgwick, Mark, “Radicalism isn’t the problem: it’s the move to violence we need to counter”, *Westminster Faith Debates*, Lancaster/London, 2012;
21. UNODC, *Strani teroristički borci, priručnik za institucije za edukaciju sudija i tužilaca u jugoistočnoj Evropi*, Ured ujedinjenih naroda za droge i kriminal, Beč 2019;
22. Шикман, Миле, „Страни терористички борци и кривични поступци у Босни и Херцеговини“, *Кривично законодавство и функционисање правне државе*, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Министарство правде Републике Српске, Требиње 2018.

Assistant Professor Predrag Popović, LL.D.

Assistant Professor Gojko Šetka, LL.D.

Faculty of Security Science, University of Banja Luka

PREVENTION OF TERRORISM THROUGH APPLICATION OF EX-IT STRATEGIES TO ASSIST INDIVIDUALS WHEN LEAVING VIO-LENT EXTREMISM AND RADICALIZATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

This paper examines the prevention of terrorism through the application of exit strategies to help individuals leave violent extremism and radicalization. The high prevalence of violent extremism and radicalization, which lead to terrorism, has prompted a daily search for the most effective solutions in the de-radicalization process, which enables adequate opposition to various forms of terrorist activity. A significant segment of the de-radicalization and terrorism prevention process is the establishment and implementation of exit strategies to help individuals leave violent extremism and radicalization. The paper will analyze parts of the conducted research that can clearly provide answers to certain questions sought in this

paper. The first survey has a special value because the sample refers to political representatives, prosecutors, heads of police and security bodies, scientific and educational workers, and experts in the field of combating terrorism, while in the second, repeated survey, the sample consists of members of the Directorate for Combating Terrorism and Extremism of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Srpska. The study employed various methods, including content analysis, statistical analysis, inductive-deductive analysis, and a structured interview as the primary instrument. The aim of this paper is to point out the importance of the aforementioned exit strategies and their application in Bosnia and Herzegovina. The basic hypothesis is that if Bosnia and Herzegovina established and adequately applied exit strategies to help individuals leave violent extremism and radicalization, the process of deradicalization and prevention of terrorism would be of higher quality.

Key words: *Prevention; Deradicalization; Exit strategies; Radicalization; Extremism; Terrorism.*

Senior lecturer Dávid Tóth, LL.D.

Dániel Erb, PhD student

Éva Petz, PhD student

Faculty of Law, University of Pécs, Hungary
Criminology and Penal Execution Law Department

THE CHALLENGES OF MEDICAL IDENTITY THEFT

One of the significant challenges of the 21st century is identity theft or, in other words, identity fraud. Medical identity theft, a particularly insidious subtype, involves the unauthorized use of personal health information for fraudulent purposes, threatening victims' health, finances, and trust in healthcare systems. There are many reasons for the prevalence of identity theft, such as people sharing more and more information about themselves on social media interfaces. In addition, large databases have been created in the administrations of many countries, which are regularly under attack by cyber-criminals. Identity theft is a specific crime in which someone impersonates someone with fraudulent intent. There are many subtypes of identity theft. The most common type is financial identity theft, but medical identity theft has surged, with 276 million U.S. health records breached in 2024 alone. The research methods include a detailed analysis of real-world medical identity theft case studies and a comprehensive literature review. This study employs a mixed-methods approach, analyzing 2023–2025 data and cases from the U.S., Hungary, Nigeria, and Australia to propose mitigation strategies. The study aims to explore the challenges of medical identity theft and possible ways to combat this crime.

Key words: Medical Identity Theft; Cybersecurity; Criminal Law; Healthcare Fraud; Data Protection; Electronic Health Records; Victim Impact; Prevention Strategies; Ethics; Policy.

1. INTRODUCTION

One of the major challenges in combating crime in the 21st century is the crime of identity theft. There are many reasons for the spread of misuse of personal identification data in general. For example, people share and more data about themselves on social media platforms. In addition, large databases have been created in the public administrations of many countries, which criminals are trying to hack with attacks orchestrated from the cyberspace. Identity theft is a specific form of crime in which someone impersonates another person with fraudulent intent. The global pandemic caused by Covid-19 has created even newer opportunities for criminals involved in such crimes. In the first part of the study, the conceptual foundations are formulated. After the introductory part, we will explore the potential dangers of healthcare identity theft in general and in connection with the coronavirus pandemic. We will analyze legislation and the governmental efforts against the crime. In the final part of the research, we will formulate prevention proposals.

The storage and management of patients' personal data is essential for the proper and efficient functioning of the healthcare system. In general, this is considered as a fundamental public interest. This was recognized even before the era of digitalization that personal data should be protected and kept confidential. This is especially true for sensitive health data. Data protection concerns have sparked debates about disease surveillance and control systems. In the early 20th century, tuberculosis surveillance became a focus area. Dr. Herman Michael Biggs (1859–1923), an early American physician, emphasized the need for confidentiality of sensitive data to enhance healthcare efficiency. In 1897, regarding tuberculosis reports, he stated: "Reporting to public health authorities does not mean disclosing to the entire community."¹

The storage and management of personal patient data are essential for healthcare's proper and efficient functioning. This is a fundamental public interest. Even before the era of digitalization, it was recognized that personal data should be protected and kept confidential. This is especially true for sensitive health data. Data protection concerns have sparked debates about disease surveillance and control systems. In the early 20th century, tuberculosis surveillance became a focus. In this context, Dr. Herman Michael Biggs (1859–1923) was one of the first American physicians to recognize the importance of keeping sensitive data confidential to make the healthcare system more efficient. Speaking in 1897 about tuberculosis, he

¹ Cybersecurity and Infrastructure Security Agency, Change Healthcare Breach Analysis, <https://www.cisa.gov/changehealthcare>, 29 May 2025.

clarified: „Sharing information with public health authorities does not equate to public disclosure.”²

With the emergence of large health databases (Big Data), there may naturally be concerns that the data is not necessarily secure and that its possible disclosure may result in serious harm to individual interests.³ In the United States, there was an example where the names and addresses of 6,500 people with HIV and AIDS were exposed through a breach of health databases. In Australia, the 2022 Medibank Private breach exposed psychiatric records, leading to extortion attempts and social stigma.⁴ Not only can cyberattacks pose a threat, but also the theft of laptops, computers, and hard drives containing health data.⁵ Summarizing the ethical and legal problems, a balance must be found so that health data is handled appropriately in order to protect the public interest, while on the other hand, the prevention of individual rights violations must also be ensured.⁶

2. THE CONCEPT AND DANGERS OF MEDICAL IDENTITY THEFT

The World Privacy Forum describes medical identity theft as “the information crime that can kill you,”⁷ emphasizing the potentially fatal consequences of falsified medical records, even though the crime itself is non-violent. Similarly, the California Attorney General has referred to it as “the privacy crime that can kill,” underlining the danger of corrupted medical data leading to misdiagnoses or improper treatment.⁸ These characterizations reflect the serious risks posed by this form of information misuse, which remains difficult to prevent entirely due to the increasing digitiza-

² T. M. Mok, F. Cornish, J. Tarr, “Too Much Information: Visual Research Ethics in the Age of Wearable Cameras”, *Integrative Psychological and Behavioral Science* 49/2015, 309–322.

³ H. Mamiya, A. Shaban-Nejad, D. L. Buckeridge, “Online Public Health Intelligence: Ethical Considerations at the Big Data Era”, *Public Health Intelligence and the Internet*, Springer, Cham 2017, 129–148.

⁴ J. C. L. Looi, *et. al.*, “Psychiatric Electronic Health Records in the Era of Data Breaches”, *Australasian Psychiatry* 32/2024, 121–124.

⁵ J. Myers, *et. al.*, “Ethics in Public Health Research: Privacy and Public Health at Risk: Public Health Confidentiality in the Digital Age”, *American Journal of Public Health* 98/2008, 793–801.

⁶ D. Burnes, D. DeLiema, L. Langton, “The Financial and Psychological Impact of Identity Theft Among Older Adults”, *Innovation in Aging* 4/2020, 1–16.

⁷ World Privacy Forum, “Medical Identity Theft: The Information Crime That Can Kill You,” May 2006, <https://www.worldprivacyforum.org/2006/05/report-medical-identity-theft-the-information-crime-that-can-kill-you/>

⁸ California Department of Justice, *Medical identity theft: Recommendations for the age of electronic medical records*, 2013.

tion of healthcare systems. The scale of the problem is significant: in 2014 alone, 2.3 million Americans were affected – a 21.7% increase from the previous year. Compounding the threat, stolen medical data has high value on the dark web, selling for \$150–\$200 per record.

Pam Dixon defines medical identity theft as the unauthorized use of another person’s name or identifying information, such as a Social Security number, to obtain medical services or goods without their knowledge or consent. A common consequence of this crime is the insertion of false or inaccurate data into the victim’s medical records, which can seriously jeopardize patient safety.⁹ Another study similarly highlights that victims are often unaware of the misuse of their medical information, and stresses that the inclusion of incorrect data can result in fatal outcomes.¹⁰ On a global scale, medical identity theft attacks public trust, with 95% of identity theft incidents in the United States involving compromised medical records. In addition, 65% of affected individuals face significant financial burdens, incurring average out-of-pocket costs of \$13,500.¹¹

3. THE CAUSES OF MEDICAL IDENTITY THEFT

In this chapter, we examine the global causes and effects of medical identity theft. We found that one of the main reasons for the crime is the widespread digitalization and, on the other hand, the application of weak cybersecurity practices. We can think of the use of weak passwords and other victim-influenced factors such as clicking on phishing links. Attacks have also become more sophisticated with the development of artificial intelligence, which has exposed victims to the dangers that appear in cyberspace and as a result, they can suffer financial, health and psychological damage. Looking at the statistics, we can see that, for example, in the United States, according to a 2015 survey, approximately 0.93% of the adult population (2.32 million individuals) has been affected by this form of crime (Ponemon Institute, 2015).¹² We see an example of financial

⁹ P. Dixon, R. Gellman, *Medical Identity Theft: The Information Crime that Can Kill You*, World Privacy Forum, <http://www.worldprivacyforum.org/2006/05/report-medical-identity-theft-the-information-crime-that-can-kill-you/>, 29 May 2025.

¹⁰ S. Mancini, “Health care identity theft”, *Journal of Health Law*, 2/2015, 112–135.

¹¹ S. Lindgren, “Identities in critical condition: There is an urgent need to reevaluate the investigation and resolution of claims of medical identity theft”, *Mitchell Hamline Law Review*, 45(1), 2019, 42–78.

¹² Ponemon Institute, *Fifth annual study on medical identity theft*. Medical Identity Fraud Alliance (MIFA), 2015, https://www.medidfraud.org/wp-content/uploads/2015/02/2014-Medical_ID_Theft_Study1.pdf.

damage from a 2013 report by the California Department of Justice, which stated that this form of crime caused \$12.3 billion in direct costs.¹³

Medical identity theft has also appeared in African countries. Among Nigeria's health systems, Ahmadu Bello University Teaching Hospital (ABUTH) was targeted in an attack. According to a survey, the motives of the perpetrators can be multifaceted in practice. Based on the answers, a financial motive consistently underlies each reason. According to more than 70 percent of the respondents, the criminals want to use health services and avoid the associated costs. Nearly 60 percent of those participating in the research indicated the financial gain goal behind committing the crimes. According to the authors, the underfunded health system also contributes to the level of crime. (Ayub, 2024). Another problem is that the health system is also vulnerable from within. Often, the negligence of employees or patients contributes to the occurrence of damage, and in some cases, employees even appear as accomplices. In relation to the latter, hospital staff have also been reported to have participated in external criminals, for example in insurance fraud, for which medical identity theft was the instrumental act. According to the authors, regular internal audits would be necessary to prevent crimes. Based on their research, patients and staff awareness of medical identity theft is low, and IT systems are often outdated. In addition to direct damage, such attacks threaten the integrity of the healthcare system.¹⁴

Other research confirms the above problems, which contribute to the success of criminals in carrying out such attacks. Coventry and Branley highlight that cybercrime in healthcare is a global issue, with organized cybercriminal groups exploiting weak data protection regulations in some regions, such as parts of Asia and Africa. The lack of robust infrastructure and legal frameworks for digital health records in countries like Indonesia, Malaysia, and Nigeria increases vulnerabilities. Cybercriminals often target outdated operating systems, gaining access to unencrypted sensitive data with ease.¹⁵

¹³ California Department of Justice, *Medical identity theft: Recommendations for the age of electronic medical records*, 2013.

¹⁴ A. O. Ayub, "Factors Facilitating the Perpetration of Medical Identity Theft: A Case of Ahmadu Bello University Teaching Hospital (ABUTH), Zaria", *ATRAS Journal* 15/2024, 84–101.

¹⁵ L. Coventry, D. Branley, "Cybersecurity in Healthcare: A Narrative Review of Trends, Threats and Ways Forward", *Maturitas* 113/2018, 48–52.

4. CASE STUDIES

In May, media outlets reported that a sixteen-year-old girl in Hungary was denied vaccination because another person had already taken it using her social security number. Hungary's 16-18-year-old age group could only receive the vaccine in April. Still, on January 11, 2021, the perpetrator received the Pfizer vaccine at the SOTE using her foreign passport and the girl's social security number. In February, the perpetrator also received the second vaccine. The student noticed the problem when she wanted to register for the vaccine properly. Still, the system informed her that she was not eligible to book an appointment because the vaccine had already been taken. From a criminological perspective, this phenomenon can be considered both medical identity theft and synthetic identity theft. The former is because healthcare entitlement was used with another person's identification data, and the latter is because several different personal identification data were used. The case highlights that identity theft is a phenomenon that exists in Hungary, and the gravity of the case is increased by the fact that the system made more than one mistake, and even if the student had not wanted to use her vaccination, she would probably have remained part of the latent crime. It can be assumed that several similar cases have not received as much attention as the above case. While all members of society must have access to the vaccination as quickly as possible, we should not ignore possible security gaps in the system that can be exploited to commit abuses.

In a Nigerian case, a 52-year-old insured man was admitted to the hospital accompanied by a younger family member. The man complained primarily of fever, headache, and other body aches. There was no history of illnesses that could have contributed to his symptoms. On examination, only his blood pressure was high. The patient denied having chronic hypertension. The family doctor then carefully examined his medical records and noted that the patient's last weight measurement, which had been taken three months earlier, was 71 kg. In contrast, his current weight was 96 kg. After careful examination, it was discovered that the patient was using someone else's health insurance card.¹⁶

In another case, also in Nigeria, a man arrived at a hospital emergency department with his alleged wife, who was experiencing severe abdominal pain. He was diagnosed with acute appendicitis, which was treated with an emergency appendectomy. The immediate post-operative period was uneventful. However, a hospital worker later noticed irregularities in the pa-

¹⁶ O. E. Daramola, *et. al.*, "Medical Identity Fraud in Health Insurance Schemes: Creating Awareness in Nigeria", *Asian Journal of Case Reports in Medicine and Health* 2/2019, 1–6.

tient's records. Both the patient and the man were subsequently questioned, and the man admitted that he had brought his mother for treatment using his wife's health insurance card.¹⁷

Finally, we would like to present the legal cases processed by Mancini. An 18-year-old man presented to the emergency department with a headache, 12 hours after falling down the stairs. He claimed that he slipped and hit his head. Since the accident, he had suffered a severe headache, but no other symptoms (e.g., blurred vision, loss of consciousness, neck pain) were associated with it. The patient had no medical history and was not taking any regular medications. The doctor gave the patient painkillers. The doctor then asked the patient to identify himself, but he could not comply with the request, and did not have any identification documents, only identifying himself verbally. It was later revealed that he had impersonated someone else, as his signature differed from the real patient's. The perpetrator was charged 30 days later with medical identity theft and insurance fraud.

In another case, a patient presented to the emergency department with a chief complaint of lip swelling. The patient had no medical history. The patient was placed on a cardiac monitor and received intravenous diphenhydramine and methylprednisolone.

During the observation period, the registration clerk noted that the patient had not provided him with an insurance card or identification card. After further investigation, the clerk notified the security manager and contacted the person on the insurance card. The cardholder informed the security manager that he had no contact with the patient and was concerned that his insurance card had been stolen. After the lip swelling had completely resolved, the patient was discharged and escorted to the local police station for further questioning. As a result of the information obtained by the registration clerk, security manager, and local police, and with the victim's assistance, 60 days later, the fraudulent patient was convicted of medical identity theft and insurance fraud.¹⁸

Case studies show that this phenomenon occurs in many forms around the world. More sophisticated criminals use stolen or forged documents to access healthcare services, while simple criminals provide different information. The latter are easier to detect, but in the former cases, it can take years for cases to be fully resolved and genuine patients to come clean. A

¹⁷ K. Golladay, K. Holtfreter, "The Consequences of Identity Theft Victimization: An Examination of Emotional and Physical Health Outcomes", *Victims & Offenders* 12/2017, 741–760.

¹⁸ M. Mancini, "Medical Identity Theft in the Emergency Department: Awareness is Crucial", *Western Journal of Emergency Medicine* 15/2014, 899–901.

thorough review of identity is critical to prevent crimes. According to a US survey, medical identity theft most often occurs in emergency departments. One problem in this case is that emergency departments cannot adequately verify patient information due to mandatory treatment.¹⁹ Mancini notes that a problem in the United States is that medical identity theft is not taken as seriously as identity theft against property. He sees it as a shortcoming that federal health insurance laws, including the Health Insurance Portability and Accountability Act (HIPAA), do not address health identity theft. There is less effort to compensate victims or investigate and resolve problems resulting from incorrect data recording.

Healthcare providers are only secondary victims of this crime, devoting less energy to correction, preferring to bear the costs or pass them on to the actual patient. we agree with Mancini's opinion that the legal liability of healthcare providers should be formulated in the future so that such negligence and abuses occur less frequently.²⁰

5. MEASURES OF THE HUNGARIAN GOVERNMENT

The Hungarian government amended the Criminal Code by decree during the state of emergency caused by the pandemic. Government Decree 220/2021. (V.1.) Supplemented the criminal offense of forgery of public documents to prevent abuses related to protection certificates.

According to the legal facts, anyone who meets the criteria specified in the government decree on the certification of immunity against the SARS-CoV-2 coronavirus

- creates a false public or private document,
- falsifies the content of a public or private document,
- uses a false, forged, or genuine public or private document in the name of another,
- enters, changes, deletes, or makes data inaccessible to an information system without authorization or in violation of the scope of their authorization,

is punishable by up to five years in prison for a felony.

The same penalty applies to anyone who distributes or trades in public or private documents. The government has also created a *delicta sui generis* crime in this regard, if someone makes, distributes, or trades in any

¹⁹ D. Mancilla, J. Moczygamba, "Exploring Medical Identity Theft", *Perspectives in Health Information Management* 6/2009, 1–11.

²⁰ M. Mancini, 899.

password or computer program necessary for or facilitating the commission of a crime.

With the legislation, the legislator wanted to prevent the forgery of immunity certificates relatively quickly and proactively. The increase in the penalty compared to the basic case of forgery of public documents (which is punishable by imprisonment for up to three years) also serves as a message. The "additional rights" that appear with immunity certificates made creating the government decree even more justified. The broader rights such a certificate provides, the greater the interest and motivation criminals will have to abuse it. The inherent nature of the freedom to vaccinate means that a part of society does not wish to or cannot participate in the vaccination program for other reasons. Thus, this may create a demand for the forgery of immunity certificates that provide "additional rights".

In our opinion, the creation of the law was justified when it was introduced. The aftermath of Hungarian Decree No. 220/2021. (V.1.) has revealed its role as a temporary but effective measure against the counterfeiting of immunity documents during the COVID-19 pandemic. By March 2023, the immunity card was abolished and the specific legislation lapsed with the end of the state of emergency in May 2022. The general counterfeiting laws of the Criminal Code now cover such crimes, ensuring continued legal protection. No serious counterfeiting cases were reported, suggesting that the severe penalties of the Decree were effective in deterring violations. The transition to the EU digital COVID certificate, which included enhanced security features, further reduced the risk of counterfeiting. Public criticism, notably from the Commissioner for Fundamental Rights, highlighted access problems for foreign citizens, which prompted reflection on equitable policy design. The proactive approach of the legislation reinforced confidence in health measures during the crisis. Its obsolescence highlights the need for adaptable legal frameworks in dynamic emergencies. The lessons learned from this period continue to shape Hungary's approach to balancing security and rights. The legacy of the regulation lies in its demonstration of rapid legal action tailored to a unique public health challenge.

6. SUMMARY

Medical identity theft is a complex crime that carries many dangers. This form of crime can cause financial, legal, psychological, and health damage through the behaviors outlined above. It challenges victims, healthcare providers, organizations that process personal data, and law enforcement agencies. The pandemic situation has created new opportunities for criminals, such as unauthorized access to vaccines or falsification

of protection certificates. We believe the legislator responded to the latter phenomenon appropriately and promptly.

We consider education and communication to be of utmost importance regarding healthcare identity theft. Raising awareness of the dangers and taking such cases seriously can help prevent such abuse. Newer identification methods, such as fingerprint scanning, may also help ensure future security, as many smartphones now have this technical parameter.

LIST OF REFERENCES

Scientific works

1. Ayub, Akeem Olalekan, "Factors Facilitating the Perpetration of Medical Identity Theft: A Case of Ahmadu Bello University Teaching Hospital (ABUTH), Zaria", *ATRAS Journal* 15/2024;
2. Burnes, David, DeLiema, Marguerite, Langton, Lynn, "The Financial and Psychological Impact of Identity Theft Among Older Adults", *Innovation in Aging* 4/2020;
3. Coventry, Lynne, Branley, Dawn, "Cybersecurity in Healthcare: A Narrative Review of Trends, Threats and Ways Forward", *Maturitas* 113/2018;
4. Daramola, Oluwaseun Ebenezer, *et al.*, "Medical Identity Fraud in Health Insurance Schemes: Creating Awareness in Nigeria", *Asian Journal of Case Reports in Medicine and Health* 2/2019;
5. Golladay, Katelyn, Holtfreter, Kristy, "The Consequences of Identity Theft Victimization: An Examination of Emotional and Physical Health Outcomes", *Victims & Offenders* 12/2017;
6. Lindgren, Stephanie, "Identities in Critical Condition: There is an Urgent Need to Reevaluate the Investigation and Resolution of Claims of Medical Identity Theft", *Mitchell Hamline Law Review* 45/2019;
7. Looi, C. L. Jeffrey, *et. al.*, "Psychiatric Electronic Health Records in the Era of Data Breaches", *Australasian Psychiatry* 32/2024;
8. Mamiya, Hiroshi, Shaban-Nejad, Arash, Buckeridge, L. David, "Online Public Health Intelligence: Ethical Considerations at the Big Data Era", *Public Health Intelligence and the Internet*, Springer, Cham 2017;
9. Mancilla, Desla, Moczygemba, Jackie, "Exploring Medical Identity Theft", *Perspectives in Health Information Management* 6/2009;
10. Mancini, S., "Health Care Identity Theft", *Journal of Health Law* 2/2015;
11. Mancini, S., "Medical Identity Theft in the Emergency Department: Awareness is Crucial", *Western Journal of Emergency Medicine* 15/2014;
12. Mok, Tze Ming, Cornish, Flora, Tarr, Jen, "Too Much Information: Visual Research Ethics in the Age of Wearable Cameras", *Integrative Psychological and Behavioral Science* 49/2015;

13. Myers, Julie, *et. al.*, “Ethics in Public Health Research: Privacy and Public Health at Risk: Public Health Confidentiality in the Digital Age”, *American Journal of Public Health* 98/2008.

Internet sources

1. California Department of Justice, “Medical Identity Theft: Recommendations for the Age of Electronic Medical Records”, 2013, https://oag.ca.gov/sites/all/files/agweb/pdfs/privacy/medical_id_theft.pdf, 29 May 2025;
2. Cybersecurity and Infrastructure Security Agency, “Change Healthcare Breach Analysis”, 2024, <https://www.cisa.gov/changehealthcare>, 29 May 2025.
3. Dixon, P., Gellman, R., “Medical Identity Theft: The Information Crime that Can Kill You”, World Privacy Forum, 2006, <https://www.world-privacyforum.org/2006/05/report-medical-identity-theft-the-information-crime-that-can-kill-you/>, 29 May 2025;
4. Ponemon Institute, “Fifth Annual Study on Medical Identity Theft”, Medical Identity Fraud Alliance (MIFA), 2015, https://www.medidfraud.org/wp-content/uploads/2015/02/2014_Medical_ID_Theft_Study1.pdf, 29 May 2025.

Судија др Младен Јеличић, научни сарадник

Виши суд у Шапцу

ПОЛОЖАЈ МИГРАНАТА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Аутор у раду анализира положај миграната у кривичном поступку. У уводним разматрањима аутор се осврће на проблем мигрантских криза које дужије време потресају земље региона и Европе и међународне стандарде у овој области. Указано је на поједине одлуке Европског суда за људска права који мигрантима даје статус рањиве категорије људи. Посебна пажња посвећена је анализи законодавног оквира кривичног поступка Републике Србије у контексту испуњавања стандарда заштите људских права. Положај миграната анализиран је из два аспекта. Први се односи на мигранте који имају статус окривљених у кривичном поступку. Затим, размотрен је положај миграната који се појављују као оштећени и сведоци, али и пасивни субјекти код појединих кривичних дела. У раду је указано на поједине кривичнопроцесне институте и друге правне прописе који су значајни за положај миграната у кривичном поступку, као и на проблеме у судској пракси и могућа решења. Закључак аутора је да је потребно унапредити постојећи законодавни оквир како би положај миграната у кривичном поступку одговарао савременим тенденцијама заштите људских права.

Кључне речи: Мигранти; Кривични поступак; Заштита миграната; Људска права у кривичном поступку.

1. УВОД

У теорији постоје различите дефиниције кривичног поступка, у зависности од схватања аутора којим елементима овог појма треба дати приоритет. Према етимолошком значењу, реч „поступак“ представља поступно кретање унапред, а кривични поступак се може дефинисати као активност кривичнопроцесних субјеката, која је заснована на њиховим правима и дужностима у кривичнопроцесном одно-

су те поступним кретањем из ситуације у ситуацију доводи до коначног решења кривичне ствари.¹ Прихватљива су схватања по којима је кривични поступак правно регулисана сукцесија одређених радњи процесних субјеката у циљу доношења одлуке суда о кривичном делу, одговорности учиниоца и санкцији.² Шире сагледавање кривичног поступка даје Шкулић који наводи да је кривични поступак једна врста правног поступка, који представља скуп радњи које у различитим процесним стадијумима врше кривичнопроцесни субјекти који су овлашћени да их предузимају или те радње спадају у њихову надлежност и који тако остварују своје процесне функције, ради доношења одређених одлука суда.³

Сваки кривични поступак се води поводом кривичне ствари, а она је реалан догађај који својим садржајем указује на одређено кривично дело и његовог учиниоца.⁴ Расправљање кривичне ствари обухвата и идентификацију лица која су у различитим својствима учествовала у кривичноправном догађају. У сваком кривичном поступку, процесни субјекти имају тачно дефинисане улоге. Основна процесна начела везана су за процесне субјекте и процесне радње, тј. за основне појмове кривичног поступка и представљају општа правила која владају процесним субјектима и процесним радњама ради остваривања циљева кривичног поступка.⁵

Мигрантске кризе присутне су већ дужи период на територији Европе и праћене су бројним проблемима за државе, правне и безбедносне природе. Кључни елемент еволуције Европске уније представља укидање унутрашњих граница и успостављање слободе кретања, али то није праћено јединственим правним системом.⁶ Последњу деценију обележавају два различита приступа мигрантском питању, па на једној страни имамо појачану милитаризацију и контролу граница, уз подизање ограда, а на другој јачање људских права и слобода миграната.⁷ Државе чланице Европске уније користе низ средстава за

¹ Д. Димитријевић, *Кривично процесно право*, осмо допуњено издање, Савремена администрација, Београд 1982, 10.

² З. Јекић, *Кривично процесно право*, осмо измењено и допуњено издање, Графичко предузеће „Димитрије Давидовић“, Београд 2003, 21.

³ М. Шкулић, *Кривично процесно право*, пето издање, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2012, 11.

⁴ Д. Димитријевић, 11.

⁵ Т. Васиљевић, *Систем кривичног процесног права СФРЈ*, треће измењено и допуњено издање, Савремена администрација, Београд 1981, 56.

⁶ V. Mitsilegas, „Solidarity and Trust in the Common European Asylum System“, *Comparative Migration Studies*, vol. 2, no. 2/2014, 182.

⁷ K. F. Aas, H. Gundhus, „Policing Humanitarian Borderlands: Frontex, Human Rights and the Precariousness of Life“, *British Journal of Criminology*, vol. 55/2015, 1.

контролу својих граница, које шире ван својих територија,⁸ али важно је указати да притисак миграција не може да ослободи државе њихових обавеза у вези са поштовањем људских права.⁹ А људска права су основа људске егзистенције. Њихова идентификација је главни задатак људске врсте већ вековима. Дефинишу се као права и слободе за све људе, које им припадају једноставно зато што су људи.¹⁰

И Република Србија се суочава са проблемом мигрантске кризе на својој територији. Велика циркулација миграната неминовно узрокује кривичноправне епизоде где се они појављују као извршиоци кривичних дела, оштећени (пасивни субјекти) или сведоци. Зато је значајно размотрити њихов положај у кривичном поступку који је специфичан из више аспеката. У овом раду анализираћемо само неке од њих, који се у пракси појављују као најчешћи.

Највећи број миграната илегално улази у Републику Србију, не поседује личне исправе и не говори српски језик, па се питања њихове идентификације и језичких баријера у комуникацији јављају као приоритетна. То има изражене консеквенце на кривични поступак, невезано за процесну функцију у којој се мигранти појављују. О обавези поштовања људских права ових лица изјашњавао се и Европски суд за људска права (ЕСЉП). Стандарди овог суда који се тичу препознавања миграната као рањиве категорије, права на употребу језика у судском поступку, обавези поштовања људских права у случајевима лишења слободе, незаобилазни су елементи у анализи ових питања.

2. СУМАРАН ОСВРТ НА ПОЈЕДИНЕ СТАНДАРДЕ ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА У ПОГЛЕДУ МИГРАНАТА

Европска конвенција о људским правима и основним слободама¹¹ настала је под окриљем Савета Европе након окончања другог светског рата, као резултат тежњи народа Европе да створе другачији и модернији начин међусобне кохабитације, али и другачији и модерни-

⁸ C. Costello, “Courting Access to Asylum in Europe: Recent Supranational Jurisprudence Explored”, *Human Rights Law Review*, vol. 12, no. 2/2012, 290.

⁹ V. Moreno-Lax, „Hirsi Jamaa and Others v Italy or the Strasbourg Court versus Extra-territorial Migration Control?“, *Human Rights Law Review*, vol. 12, no. 3/ 2012, 598.

¹⁰ D. A. Phillips, *Human rights*, Infobase Publishing, New York 2009, 15.

¹¹ Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода – ЕКЉП. Закон о ратификацији Европске конвенција за заштиту људских права и основних слобода са додатним протоколима, *Сл. лист Србије и Црне Горе - Међународни уговори*, бр. 9/03, 5/05 и 7/05 и *Сл. гласник Републике Србије – Међународни уговори*, бр. 12/10 и 10/15.

ји однос човека према органима власти у сопственој држави.¹² У доктрини се указује да се борба за формалним законским признавањем, барем минималног броја основних људских права и слобода, развијала у два одвојена правца: на државном нивоу преко законске легислативе и на међународном нивоу преко међународних споразума. Ова два приступа су се коначно спојила, било као резултат интензивног рада на томе да се одредбе државних закона усагласе са прихваћеним међународним стандардима, или једноставно због чињенице подређености националних закона међународном праву.¹³

ЕСЈП је у својим одлукама анализирао бројна питања која се тичу положаја миграната у кривичном поступку. Осврнућемо се на само неке од њих.

Пресуда ЕСЈП *Hirsi Jamaa i drugi protiv Italije*, од 23. фебруара 2012. године указала је на кључне међународне стандарде који важе у овој области. Суд је нашао постојање повреде чланова 3. и 13. Конвенције и члана 4. Протокола 4. уз Конвенцију, при чему је утврђена одговорност државе за кршење људских права миграната и избеглица пресретнутих на отвореном мору и враћених у трећу државу. Ова пресуда представља унапређење судске праксе Суда на више поља, попут екстратериторијалне примене људских права и третмана који треба пружити мигрантима и азилантима.

У погледу права на употребу језика и бесплатну помоћ преводиоца,¹⁴ који су инкорпорирани у члан 6 ЕКЈП,¹⁵ ЕСЈП је у више пресуда разматрао ова питања.

У пресуди *Brozicek protiv Italije* од 19.12.1989. године ЕСЈП је у ставу 41 констатовао да подносилац захтева није био италијанског порекла и није боравио у Италији. Недвосмислено је обавестио надлежне италијанске правосудне органе да због непознавања италијанског језика има потешкоћа у разумевању садржаја њихове комуникације. Замолио их је да му је пошаљу или на његовом матерњем језику

¹² А. Јакшић, *Коментар Европске конвенције о људским правима*, Центар за публикације Правног факултета у Београду, Београд 2006, 11.

¹³ J. H. W. Verzijl, *Human rights in historical perspective*, Haarlem 1958, 6.

¹⁴ У члану 6 став 3 ЕКЈП је наведено да свако ко је оптужен за кривично дело има следећа минимална права: а) да без одлагања, подробно и на језику који разуме, буде обавештен о природи и разлозима оптужбе против њега; е) да добије бесплатну помоћ преводиоца ако не разуме или не говори језик који се употребљава на суду.

¹⁵ У складу са сталном праксом Суда у Стразбуру, право на правично суђење може да се означи као процесна гаранција која свакој странци, односно учеснику у поступку обезбеђује могућност да се користи својим процесним средствима и да учествује у поступку, износи чињеничне и правне тврдње, под условима који за њега не представљају суштински недостатак у односу на другу страну. А. Јакшић, 192.

или на једном од званичних језика Уједињених нација. ЕСЉП је констатовао да су по пријему овог захтева, италијанске судске власти требале да предузму кораке да га испуне како би осигурале поштовање захтева члана 6 став 3 (а), осим ако су биле у могућности да утврде да подносилац захтева заиста има довољно знања италијанског језика да из обавештења разуме сврху писма којим је обавештен о оптужбама поднетим против њега. С тим у вези, ЕСЉП је утврдио повреду наведеног члана 6 став 3 тачка (а).

У предмету *Cuscani protiv Ujedinjenog Kraljevstva* од 24. септембра 2002. године, у ставу 38 ЕСЉП је нагласио да је, након што су власти обавештене о немогућности подносиоца захтева да разуме поступак, провера његове потребе за преводом постала ствар коју треба да утврди судија. ЕСЉП је констатовао да је терет био на судији да утврди да ли би одсуство преводиоца на рочишту утицало на потпуно учешће подносиоца захтева у суђењу у којем се изјаснио кривим. Такође, у предмету *Amer protiv Turske* од 13. јануара 2009. године у ставу 83 ЕСЉП је апострофирао да није пронашао никакве назнаке у списима о присуству преводиоца током испитивања подносиоца захтева од стране полиције, који је тврдио да има само ограничено знање турског језика, који је био језик поступка. Констатујући да су кључни докази прикупљени током тог испитивања и позивајући се на накнадни поступак пред домаћим судом, ЕСЉП је утврдио да је провера потребе подносиоца захтева за преводилачким услугама у време његовог испитивања од стране полиције требало да буде ствар коју су домаћи судови требали адекватно да испитају како би се уверили да одсуство преводиоца, када је подносилац захтева био у полицијском притвору, не би угрозило право подносиоца захтева на правично суђење.

За кривични поступак и положај миграната који су лишени слободе, значајне су пресуде ЕСЉП које се односе на члан 5 ЕКЉП (право на слободу и безбедност). Стандарди правне сигурности код лишења слободе су јасно описани у пресуди *Medvedyev and Others protiv Francuske* од 29. марта 2010. године, у ставу 80.¹⁶

¹⁶ ЕСЉП је истакао да је важно да буде задовољено опште начело правне сигурности. Стога је од пресудног значаја да услови лишења слободе према унутрашњем и/или међународном праву буду јасно утврђени и да сам закон буде предвидљив са становишта примене како би се испунио стандард „законитости“ који поставља Конвенција, јер је то стандард који захтева да сви правни прописи буду у довољној мери прецизни да се избегне сваки ризик произвољности и да се омогући грађанину – ако треба, и одговарајућим саветом – да предвиди, у мери која је разумна у околностима датог предмета, све последице које може донети дати поступак.

Постојање језичких баријера и обавеза држава¹⁷ да мигранте који су у притвору без одлагања и на језику који разумеју обавесте о природи притвора, разлозима за притвор и поступку који треба предузети да би се одлука преиспитала, разматрано је у више одлука ЕСЉП. Овај суд је у пресуди *Saadi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* од 29. јануара 2008. године, у ставу 84 навео да је кашњење од 76 сати код навођења разлога за притвор било неспојиво са захтевом садржаним у члану 5 став 2 да ти разлози морају бити наведени „одмах“. У пресуди *Abdolhani i Karimnia protiv Turske* од 22. септембра 2009. године у ставу 138 истакнуто је да у одсуству одговора државе и било каквог документа из судског списка који би показао да су подносиоци представке били обавештени о разлозима за даље задржавање у притвору, Суд мора извести закључак да разлози за притвор подносилаца представке њима никада нису предочени од стране националне власти. Значајно је указати да је ЕСЉП става да само паушално предочавање разлога за притвор није довољно, већ да поред правног основа, мора бити јасно назначен и материјални основ. У пресуди *Foks, Kembel i Hartli protiv Ujedinjenog Kraljevstva* од 30. августа 1990. године, у ставу 41 између осталог је наведено да штуро указивање на правни основ хапшења, само по себи, није довољно за сврху предвиђену чланом 5, став 2, како је то држава изнела. Међутим, после хапшења сви подносиоци представке су испитани у полицији о сумњи на учешће у конкретним кривичним делима и о сумњи на чланство у забрањеним организацијама. Нема основа за претпоставку да та испитивања нису била таква да подносиоци представке из њих нису могли схватити због чега су ухапшени. На тај начин њима је, током испитивања, скренута пажња на разлоге због којих се сумњиче да су терористи. Посебно је значајно указати да је ЕСЉП успоставио стандард обавештавања мигранта о разлозима за притвор у поменутој пресуди *Abdolhani i Karimnia protiv Turske* где је у ставу 136 наведено да на основу члана 5, став 2 свако ухапшено лице мора бити обавештено на једноставном, обичном, а не уско стручном језику, на језику који може лако да разуме о суштински важним правним и материјалним основама свог хапшења како би могло, уколико налази за сходно, да се обрати суду и оспори законитост те одлуке у складу са чланом 5 став 4. Такође, у пресуди *Šamajev i ostali protiv Gruzije i Rusije* од 12. априла 2005. године, у ставовима 413 и 414 наглашено је да обавештење о разлозима хапшења мора бити пренето „хитно“, али њега не мора у целости да пренесе полицајац који хапси особу у самом тренутку хапшења. Да ли су садржај и хитност пруженог обавештења

¹⁷ Члан 5 став 2 ЕКЉП прописује да свако ко је ухапшен биће одмах и на језику који разуме обавештен о разлозима за његово хапшење и о свакој оптужби против њега.

били довољни, оцењиваће се у сваком појединачном случају, зависно од његових специфичних одлика. Стандард хитности обавештења према пракси ЕСЉП износи неколико сати, па је тако у поменутој пресуди *Saadi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* установљена повреда члана 5 ЕКЉП јер су притворенику предочени разлози због којих је лишен слободе тек после 76 сати, док је у наведеној пресуди *Šamajev i ostali protiv Gruzije i Rusije* констатовано да није обавезно одмах доставити информацију, већ је то могуће учинити у року од неколико сати.

Значајно је указати да се у овим предметима увек поставља питање омогућавања мигрантима да се упознају са свим детаљима судског поступка на језику који разумеју. Примера ради, у пресуди *Rahimi protiv Grčke*, од 5. априла 2011. године, у ставовима 120 и 121 ЕСЉП је констатовао да није било могуће обезбедити судско испитивање законитости притвора зато што брошура није достављена на језику који је подносилац представке могао да разуме, а није могао да ступи у контакт са адвокатом, био је малолетник без пратње, нити му је одређен чувар.

Овај кратак осврт на праксу ЕСЉП указује на значај ефикасног премошћавања језичких баријера, који се појављују као главни проблем у кривичним поступцима у којима мигранти имају одређену процесну улогу. На који начин се наведено манифестује у ситуацијама када мигранти имају статус окривљених у кривичном поступку, видећемо у наставку.

3. МИГРАНТИ КАО ОКРИВЉЕНИ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

Сходно одредби члана 83 став 1 и 2 Законика о кривичном поступку¹⁸ предмет доказивања су чињенице које чине обележје кривичног дела, или од којих зависи примена неке друге одредбе кривичног закона, као и чињенице од којих зависи примена одредаба кривичног поступка. Један од кључних аспеката управљања миграцијама, обезбеђивања заштите људских права и очувања националне безбедности представља утврђивање идентитета миграната и њихова регистрација.¹⁹ Идентитет мигранта је чињеница која је значајна за врсту кривичног поступка. Наиме, у кривичном поступку према малолетницима примењују се одредбе Закона о малолетним учиниоцима

¹⁸ Законик о кривичном поступку – ЗКП, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14, 35/19, 27/21 и 62/21.

¹⁹ М. Давинић, И. Крстић, *Водич за примену релевантних прописа у области азила и миграција*, Досије студио, Београд 2020, 42.

кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица,²⁰ које се у одређеним случајевима примењују и према млађим пунолетним лицима.²¹ С обзиром на то да постоји значајна разлика између кривичног поступка према малолетном и пунолетном лицу,²² јасан је закључак да је идентификација мигранта битна чињеница за вођење кривичног поступка. На који начин се ова суштински значајна процедура за кривични поступак одвија, размотрићемо у наставку.

Поступак регистрације страних држављана – миграната спроводи се увек када се они пронађу на територији Републике Србије. Утврђивање идентитета усмерено је на две категорије миграната – мигранте који изразе намеру да поднесу захтев за азил у Републици Србији, у погледу којих су значајне одредбе Закона о азилу и привременој заштити²³ и Правилника о садржини и изгледу образаца захтева за азил и исправа које се могу издавати тражиоцима азила и лицима којима је одобрен азил или привремена заштита²⁴ и мигранте који немају основ за боравак у Србији, односно налазе се у ирегуларном статусу, а који нису подносиоци захтева за азил.

²⁰ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица – ЗМУКД, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 85/05.

²¹ Члан 1 став 2 поменутог закона прописује да се одредбе овог закона примењују и на пунолетна лица кад им се суди за кривична дела која су учинила као малолетници, а испуњени су услови које предвиђа овај закон, као и на лица која су кривично дело учинила као млађи пунолетници. Ставом 46 прописано је да се одредбе овог закона примењују у поступку према лицима за која постоји основана сумња да су извршила кривично дело као малолетници, а у време покретања поступка, односно суђења нису навршила двадесет једну годину. Према одредби члана 3 став 4 наведеног закона млађе пунолетно лице је лице које је у време извршења кривичног дела навршило осамнаест година, а у време суђења није навршило двадесет једну годину и испуњава остале услове из члана 41 тог закона. Одредбом члана 41 став 1 је прописано да учиниоцу који је као пунолетан извршио кривично дело, а у време суђења није навршио двадесет једну годину, суд може изрећи било коју меру посебних обавеза, меру појачаног надзора од стране органа старатељства или меру упућивања у васпитно-поправни дом, ако се, с обзиром на обележја његове личности и околности под којима је дело учинио, може очекивати да ће се овим васпитним мерама постићи сврха која би се остварила изрицањем казне. Одредбе чланова 48–50, 53–56, 64 и 66, 68 став 1 и 75 и 76 овог закона примењују се у поступку према млађем пунолетном лицу ако се до почетка главног претреса, на основу испитивања личности тог лица, установи да долази у обзир да му се изрекне васпитна мера из члана 41 овог закона.

²² Између осталог, у кривичном поступку према малолетнику обавезна је одбрана, поступак је другачије уређен, систем санкција се битно разликује у односу на редован кривични поступак итд.

²³ Закон о азилу и привременој заштити, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 24/18.

²⁴ Правилник о садржини и изгледу образаца захтева за азил и исправа које се могу издавати тражиоцима азила и лицима којима је одобрен азил или привремена заштита, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 53/08.

Општепозната је чињеница да мигранти најчешће илегално улазе у Републику Србију. Највећи број миграната нема идентификациони документ матичне земље, због чега се њихов идентитет утврђује у националним оквирима, односно оквирима Републике Србије. То подразумева унос биометријских и личних података миграната који не поседују лични документ на основу којег се може утврдити њихов стварни идентитет, у одговарајуће евиденције биометријских и личних података Министарства унутрашњих послова (МУП). Ове евиденције се користе за утврђивање идентитета странца на територији Републике Србије, без обзира на то да ли лични подаци које је странац дао о себи одговарају евиденцијама државе порекла. Отисци прстију и фотографија лица омогућавају надлежном органу – овлашћеним службеним лицима МУП приликом сваког контакта са том особом, независно од података које особа даје о себи, утврђивање чињенице да ли је у питању особа која је већ регистрована. Ту гаранцију пружају телесна обележја, пре свега отисци папиларних линија. Наиме, пре сваког уноса података у биометријску базу, путем уређаја за брзу проверу биометријских података (ИД чекера) провером отисака прстију лица утврђује се да ли је претходно био извршен унос у апликацију. То омогућава да се утврди да ли је лице већ регистровано и по ком основу, као и да се утврди претходно кретање и боравак странца у Републици Србији, као и његов правни статус, у смислу предузетих правних радњи у односу на конкретну особу. Овакав приступ регистрацији миграната није специфичан само за Републику Србију, већ и за земље Европске уније, али и шире.

Коришћење, односно провера и унос биометријских података од великог је значаја с обзиром на то да мигранти обично дају другачије податке о себи приликом сваког следећег контакта са полицијским службеницима или другим државним институцијама. Такође, значајно је указати да се лични и биометријски подаци, као и фотографија странца уносе у две електронске базе података МУП-а – ОКС (Одређена категорија странаца, што је база личних података, у коју се уносе све правне радње које МУП предузима према странцима) и АФИС, у коју се уносе подаци о починиоцима кривичних дела и прекршаја на територији Републике Србије, где се поред личних података уносе фотографија и биометријски подаци.

С обзиром на то да приликом регистрације мигранти своје податке дају овлашћеним службеним лицима МУП који се уносе у базу података, регистрациони лист мигранта представља евиденциони

документ,²⁵ важећу исправу, чија садржина се заснива на подацима које је мигрант дао о себи. С обзиром на то да је у питању документ који потиче од државних органа Републике Србије и заснива се на подацима које страни држављанин (мигрант) даје у описаном поступку, а којим се заправо утврђује идентитет мигранта у националним оквирима, његова веродостојност није упитна.

Битан извор информација о овим чињеницама су и државни органи попут Комесаријата за избеглице и миграције који води евиденције о мигрантима и њиховом боравку у прихватним центрима, затим, Канцеларија за азил у оквиру МУП-а Републике Србије, Одсек за странце и сузбијање ирегуларних миграција при одређеној Полицијској управи, као и прекршајни судови чије су пресуде доказ о прекршајним поступцима који су вођени против миграната.²⁶

У контексту свега наведеног, треба нагласити да орган поступка, најчешће јавни тужилац који саслушава мигранта у присуству преводиоца, има обавезу да тачно и потпуно изврши идентификацију мигранта. Наравно, све наведено важи само у случајевима када мигрант не поседује важећу личну исправу државе порекла.

Следеће значајно питање односи се на језичке баријере и присуство преводиоца у току предистражног и кривичног поступка, о чему је напред било речи указивањем на одредбе ЕКЉП и праксу ЕСЉП. Наведено је директно повезано и са претходно анализираним поступком утврђивања идентитета мигранта. Устав Републике Србије²⁷ у члану 32 став 2 прописује да се свакоме јемчи право на бесплатног преводиоца, ако не говори или не разуме језик који је у службеној употреби у суду и право на бесплатног тумача, ако је слеп, глув или нем. Чланом 199 став 1 и став 2 Устава прописано је да свако има право да користи свој језик у поступку пред судом, другим државним органом или организацијом која врши јавна овлашћења, када се решава о његовом праву или обавези, те да незнање језика на коме се поступак води не сме бити сметња за остваривање и заштиту људских и мањинских права. У доктрини се указује да Устав јемчи бесплатно

²⁵ Важно је имати у виду да је одредбом члана 138 став 2 и став 3 ЗКП прописано да исправа коју је у прописаном облику издао државни орган у границама своје надлежности, као и исправа коју је у таквом облику издало лице у вршењу јавног овлашћења које му је поверено законом, доказује веродостојност онога што је у њој садржано. Дозвољено је доказивати да садржај исправе из става 2 овог члана није веродостојан или да исправа није правилно састављена.

²⁶ Иако Протокол о кријумчарењу миграната копном, морем и ваздухом предвиђа да мигранти неће бити подложни кривичном гоњењу због чињенице да су предмет радњи кријумчарења, њихова прекршајна одговорност због незаконитог боравка на територији Републике Србије није искључена.

²⁷ Устав Републике Србије, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 98/06 и 115/21.

превођење само ако је реч о судском поступку, али да треба имати у виду да истовремено предвиђа да незнање језика на коме се поступак води не сме бити сметња за остваривање и заштиту људских и мањинских права, због чега ова уставна норма може бити основ за обезбеђивање бесплатног превођења и у другим поступцима.²⁸

Затим, одредба члана 11 став 3 ЗКП прописује да странке, сведоци и друга лица која учествују у поступку²⁹ имају право да у току поступка употребљавају свој језик и писмо, а ако се поступак не води на њиховом језику и ако, након поуке о праву на превођење, не изјаве да знају језик на коме се поступак води и да се одричу права на превођење, обезбедиће им се на терет буџетских средстава превођење онога што они или други износе, као и превођење исправа и другог писаног доказног материјала. Ставом 4 предвиђено је да превођење обавља преводилац. Одредба члана 68 став 1 тачка 1 ЗКП предвиђа да окривљени има право да у најкраћем року, а увек пре првог саслушања, подробно и на језику који разуме буде обавештен о делу које му се ставља на терет, о природи и разлозима оптужбе, као и да све што изјави може да буде коришћено као доказ у поступку. Такође, сходно члану 69 став 1 тачка 1 ЗКП, ухапшени има право да одмах на језику који разуме буде обавештен о разлогу хапшења. Одредба члана 87 став 2 ЗКП прописује да ако окривљени не разуме језик поступка, постављаће му се питања преко преводиоца, што важи и за сведока (члан 98 став 6 ЗКП).

Из наведених норми се закључује да окривљени мигрант мора имати преводиоца када се налази пред органом поступка, чија је обавеза да истог обезбеди. Треба подсетити да Устав и ЕКЉП, али и наведене одредбе ЗКП, јасно потенцирају процесни моменат од ког преводилац мора бити присутан. Устав у цитираној одредби члана 199 помиње „поступак пред судом“, ЕКЉП говори о лицу које је „оптужено за кривично дело“ док одредбе ЗКП регулишу ситуације да окривљени мигрант пре саслушања мора бити обавештен о својим правима и обавезама на језику који разуме, док ухапшени мигрант

²⁸ Д. Симовић, С. Орловић, *Коментар Устава Републике Србије*, Службени гласник, Београд 2023, 1001.

²⁹ Одредба чл. 7 ЗКП прописује да је кривични поступак покренут: 1) доношењем наредбе о спровођењу истраге (члан 296); 2) потврђивањем оптужнице којој није претходила истрага (члан 341 став 1); 3) доношењем решења о одређивању притвора пре подношења оптужног предлога у скраћеном поступку (члан 498 став 2); 4) одређивањем главног претреса или рочишта за изрицање кривичне санкције у скраћеном поступку (члан 504 став 1, члан 514 став 1 и члан 515 став 1); 5) одређивањем главног претреса у поступку за изрицање мере безбедности обавезног психијатријског лечења (члан 523).

мора бити одмах упознат са разлозима хапшења, такође на језику који разуме.

О праву на употребу језика изјашњавао се и Уставни суд. За анализу правног резонувања овог суда значајна је пресуда Уж. 1337/2009 од 02. јуна 2009. године.³⁰ У истој је објашњено да је подносилац уставне жалбе истакао повреде права на коришћење матерњег језика у поступку зајемченог одредбама члана 27 и 199 Устава, на начин да му разлози лишења слободе нису саопштени на његовом матерњем – албанском језику, већ на српском, те да му оспорени отправак решења о продужењу притвора није уручен на албанском, већ на српском језику. Уставни суд је прво истакао да је у конкретном случају, пуномоћје за подношење уставне жалбе које је подносилац потписао адвокату, сачињено на српском језику и ћириличним писмом. Претпоставка је да је подносилац, пре потписивања прочитао текст пуномоћја, разумео га и сагласио се са његовом садржином, односно да разуме српски језик. Следствено томе, како су подносиоцу уставне жалбе разлози за лишење слободе саопштени на језику који разуме иако није његов матерњи језик, Уставни суд оцењује да су његови наводи о повреди права зајемченог одредбом члана 27 став 2 Устава неосновани. Потом, Уставни суд је указао да подносиоцу уставне жалбе омогућено коришћење матерњег језика у поступку, као и праћење тока поступка преко судског тумача за албански језик. Имајући у виду да је бранилац окривљеног (подносиоца уставне жалбе) против оспореног решења о продужењу притвора у законском року изјавио жалбу, Уставни суд је оценио да чињеница да је подносиоцу оспорено решење достављено на српском језику, у конкретном случају није била сметња за остваривање и заштиту његових људских и мањинских права из члана 199 Устава. Закључак Уставног суда је да у конкретном случају није повређено право на коришћење матерњег језика из члана 27 и 199 Устава.

4. МИГРАНТИ КАО ОШТЕЋЕНИ И СВЕДОЦИ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

Када се мигранти појављују као оштећени и сведоци у кривичном поступку, такође се као кључна питања појављују утврђивање њиховог идентитета и обезбеђивање преводиоца у чијем ће присуству дати исказ. У смислу наведеног, све што је у претходном делу рада наведено о овом питању, важи и у овим ситуацијама.

³⁰ Пресуда је доступна у електронској бази судске праксе Уставног суда Србије.

Мигранти могу имати статус оштећеног лица. То се односи како на дела тзв. класичног криминалитета, али и на поједина кривична дела чије је вршење уско повезано са статусом миграната. Такво кривично дело је трговина људима из члана 388 Кривичног законика (КЗ)³¹ где се мигранти појављују као жртве различитих облика експлоатације. Експлоатација жртава подразумева различите начине коришћења жртава ради постизања крајњег циља трговине људима, а то је остваривање зараде за трговца.³² У случајевима миграната, најчешће се ради о радној експлоатацији, сексуалној експлоатацији, пројачању итд. Сумња да је мигрант жртва трговине људима покреће процес који се одвија пред више државних органа у Републици Србији. Без намере да се упуштамо у детаљну анализу овог процеса, довољно је указати да Закон о странцима³³ у члану 62 ставови 1 до 3 предвиђа да уколико се током спровођења поступка утврђивања идентитета странца, на основу посебних показатеља претпостави да је странац жртва трговине људима, надлежни државни орган за идентификацију и координацију заштите жртава трговине људима врши процену стања и потреба жртве, као и идентификацију жртве, у складу са законским овлашћењима у домену регистроване делатности. Потом, надлежни државни орган за идентификацију и координацију заштите жртава трговине људима обавештава Министарство унутрашњих послова о покретању поступка из става 1 овог члана и информисае странца о условима за одобрење привременог боравака и другим правима. Значајно је указати да се привремени боравак странцу за којег се претпоставља да је жртва трговине људима може одобрити без испуњавања општих услова из члана 43 овог закона у временском трајању од 90 дана. За кривични поступак у ком мигранти имају статус жртава трговине људима, посебно је значајно обезбедити њихово присуство током трајања поступка. У том смислу, важно је указати на одредбу члана 63 став 3 и став 4 Закона о странцима, која прописује да ће се жртвама трговине људима, укључујући и малолетнике који су жртве, одобрити привремени боравак уколико надлежни државни орган за идентификацију и координацију заштите жртава трговине људима сматра да је његов боравак нужен ради његове заштите, опоравка и осигурања безбедности или уколико суд, тужилаштво или полиција сматрају да је његово присуство неопходно због

³¹ Кривични законик – КЗ, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 и 35/19 и 94/24.

³² М. Жарковић, *et al.*, *Правда за жртве трговине људима, практикум за судије и јавне тужиоце*, треће измењено и допуњено издање, Астра – Акција против трговине људима, Београд 2023, 28.

³³ Закон о странцима, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 24/18, 31/19 и 62/23.

сарадње у кривичном поступку. Привремени боравак странцу који је жртва трговине људима одобрава се на период од годину дана, са могућношћу продужавања под истим условима. Дакле, у кривичном поступку за кривично дело трговина људима на овај начин може се обезбедити присуство мигранта који има својство оштећеног, а што је посебно значајно за доказивање овог дела.

У погледу поменутог кривичног дела, али и других, орган поступка је у обавези да предузме мере заштите оштећеног лица, увек када околности конкретног случаја то захтевају, па се у односу на мигранте примењују општи кривичнопроцесни институти.³⁴

Додатни изазов је обезбеђење присуства сведока миграната на главном претресу. Наиме, у пракси се мигранти испитују одмах након кривичноправног догађаја, пред јавним тужиоцем, али позната је чињеница да мигранти напуштају територију Републике Србије одлазећи у земље Европске уније, које су њихова крајња дестинација. Мигранти понекад краће време бораве у прихватним центрима и потом одлазе. Изузетак су они који поднесу захтев за азил.

Мигранти у кривичном поступку имају и својство пасивних субјеката. У пракси судова чија се надлежност протеже на погранична подручја, врло је заступљено кривично дело недозвољен прелаз државне границе и кријумчарење људи из члана 350 став 2 КЗ,³⁵ а мигранти се редовно појављују као пасивни субјекти овог кривичног дела, тј. лица којима се омогућава недозвољен транзит кроз Републику Србију. У доктрини се указује да с обзиром на алтернативно прописане облике радње извршења које се односе на недозвољен боравак или транзит кроз Србију, као кључно питање намеће се статус миграната. Неће постојати недозвољен боравак или недозвољен транзит уколико мигрант има правни основ за боравак или транзит кроз Републику Србију.³⁶ Зато се у кривичним поступцима за наведено дело као

³⁴ То се односи на додељивање статуса посебно осетљивог сведока (члан 103 ЗКП), а у случају малолетних лица на примену ЗМУКД, посебно члана 152.

³⁵ Ово кривично дело чини ко у намери да себи или другом прибави какву корист, омогућава другом недозвољени прелаз границе Србије или недозвољени боравак или транзит кроз Србију, а предвиђена санкција је затвор од једне до осам година. Тежи облик прописан у ставу 3 постоји када је дело из става 2 овог члана учињено од стране групе, злоупотребом службеног положаја, или на начин којим се угрожава живот или здравље лица чији се недозвољени прелаз границе Србије, боравак или транзит омогућава или је кријумчарен већи број лица. За овај облик прописана је казна затвора од од две до дванаест година, а није дозвољено ублажавање казне, сходно одредби члана 57 став 2 КЗ.

³⁶ М. Јеличић, В. Турањанин, „Мигранти као пасивни субјекти кривичног дела недозвољен прелаз државне границе и кријумчарење људи (материјалноправни и процесни аспекти)“, *Правна ријеч* 69/2024, 939, 943.

одлучна чињеница јавља утврђивање статус миграната и од тога зависи постојање кривичног дела.³⁷

Предлог странака да се на главном претресу испитају сведоци мигранти, имплицира потребу утврђивања њиховог боравишта у Републици Србији. У том циљу, неопходно је прибавити информације од Министарства унутрашњих послова - Канцеларије за азил, Комесаријата за избеглице и миграције или одређене Полицијске управе, Одсека за странце и сузбијање ирегуларних миграција. Ови државни органи имају евиденције миграната који су са њима остварили контакт, па могу пружити податке где се налазе. Такође, ови државни органи поседују информације и о мигрантима који су изразили намеру да поднесу захтев за азил или су поднели захтев за азил, као и о томе како је азилни поступак окончан. У пракси, када мигранти напусте прихватне центре губе се сазнања о њиховом даљем кретању и готово је правило да напуштају територију Србије.

Процесни излаз из ове ситуације, када се сведоци мигранти не могу пронаћи јер нема података о њиховом боравишту, предвиђа одредба члана 406 став 1 тачка 1 ЗКП. Ова одредба прописује да се упознавање са садржином записника о исказима сведока, саопштених или већ осуђених саучесника у кривичном делу, као и записника о налазу и мишљењу вештака, може по одлуци већа обавити сходном применом члана 405 овог законика, ако су испитана лица умрла, душевно оболела или се не могу пронаћи, или је њихов долазак пред суд немогућ или знатно отежан због старости, болести или других важних разлога. Јасан је основ за примену цитиране одредбе када се мигранти не могу пронаћи на територији Србије, што се редовно дешава у пракси, али исто тако може се наведена одредба тумачити на начин да је њихов долазак пред суд немогућ због других важних разлога, на пример, непостојања информација о боравишту у Републици Србији. Ситуацију када странке сагласно предложе да се изврши увид у записник о исказу сведока мигранта, регулише одредба члана 406 став 1 тачка 2 ЗКП.³⁸

³⁷ За више вид. *Ibid.*, 943–946.

³⁸ Ова одредба прописује да се упознавање са садржином записника о исказима сведока може по одлуци већа обавити сходном применом члана 405 овог законика ако су странке сагласне да се тако поступи уместо непосредног испитивања сведока или вештака који није присутан, без обзира да ли је био позван или не. До вршења увида у садржину записника о исказу сведока мигранта може доћи уколико он без законског разлога неће да да исказ на главном претресу (члан 406 став 1 тачка 4 ЗКП), или је испитан непосредно пред истим председником већа или ван главног претреса сходно одредби члана 404 ЗКП (члан 406 став 1 тачка 3 ЗКП).

На основу наведеног, могуће је обезбедити процесну валидност исказа сведока миграната који се као докази могу користити у доношењу судске одлуке. Доктрина такође указује да је ЕСЉП кроз своју праксу успоставио стандарде да су жртви гарантована одређена права, а једно од њих јесте да не мора да сведочи на главном претресу, као и употребу одсутних сведока у кривичном поступку, што је у супротности са правом одбране на унакрсно испитивање.³⁹ Овај суд је у неким својим одлукама (*Baegen, Finkensieper*) закључио да код појединих малолетних лица – жртава постоји висок степен од секундарне виктимизације ако би се непосредно појавили на суђењу због чега је оправдана њихова заштита од таквих последица, а да су права одбране у овим ситуацијама довољно заштићена могућношћу да се користе снимци датих исказа ове врсте сведока и без њиховог непосредног појављивања на главном претресу или применом других адекватних техничких могућности попут коришћења аудио-видео линка за њихово испитивање.⁴⁰

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Законодавни оквир Републике Србије пружа могућност да се у кривичном поступку у којем се појављују мигранти у различитим процесним својствима, испоштују стандарди људских права. Али, он се може и треба побољшати. Даљим изменама закона у овом правцу морале би се конкретизовати одредбе Устава на које је указано у овом раду, у смислу прецизирања тренутка од ког мигрантима мора бити обезбеђен преводилац, посебно у предистражном поступку. То би омогућило да мигранти од првих радњи државних органа буду упознати са истима на језику који разумеју. У случају миграната који су окривљени за кривична дела за која није обавезна одбрана, требало би размислити о могућности постављања браниоца по службеној дужности. Исто решење требало би се применити и у случају миграната као оштећених лица, у ситуацијама када нису у могућности да ангажују пуномоћника из реда адвоката, а изразе жељу да га имају у поступку. Овакав предлог заснива се на чињеници да је постојање језичких ба-

³⁹ В. Турањанин, Е. Tilovska-Kechegi, Д. Чворовић, „Жртва као сведок у јуриспруденцији Европског суда за људска права“, *Оштећено лице и кривичноправни инструменти заштите (међународни правни стандарди, норма и пракса)* (ур. С. Бејатовић), Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу и Интермекс, Златибор 2020, 422.

⁴⁰ М. Шкулић, *Коментар Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица*, друго измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд 2024, 531.

ријера и вођење кривичног поступка у, за мигранте страном земљи, околност која захтева да поред себе имају има стручно лице које им може помоћи да остваре своја права у кривичном поступку, који је за њих углавном потпуно непознат. То је у складу са стандардима заштите људских права у овој области.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Aas Katja Franko, Gundhus O. I. Helene., „Policing Humanitarian Borderlands: Frontex, Human Rights and the Precariousness of Life“, *British Journal of Criminology* vol. 55/2015;
2. Васиљевић, Тихомир, *Систем кривичног процесног права СФРЈ*, треће измењено и допуњено издање, Савремена администрација, Београд 1981;
3. Verzijl, Jan Hendrik Willem, *Human rights in historical perspective*, Haarlem 1958;
4. Давинић, Марко, Крстић, Ивана, *Водич за примену релевантних прописа у области азила и миграција*, Досије студио, Београд 2020;
5. Димитријевић, Драгољуб, *Кривично процесно право*, осмо допуњено издање, Савремена администрација, Београд 1982;
6. Жарковић, Милан, *et al.*, *Правда за жртве трговине људима, практикум за судије и јавне тужиоце*, треће измењено и допуњено издање, Астра – Акција против трговине људима, Београд 2023;
7. Јакшић, Александар, *Коментар Европске конвенције о људским правима*, Центар за публикације Правног факултета у Београду, Београд 2006;
8. Јекић, Загорка, *Кривично процесно право*, осмо измењено и допуњено издање, Графичко предузеће „Димитрије Давидовић“, Београд, 2003;
9. Јеличић, Младен, Турањанин, Вељко, „Мигранти као пасивни субјекти кривичног дела недозвољен прелаз државне границе и кријумчарење људи (материјалноправни и процесни аспекти)“, *Правна ријеч* 69/2024;
10. Mitsilegas, Valsamis, „Solidarity and Trust in the Common European Asylum System“, *Comparative Migration Studies*, vol. 2, no. 2/2014;
11. Moreno-Lax, Violeta, „Hirsi Jamaa and Others v Italy or the Strasbourg Court versus Extraterritorial Migration Control?“, *Human Rights Law Review*, vol. 12, no. 3/2012;
12. Phillips A, Douglas, *Human rights*, Infobase Publishing, New York 2009;
13. Симовић, Дарко, Орловић, Слободан, *Коментар Устава Републике Србије*, Службени гласник, Београд 2023;
14. Турањанин, Вељко, Tilovska–Kechegi, Elena, Чворовић, Драгана, „Жртва као сведок у јуриспруденцији Европског суда за људска права“, *Оштећено лице и кривичноправни инструменти заштите*

(међународни правни стандарди, норма и пракса) (ур. С. Бејатовић), Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу и Интермекс, Златибор 2020;

15. Costello, Cathryn, „Courting Access to Asylum in Europe: Recent Supranational Jurisprudence Explored”, *Human Rights Law Review*, vol. 12, no. 2/2012;
16. Шкулић, Милан, *Кривично процесно право*, пето издање, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2012;
17. Шкулић, Милан, *Коментар Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица*, друго измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд 2024.

Правни извори

1. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода – ЕКЉП – Закон о ратификацији Европске конвенција за заштиту људских права и основних слобода са додатним протоколима, *Сл. лист Србије и Црне Горе - Међународни уговори*, бр. 9/03, 5/05 и 7/05 и *Сл. гласник Републике Србије - Међународни уговори*, бр. 12/10 и 10/15;
2. Закон о азилу и привременој заштити, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 24/18;
3. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица – ЗМУКД, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 85/05;
4. Закон о странцима, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 24/18, 31/19 и 62/23;
5. Законик о кривичном поступку – ЗКП, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/14, 35/19, 27/21 и 62/21;
6. Кривични законик – КЗ, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 и 35/19 и 94/24;
7. Правилник о садржини и изгледу образаца захтева за азил и исправа које се могу издавати тражиоцима азила и лицима којима је одобрен азил или привремена заштита, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 53/08;
8. Предмет ЕСЉП *Abdolhani i Karimnia protiv Turske* од 22. септембра 2009. године;
9. Предмет ЕСЉП *Amer protiv Turske* од 13. јануара 2009. године;
10. Предмет ЕСЉП *Brozicek protiv Italije* од 19.12.1989. године;
11. Предмет ЕСЉП *Cusani protiv Ujedinjenog Kraljevstva* од 24. септембра 2002. године;
12. Предмет ЕСЉП *Foks, Kembel i Hartli protiv Ujedinjenog Kraljevstva* од 30. августа 1990. године;
13. Предмет ЕСЉП *Hirsi Jamaa i drugi protiv Italije*, од 23. фебруара 2012. године;

14. Предмет ЕСЈП *Medvedyev and Others protiv Francuske* од 29. марта 2010. године;
15. Предмет ЕСЈП *Rahimi protiv Grčke*, од 5. априла 2011. године;
16. Предмет ЕСЈП *Saadi protiv Ujedinjenog Kraljevstva* од 29. јануара 2008. године
17. Предмет ЕСЈП *Šamajev i ostali protiv Gruzije i Rusije* од 12. априла 2005. године;
18. Пресуда Уставног суда Србије Уж. 1337/2009 од 2. јуна 2009. године;
19. Устав Републике Србије, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 98/06 и 115/21.

Judge Mladen Jeličić, LL.D., Research Fellow

High Court in Šabac

THE POSITION OF MIGRANTS IN THE CRIMINAL PROCEDURE OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary

The author analyzes the position of migrants in criminal procedure. In the introductory considerations, the author reflected on the long-standing issue of migrant crises in the region and Europe, as well as the international standards in this field. Some decisions of the European Court of Human Rights have been pointed out, which gives migrants the status of a vulnerable category of people. Special attention is paid to the analysis of the legislative framework of criminal procedure of the Republic of Serbia in the context of meeting human rights standards. The position of migrants was analyzed from two aspects. The first refers to migrants who have the status of defendants in criminal procedure. The other position pertains to migrants who not only appear as injured parties and witnesses but also as passive entities in individual crimes. The paper identified specific criminal process institutes and other legal regulations that significantly impact the position of migrants in criminal procedure, while also highlighting issues in case law and suggesting potential solutions. The author concludes that we need to improve the existing legislative framework to align the position of migrants in criminal procedure with modern human rights tendencies.

Key words: *Migrants; Criminal Procedure; Protection Of Migrants; Human Rights In Criminal Procedure.*

Научни сарадник др Гордана Николић

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

КРИВИЧНОПРАВНО ОДРЕЂЕЊЕ РАЗБОЈНИШТВА И ИЗНУДЕ У ЗАКОНОДАВСТВУ СРБИЈЕ

У кривичноправној теорији и пракси врло често се сусрећу правне недоумице око одређења радње кривичних дела разбојништва и изнуде, имајући у виду њихову велику међусобну сличност, као и крајњи циљ извршења, због кога се сврставају у групу кривичних дела против имовине. Ипак, по својој радњи, али и многим другим критеријумима ова дела се међусобно и разликују, због чега су њихове радње и инкриминисане различитим кривичним делима. Аутор у раду чини осврт на кривичноправно одређење разбојништва и изнуде у законодавству Србије, како би указао на њихове сличности и разлике. Темељнија анализа ових кривичних дела, коју аутор у раду представља, је од велике важности за кривичноправну теорију и праксу, имајући у виду да се прецизнијим одређењем радњи ових дела и њиховим бољим разумевањем смањује могућност њихове лоше законске квалификације и тиме повећава заштита правног система Србије.

Кључне речи: Разбојништво; Изнуда; Кривично законодавство; Заштита; Правни систем.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Разбојништво и изнуда су стара, архаична, конвенционална и класична кривична дела. У законодавству Србије прописана су Кривичним закоником из 2005. године, чија је примена отпочела 1. јануара 2006. године и још увек се примењује са многобројним измена и допунама које су у међувремену уследиле. Сврстана су у групи кривичних дела против имовине. Потреба да се модификују одредбе или концептуалне норме изнуде и разбојништва нису биле неопходне,

имајући у виду да се управо ради у класичним кривичним делима, те су и оне уследиле само у оној мери у којој су биле неопходне да прате савремене облике испољавања радње извршења, као што су облици организованог криминала који се посебно односе на кривично дело изнуде.

Имајући у виду да изнуда и разбојништво, осим увођења организованих облика деловања изнуде и поштравања казнене политике нису претрпеле измене и допуне у некој већој мери које су уследиле многобројним новелама Кривичног законика, њихова кривичноправна одређења су та која указују на њихове многобројне сличности и разлике како у теорији тако и у пракси, што неретко ствара недоумицу око законске квалификације дела, а касније и њиховог разјашњења. Аутор у раду тежи да анализом ових дела управо их прецизније одреди, указивањем на њихове сличности и разлике, а све у циљу њихове прецизније квалификације и повећања заштите правног система Србије.

2. РАЗБОЈНИШТВО У КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ СРБИЈЕ

Кривично дело разбојништва¹ је у законодавству Србије прописано Кривичним закоником² и сврстано је у групу дела против имовине, у одредби члана 206. Разбојништво³ је по својим карактеристикама, садржини и елементима бића најсличније имовинско, насилничко и кривично дело организованог криминалитета са кривичним делом изнуде.

Дело чини лице које употребом силе против неког лица или претњом да ће непосредно напасти на његов живот или тело одузме туђу покретну ствар у намери да њеним присвајањем себи или другом прибави противправну имовинску корист.

Објекат заштите је имовина, а објекат напада туђа покретна ствар. Ово је право сложено кривично дело које се састоји из две нужно повезане делатности (које свака за себе представља радњу извршења посебног, самосталног кривичног дела). То су: а) принуђавање – као кривично дело против слобода и права човека и грађанина и б) одузимање – као кривично дело крађе којој претходи радња принуде.

¹ Љ. Здравковић, *Разбојништво: кривичноправни и криминалистички аспект*, Графика Галеб, Ниш 2009.

² Кривични законик – КЗ, *Сл. гласник РС*, бр. 85/05, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16, 35/19 и 94/24.

³ Д. Јовашевић, *Кривично право, Посебни део*, Досије, Београд 2014.

Радња извршења овог дела се јавља као одузимање туђе покретне ствари од другог. То је иста врста делатности која се јавља као радња извршења кривичног дела крађе, односно тешке крађе.

За постојање овог кривичног дела насиља је потребно испуњење још два услова⁴: а) радња извршења се предузима на одређени начин – употребом силе или претњом да ће се непосредно напасти на живот или тело и б) радња извршења се предузима у одређеној намери која у конкретном случају и не мора бити остварена – намери учиниоца да за себе или другог прибави противправну имовинску корист.

За ово је дело прописана казна затвора од две до десет година. Кривично дело разбојништва има два тежа облика испољавања.

Први тежи облик дела постоји у следећим случајевима: а) ако је дело извршено од стране групе, б) ако је услед предузете принуде неком лицу са умишљајем нанета тешка телесна повреда и в) ако вредност одузетих ствари прелази 1.500.000 динара. За овај облик дела је прописана казна затвора од три до петнаест година.

Други тежи облик дела постоји ако је радња извршења предузета од стране организоване криминалне групе. За ово је дело прописана казна затвора најмање пет година.

Привилеговани облик разбојништва постоји у случају да вредност одузетих ствари услед примењене силе или квалификоване претње не прелази износ од 5.000 динара,⁵ а учинилац је ишао за тим да прибави малу имовинску корист. За ово је дело прописана казна затвора до три године, при чему је и сам покушај овог дела кажњив.

Овај облик дела се од основног облика разликује према вредности одузетих ствари, као и намери учиниоца да прибави малу имовинску корист. Наизглед, овај облик разбојништва подсећа на дело ситне крађе, утаје и преваре (члан 210 КЗ) у смислу вредности одузете ствари која такође износи до 5.000 динара, односно исти новчани износ. Ипак разлика се огледа у начину предузимања радње извршења дела где се код ситне крађе, утаје и преваре не врши принудом, односно насиљем, као код разбојништва које се због начина извршења убраја у насилнички имовински криминалитет.

⁴ З. Стојановић, Н. Делић, *Кривично право, посебни део*, Правна књига, Београд 2013.

⁵ До новелирања КЗ 2009. године, законодавац је у смислу висине вредности одузете ствари најпре прописао да ова вредност не прелази износ од десет хиљада динара, да би Новелом из 2009. године ову вредност повећао на петнаест хиљада динара, а каснијим изменама и допунама КЗ из 2012. године вредност одузете ствари смањено на пет хиљада динара.

3. ИЗНУДА У КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ СРБИЈЕ

Изнуда је у Републици Србији такође прописана КЗ у групи кривичних дела против имовине, као што је у претходном тексту рада наведено и то у члану 214. У смислу овог члана, дело се састоји у принуђавању другог лица да нешто учини или не учини на штету своје или туђе имовине употребом силе или претње у намери учиниоца да себи или другом прибави противправну имовинску корист.⁶ Заштитни објект овог кривичног дела у ужем смислу је имовина у својој свеукупности, док је објект напада имовина која обухвата туђу покретну и непокретну имовину, као и имовинска права и интересе другог физичког или правног лица.

Радња извршења овог кривичног дела се састоји у принуђавању другог лица. То је психолошка делатност утицања на вољу другог у смислу да се он принуди да нешто учини (да предузме радњу чињења, активну, позитивну радњу – комисивни деликт) или не учини (да предузме радњу нечињења, пропуштања, пасивну, негативну радњу – омисивни деликт) противно својој донетој одлуци. Битно за радњу дела је да се принуђавањем причињава штета за имовину пасивног субјекта (оштећеног) или неког трећег лица. Принуда⁷ (принуђавање) се врши на два начина: силом или претњом, која су у инкриминацији означени алтернативно, те се принуда може испољити како у примени силе, тако и у примени претње, с тим што се не искључује могућност да учинилац употреби кумулативно и силу и претњу.

Принуђавање се предузима у одређеној намери. То је намера учиниоца да за себе или другог прибави противправну имовинску корист. Ова намера⁸ мора да постоји на страни учиниоца у време предузимања радње извршења, али она не мора да буде и остварена у сваком конкретном случају. Постојање ове намере утиче и на облик кривице учиниоца који се јавља као директан умишљај. Ову намеру треба разликовати од користољубља као посебне врсте побуде учиниоца у виду похлепе, пожуде за прекомерним, непотребним, енормним увећањем постојеће имовине или спречавањем њеног умањења.

Последица кривичног дела изнуде се састоји томе што је принуђено лице доведено у стање (лишености слободе одлучивања о својим поступцима) у коме нешто учини или не учини на штету своје или

⁶ В. Ђурђић, Д. Јовашевић, *Кривично право – посебни део*, Номос, Београд 2010.

⁷ Љ. Лазаревић, *Деликти насиља – кривичноправни аспект*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд 2002.

⁸ З. Стојановић, О. Перић, *Кривично право, Посебни део*, Правна књига, Београд 2009.

туђе имовине, што овом кривичном делу даје карактер имовинског, насилничког⁹ криминалитета.

За постојање овог дела неопходно је да у сваком конкретном случају имовинска штета за неко лице заиста, непосредно и наступи као последица предузете радње извршења наступила, а не само да је имовина тим чињењем или нечињењем била угрожена. Између изнуђених поступака пасивног субјекта и настале материјалне штете мора да постоји одговарајућа узрочна веза.

Извршилац дела може да буде свако лице, а у погледу кривице је потребан директан умишљај који квалификује директна намера (прибављање себи или другоме противправне имовинске користи). За ово кривично дело је предвиђена *казна затвора* од једне до осам година.

Кривично дело изнуде поред основног облика има и четири тежа облика. Први и други тежи облик изнуде су квалификовани висином прибављене имовинске користи. Уколико је изнудом прибављена противправна имовинска корист у износу који прелази четристо педесет хиљада динара, учинилац се кажњава казном затвора од две до десет година (став 2) а уколико је извршењем основног облика дела прибављена имовинска корист у износу који прелази милион и петсто хиљада динара учинилац ће се казнити затвором од три до дванаест година (став 3).

Поред ових тежих облика који су квалификовани висином прибављене имовинске користи, постоје још два тежа облика кривичног дела изнуде. Трећи тежи облик дела постоји у једном од два алтернативно прописана случаја: 1) ако се учинилац бави вршењем основног или тежих претходно наведених облика изнуде (што подразумева континуирано вршење овог кривичног дела, тј. у виду заната). Квалификаторна околност овог облика се састоји у „бављењу“, те за тај појам није довољно даје изнуда само једном извршена, чак ни у оним ситуацијама када се несумњиво може утврдити намера да се дело понавља или 2) ако је дело извршено од стране групе.¹⁰ За ово дело је прописана казна затвора од пет до петнаест година.

Четврти, најтежи облик дела постоји ако је изнуда (основни или тежи облици који су квалификовани висином прибављене имовинске

⁹ Г. Николић, „Насилничке карактеристике кривичног дела изнуде“, *Не насиљу – јединствен друштвени одговор*, Центар модерних знања, Бања Лука 2018, 447–455.

¹⁰ У складу са чланом 112. став 22. КЗ група постоји када су најмање три лица повезана ради трајног или повремениг вршења кривичних дела која не мора да има дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства или развијену структуру.

користи) извршена од стране организоване криминалне групе.¹¹ За овај најтежи облик изнуде прописана је казна затвора од најмање пет година, док законодавац није прописао посебни максимум кажњавања, већ је максимална казна једнака општем максимуму казне затвора који износи двадесет година.

Овај облик изнуде представља једну од типичних активности организованог криминала која се жаргонски означава као „рекет“ или „рекетирање“.¹² Кривично дело изнуде се често поистовећује са рекетом, што се не може у потпуности прихватити јер је рекет један од начина и модуса деловања и испољавања организованог криминала¹³ и у криминалистичком смислу представља принудно „нуђење заштите“ коју оштећени није тражио, али за коју мора да плати одређени новчани износ.

4. СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ ИЗНУДЕ И РАЗБОЈНИШТВА

Кривична дела изнуде и разбојништва, од свих имовинских кривичних дела имају највише сличности. То је и логично јер се ради о кривичним делима имовинског карактера, облицима криминалитета насиља и облицима организованог криминалитета. Превелика сличност ових дела у кривичноправној теорији и криминалистичкој и судској пракси неретко ствара недоумицу приликом њихове квалификације, а потом и њиховог разјашњења. С тим у вези, од изузетне је важности указати на њихове сличности и разлике које би нам помогле приликом њихове прецизније квалификације, једноставнијег разграничења и ефикасније репресије и превенције.¹⁴

Кривично дело разбојништва је пример правог сложеног кривичног¹⁵ дела јер се састоји од два кривична дела: принуде и крађа, где се принуда појављује као једно дело а крађа као друго, док се код изну-

¹¹ Сходно члану 112. став 35. КЗ-а организована криминална група представља групу од три или више лица која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела за које је прописана казна затвора од четири године или тежа казна ради непосредног или посредног стицања финансијске или друге користи или ради остваривања и задржавања утицаја на привредне или друге важне државне структуре.

¹² М. Шкулић, *Организовани криминалитет: појам, појавни облици, кривична дела и кривични поступак*, Службени гласник, Београд 2015.

¹³ М. Бошковић, *Криминалистика методика*, Полицијска академија, Београд 2005.

¹⁴ Д. Јовашевић, „Имовинске кривичне санкције као средство превенције имовинског криминалитета“, *Криминалистичке теме*, 3–4/2004, Сарајево 2004, 131–151.

¹⁵ Д. Јовашевић, *Кривично право, Општи део*, Номос, Београд 2010.

де, која представља продужено дело,¹⁶ принуда користи као средство или начин за остварење циља

Ипак, код оба кривична дела сила и претња које се примењују према пасивном субјекту, односно принуда као начин извршења изнуде, односно дело које чине законску конструкцију разбојништва чини сличност ових дела. Важно је указати на то да се принуда код оба дела предузима у истој намери или циљу, али у различитој инкриминисаној законској форми.

Радња извршења оба дела се предузима у сврси остварења крајњег циља дела, а то је да учинилац себи или другоме прибави противправну имовинску корист (код изнуде), односно нанесе имовинску штету другом лицу – пасивном субјекту (код разбојништва) што ова дела и одређује да се налазе у групи кривичних дела против имовине.

Истоветност изнуде и разбојништва се огледа и у појединим квалификаторним околностима дела које ова дела чине тежим, а то су случајеви извршења дела од стране групе и организоване криминалне групе, као и околност која се односи на висину прибављене противправне имовинске користи која не прелази милион и петсто хиљада динара.

Уколико би таксативно навеле сличности ових дела, оне би се могле, због лакшег уочавања, огледати и у следећем:

- а) објекат заштите је имовина,
- б) објекат напада се у великој мери подудара када се ради о покретној ствари, док се кривична дела изнуде могу вршити и према непокретној ствари,
- в) радња извршења се састоји у употреби силе или претње,
- г) учиниоца карактерише посебни субјективни елеменат у време предузимања радње извршења – намера прибављања противправне имовинске користи, што обележава и директан умишљај као облик кривице,
- д) последица дела се огледа у наступању имовинске штете за пасивног субјекта и
- ђ) тежи облици кривичних дела који се односе на квалификаторне околности као што су: а) обим последице – с обзиром на висину прибављене имовинске користи и б) начин извршења дела – од стране групе или организоване криминалне групе.

¹⁶ О. Перић, „Продужено одузимање имовинске користи у кривичном поступку“, *Правна ријеч*, 19/2009, Бања Лука 2009.

Поред толиких сличности ових дела, постоје разлике на које је неопходно указати, а које чине оно по чему су ова дела својствена. Једна од најважнијих разлика је огледа у временском интервалу примене силе, односно принуде и одузимања ствари, односно прибављања противправне имовинске користи. Код кривичног дела разбојништва се облици принуде према пасивном субјекту примењују тако да принуда претходи одузимању ствари, односно појављује се непосредно пре одузимања, те је дело свршено одмах након одузимања туђе покретне ствари које следи након употребљене силе или претње. Ово практично значи да се последица дела надовеже на његову радњу, те да нема временског протеча између предузете радње извршења и настале последице дела.

Код кривичног дела изнуде, иако се претња појављује пре прибављања противправне имовинске користи, она не настаје непосредно пре остварења циља већ је потребно да прође одређени временски интервал који није законски одређен, те након примењене принуде према пасивном субјекту, последица дела не настаје одмах након принуде, као код разбојништва, већ последица наступа знатно касније. Временски проток између принуде (радње извршења) и последице је заправо параметар који одређује значајну и суштинску разлику између ових двају дела.

Разлика се између ових дела огледа се и у врсти објекта напада, моменту предузимања силе, односно претње, као и циља њене примене. Код разбојништва се принуда примењује као начин одузимања туђе покретне ствари у истом тренутку када се та ствар непосредно и одузима из државине пасивног субјекта. Сила или претња су управо и управљене на ту ствар.

Насупрот томе, сила и претња се код кривичног дела изнуде, поред временске, предузимају и у различитој просторној дистанци од наступања последице. Такође, код ових кривичних дела се сила и претња предузимају према пасивном субјекту у смислу утицања на његову вољу да он сам (наравно под дејством принуде) нешто учини или не учини на штету своје или туђе имовине.

Сила која се примењује према оштећеном није истог интензитета код посматраних кривичних дела. Иако није законски наглашено, код разбојништва се ради о тежем облику насиљу и јачем интензитету принуде, него што је случај код кривичних дела изнуде. У прилог овоме говори и околност да се код разбојништва настоји да се противправна имовинска корист оствари непосредно, одмах, без остављања могућности оштећеном било какве алтернативне делатности, што ствара јачи интензитет принуде и теже насиље.

Суштински речено, код разбојништва се на примену силе и претње, по правилу надовезује одузимање туђе покретне ствари, или њена предаја од стране пасивног субјекта, што чини један временски континуитет, односно исти временски оквир.¹⁷ Дакле, код овог кривичног дела и место започете радње извршења и свршеног дела се надовезује и не постоји ни временска, ни просторна дистанца између њих. Принуда претходи крађи, односно одузимање (или предаја) се настављају на облике принуде, те чине јединствену временску и просторну целину.

Код кривичног дела изнуде се у једном временском интервалу примењују облици принуде према пасивном субјекту, а у другом временском интервалу долази до противправног прибављања имовинске користи (чињења или не чињења пасивног субјекта на штету своје или туђе имовине), што значи да између започете радње извршења дела и настале последице постоји временска разлика, односно дистанца.¹⁸

С тим у вези, ни место започете радње извршења и настале последице није исто (као код разбојништва), те се облици принуђавања врше на једном месту (или путем телефона и сл.), а последица наступа на другом месту. Делатност оштећеног која је временски и просторно дистанцирана од принуде коју примењује извршилац указује на то да се ради о изнуди. У супротном би морале да се узму у обзир све околности конкретног случаја.

Разлика између изнуде и разбојништва се огледа и у врсти имовине која се прибавља принудом. Код изнуде може да буде и покретна и непокретна имовина (стан, локал, викендица и сл.), док код разбојништва се ради искључиво о туђој покретној ствари.

Учиниоци кривичних дела изнуде су “префињенији и перфиднији” за разлику од разбојника који су “прљави и уличарски настројени”. Најчешће, они кривична дела врше често у тренутку, случајно, задесно, под дејством опојних дрога или алкохолних пића или у намери да дођу до новца услед зависности од дрога.

У криминалистичкој и судској пракси код правне квалификације кривичног дела у смислу разграничења између разбојништва и кривичних дела изнуде као главни критеријум тражи се у томе да ли је пасивни субјект под утицајем принуде сам предао ствар извршиоцу или је извршилац употребом принуде, савлађујући отпор пасивног

¹⁷ Д. Маринковић, О. Лајић, *Криминалистичка методика*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд 2016.

¹⁸ Ова временске дистанца је различита и може бити од неколико сати до неколико дана, па чак и недеља или месеци.

субјекта, одузео туђу ствар. У првом случају би се радило о изнуди, а у другом случају о разбојништву.

Ипак, у теорији кривичног права постоји и схватање¹⁹ да ће кривично дело разбојништва постојати и онда када пасивни субјект под непосредним утицајем принуде, у случају да је било извесно и неминовно да би учинилац ту ствар одузео, немајући други избор, пасивни субјект сам преда покретну ствар извршиоцу. У таквим ситуацијама постоје различита схватања судске праксе у смислу правне квалификације дела. У неким случајевима судови, вероватно због мале вредности одузете (прибављене) ствари дело квалификују као изнуду, а не као разбојништво, имајући у виду да је за разбојништво прописано строже кажњавање.

С тим у вези, у теорији кривичног права Љ. Лазаревић²⁰ истиче проблем разграничења између ових кривичних дела који настаје у случајевима када је употребом силе или претње да ће се напасти на живот или тело друго лице принуђено да учиниоцу преда покретну ствар. Као основа за разграничење разбојништва и изнуде, постављају се два критеријума. То су:

а) основна се разлика између ових кривичних дела јавља у интензитету употребљене силе и претње. Наиме, уколико је је сила употребљена да би се савладао отпор жртве, а по интензитету је таква да искључује могућност одлучивања пасивног субјекта и да сваки његов отпор бесмислен, постоји разбојништво и

б) основна разлика између ових кривичних дела се налази у времену предаје ствари. Тако се код разбојништва ствар под утицајем принуде одмах, непосредно и на истом месту предаје учиниоцу дела. Код изнуде су радње чињења или нечињења жртве временски и просторно дистанциране од принуде – ствар се не предаје одмах непосредно након примењене принуде, као ни на истом месту где је принуда примењена.

Важно је указати и на одабир жртве који такође утиче на разграничење ових дела. Код кривичног дела разбојништва, учинилац проналази жртву случајно, тражећи погодну прилику за извршење дела, те жртву не тражи плански и нема однос према жртви на тај начин да познаје њене прилике и околности, већ су жртве лица која се у тре-

¹⁹ З. Стојановић, *Коментар Кривичног законика: према стању Кривичног законика од 1. децембра 2019. године и према стању законодавства од 21. маја 2019. године*, Службени гласник, Београд 2019.

²⁰ Љ. Лазаревић, *Коментар Кривичног законика*, Савремена администрација, Београд 2006.

нутку извршења овог дела нађу у њеној улози стицајем околности (продавци у радњама, трафикама, радници у банкама, апотекама и сл.)

Код кривичног дела изнуде, учинилац проналази оштећеног тако што познаје његове прилике и околности, а не стицајем тренутне околности, као код разбојништва, те одабиром жртве предузима и врши кривично дело изнуде. Разлика од кривичног дела разбојништва је што су код изнуде врло често и оштећени на ивици закона или учиниоца дела познају од раније из неких криминогених миљеа, док од разбојништва жртве, најчешће, немају везе са криминалним активностима и учиниоце и не познају од раније.

Ове околности утичу и на тамну бројку која је изражајнија код изнуде, јер је оштећени у многим случајевима не пријављују због своје саме умешаности у разна кривична дела, као и претходно наведене околности да су и они врло често на ивици закона, док се разбојништво у највећем броју случајева пријављује, како због тренутног шока и узнемирености оштећеног, тако и због околности да не познаје учиниоца и нема никакве претходне везе са њим. Поред тамне бројке, ово утиче и на број евидентираних кривичних дела изнуде и разбојништва у правосудно статистичкој пракси, који би код разбојништва био реалнији у односу на изнуду.

5. ЗАКЉУЧАК

Важност указивања на прецизности кривичноправно одређење изнуде и разбојништва, као и на њихове сличности и разлике произашла је из потребе превазилажења кривичноправних недоумица које се у теорији и пракси могу јавити. Овај рад је управо имао за циљ да укаже на многе концептуалне законске одредбе ових дела које их чине са једне стране сличним, а са друге, различитим, али су управо оне важне приликом њихове прецизније квалификације и ефикаснијег разјашњења.

Имајући у виду са се ради о класичним и конвенционалним делима, што је у тексту рада наглашено, кривичноправне одредбе разбојништва и изнуде не захтевају модификацију својих концептуалних норми, односно унапређење кривично материјалне форме, као ни увођење нових тежих, лакших или посебних облика, које је законодавац ажурно новелирао када је било потребно (увођењем организованих облика дела и пооштравања политике кажњавања), већ кривичноправну анализу која је важна за њихово прецизности и једноставности разграничење.

Кривичноправна анализа разбојништва и изнуде, коју је аутор у раду приказао, поред претходно наведеног, утиче и на побољшање

механизма њихове репресије и превенције. И изнад свега, превасходно, на заштиту правног система, што смањује и неутралише могућност његове злоупотребе.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Бошковић, Мићо, *Криминалистика методика*, Београд 2005;
2. Ђурђић, Војислав; Јовашевић, Драган, *Кривично право – посебни део*, Београд 2010;
3. Здравковић, Љубиша, *Разбојништво – кривичноправни и криминалистички аспект*, Ниш 2009;
4. Јовашевић, Драган, „Имовинске кривичне санкције као средство превенције имовинског криминалитета“, *Криминалистичке теме*, 3–4/2004, Сарајево 2004;
5. Јовашевић, Драган, *Кривично право, Општи део*, Београд 2010;
6. Јовашевић, Драган, *Кривично право, Посебни део*, Београд 2014;
7. Лазаревић, Љубиша, *Деликти насиља – кривичноправни аспект*, Београд 2002;
8. Лазаревић, Љубиша, *Коментар Кривичног законика*, Београд 2006;
9. Маринковић, Дарко, Лајић, Оливер, *Криминалистичка методика*, Београд 2016.
10. Николић, Гордана, „Насилничке карактеристике кривичног дела изнуде“, *Не насиљу – јединствен друштвени одговор*, Бања Лука 2018;
11. Перић, Обрад, „Продужено одузимање имовинске користи у кривичном поступку“, *Правна ријеч*, 19/2009, Бања Лука 2009;
12. Стојановић, Зоран, Делић, Наташа, *Кривично право, посебни део*, Београд 2013;
13. Стојановић, Зоран, *Кривично право, општи део*, Београд 2014;
14. Стојановић, Зоран, *Коментар Кривичног законика: према стању Кривичног законика од 1. децембра 2019. године и према стању законодавства од 21. маја 2019. године*, Београд 2019;
15. Шкулић, Милан, *Организовани криминалитет: појам, појавни облици, кривична дела и кривични поступак*, Београд 2015.

Правни извори

1. Кривични законик, *Сл. гласник РС*, бр. 85/05, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 и 35/19 и 94/24.

Research associate Gordana Nikolić, LL.D.

Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia

CRIMINAL LAW DEFINITION OF ROBBERY AND EXTORTION IN SERBIAN LEGISLATION

Summary

In criminal law theory and practice, legal ambiguities frequently arise when defining the criminal acts of robbery and extortion. This is due to their significant similarities and the ultimate objective of execution, leading to their classification as crimes against property. However, these actions, along with numerous other factors, distinguish them from one another, leading to their classification as distinct criminal acts. The author reviews the criminal law definition of robbery and extortion in the legislation of Serbia in order to point out their similarities and differences. The author's thorough analysis of these crimes in the paper is crucial for criminal law theory and practice. This is because a more precise determination of these crimes' actions and a better understanding of them reduces the possibility of their misclassification, thereby enhancing the protection of Serbia's legal system.

Key words: *Robbery, Extortion; Criminal legislation; Protection; Legal system.*

Судија мр Сретко Јанковић

Апелациони суд у Београду

ВИШЕСТРУКИ ПОВРАТ У СРПСКОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ

Изменама Кривичног законика Републике Србије из 2019. године поново је у српско кривично право уведен институт вишеструког поврата, који је постојао у кривичном праву бивше СФРЈ. С обзиром на то да се овај институт готово никада није примењивао у пракси, државе настале распадом бивше Југославије тај институт нису предвиделе у својим кривичним законима. Међутим, у оквиру сталног тренда ширења кривичноправне репресије, законодавац у Републици Србији је поново увео овај институт, те се у складу са законским решењем, вишеструком повратнику обавезно изриче казна изнад половине прописаног распона казне за конкретно кривично дело. Како су постојала различита тумачења онога што се у судској пракси сматра „половином распона“, Врховни касациони суд је о томе заузео правни став, што је довело до многих апсурдних ситуација. Након упозорења на неодрживост оваквог става, после скоро две године, изнети став је промењен. Аутор сматра да је поновно увођење овог института у српско кривично право било непотребно, јер проблем поврата није био изражен у толикој мери да би захтевао јачање кривичноправне репресије на овај начин.

Кључне речи: Вишеструки поврат; Кривичноправна репресија; Распон казне; Изрицање казне.

1. ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О ПОВРАТУ

Поновно вршење кривичних дела (поврат, рецидивизам) представља значајан кривичноправни, криминолошки и пенолошки проблем. Експанзија поврата је у неку руку сведочанство да кривично право није довољно успешно, односно да не успева да особе које су већ осуђиване одврати од поновног вршења кривичних дела.¹ Према

Сретко Јанковић, jankovic@bg.ap.sud.rs.

¹ Ф. Бачић, *Кривично право (онћи дио)*, Загреб 1986, 480.

неким изворима, строже кажњавање повратника било је присутно у Персији, Кини и праву Старог Јапана. Римско право, иако није правилно разлику између стицаја и поврата, ипак се бавило овим проблемом на шта указује правило: „*Consuetudo delinquendi est criustantia aggravandi delictum el deliquentem acrius puniendi*” (“Навика чинити кажњива дела јесте околност која кривицу отежава и због које се кривац мора строже казнити”). Француски Кривични закон из 1810. године поврат одређује као обавезну отежавајућу околност код одмеравања казне. У Душановом закону поврат је третиран као поопштравајућа околност при одмеравању казне код неких имовинских кривичних дела (крађа, разбојништво), док Киминални законик из 1860. године први пут предвиђа поврат као општи институт.

Утицај претходних осуда на кажњавање различито се тумачи у теорији кривичног права. Неки аутори одбацују било какво разматрање претходних осуда код одмеравања казне. Наиме, теже кажњавање повратника у нескладу је са принципом правичности и сразмерности, да оно није ништа друго до двоструко кажњавање због ранијег дела или пак кажњавање људи не због оног што су учинили, већ због оног што јесу, због њиховог (злог) карактера (Bagaric, 2000; Yankah, 2004. према Lee, 2009, 578–579).² Међутим, заступници теорије (*the recidivist's bad character*) оправдавају строже кажњавање рецидивиста, јер, учинилац сваким новим делом у све већој мери открива недостатке свог карактера, показује да је асоцијалан и изопачен.³ Други сматрају да ранија осуђиваност повећава кривицу, с обзиром да „учинилац није научио лекцију” те је поврат од значаја за одмеравање казне. Наиме, сврха прописивања поврата као отежавајуће околности налази се у томе што учинилац није извукао поуку из осуда за раније учињена кривична дела, што указује на повећан степен кривице који заслужује и адекватан социјално-етички прекор.⁴ Трећи сматрају да ранија осуђиваност за кривична дела има ограничен утицај на одмеравање казне (нпр. да утиче на повећање казне само код сексуалних и насилних кривичних дела).⁵ Они који оправдавају строже кажњавање повратника полазе са ретрибутивистичких основа, па тако Lee представља теорију о поврату као резултату скривљеног пропуштања,

² Б. Симеуновић Патић, „Поврат – криминолошки аспекти“, у Зборнику: *Казнена реакција у Србији* (ур. Ђ. Игњатовић), Београд 2016, 209.

³ R. S. Frase, *Just Sentencing. Principles and Procedures for a Workable System*, Oxford University Press, Oxford 2013, 183.

⁴ Н. Делић, „Забрана (искључење) ублажавања казне у одређеним случајевима“, *Crimen* 2/2010, 238.

⁵ Вид. М. Bagaric, “The Punishment Should Fit the Crime – Not the Prior Convictions of the Person that Committed the Crime: An Argument for Less Impact Being Accorded to Previous Convictions in Sentencing“, *San Diego Law Review* 2/2015,

према којој учинилац сам бира да ли ће организовати будући живот тако да избегне поновно вршење злочина, а одлука да то не учини конституише његову појачану кривицу (Lee, 2009).⁶ Сваким новим оствареним неправом учинилац се све више удаљава од захтева правног поретка и стога заслужује да се, у настојању друштва да се он врати на пут легалности и поштовања права, према њему примени још строжа казна од сваке претходне.⁷

2. ПОВРАТ У УПОРЕДНОМ ПРАВУ

Због значаја поврата, савремена кривична законодавства углавном садрже посебне одредбе о кажњавању повратника, а сам појам поврата се одређује на различите начине. Наиме, једни прописују да је строже кажњавање повратника обавезно, док га други предвиђају као факултативно (остављају суду могућност да евентуално примени строже кажњавање повратника). Демократски оријентисани кривичноправни системи, полазећи од практичних искустава и сазнања до којих се дошло у науци, постепено су напуштали ригидна правила која су повратнике приликом кажњавања за ново кривично дело обавезно стављала у неповољнији положај него примарне делинквенте.⁸ Међутим, савремено кривично право, које се убрзано удаљава од једног правнодржавног кривичног права, које од грађана не очекује поштовање права, већ их све више третира као непријатеље поретка, оживљава идеју о строжем кажњавању учинилаца који су већ вршили кривична дела.⁹

Изменама из 1986. године у КЗ Немачке поврат је укинут као разлог за повећање казне из двоструких разлога: јер ово не обезбеђује специјалну превенцију и аутоматски повлачи казну од најмање шест месеци затвора, тако да сада поврат има значај само код индивидуализације казне, што валоризује улогу судије.¹⁰ Међутим, изменама из 2003. године поврат као отежавајућа околност је уведен код сексуал-

⁶ Б. Симеуновић Патић (2016), 208.

⁷ А. Ashworth, *Sentencing and Criminal Justice*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, 198.

⁸ И. Ђокић, „Кривичноправно реаговање на вишеструки поврат“, *Архив за правне и друштвене науке* 3–4/2019, 64–65.

⁹ И. Ђокић, „Историјски осврт на институт поврата у српском (југословенском) кривичном праву“, у Зборнику: *Казнена реакција у Србији*. IX део, (ур. Ђ. Игњатовић), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2019а, 309.

¹⁰ Н. Н. Jescheck, *Lehrbuch des Strafrechts*, 1998, (Цит. према: Ж. Прадел, *Компаративно кривично право*, Београд 2009, 124.

ног злостављања.¹¹ У Немачкој се према повратницима примењују и мере заштитног надзора и сигурносног смештаја. Према одредби члана 68 КЗ Немачке, за кривична дела за која закон прописује, суд може изрећи заштитни надзор (*Führungsaufsicht*) ако је учинилац осуђен на казну затвора у трајању од најмање шест месеци и ако постоји опасност да ће и даље вршити кривична дела, док се у складу са одредбом члана 66 КЗ, под условима прописаним законом, може се изрећи и сигурносни смештај (*Unterbringung in der Sicherungsverwahrung*). Изменама закона из 2002. године установљена могућност да судови изрекну затворску казну, са клаузулом да задржавају могућност накнадног изрицања мере сигурносног смештаја (пунолетним лицима старијим од 21 године) након издржане казне затвора („*vorbehaltene Sicherungsverwahrung*” – члан 66а КЗ Немачке).¹² С обзиром на то да се изрицање превентивних казни и мера заснива на проценама шта ће се десити у будућности, а које су обично неизвесне, треба успоставити формалне и материјалне гаранције да би се избегло прекомерно изрицање ових казни и мера, док с друге стране, треба водити рачуна и о људским правима учинилаца.¹³

У немачкој литератури се указује да треба пажљиво разликовати претходна кажњавања због сличних или дугачијих дела као и између оних која бацају светлост на криминалну личност учиниоца и оних код којих то није случај.¹⁴ Осим тога, истиче се да и претходна кажњавања за слична дела не смеју се шематски третирати као основ за поопштравање казне, посебно ако су се десила пре много времена, па је и питање да ли су уопште меродавна код конкретног пресуђења.¹⁵

Француско кривично право познаје три категорије поврата. Прва категорија поврата је општи поврат и временски неограничен поврат (члан 132–8). Као први елемент за постојање поврата узима се да је учинилац био осуђен за кривично дело (злочин или деликт) за које је прописна казна затвора од 10 година, па изврши било које ново дело за које је прописна казна од 20 или 30 година (општи поврат) а други елемент је да је у поврату учинио дело за које је прописна казна затвора од 15, 20 или 30 година (то су најтежа кривична дела за која

¹¹ H. J. Albrecht, “Sentencing in Germany: Explaining long-term stability in the structure of criminal sanctions and sentencing”, 2013, <http://www.lep.law.duke.edu/>, 29.3.2024.

¹² M. A. Aumüller, “Dealing with dangerous offenders through preventive sentencing – comparison of Germany and England and Wales”, *Kriminalwissenschaftlichen Instituts der Leibniz Universität Hannover*, Band I, 2013, https://www.jura.uni-hannover.de/.../2013_-_Band_I_-_AA_Endfassung.pdf.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ A. Schönke, H. Schröder, *Strafgesetzbuch (Kommentar)*, München 2001.

¹⁵ *Ibid.*

не важе рокови за „застарелост поврата“, и увек постоји поврат, без обзира на време протекло између првог и другог дела – временски неограничен поврат). Под наведеним условима, у случају поврата, прописано је да се казна може „дуплирати“, односно може се изрећи двоструко тежа казна него да је лице учинило дело први пут. Друга категорија поврата је општи поврат и временски ограничен поврат (члан 132–9). Први елемент је, да је учинилац био осуђен за кривично дело (злочин или деликт) за које је прописна казна затвора од 10 година, па учини било које друго дело за које је прописна казна затвора од 10 година или од 1 до 10 година (општи поврат), и други елемент да је ново дело учињено у року од 10 година, односно 5 година након издржане казне – у супротном ако је дело учињено након наведеног рока наступа „застарелост поврата“ и неће се применити одредбе о поопштравању казне (временски ограничен поврат). На крају, трећа категорија поврата је специјални поврат и временски ограничен поврат (члан 132–10). То је у француској судској пракси најчешћи случај поврата. Први елемент ове категорије је да је учинилац био осуђен за одређену врсту кривичног дела (која дела закон изричито таксативно набраја) па поново учини кривично дело исте или сличне природе (специјални поврат) и други елемент је да је ново дело учињено у року у року од пет година од издржане претходне казне (временски ограничен поврат).

У САД поврат (криминална прошлост) има велики значај код одмеравања казне, што је видљиво из самог уводног коментара федералних смерница за одмеравање казне, где се, између осталог, наводи: „Окривљени који у свом досијеу има регистровано више претходних криминалних понашања (више пута је раније осуђиван) има већи степен кривице од лица које је први пут учинило кривично дело и тиме заслужује већу казну“.¹⁶ Поменути уводни коментар садржи и следеће наводе који се односе на поврат: „Генералана превенција налаже да се пошаље јасна порука друштву да ће понављање криминалног понашања довести до строжег кажњавања и да ће са сваким рецидивом, казна бити строжа. Да би се друштво заштитило од даљих кривичних дела конкретног окривљеног, при одмеравању казне мора се узети у обзир вероватноћа да дође до рецидива и могуће будуће криминално понашање. Поновљено криминално понашање је показатељ и да постоји ограничење у погледу вероватноће остваривања успешне рехабилитације“.¹⁷ Федералне смернице за одмеравање казне садрже и посебан одељак (§4B1.1 U.S.S.G) који се односи на професионалне

¹⁶ United States Sentencing Commission, *Guidelines Manual*, CHAPTER FOUR - Criminal History and Criminal Livelihood, 2012.

¹⁷ *Ibid.*

преступнике (*Career Criminal Offender*). У односу на професионалне преступнике, односно повратнике, примењивани су и закон „последношћу у кажњавању“ („*truth-in-sentencing law*“), закон „три прекршаја“ („*three strikes law*“), те закони о обавезним минималним казнама затвора („*law mandatory minimum-sentencing*“).

У САД је посебно изражен оштар приступ према повратницима сексуалних кривичних дела, нарочито учињених према малолетницима, што је имало за последицу увођење и хемијске кастрације у појединим америчким државама, вођење обавезне евиденције учинилица оваквих кривичних дела, и др. У америчкој држави Флориди сва лица осуђена на казну затвора преко 25 година због педофилије (према посебном закону) морају бити доживотно под електронским надзором.¹⁸

Одредбом члана 68 Кривичног закона Руске федерације прописано је одмеравање казне за поврат, с тим што се разликују три врсте поврата (обични поврат, опасан поврат и нарочито опасан поврат), а при одмеравању казне се узима у обзир „број, карактер и степен друштвене опасности раније извршених кривичних дела, околности због којих се поправни утицај претходних казни показао недовољним, као и карактер и степен друштвене опасности поново извршених кривичних дела“. Код обичног поврата трајање казне не може бити мање од половине максималног трајања најстроже казне прописане за кривично дело, код опасног поврата тај минимум је две трећине казне, а код нарочито опасног поврата минимум је три четвртине максималног трајања најстроже врсте казне прописане за кривично дело.

Аустријски законодавац је предвидео строже кажњавање у случају вишеструког поврата (§ 39 StGB *Strafschärfung bei Rückfall*). Да би суд изрекао казну за ново дело преко максимума прописане казне увећаног за половину потребно је да је учинилац раније најмање два пута осуђиван на казну затвора (и да је те казне макар делимично издржао) за дела која се могу приписати истој штетној склоности учиниоца, а осим тога, потребно је да од дана издржане раније казне до вршења новог кривичног дела није протекло више од пет година.¹⁹

Мађарско кривично право усваја концепт строгог кажњавања рецидивиста. Наиме, један од главних интенција новог КЗ Мађарске (ступио на снагу 01.7.2013. године) је строго кажњавање рецидивиста који су учинили кривично дело против живота и власништва, укључу-

¹⁸ В. Бајовић, „Electronic monitoring and house arrest in the criminal justice systems“, у Зборнику: *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања* I део, (ур. Ђ. Игњатовић), Београд 2007, 213–222.

¹⁹ И. Ђокић (2019), 71.

јући њихово кажњавање санкцијом стварног доживотног затвора.²⁰ По новом закону удвостручена је горња граница санкција за вишеструке рецидивисте који почине насилна дела, а ако тако утврђена казна превазиђе висину од 20 година, онда учиниоцу треба изрећи казну доживотног затвора.²¹ По пропису о три удара судија не може испитивати околности конкретног кривичног дела, него је дужан аутоматски осудити на доживотну затворску казну, не само пљачкаше банке који при пљачки убију једно или више лица, него нпр. и оне који при неуспешној пљачки износа од 51 милион форинти ударе два полицајца, али им не нанесу друге повреде.²²

У бившим југословенским републикама негде постоје посебне одредбе кривичног закона које се односе на поврат, док у другима таквих одредби нема, већ се поврат углавном цени кроз ранији живот учиниоца. Тако, нпр. КЗ Црне Горе у одредби члана 43 прописује поврат као факултативну отежавајућу околност код одмеравања казне, док је одредбом члана 44 регулисан вишеструки поврат, код кога казна не сме прећи двоструки износ прописане казне нити 20 година затвора. У Хрватској нема посебних одредаба о поврату, а у оквиру опћих правила за одмјеравање казне (члан 47 КЗ Хрватске) поврат се цени кроз „пријашњи починитељев живот“. Ранија осуђиваност се у правилу узима као отеготна околност, а изузетак су осуде за казнена дјела почињена прије више времена.²³ И КЗ Словеније нема посебне одредбе о поврату, а ранија осуђиваност се цени кроз „ранији живот учиниоца“, што је једна од околности за одмеравање казне у оквиру општих правила за одмеравање казне (члан 49 КЗ Словеније). Исто тако, КЗ Републике Српске нема посебне одредбе о поврату, али се у одредби члана 37, став 4 прописује које околности суд узима у обзир када изриче казну за кривично дело учињено у поврату, а иста је ситуација и у КЗ Федерације БиХ (члан 49, став 2). Што се пак тиче Македоније, донет је Закон одређивању врсте и одмеравању висине казне,²⁴ који је ступио на снагу 01.7.2015. године. Одмеравање казне према закону вршено је у односу на два основна критеријума, тежине кривичног дела (утврђене на основу објективне категоризације кривичних дела) и претходне криминалне историје и понашања учинио-

²⁰ Л. Хека, „Систем кажњавања према новом мађарском Кривичном закону и његова компарација са српским и хрватским законом“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, број 1/2014, 339.

²¹ *Ibid.*, 343.

²² *Ibid.*

²³ П. Новеселец, *Опћи дио казног права*, Загреб 2009, 458.

²⁴ Закон за одредување на видот и одмерување на висината на казната, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 199/14.

ца. Међутим, одлуком Уставног суда Македоније У број 169/2016-0-1 од 16.11.2017. овај закон је поништен.

Према опасним вишеструким повратницима поједине земље (нпр. САД, Немачка, Швајцарска, Холандија, и др.) примењују и посебне мере безбедности. Наиме, у неким земљама се према опасним повратницима примењују мере превентивног безбедносног затварања и надзора након издржане казне.²⁵

Треба истаћи и то да се у Препоруци Савета Европе R (92)17 из 1992. године²⁶ истиче да претходно осуђивање „не треба користити механички као фактор који иде на штету оптуженог“, те ако је потребно да се претходна осуђиваност „узме у обзир у оквиру прокламованих разлога за одмеравање казне, казна треба да буде сразмерна тежини новог кривичног дела, односно нових кривичних дела“. Осим тога, посебно се наглашава да дејство претходног осуђивања треба умањити или поништити ако постоји значајан период без криминала пре садашњег кривичног дела, ако је садашње или претходно кривично дело лакше природе и ако је учинилац још увек млад.

За разлику од земаља које примењују строге казне према повратницима, у скандинавским земљама се више користе новчане казне, условне казне и рад у корист заједнице. Наиме, политика тзв. „нежне правде“ и програми рехабилитације кроз помоћ осуђенима да нормално функционишу након издржане казне дају видне резултате.²⁷ Многе земље широм света сматрају да злочин треба контролисати затвором, повећаном извесношћу казне и повећањем тежине казне, док је у скандинавским земљама сасвим супротно.²⁸ Када су у питању стопе затварања и стопе рецидивизма, скандинавске земље имају стопу затварања од 75 затвореника на 100.000 становника, САД имају стопу затварања преко 700 на 100.000 становника, с тим да је стопа поврата у скандинавским земљама мања од 20%, док је у САД стопа поврата 70%.²⁹

²⁵ О овим мерама у појединим земљама вид. Н. Мрвић-Петровић, „Превентивне мере према осуђеницима опасним по друштво у правима Сједињених америчких држава и Велике Британије“ *Страни правни живот* 2/2015, 41–52; И. Ђокић, „Превентивно затварање учинилаца опасних по друштво – Вишеструки поврат и мере безбедности“, у Зборнику: *Казнена рекација у Србији, X део*, (ур. Ђ. Игњатовић), Београд 2020, 279–299.

²⁶ Савет Европе, *Збирка одабраних препорука Савета Европе*, Београд 2004.

²⁷ A. Riep, *The Effects of Culture and Punishment Philosophies on Recidivism: Comparing Prison Systems in the United States and Scandinavia*, Honors Theses. 2019, https://encompass.eku.edu/honors_theses/700, 16.3.2024.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ C. W. Deady, „Incareration and recidivism: Lessons from abroad“, Pell Center for International Relations and Public Policy, Newport, 2014.

С обзиром на снажне ефекте лечења и рехабилитације, с једне стране, те високу цену и мали утицај стратегија заснованих на кажњавању, с друге стране, систем у САД је почео да ублажава приступ према криминалу.³⁰ Наиме, многе државе САД су направиле велики напредак у области праксе и рехабилитације засноване на доказима (*evidence-based practice*: ЕВР), па је тако у периоду од 2004 до 2014 године донето више од сто закона који захтевају и подстичу програме засноване на доказима.³¹ Дакле, иако је покрет за строго кажњавање би популаран неколико година, а његов утицај на рецидивизам је био минималан, а у неким околностима чак и штетан, систем се ипак креће ка прихватању рехабилитације као водеће филозофије са фокусом на ЕВР.³²

3. ПОВРАТ У КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Према КЗ СФРЈ из 1951. године поврат је представљао факултативну отежавајућу околност, да би изменама и допунама из 1959. године уведен „вишеструки поврат“, који је био факултативни основ за пооштравање казне. Кривични закон СФРЈ из 1976. године познаје општи и вишеструки поврат који су имали различите кривичноправне ефекте. Општи поврат је представљао факултативну отежавајућу околност а вишеструки основ за пооштравање казне преко границе прописаног максимума. За постојање вишеструког поврата законодавац је поставио услове који су везани како за претходно тако и за новоизвршено кривично дело. Уколико су сви ти услови испуњени, суд је имао могућност да изрекне пооштрену казну уз прописано ограничење (двострука мера прописане казне али која не сме прећи прописани општи максимум прописане казне затвора од 15 година). Међутим, како није примењиван у пракси институт вишеструког поврата је брисан из Кривичног закона СРЈ 2003. године. Кривични законик Републике Србије, који је ступио на снагу 01.01.2006. године, поврат је третирао као факултативну отежавајућу околност. Међутим, изменама и допунама КЗ из 2019. године, долази до значајних измена у регулисању поврата. Чини се да ниједан други институт који је последњих година уведен у наш кривичноправни систем није створио више контроверзи као институт вишеструког поврата.³³ Поновно уво-

³⁰ E. Latessa et. al., *What Works (and Doesn't) in Reducing Recidivism*, Second edition, Routledge, Taylor & Francis, 2020.

³¹ *Ibid.*

³² *Ibid.*

³³ М. Воштинић, „Вишеструки поврат у позитивном кривичном законодавству“, *Глас права*, 2/2022, 34.

ђење овог института у наш правни систем резултат је неспорне намере законодавца да пооштри казнену политику ограничавајући судије приликом одмеравања казне.³⁴ У стручној јавности је примећено да је законодавац изменама и допунама КЗ из 2019. године „више зашао у Општи део него што је то уобичајено“ (сврха кажњавања, доживотни затвор, поврат, вишеструки поврат...)³⁵

Као аргумент законодавца за строже кажњавање повратника може бити повећан број кривичних дела у поврату. Међутим, како истичу поједини аутори, уз одсуство тенденције пораста апсолутног и релативног броја осуђених повратника у осуђеничкој популацији, то указује да проблем поврата у Србији у целини, нема драматична обележја.³⁶ И експертско истраживање спроведено 2018. године, такође је показало да поврат није тако велики проблем у Републици Србији.³⁷

3.1. Обични поврат

Пре измена и допуна Кривичног законика Србије из 2019. године поврат је представљао факултативну отежавајућу околност код одмеравања казне, тако да суд није био у обавези да ранију осуђиваност цени као отежавајућу околност. У одредби члана 55 КЗ биле су наведене околности које је суд требао да има у виду приликом одмеравања казне учиниоцу који је раније осуђиван. Одредба члана 55 КЗ је гласила: „Кад суд одмерава казну учиниоцу за кривично дело које је учињено после издржане, опроштене или застареле казне или ослобођења од казне, по протеклу рока за опозивање условне осуде или после изречене судске опомене, може ту околност узети као отежавајућу, ценећи при том посебно тежину раније учињеног кривичног дела, да ли је и раније дело исте врсте као и ново дело, да ли су оба дела учињена из истих побуда, околности под којима су дела учињена и колико је времена протекло од раније осуде, односно од изречене, опроштене или застареле казне, ослобођења од казне, од протекла рока за опозивање раније условне осуде или од изречене судске опомене”.

Поврат није као било која друга отежавајућа околност, јер самим тим што га КЗ издваја у посебну одредбу, законодавац је хтео да изрази став да поврат има посебан значај и да укаже на релевантне

³⁴ *Ibid.*, 28.

³⁵ Д. Коларић, „Вишеструки поврат у кривичном праву Србије – Осврт на Закон о изменама и допунама Кривичног законика из 2019. године“, у Зборнику: *Казнена реакција у Србији, X део* (ур. Ђ. Игњатовић), Београд 2020, 210.

³⁶ Б. Симеуновић Патић (2016), 207.

³⁷ Вид. *Експертско истраживање и анализа поврата у Републици Србији*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања и OEBS, Београд 2018.

околности које је суд требао да има у виду када одмерава казну учиниоцу који се налази у поврату.³⁸ Изменама и допунама КЗ Србије из 2009. године законик је искључио ублажавање казне у случају раније осуђиваности за истоврсно кривично дело, тј. у случају специјалног поврата. Дакле, овде законодавац по први пут издваја специјални поврат и даје му одређени кривичноправни значај.³⁹ Међутим, изменама и допунама Кривичног законика из 2019. године одредба члана 55 КЗ је измењена, тако да је сада поврат отежавајућа околност коју је суд дужан узети у обзир приликом одмеравања казне. Осим тога, КЗ одређује и да се повратницима начелно не може ублажити казна. Одредба члана 55 КЗ сада гласи:

„Ако је учинилац кривичног дела учињеног са умишљајем раније осуђен за умишљајно кривично дело, суд ће ту околност узети као отежавајућу, ако од раније осуде или издржане казне није протекло пет година.

У случају из става 1 овог члана, суд не може изрећи казну испод границе прописане законом или блажу врсте казне, изузев ако закон предвиђа да се казна може ублажити или ако закон предвиђа да се учинилац може ослободити од казне, а суд га не ослободи од казне”.

С обзиром на то да је поврат сада обавезна отежавајућа околност код одмеравања казне, одредба члана 55 КЗ више не садржи ни оне околности које је суд требао ценити када је поврат узимао као отежавајућу околност. Међутим, то не значи да суд не треба да има у виду тежину ранијег и новог кривичног дела, из којих побуда су кривична дела учињена, протек времена од ранијег и новог кривичног дела, и др.

Дакле, иако законодавац не садржи појам „обични поврат“, нити одређује неке посебне услове, да би поврат суд ценио као обавезну отежавајућу околност, потребно је да је ново кривично дело извршено са умишљајем, да је раније кривично дело за које је учинилац осуђен било умишљајно и да од раније осуде, односно отпуштања са издржавања казне није протекло пет година, Кривична дела која су нехатно извршена не могу бити обухваћена конструкцијом обичног поврата. Обичан поврат ће постојати и у случају да раније или новоизвршено дело потпадају под конструкцију кривичног дела квалификованог тежом последицом (претеринтенционално кривично дело) али само

³⁸ З. Стојановић, *Коментар Кривичног законика*, Београд 2007, 238.

³⁹ Н. Делић, „Забрана (искључење) ублажавања казне у одређеним случајевима“, у Зборнику: *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања*, IV део, (ур. Ђ. Игњатовић) Београд 2010, 186.

ако је основно дело из те конструкције умишљајно.⁴⁰ С обзиром да је услов у погледу кривичних дела везан искључиво за облик кривице за постојање поврата није значајно на коју казну или другу кривичну санкцију је учинилац осуђен за претходно кривично дело.⁴¹ Трећи услов који законодавац поставља тиче се рока од пет година од раније осуде или издржане казне до извршења новог кривичног дела. Обичан поврат је, дакле, временски ограничена врста поврата. Рачуна се од момента отпуштања са издржавања казне до момента извршења новог кривичног дела а не од момента откривања или почетка суђења за ново кривично дело.⁴²

У одредби члана 57, став 3 КЗ, која се односи на границе ублажавања казне, говори се о тзв. специјалном поврату, односно ако је учинилац осуђиван за исто или истородно кривично дело. Другим речима, ублажавање казне код специјалног поврата је искључено, с тим, што у складу са одредбом члана 57, став 4 КЗ, када је суд овлашћен да учиниоца ослободи од казне, ако га не ослободи од казне, може казну ублажити без обзира на ограничења из става 1 до 3, члана 57 КЗ.

3.2. Вишеструки поврат

У одредби члана 55а КЗ уводи се вишеструки поврат и одређује начин одмеравања казне за исти, а та одредба гласи:

„За кривично дело учињено са умишљајем, за које је прописана казна затвора, суд ће изрећи казну изнад половине распона прописане казне, под следећим условима:

- ако је учинилац раније два пута осуђен за кривична дела учињена са умишљајем на затвор од најмање једну годину;
- ако од дана отпуштања учиниоца са издржавања изречене казне до извршења новог кривичног дела није протекло пет година“.

Дакле, КЗ одређује да ће се учинилац који је раније осуђиван изрећи казна изнад половине распона прописане казне ако су за то испуњени следећи услови:

⁴⁰ Е. Ћоровић, „Поврат у Кривичном закону Србије – критички осврт на његово нормативно уређење“, *Ревизија за криминологију и кривично право*, 1-2/2020, 11.

⁴¹ И. Ђокић (2019), 322.

⁴² Д. Јоцић, „Поврат као околност код одмеравања казне“, у Зборнику: *Измене у кривичном законодавству и статус носилаца правосудних функција и адекватност државне реакције на криминалитет (Међународни правни стандарди и стање у Србији* – (ур. С. Бејатовић), Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу Београд 2019, 234–235.

1. да се против учиниоца води кривични поступак за кривично дело учињено са умишљајем, за које је прописана казна затвора;

2. ако је учинилац раније два пута осуђен за кривично дело учињено са умишљајем на казну затвора од најмање једну годину;

3. ако од дана отпуштања учиниоца са издржавања изречене казне до извршења новог кривичног дела није протекло пет година.

Када је у питању први услов, вишеструки поврат постоји уколико је учинилац за извршено дело осуђен на казну затвора од најмање једне године. Овде се може поставити питање примене ове одредбе уколико је за ново кривично дело прописана алтернативно новчана казна уз казну затвора. У теорији се заступа став да се у том случају може применити члан 55а КЗ из два разлога: прво, зато што је прописана и казна затвора и друго, у делу члана 55а у коме се говори о дејству поврата законодавац каже „суд ће изрећи казну изнад половине распона прописане казне“ што значи да се говори о изрицању казне али не и о њеној врсти.⁴³ Дакле, суду се даје право избора између алтернативно одређених казни, уз услов да изречена казна мора бити изнад половине прописаног распона. Судови прихватају став доктрине да вишеструки поврат постоји ако свака од ранијих осуда гласи на казну затвора од једне или више година. Прихватање овог става иде у корист осуђеног лица а оправдан је због тешких последица које доноси примена одредбе о вишеструком поврату. Уколико су за умишљајна кривична дела у стицају одређене казне испод једне године али је одређена и јединствена казна у трајању од једне или више година могућа је примена одредбе о вишеструком поврату.⁴⁴ За постојање вишеструког поврата нужно је да је учинилац раније казне издржао, што значи да уколико учинилац није ни започео издржавање казне или њено издржавање још траје или је учинилац побегао са издржавања казне и извршио ново кривично дело, не примењује се одредба о вишеструком поврату већ одредба о стицају.⁴⁵

Сада одредба члана 55а КЗ заправо уводи нови посебни минимум, а последица оваког решења је обавезно одмеравање и изрицање казне изнад половине распона прописане казне.⁴⁶ Суштина вишеструког поврата из чл. 55а КЗ и његов утицај на казну у конкретном случају није у њеном (факултативном) поопштравању, као што је то било код

⁴³ Е. Ћоровић (2020), 17.

⁴⁴ Д. Јоцић (2019), 33.

⁴⁵ *Ibid.*, 33–34.

⁴⁶ Д. Коларић (2020), 215.

вишеструког поврата у праву бивше Југославије,⁴⁷ већ је ефекат тог института промена законског распона казне, односно значајно подицање минимума казне.⁴⁸

У судској пракси се поставило питање шта се сматра „половином распона“ у складу са одредбом члана 55а КЗ, а на седници Кривичног одељења Врховног касационог суда дана 26.10.2020. године, с обзиром да апелациони судови нису постигли сагласност поводом овог питања, заузет је следећи став:

„Распон прописане казне представља разлику између посебног максимума и посебног минимума запређене казне, па се половина распона прописане казне из члана 55а став 1 КЗ израчунава на тај начин што се наведена разлика подели са бројем два“. У образложењу овог става се наводи да израз „распон“, треба посматрати као скуп нечега од најнижег до највишег елемента, што у конкретном случају представља запређене казне од посебног минимума до посебног максимума, стога се, како се наводи у образложењу овог става, половина распона израчунава на тај начин „што се од посебног максимума запређене казне одузме посебни минимум запређене казне и добијени број подели са два“.

У складу са наведеним ставом половина распона је, нпр. код кривичног дела тешке крађе члана 204, став 1 КЗ, за који је прописана казна затвора од једне до осам година, била би три и по године, код кривичног дела из члана 246, став 1 КЗ, за који је прописана казна затвора од три до 12 година половина распона била 4,5 године, итд.

У поменутом ставу се не говори о томе како се половина распона рачуна код кривичних дела код којих није прописан посебни минимум, нпр. код кривичног дела из члана 289 КЗ, за које је прописана казна затвора до три године, па се поставља питање да ли се овде као минимум прописане казне узима нула (0), па када се прописани максимум казне од три године подели са два, половина распона би била 1,5 година затвора, или овде као посебни минимум прописане казне треба узети општи минимум казне затвора од 30 дана, па онда тај минимум одузети од максимума и поделити са два, па би у том случају половина распона била једна година, пет месеци и 15 дана, односно 35 месеци, подељено са два па би се добило 17,5 месеци.

⁴⁷ М. Škulić, „Substantive Criminal Law of the Socialist Yugoslavia (Kriv-ično materijalno pravo socijalističke Jugoslavije)“, у Зборнику: *Socialist Law in Yugoslavia – 1945-1990. (Socijalističko pravo u Jugoslaviji – 1945-1990)*. Belgrade: Faculty of Law, University of Belgrade 2024, 702–703.

⁴⁸ М. Škulić, „The Manifestation of Penel Populism in some Amendments/Provisions of the Criminal Code of Serbia“, у Зборнику: *Penal Populism and Impact on the Work of Institutions* (eds. М. Матић Бошковић, Ј. Костић), Belgrade, 2024а, 11.

Поставља се питање шта је половина распона код кривичних дела за које је прописана казна затвора од 5 до 15 година (нпр. кривично дело убиства из члана 113 КЗ, кривично дело диверзије из члана 313 КЗ и кривично дело саботажа из члана 314 КЗ). Ако од максимума прописане казне (15 година затвора) одузмемо прописани минимум (5 година затвора), добијемо разлику од 10 година, па ако то поделимо са два, добијемо казну од пет година затвора која би требала бити половина распона, а заправо је законом прописани минимум за ова кривична дела. Поставља се питање, како се израчунава половина распона прописане казне код кривичних дела за које је као минимална казна прописана казна затвора од најмање 10 година (нпр. кривично дело тешког убиства из члана 114 КЗ), а где није прописан посебни максимум казне. Да ли у том случају максимум казне представља казну затвора од 20 година, која представља општи максимум казне затвора или је максимум казна доживотног затвора? Ако би узели да прописани максимум казне представља 20 година затвора и ако од тога одузмемо прописани минимум од 10 година затвора, добијемо казну од 10 година затвора, па ако је поделимо са два, добијемо као половину распона казну од пет година затвора, што је испод законом прописаног минимума за ово кривично дело. Овакво тумачење „половине распона“ нас доводи до апсурдних ситуација, јер очигледно да интенција законодавства није била да се повратницима за тешка кривична дела изрекне казна испод законом прописаног минимума. С друге стране, ако би се овде као прописани максимум казне узела казна доживотног затвора, поставља се питање како онда одредити половину распона. Наиме, не зна се колико ће неко живети, па је нејасно од ког броја треба одузети законом прописани минимум (10 година затвора) да би се тај број поделио са два и добила половина распона.

Ово су само неке ситуације које указују да је поменути став Врховног касационог суда проблематичан, односно да није примењив у пракси код одређених кривичних дела. Након што је Кривичном одељењу Врховног касационог суда указано на то, после скоро две године овај став промењен. Тај нови став гласи:

„Распон прописане казне представља размак од минималне казне затвора која је прописана за одређено кривично дело до максималне казне затвора прописане за то дело а половина распона из члана 55а став 1. КЗ представља средњи број у том низу бројева и може се израчунати тако што се од максимума прописане казне одузме ми-

*нимум исте, та разлика подели са 2 а потом се на тај резултат дода минимална казна“.*⁴⁹

Ни овај правни став није идеалан, али његова примена више одговара интенцији законодавца, односно ономе што се хтелo постићи увођењем вишеструког поврата. Дакле, половина распона не представља половину прописаног максимума већ тзв. аритметичку средину која се добија када се минимум и максимум прописане казне саберу и поделе са два.⁵⁰

Примена одредаба о вишеструком поврату може довести до драстичних разлика у кажњавању за које не постоји ни један логички, кривичноправни, оправдан разлог.⁵¹ Наиме, уколико судови примене ову одредбу може се десити да се од казне ослободи повратник због прекорачења границе нужне одбране који је издржао казну за неко тешко кривично дело (убиство, обљуба над дететом и сл.) а строже казни повратник који је издржао казну за лакша кривична дела (нпр. крађу). Одредба о вишеструком поврату искључује могућност ублажавања казне испод половине распона прописане казне и код постојања основа за ослобађање од казне применом одредаба о нужној одбрани, крајњој нужди, неподобном покушају и свих осталих законских основа за ослобађање од казне.

Због наведених пропуста у законском решењу вишеструког поврата Кривично одељење Апелационог суда у Нишу, које су подржали професори др Милан Шкулић и др Ђорђе Игњатовић, је Министарству правде РС поднело иницијативу за допуна одредбе члана 55а КЗ, тако што би се иза речи „*распона прописане казне*“ додао следећи текст: „*изузев ако закон предвиђа да се казна може ублажити или ако закон предвиђа да се учинилац може ослободити од казне а суд га не ослободи од казне*“.⁵² Проблеми у вези са тумачењем одредбе члана 55а КЗ, као и различито поступање судова у вези са одређивањем шта се сматра половином распона, довело је до тога да је Радна група Министарства правде Републике Србије на састанку од 23. 02.2022. године припремила нацрт измена и допуна одредбе члана 55а КЗ.

Законодавна решења која се односе на поврат, изложена су критикама стручне јавности, у којима се критикује решење по коме је поврат обавезна отежавајућа околност код одмеравања казне, а посе-

⁴⁹ Правни став је утврђен на седници Кривичног одељења одржаној 11.7.2022. године.

⁵⁰ И. Вуковић, *Кривично право (Општи део)*, Београд 2021, 486.

⁵¹ У доктрини је изнето мишљење да ће одредбе о вишеструком поврату довести до знатно строжег кажњавања вишеструких повратника – Вид. З. Стојановић, *Коментар Кривичног законика*, Београд 2020, 282.

⁵² Д. Јоцић (2019), 36.

бно увођење тзв. вишеструког поврата.⁵³ Суштина критичких ставова своди се на то да су нова решења о поврату наставак репресивности домаћег кривичног права, да ни ранији институт пооштравања казне у случају вишеструког поврата није примењиван у пракси, због чега је та солуција брисана из Кривичног законика, да законска решења доводе у питање примену неких општих института кривичног права (нпр. ублажавање казне), да се анулирају принципи сразмерности и пропорционалности казне и тежине кривичног дела, да се на овај начин суду одузимају могућности за индивидуализацију казне, и др. Дакле, доношењем оваквих решења законодавна власт показује извесно неповерење у суд и настоји да смањи утицај судова на одмеравање казне.⁵⁴

У светлу постојећих криминолошких сазнања, укључујући нарочито налазе емпиријских студија о односу кажњавања и рецидивизма, могло би се рећи да ефективност спречавања поврата не зависи толико од врсте изречене кривичне санкција, колико од паралелних процеса који учвршћују или слабе вероватноћу антисоцијалних избора, односно антисоцијалну оријентацију преступника.⁵⁵ Стога је предислов значајних успеха у спречавању поврата већа усредсређеност, како на научном, тако и на нивоу пеналне праксе, на оне динамичке чиниоце који подстичу и увећавају изгледе за уздржавање, односно одустајање осуђеног од криминалног понашања у будућности.⁵⁶

⁵³ Вид. И. Ђокић, „Историјски осврт на институт поврата у српском и југословенском кривичном праву“, у Зборнику: *Казнена реакција у Србији, IX део*, (ур. Ђ. Игњатовић,) Београд 2019, 308–326; Е. Ђоровић, „Поврат у Кривичном законик у Србије: Критички осврт на његово нормативно уређење“, *Ревизија за криминологију и кривично право*, 1-2/2020, 9–27; Д. Јоцић, „Поврат као околност код одмеравања казне“, *Билетен Апелационог суда у Нишу* 2019, 23–39; Д. Коларић, „Вишеструки поврат – Осврт на Закон о изменама и допунама Кривичног законика из 2019. године“, у Зборнику: *Казнена реакција у Србији, X део*, (ур. Ђ. Игњатовић), 208–217; Ђ. Ђорђевић, И. Бодрожић, „A new legal solution on recidivism in serbian criminal legislation“, *NBP*, 3/2020, 71–85.

⁵⁴ Ђ. Ђорђевић, „Казнена политика судова у Србији – изазови и механизми унапређења“, у Зборнику: *Организација правосуђа и ефикасност судске заштите (европски стандарди и стање у Србији) – кривичноправни аспект* (ур. С. Бејатовић), Златибор: Интермех, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу 2018, 163–174.

⁵⁵ Б. Симеуновић Патић (2016), 195.

⁵⁶ *Ibid.*

4. ЗАКЉУЧАК

У оквиру општег тренда јачања кривичноправне репресије, законодавац у Републици Србији је изменама и допунама Кривичног законика из 2019. године поново увео институт вишеструког поврата. Овај институт је постојао у кривичном законодавству бивше СФРЈ, али с обзиром на то да није примењиван у пракси, 2003. године је брисан из КЗ СРЈ. Осим тога, обични поврат, који је представљао факултативну отежавајућу околност код одмеравања казне, садашњим законским решењем постао је обавезна отежавајућа околност. Зачуђује чињеница да је законодавац прибегао овако репресивним средствима, иако је доктрина указивала да проблем поврата у Србији нема драматична обележја, што је потврдило и експертско истраживање спроведено 2018. године. Још једном законодавац није уважио ставове науке, према којима строго кажњавање није погодно средство за решавање проблема поврата. Формулација да суд вишеструком повратнику изриче казну „изнад половине распона прописане казне“ довела је до различитих тумачења у пракси, па је Врховни касациони суд у вези с тим заузео правни став, који је био непримењив код одређених кривичних дела, односно доводио је до апсурдних решења. Након што је том суду указано на неодрживост таквог правног става, после скоро две године заузет је нови став, који је више у складу са интенцијом законодавца приликом увођења института вишеструког поврата. Нова решења код обичног поврата, а нарочито код вишеструког поврата, подвргнута су критици научне јавности, уз иницијативе да се законска решења у вези са вишеструким повратом измене при наредним изменама и допунама Кривичног законика. Имајући у виду ставове науке кривичног права и криминологије, као и искуства других земаља, које проблем поврата (рецидивизма) нису успеле решити строгим кажњавањем, сматрамо да је законодавац у Републици Србији олако, и без адекватних научних истраживања, непотребно посегао за веома репресивним законским решењима. Чини се да се озбиљно не схвата чињеница да је кривично право *ultima ratio*, односно последње средство које треба користити ради решавања одређених друштвених проблема. Другим речима, очигледно је да су законска решења код поврата део казненог популизма, који је већ дуже присутан у кривичном законодавству Републике Србије.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Ashworth, Andrew, *Sentencing and Criminal Justice*, Cambridge University Press, Cambridge 2010;
2. Albrecht, Hans Jörg, “Sentencing in Germany: Explaining long-term stability in the structure of criminal sanctions and sentencing”, *Law and Contemporary Problems*, 1/2013;
3. Aumüller, M. Alexander, “Dealing with dangerous offenders through preventive sentencing – comparison of Germany and England and Wales”, *Kriminalwissenschaftlichen Instituts der Leibniz Universität Hanover*, Band I, 2013;
4. Бачић, Фрањо, *Кривично право (опћи дио)*, Загреб 1986;
5. Bagaric, Mirko, “The Punishment Should Fit the Crime - Not the Prior Convictions of the Person that Committed the Crime: An Argument for Less Impact Being Accorded to Previous Convictions in Sentencing”, *San Diego Law Review*, 2/2015;
6. Бајовић, Вања, „Electronic monitoring and house arrest in the criminal justice systems“, у Зборнику: *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања*, I део, (ур. Ђ. Игњатовић), Београд 2007;
7. Воштинић, Мирко, „Вишеструки поврат у позитивном кривичном законодавству“, *Глас права*, 2/2022;
8. Вуковић, Игор, *Кривично право (Општи део)*, Београд 2021;
9. Делић, Наташа, „Забрана (искључење) ублажавања казне у одређеним случајевима“, *Crimen* 2/2010;
10. Делић, Наташа, „Забрана (искључење) ублажавања казне у одређеним случајевима“, у Зборнику: *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања*, IV део, Београд 2010;
11. Deady, W. Carolyn, *Incareration and recidivism: Lessons from abroad*, Pell Center for International Relations and Public Policy, Newport 2014;
12. Ђокић, Иван, „Кривичноправно реаговање на вишеструки поврат“, *Архив за правне и друштвене науке*, 3-4/2019;
13. Ђокић, Иван, „Историјски осврт на институт поврата у српском (југословенском) кривичном праву“, у Зборнику: *Казнена реакција у Србији*, IX део, (ур. Ђ. Игњатовић), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2019а;
14. Ђорђевић, Ђорђе, „Казнена политика судова у Србији – изазови и механизми унапређења“, у Зборнику: *Организација правосуђа и ефикасност судске заштите (европски стандарди и стање у Србији) – кривичноправни аспект* (ур. С. Бејатовић), Златибор: Интермех, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, 2018;
15. Ђорђевић, Ђорђе, Бодрожић, Ивана, „A new legal solution on recidivism in serbian criminal legislation“, *NBP*, 3/2020;
16. *Експертско истраживање и анализа поврата у Републици Србији*,

- Институт за криминолошка и социолошка истраживања и OEBS, Београд 2018;
17. Јоцић, Драган, „Поврат као околност код одмеравања казне“, у Зборнику: *Измене у кривичном законодавству и статус носилаца правосудних функција и адекватност државне реакције на криминалитет (Међународни правни стандарди и стање у Србији –* (ур. С. Бејатовић), Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Београд 2019;
 18. Јоцић, Драган, „Поврат као околност код одмеравања казне“, *Билетен Апелационог суда у Нишу*, 2019;
 19. Jescheck, Hans Hajnrih, *Lehrbuch des Strafrechts*, 1998, Цит. према Прадел Жан, *Компаративно кривично право*, Београд 2009;
 20. Коларић, Драгана „Вишеструки поврат у кривичном праву Србије – Осврт на Закон о изменама и допунама Кривичног законика из 2019. године“, у Зборнику: *Казнена реакција у Србији, Х део* (ур. Ђ. Игњатовић), Београд 2020;
 21. Latessa, Edward et. al., *What Works (and Doesn't) in Reducing Recidivism*, Second edition, Routledge, Taylor & Francis, 2020;
 22. Мрвић-Петровић, Наташа, „Превентивне мере према осуђеницима опасним по друштво у правима Сједињених америчких држава и Велике Британије“, *Страни правни живот*, 2/2015;
 23. Новеселец, Петар, *Опћи дио казненог права*, Загреб 2009;
 24. Riep, Alexis, *The Effects of Culture and Punishment Philosophies on Recidivism: Comparing Prison Systems in the United States and Scandinavia*, Honors Theses, 2019;
 25. Симеуновић, Патић Биљана, „Поврат – криминолошки аспекти“, у Зборнику: *Казнена реакција у Србији* (ур. Ђ. Игњатовић), Београд 2016;
 26. Стојановић, Зоран, *Коментар Кривичног законика*, Београд 2007;
 27. Стојановић, Зоран, *Коментар Кривичног законика*, Београд 2020;
 28. Schönke, Adolf, Schröder, Horst, *Strafgesetzbuch (Kommentar)*, München 2001;
 29. Савет Европе, *Збирка одабраних препорука Савета Европе*, Београд 2004;
 30. United States Sentencing Commission, *Guidelines Manual*, CHAPTER FOUR - Criminal History and Criminal Livelihood, 2012;
 31. Frase, S. Richard, *Just Sentencing. Principles and Procedures for a Workable System*, Oxford University Press, Oxford 2013,
 32. Хека, Ласло, „Систем кажњавања према новом мађарском Кривичном закону и његова компарација са српским и хрватским законом“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, број 1/2014;
 33. Ђоровић, Емир, „Поврат у Кривичном законика Србије – критички осврт на његово нормативно уређење“, *Ревизија за криминологију и кривично право*, 1-2/2020;

34. Škulić, Milan, „Substantive Criminal Law of the Socialist Yugoslavia (Krivično materijalno pravo socijalističke Jugoslavije)“, у Зборнику: *Socialist Law in Yugoslavia – 1945–1990. (Socijalističko pravo u Jugoslaviji – 1945-1990)*. Faculty of Law, University of Belgrade, Belgrade 2024;
35. Škulić, Milan, „The Manifestation of Penaeal Populism in some Amendments/Provisions of the Criminal Code of Serbia“, у Зборнику: *Penal Populism and Impact on the Work of Institutions* (eds. M. Matić Bošković, J. Kostić), Belgrade 2024a.

Правни извори

1. Закон за одређивање на видот и одмерување на висината на казната, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 199/14.

Judge Sretko Janković, LL.M.

Judge of the Court of Appeal in Belgrade

MULTIPLE RECIDIVISM IN SERBIAN CRIMINAL LAW

Summary

The 2019 amendments to the Criminal Code of the Republic of Serbia reintroduced the concept of multiple recidivism, which was previously present in the criminal law of the former SFRY, into Serbian criminal law. The states formed by the breakup of the former Yugoslavia did not anticipate this institute in their criminal laws, given its almost non-appearance in practice. However, as part of the ongoing trend of expanding criminal law repression, the Republic of Serbia's legislator re-introduced this institute. According to the legal solution, a multiple recidivism must result in a sentence that exceeds half of the prescribed range of punishment for a specific crime. As there were different interpretations of what is considered "half of the range" in judicial practice, the Supreme Court of Cassation took a legal position on it, which led to many absurd situations. After receiving a warning about the unfeasibility of this stance, the Supreme Court of Cassation reversed its position nearly two years later. The author argues that the re-introduction of this institute into Serbian criminal law was unnecessary, as the problem of recidivism did not warrant such a strong repression of criminal law.

Key words: *Multiple recidivism; Criminal law repression; Sentencing range; Sentencing.*

Виши ас. Љубана Сладић, ма

Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву

ПРАВНИ ОКВИР ТРГОВИНЕ ЉУДИМА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Босна и Херцеговина има обавезу да поштује међународноправне документе који су усмјерени на сузбијање и борбу против трговине људима. У низу таквих докумената као веома значајна јавља се Конвенција Савјета Европе о борби против трговине људима. У питању је документ који дефинише трговину људима и предвиђа низ активности за државе које јој приступе, а које се, између осталог, односе на заштиту жртава трговине људима, унапређење сарадње полицијских и правосудних органа у држави, као и јачање међународне сарадње у борби против трговине људима. На основу преузетих обавеза које су настале приступањем овом и другим документима усмјерених против трговине људима, Босна и Херцеговина је у своје кривично законодавство инкорпорирала одређена кривична дјела. На који начин су постављени законски описи тих кривичних дјела као и које су сличности и разлике ових кривичних дјела у односу на сродна кривична дјела предвиђена кривичноправним законодавствима ентитета, само су нека од питања на која ће се настојати дати одговор у овом раду.

Кључне ријечи: Трговина људима; Конвенција о борби против трговине људима; Међународна трговина људима; Организована међународна трговина људима; Заснивање ропског односа и превоз особа у ропском односу.

1. УВОД

Босна и Херцеговина потписница је бројних међународноправних докумената, чијим приступањем и ратификацијом је на себе преузела обавезе да у сопствено законодавство инкорпорира рјешења садржана у таквим документима. Неки од тих докумената су у цјелости или дјелимично усмјерени на борбу против трговине људима, која, прева-

зилазећи националне оквире и све више попримајући карактер иностраности, постаје међународни проблем. Управо из тог разлога се чине напори да буде јача и ефектнија борба против трговине људима те, да би се постигли одговарајући резултати у таквој борби, потребно је да се бројне државе и њихови механизми у исту укључе. Препознајући значај овог проблема, али и још већи значај који има борба против истог, Босна и Херцеговина је у своје кривично законодавство увела кривична дјела у вези са трговином људима, а то су урадила и ентитетска законодавства. Једна од круцијалних разлика у прописивању ових инкриминација на државном и ентитетским нивоима огледа се у томе што је за државни ниво резервисано инкриминисање које у себи укључује елемент иностраности док се ентитетски законски акти ограничавају на инкриминације трговине људима у унутрашњим оквирима.

2. МЕЂУНАРОДНИ ПРАВНИ ОКВИР

Босна и Херцеговина је приступањем релевантним међународним документима, који су у цјелости или дјелимично усмјерени ка борби против трговине људима, преузела на себе обавезу да рјешења садржана у истима поштује и инкорпорира у своје национално законодавство. Међу бројним документима такве врсте, као најзначајнији могу се издвојити Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминала¹ и допунски Протокол о спречавању, сузбијању и кажњавању трговине људима, посебно женама и дјецом,² Конвенција Уједињених нација о елиминацији свих облика дискриминације жена,³ Конвенција Уједињених нација о правима дјетета⁴ и

¹ Потписана је 12. децембра 2000. године, а ратификована 24. априла 2002. године. У питању је први универзални документ обавезујуће правне снаге који је донесен од стране УН у борби против криминала. А. Arhin, „Analiza međunarodnih pravnih instrumenata: Konvencija UN-a protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i Protokoli protiv trgovine ljudima i krijumčarenja migranata“, *PRAVO – teorija i praksa*, 11–12/2010, 56.

² Потписан је 13. децембра 2000. године у Палерму (тзв. Палермо протокол), а ратификован је 2002. године док је ступио на снагу 27. марта 2002. године. У првобитном нацрту овог Протокола заштита се ограничавала искључиво на жене и дјецу, али је касније дошло до кориговања на начин да се заштита односи на све, а посебно на жене и дјецу. *Ibid.*, 57. Поред овог Протокола, допунски протоколи уз ову Конвенцију били су и Протокол против кријумчарења миграната копном, морем и ваздухом, као и Протокол против незаконите производње и промета ватреним оружјем, његовим дијеловима, склоповима и муницијом. С. Кнежевић, В. Божић, Ж. Никач, „Глобални и регионални аспект правног и институционалног оквира за сузбијање трговине људима“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 76/2017, 301–302.

³ Позната је и као Женска конвенција, усвојена је на Генералној скупштини УН 18. децембра 1979. године, а на снагу је ступила 3. септембра 1981. године.

њен Опциони протокол о продаји дјеце, дјечијој проституцији и дјечијој порнографији,⁵ Конвенција Међународне организације рада о присилном или обавезном раду⁶ (бр. 29), Конвенција о укидању принудног рада⁷ (бр. 105), Конвенција Међународне организације рада о најгорим облицима дјечијег рада⁸ (бр. 182), Конвенција Уједињених нација о заштити права свих радника миграната и чланова њихових породица.⁹ Босна и Херцеговина је, такође, ратификовала и Конвенцију Савјета Европе о заштити дјеце од сексуалне експлоатације и сексуалног злостављања.¹⁰ Поред ових докумената, важну улогу за Босну и Херцеговину имају и прописи Европске Уније у области борбе против трговине људима, попут Директиве ЕУ о спречавању и борби против трговине људима и заштити њених жртава 2011/36/EU.¹¹

Неопходно је посебно нагласити и то да је Босна и Херцеговина држава чланица Конвенције Савјета Европе о борби против трговине људима,¹² која представља свеобухватан међународни инструмент у борби против трговине људима и која садржи одредбе, како о кривичном гоњењу учинилаца, тако и о заштити жртава трговине људима те, као такав, представља важан помак на европском нивоу, јер је први пут дефинисан низ обавезних правила која се односе на заштиту жртава трговине људима (Поглавље III). То се посебно наглашава као важно јер су се дотада међународни документи углавном ограничавали на кривично гоњење учинилаца, а сада је фокус међународних докумената усмјерен на потребе и права жртава трговине људима.¹³ Дефиниција трговине људима предвиђена је чланом 4 ове Конвенције којим се јасно прописује да се трговина људима односи како на тзв. унутрашњу трговину људима, односно трговину људима која се о-

⁴ Донесена је 1990. године, а ратификована 1993. године.

⁵ Донесен 2002. године, а исте године је и ратификован.

⁶ Усвојена је 28. јуна 1930. године.

⁷ Усвојена је 1957. године.

⁸ Усвојена је 1999. године.

⁹ Усвојена 18. децембра 1990. године. Босна и Херцеговина је, чак, једина европска држава која је ратификовала ову Конвенцију. Вид. *Четврти периодични извјештај Босне и Херцеговине о правима свих радника миграната и чланова њихових породица*, Сарајево 2024, 5.

¹⁰ Усвојена је у јулу 2007. године, позната и као Ланзароте конвенција.

¹¹ Донесена је 5. априла 2011. године.

¹² Конвенција Савјета Европе о борби против трговине људима, <https://rm.coe.int/168064899d>, 19. мај 2025. године. Ова Конвенција је потписана 19. јануара 2006. године, ратификована 11. јануара 2008. године, а ступила на снагу 1. маја исте године.

¹³ V. Nikolić-Ristanović, “Supporting Victims of Trafficking: Towards Reconciling the Security of Victims and States“, *Security and Human Rights* 3/2010, 196.

бавља унутар територије само једне државе, гдје се као жртве појављују грађани саме те земље, тако и на међународну односно ону која у себи укључује елемент иностраности. Ова Конвенција, такође, чланом 2 изричито предвиђа и то да трговина људима не мора бити доведена само у везу са организованим криминалитетом већ се може и потпуно изоловано посматрати, као засебан феномен.¹⁴ Овај европски документ садржи одредбе којима се настоји ојачати положај жртве трговине људима у кривичном поступку, без повреде права осумњиченог, а уз то предвиђене су и одредбе којима се настоји унаприједити међународна сарадња у истрази кривичних дјела трговине људима, уз апострофирање потребе за ефикасном сарадњом између тужилаца и полицијских агенција, као и између различитих полицијских агенција међусобно.

Према одредбама Конвенција Савјета Европе о борби против трговине људима, као и Протокола Уједињених нација о спречавању, сузбијању и кажњавању трговине људима, посебно жена и дјеце, трговина људима се одређује као врбовање, превоз, премјештај, скривање или примање особа, уз примјену пријетње или силе или других облика принуде, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или положаја беспомоћности или нуђење или примање новца или друге користи ради добијања пристанка особе која има контролу над другом особом у сврху искоришћавања.

У том контексту, искоришћавање подразумијева облике искоришћавања проституцијом или, пак, неке друге облике сексуалног искоришћавања,¹⁵ присилни рад или пружање услуга, ропство или поступке сличне ропству, служење или одстрањивање људских органа. Надаље се истиче и то да „Пристанак жртве трговине људима” на намјеравано искоришћавање, што је посебно наведено у самом тексту овог документа, нема значаја ни у једном случају када су употребијелена било која од наведених средстава.

Радње у виду врбовања, превоза, премјештаја, скривања или примања дјеце ради искоришћавања могу се сматрати појавним облицима трговине људима, чак и у случају да нису примијењена средства принуде, која су претходно наведена.

¹⁴ Међутим, постоје и аутори који имају супротно становиште, тврдећи да трговина људима није могућа без организованог криминала. Вид. А. Šabani, G. Kovačević, „О organskoj vezi siromaštva, migracija i trgovine ljudima“, *Kriminalističke teme* 3–4/2013, 61.

¹⁵ Сматра се да је трговина људима у сврху сексуалне експлоатације најчешћи појавни облик ове трговине људима, посебно у државама Европе, Америке, југоисточне и пацифичке Азије. I. Milković, „Trgovina ljudima kao najteži oblik kršenja ljudskih prava“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 4/2020, 1100.

У смислу посматране дефиниције, појам „дијете“ означава лице које није навршило осамнаест година док термин “жртва” служи да се означава свако лице које је приморано на трговину људима.¹⁶

3. НАЦИОНАЛНИ ПРАВНИ ОКВИР

Трговина људима је, као самостално кривично дјело, предвиђено у законодавству Босне и Херцеговине од 2003. године, ступањем на снагу Кривичног закона.¹⁷ Прописивањем ове инкриминације унутар групе кривичних дјела против човјечности и вриједности заштићених међународним правом, испуњена је обавеза коју је Босна и Херцеговина преузела приступањем односно потписивањем и ратификацијом Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и Протокола за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људима, нарочито женама и дјецом. На тај начин је први пут наша држава добила инкриминацију која посматра проблематику трговине људима у оном смислу у коме се она третира и на међународном плану.¹⁸

Компаративном методом, може се закључити да кривично право Босне и Херцеговине прописује сљедећа кривична дјела која су у вези са трговином људима: Међународна трговина људима, Организована међународна трговина људима и Заснивање ропског односа и превоз особа у ропском односу те се тако ограничава искључиво на облике трговине људима који у себи укључује елемент иностраности.

За разлику од тога, ентитетска законодавства предвиђају само она кривична дјела која су у вези са унутрашњом трговином људима. На тај начин је јасно извршена подјела надлежности у нормирању овог кривичног дјела између државе и ентитета на начин да се на државном нивоу инкриминише само међународна трговина људима док сви случајеви унутрашње трговине, без елемента иностраности, потпадају под надлежност ентитета.

¹⁶ Према статистичким подацима, највећи проценат жртава чине жене и дјевојчице, посебно када се трговина људима врши у сврху сексуалне експлоатације. *Ž. Vjelajac, „Fenomen trgovine ljudskim bićima“, PRAVO – teorija i praksa* 11–12/2008, 5.

¹⁷ Кривични закон БиХ – КЗ БиХ, *Сл. гласник БиХ*, бр. 3/2003, 32/2003 – испр., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018, 46/2021, 31/2023 и 47/2023. Међутим, подаци из праксе показују да је присуство трговине људима као феномен први пут званично потврђено и у БиХ још 1999. године. *S. Hunčec, „Asistencija žrtvama trgovine ljudima kroz prizmu Državnog referalnog mehanizma u Bosni i Hercegovini“, Zbornik radova XVII dani kriminalističkih nauka*, 5/2017, 118.

¹⁸ *Сажет приказ судске праксе у случајевима трговине људима*, 2015, 6.

Тако, кривично законодавство Републике Српске¹⁹ предвиђа као кривична дјела Трговину људима, Трговину дјецом и Удруживање ради вршења кривичних дјела трговине људима и дјецом. Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине²⁰ у свом тексту инкриминише два кривична дјела и то: Трговина људима и Организована трговина људима.

3.1. Кривични закон Босне и Херцеговине

Једно од кривичних дјела предвиђених одредбама КЗ БиХ, а који се односи на трговину људима је Међународна трговина људима. Чак и сам атрибут употријебљен у законском називу овог кривичног дјела указује на елемент иностраности који разликује ово кривично дјело, прописано на државном нивоу, од сродних кривичних дјела која су предвиђена ентитетским законодавствима. Тако је чланом 186 КЗ БиХ предвиђено неколико облика овог кривичног дјела.

Тако основни облик, прописан првим ставом овог члана, чини ко употребом силе или пријетњом употребе силе или другим облицима принуде, отмицом, преваром или обманом, злоупотребом овлашћења или утицаја или положаја беспомоћности или давањем или примањем исплата или других користи, како би приволио лице које има контролу над другим лицем, врбује, превезе, преда, сакрије или прими лице у сврху искоришћавања тог лица у држави у којој то лице нема пребивалиште или чији није држављанин.

Радња извршења овог основног облика кривичног дјела алтернативно је постављена и састоји се у врбовању, превозу, предају, сакривању или примању лица. Врбовање или регрутовање жртава се често одређује као прва фаза трговине људима, а методи којима се реализује су различити, попут: појединаца који траже и „намамљују“ дјевојке по угоститељским објектима, врбовање преко неслужбене мреже породице и пријатеља, огласи којима се нуди посао или студирање у

¹⁹ Кривични законик Републике Српске – КЗ РС, *Сл. гласник РС*, бр. 64/2017, 104/2018 – одлука УС, 15/2021, 89/2021, 73/2023, *Сл. гласник БиХ*, бр. 9/2024 – одлука УС БиХ, *Сл. гласник РС*, 105/2024 – одлука УС, 19/2025, *Сл. гласник БиХ*, бр. 14/2025 – одлука УС БиХ и *Сл. гласник РС*, бр. 31/2025. У ранијем законском тексту законодавац у РС је предвиђао кривично дјело Трговина људима ради вршења проституције, што потврђује ставове појединих аутора да је кривично законодавство РС још од 2000. године садржало инкриминацију посвећену појединим појавним облицима трговине људима. I. Marković, „Trgovina ljudima u krivičnom zakonodavstvu Republike Srpske“, *Zbornik radova Dvadeset godina Dejtonskog mirovnog sporazuma*, Istočno Sarajevo 2017, 747, фн. 3.

²⁰ Кривични закон ФБиХ – КЗ ФБиХ, *Службене новине ФБиХ*, бр. 36/203, 21/04 – испр., 69/04, 18/05, 42/10, 42/211, 59/14, 76/14, 46/16, 75/17 и 31/23.

иностранству и сл.²¹ Суштински се ради о радњама које би иначе могле да се подведу под кривичноправни појам подстрекавања јер исте имају за циљ да се код другог створи или учврсти нека одлука.²² Превоз би, начелно, могао да се одреди као слједећа фаза трговине људима, која је транзитне природе и представља активност којом се мијења мјесто тзв. пријема и мјесто тзв. отпуштања жртве, а које се одиграва на међудржавном плану јер се ради о инкриминацији прописаној текстом КЗ БиХ. Трећа фаза је тзв. фаза дестинације, која подразумева пристизање жртве на жељено мјесто и стварање услова за различите облике експлоатације, у којима се могу вршити преостале радње извршења, а то су предаја, скривање или примање лица односно жртава. Предаја би означавала радњу којом се жртва даје од стране једног лица неком другом лицу док би друго лице вршило радњу примања пасивног субјекта, што наводи на закључак да су ове двије радње (предаја и примање) узајамне. Скривање би претпостављало да се пасивни субјекат смјешта на неко непознато мјесто како не би био доступан другим лицима.

Средство за предузимање радње извршења је, такође, алтернативно прописано и може се састојати у употреби силе или пријетњи употребом силе или другим облицима принуде, отмицом, преваром или обманом, злоупотребом овлашћења или утицаја или положаја беспомоћности или давањем или примањем исплата или других користи како би се привољело лице које има контролу над другим лицем. Овим средствима се означава наредна фаза трговине људима, а то је фаза контроле на коју се надовезује експлоатација жртве.²³ Силу и пријетњу употребом силе треба схватати у уобичајеном кривичноправном смислу и на начин да исте представљају употребу физичке или механичке силе, а по закону се под тим појмом подразумева и примјена хипнозе или омамљујућих средстава с циљем да се неко против своје воље доведе у несвјесно стање или онеспособи за отпор.²⁴ Пријетња представља давање изјаве којом се ставља у изглед вршење неког зла како би се пасивни субјект навео да нешто учини или не учини. Отмицу и превару треба схватити у смислу истоимених кривичних дјела.²⁵ Тако отмица постоји уколико неко силом, пријет-

²¹ J. Matijašević, Z. Pavlović, „Trgovina ljudima – uticaj i posledice po ljudska prava“, *PRAVO – teorija i praksa* 7–8/2009, 25.

²² V. Delibašić, „Krivično delo trgovina ljudima iz člana 388. Krivičnog zakonika Republike Srbije“, *PRAVO – teorija i praksa* 7–8/2010, 65.

²³ J. Matijašević, Z. Pavlović, 25.

²⁴ КЗ БиХ, чл. 1, ст. 32.

²⁵ Додуше, такве самосталне инкриминације не постоје у тексту КЗ БиХ већ се и отмица и превара јављају као модалитети других кривичних дјела, попут отмице представника највиших институција БиХ (чл. 168) или изборна превара (чл. 154).

њом, обманом или на други начин одведе или задржи неко лице у намјери да од њега или другог лица изнуди новац или неку другу имовинску корист или да њега или кога другог принуди да нешто учини, не учини или трпи²⁶ односно ко другог противправно затвори, држи затвореним или му на други начин одузме или ограничи слободу кретања с циљем да њега или кога другог присили да нешто учини, не учини или трпи.²⁷ Превара подразумијева да неко у намјери да себи или другоме прибави противправну имовинску корист доведе неко лице лажним приказивањем или прикривањем чињеница у заблуди или га одржава у заблуди и тиме наведе да то лице учини или не учини нешто на штету своје или туђе имовине.²⁸

Злоупотреба овлашћења или утицаја означавала би њихово вршење супротно оном циљу или сврси због кога су неком дати или признати те, с тим у вези и злоупотреба односа беспомоћности своди се на то да се користи однос зависности или тешких прилика пасивног субјекта, али на, могло би се рећи, негативан, неадекватан начин, супротно циљу.

Искоришћавање односно експлоатација, у смислу претходно наведеног, подразумијева: проституцију другог лица или друге облике сексуалног искоришћавања, присилни рад или услуге, ропство или њему сличан однос, служење, одстрањивање дијелова људског тијела или какво друго искоришћавање. Ове појмове треба схватити у њиховом уобичајеном значењу. Тако, проституција подразумијева пружање сексуалних услуга уз накнаду, а под друге облике сексуалног искоришћавања могли би се подвести како комерцијални тако и некомерцијални облици сексуалне експлоатације.²⁹ Присилни рад или услуге подразумијевају радну експлоатацију која се своди на принудни, недоброволни рад у домаћинствима, пољопривреди, грађевинарству и другим областима рада. Ропство или њему сличан однос подразумијева опхођење према пасивног субјекту на нехуман, понижавајући начин, однос у коме је пасивни субјекат лишен свих права и потлачен је. Служење претпоставља потчињени положај пасивног субјекта према учиниоцу кривичног дјела и поступање по његовим инструкцијама и наређењима. Одстрањење дијелова људског тијела претпоставља тјелесно сакаћење, с тим што све ове радње нису одређене лимитативно већ се законодавац на крају користи и изразом који

²⁶ КЗ РС, чл. 142.

²⁷ КЗ ФБиХ, чл. 180.

²⁸ КЗ РС, чл. 230 и КЗ ФБиХ, чл. 294.

²⁹ Више о њима и њиховим врстама, вид. А. Arhin, „Trgovina ljudima u svrhu radne eksploatacije: struktura i dinamika pravnog okvira u Republici Srbiji“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 2/2013, 1020.

обухвата све друге облике искоришћавања који нису посебно истакнути у посматраној законској одредби.³⁰ Важно је истаћи да није неопходно да је намјера односно поменута сврха и реализована јер се кривично дјело сматра довршеним када је предузета једна од алтернативно прописаних радњи примјеном неког од алтернативно предвиђених средстава у циљу експлоатације.³¹

Субјективна страна овог облика кривичног дјела састоји се у намјери да се искористи то лице, као пасивни субјекат, у држави у којој нема пребивалиште или чији није држављанин, што упућује на директан умишљај као једини облик кривице који се јавља код овог кривичног дјела. Прописана санкција је казна затвора са посебним минимумом од пет година.

Квалификовани облик овог кривичног дјела чини ко врбује, наводи, превезе, преда, сакрије или прими лице које није навршило осамнаест година живота у сврху искоришћавања проституцијом или другим обликом сексуалног искоришћавања, присилним радом или услугама, ропством или њему сличним односом, служењем, одстрањивањем дијелова људског тијела или у сврху каквог другог искоришћавања у држави у којој то лице нема пребивалиште или чији није држављанин. Овај тежи облик разликује се од основног по томе што се у улози пасивног субјекта налази дијете односно лице које није навршило осамнаест година живота. Дјелимично се разликују и алтернативно прописане радње извршења ова два облика кривичног дјела па се код тежег облика, поред свих наведених код основног облика, предвиђа и навођење. Ова радња се са разлогом прописује код овог облика, имајући у виду то да се у улози пасивног субјекта налази дијете које због своје недовољне развијености може лако да се нађе под утицајем учиниоца који га *наводи* на одређене радње, а тиме остварује обиљежја овог кривичног дјела. Важно је истаћи да и код овог и код основног облика кривичног дјела околност да је једна иста радња вршена истовремено према више пасивних субјеката не утиче на плуралитет кривичних дјела већ се ради само о једном кривичном дјелу.³²

³⁰ Тако би се и усвојење могло јавити као један од облика искориштавања у контексту трговине људима. Више о томе, вид. М. Radišić, „Trgovina ljudima u okviru sistema međunarodnog usvojenja – (ne)rešiv problem?“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 95/2022, 209.

³¹ I. Marković, „Međunarodna trgovina ljudima“, *Revija za kriminologiju i krivično pravo* 2–3/15, 130.

³² V. Rakočević, „Krivično delo trgovine ljudima“, *Revija za kriminologiju i krivično pravo* 2/04, 99.

Сврха односно намјера извршења овог облика састоји се у искоришћавању зарад проституције или другог облика сексуалног искоришћавања, присилног рада или услугама, ропством или њему сличним односом, служењем, одстрањивањем дијелова људског тијела или у сврху неког другог облика искоришћавања пасивног субјекта у држави у којој он нема пребивалиште или чији није држављанин. Предвиђена је санкција у виду казне затвора од најмање десет година.

Наредни тежи облик овог кривичног дјела чини службено лице које претходне радње изврши приликом вршења службене дужности. Дакле, квалификаторну околност овог облика кривичног дјела чини својство учиниоца кривичног дјела јер се мора радити о лицу које има статус службеног лица, уз испуњење и додатног услова да је дјело учињено приликом вршења службене дужности. Посриједи је деликт, који је по својој природи, *delicta propria*, а предвиђена је санкција у виду казне затвора са посебним минимумом од десет година. Ради се о облику кривичног дјела које је инкриминисано на основу Препоруке, принципа и смјерница о људским правима и трговини људима, које је 2002. године Високи комесаријат УН, а којим се сугерише да се додатно кажњавање предвиди за ово кривично дјело уколико се као учинилац јавља службено лице.³³

Посебан облик овог кривичног дјела чини ко кривотвори, прибави или изда путну или личну исправу или користи, задржава, одузима, мијења, оштећује, уништава путну или личну исправу другог лица у сврху омогућавања међународне трговине људима.³⁴ Радња извршења овог облика постављена је алтернативно и то у виду кривотворења, прибављања, издавања, коришћења, задржавања, одузимања, мијењања, оштећења и уништавања. Предмет кривичног дјела су путне или личне исправе пасивног субјекта. У питању су оне врсте докумената који служе за остваривање бројних права пасивног субјекта те се овим радњама, у ствари, таквом лицу додатно погоршава статус и онемогућава му се остваривање свих оних права чија је реализација условљена таквим исправама. Субјективна страна овог кривичног дјела је намјера омогућавања међународне трговине људима, а у вези са намјером наводи се на закључак да је једини облик кривичне директни умишљај. Предвиђена је санкција у виду казне затвора у распону од једне до пет година. Уколико ове радње предузима лице које чини

³³ V. Delibašić, 73.

³⁴ Тиме се указује да је трговина људима увијек у тијесној вези са различитим облицима тзв. црног или илеганог тржишта докумената, попут пасоша, виза, радних дозвола и сл. V. Nikolić-Ristanović, „Trgovina ljudima i organizovani kriminalitet: određenje osnovnih pojmova, metode i izvori prikupljanja podataka“, *Revija za kriminologiju i krivično pravo* 2–3/03, 14.

дјело из става првог или другог, исте ће се сматрати припремним радњама те ће се радити о привидном идеалном стицају по основу супсидијаритета.³⁵

Други посебан облик овог кривичног дјела чини ко користи услуге жртве међународне трговине људима. Радња извршења овог кривичног дјела подразумијева коришћење услуга жртве трговине људима. Пасивни субјекат је жртва трговине људима. Код учиниоца овог облика кривичног дјела потребно је да постоји свијест односно знање да је „пружалац услуга“ у ствари жртва трговине људима. У пракси би то могла бити лица која користе услуге проституције, а које пружа жртва трговине људима. Прописана је санкција у виду казне затвора са посебним минимумом од шест мјесеци и посебним максимумом од пет година.

Наредни квалификовани облик постоји уколико су из основног и првог тежег облика кривичног дјела наступили теже нарушавање здравља, тешка тјелесна повреда или смрт пасивног субјекта. У питању су облици кривичних дјела квалификованих тежом посљедицом што претпоставља да је у односу на њих довољно да се код учиниоца утврди постојање нехата, као облика кривице. Наведене посљедице треба разумјети у њиховом уобичајеном кривичноправном значењу. Предвиђена је казном затвора од најмање десет година, алтернативно са казном дуготрајног затвора.

Ставом осмим предвиђено је обавезно одузимање оних предмета, превозних средстава и других објеката који су употријебљени за извршење дјела. Посебно се законским текстом истиче да на постојање кривичног дјела међународне трговине људима нема утицаја околност да ли је лице које је жртва међународне трговине људима пристало на искоришћавање. Тиме се само додатно наглашава оно што је већ предвиђено изворним међународним документом, који је за БиХ представљао основ за нормирање овог кривичног дјела, а односи се на то да ова инкриминација има за сврху да постави апсолутну забрану свих облика трговине људима, без обзира на то какав став на исту има сам пасивни субјекат.³⁶

Такође, посебно се истиче да се против жртве међународне трговине људима коју је учинилац кривичног дјела присилио да учествује у извршењу другог кривичног дјела неће водити кривични поступак ако је такво њено поступање било непосредна посљедица њеног статуса као жртве међународне трговине људима. Ово представља својеврсни основ искључења противправности.

³⁵ I. Marković, (2015), 134.

³⁶ I. Marković, (2015), 133.

Сљедеће кривично дјело у вези са трговином људима, које је прописано КЗ БиХ је Заснивање ропског односа и превоз особа у ропском односу.

Основни облик овог кривичног дјела чини ко кршећи правила међународног права стави другог у ропски или њему сличан однос или га држи у таквом односу, купи, прода, преда другој особи или посредује у куповини, продаји или предаји такве особе или подстрекава другог да прода своју слободу или слободу особе коју издржава или се о њој стара.

Радња извршења овог кривичног дјела је алтернативно прописана и може бити стављање у ропски или њему сличан однос, држање у таквом однос, куповина, продаја, предаја, посредовање у куповини или продаји, предавање или подстрекавање другог да прода своју слободу или слободу особе коју издржава или о којој се стара. У питању су радње које се морају предузети на начин да исте истовремено представљају кршење правила међународног права. У правној теорији се истиче да се трговина људима мора посматрати из угла заснивања или егзистирања већ успостављеног ропског односа, а сам ропски однос се може дефинисати као стање или положај у коме се над пасивним субјектом врше нека или сва права овлашћења која извиру из права својине.³⁷ Прописана санкција је казна затвора од једне до десет година.

Тежи облик овог кривичног дјела чини ко кршећи правила међународног права купи, прода, преда другоме или посредује у куповини, продаји или предаји лица која нису навршила осамнаест година живота ради усвајања, одстрањивања дијелова људског тијела, искоришћавања радом или у друге противправне сврхе. Разлика у односу на основни облик овог кривичног дјела представља својство пасивног субјекта, које је код квалификованог облика млађе од осамнаест година. Такође, квалификаторна околност овог облика кривичног дјела тиче се и сврхе предузимања радње, а која се чини ради усвајања, одстрањивања дијелова људског тијела, искоришћавање радом или у друге противправне сврхе. Прописана је санкција у виду казне затвора са посебним минимумом од пет година.

Лакши облик овог кривичног дјела чини ко кршећи правила међународног права превози особе које се налазе у ропском или њему сличном односу. Радња извршења састоји се у превозу пасивних субјеката, а прописана санкција је казна затвора у распону од шест мјесеци до пет година.

³⁷ S. Mijalković, „Određenje trgovine ljudima u međunarodnom i uporednom pravu“, *Strani pravni život* 1–2/2007, 101.

Својеврсни модалитет међународне трговине људима представља инкриминација прописана чланом 186а КЗ БиХ, са називом Организована међународна трговина људима. Ово кривично дјело чини ко организује или руководи групом или другим удружењем које заједничким дјеловањем учини кривично дјело Међународна трговина људима. Дакле, својство учиниоца овог кривичног дјела има организатор или руководилац групе или неког другог удружења које заједничким дјеловањем учини кривично дјело међународне трговине људима. У питању је *delicta propria*, а кривично дјело, само по себи, има већи степен друштвене опасности те је стога законодавац и предвидио казну затвора од најмање десет година или дуготрајни затвор.

Други, лакши облик, овог кривичног дјела чини ко учини кривично дјело у оквиру групе или другог удружења из претходног става или на други начин помаже групу или удружење. Својство учиниоца овог облика кривичног дјела чини лице које дјелује у оквиру групе или удружења, као њихов члан или дјелује, пак, у својству помагача. Предвиђена је санкција у виду казне затвора у трајању од најмање десет година.

Посебно се у законском тексту истиче то да се на припадника организоване групе или другог удружења, који су горе поменути, као и на члана примјењују одредбе закона које се односе на организовани криминал.

3.2. Ентитетски оквир

У овом поглављу неће бити вршено појединачно представљање законских одредаба из КЗ РС и КЗ ФБиХ већ ће посебно бити истакнуто само оно што је основ за дистинкцију истих или сродних делата у овим законским текстовима.

Тако је у КЗ РС, чланом 145 предвиђена трговина људима као кривично дјело, а исто дјело прописује и КЗ ФБиХ чланом 210а.

Основни облик овог кривичног дјела чини силом, пријетњом или другим облицима принуде, отмицом, преваром или обманом, злоупотребом овлашћења или утицаја, односа повјерења, зависности или беспомоћности, тешких прилика другог лица, давањем или примањем новца или друге користи како би се добио пристанак лица које има контролу над другим лицем, врбује, превезе, пребаци, преда, прода, купи, посредује у продаји, сакрије, прими или држи друго лице, а у циљу искоришћавања или експлоатације његовог рада, вршења кривичног дјела, проституције, коришћења у порнографске сврхе, успостављања ропског или неког сличног односа, присилног брака, присилне стерилизације, ради одузимања органа или дијелова тијела,

ради коришћења у оружаним снагама или других облика искоришћавања.³⁸

Сличан законски опис садржи и КЗ ФБиХ јер је у том законском пропису предвиђено да овај облик кривичног дјела чини ко употребом силе или пријетњом употребе силе или другим облицима принуде, отмицом, преваром или обманом, злоупотребом овлашћења или утицаја или положаја беспомоћности или давањем или примањем исплата или других користи како би приволио особу која има контролу над другом особом врбује, превезе, преда, сакрије или прими особу у сврху искоришћавања те особе.

Компаративном анализом ових законских описа, уочава се да, поред радњи извршења које су предвиђене законским описима у КЗ ФБиХ, у КЗ РС су, као алтернативно прописане радње извршења, предвиђене још и пребацивање, продаја, куповина, посредовање у продаји и држање. Сљедећа разлика односи се на прописану санкцију јер је у сва три законска текста предвиђена казна затвора односно њен посебни минимум који, према КЗ РС, износи три године, а у КЗ ФБиХ износи пет година.

Надаље, разлика постоји и у погледу начина извршења па тако поред употребе силе или пријетња употребом силе, други облици принуде, отмица, превара или обмана, злоупотреба овлашћења или утицаја или положаја беспомоћности или давањем или примањем исплата или других користи како би се привољела особа која има контролу над другом особом, у КЗ РС предвиђа се још и злоупотреба односа повјерења или зависности, као и тешких прилика друге особе.

Уз то, сврха у коју се предузима радња извршења или својеврсна намјера, према свим законским описима је проституција друге особе или други облици сексуалног искоришћавања, присилни рад или услуге,³⁹ ропство или њему сличан однос, служење, одстрањивање дијелова људског тијела или какво друго искоришћавање. Додатно у КЗ ФБиХ се као сврха наводи и присилно просјачење, а према КЗ РС то је још и искоришћавање рада, вршење кривичног дјела, коришћење у порнографске сврхе, присилни брак, присилне стерилизације, одузимање органа или дијелова тијела,⁴⁰ као и коришћење у оружаним снагама.

За разлику од КЗ ФБиХ, који предвиђа трговину дјецом као квалификовани облик кривичног дјела трговине људима, у КЗ РС она

³⁸ КЗ РС, чл. 145, ст. 1.

³⁹ КЗ РС не наводи посебно ову сврху искориштавања.

⁴⁰ Напомена да КЗ РС не садржи ову формулацију, него користи синтагму „одузимање органа или дијелова тијела“.

представља засебно кривично дјело. Тако је, према КЗ ФБиХ предвиђено да тежи облик кривичног дјела трговине људима чини ко врбује, наводи, превезе, преда, сакрије или прими особу која није навршила осамнаест година живота у сврху искоришћавања проституцијом или другим обликом сексуалног искоришћавања, присилним радом или услугама, присилним просјачењем, ропством или њему сличним односом, служењем, одстрањивањем дијелова људског тијела или каквим другим искоришћавањем. Надаље се истиче да искоришћавање, у смислу претходно наведеног, подразумијева: проституцију друге особе или друге облике сексуалног искоришћавања, присилни рад или услуге, присилно просјачење, ропство или њему сличан однос, служење, одстрањивање дијелова људског тијела или какво друго искоришћавање. Предвиђена је казна затвора са посебним минимумом од десет година.

Са друге стране, посебним чланом КЗ РС предвиђа се као кривично дјело трговина дјецом, а то дјело чини ко врбује, превезе, пребаци, преда, прода, купи, посредује у продаји, сакрива, држи или прихвати дијете ради искоришћавања или експлоатације његовог рада, вршења кривичног дјела, проституције или других облика сексуалног искоришћавања, порнографије, успостављања ропског или неког сличног односа, присилног брака, присилне стерилизације, незаконитог усвојења или њему сличног односа, ради одузимања органа или дијелова тијела, ради коришћења у оружаним снагама или других облика искоришћавања. Прописана је казна затвора од најмање пет година. Уколико претходно дјело учинилац изврши примјеном силе, озбиљне пријетње или другим облицима принуде, довођењем у заблуду, отмицом, уцјеном, злоупотребом свог положаја, односа повјерења, зависности или беспомоћности, тешких прилика другог, давањем новца или друге користи како би се добио пристанак лица које има контролу над другим лицем, чини тежи облик трговине људима и казниће се казном затвора од најмање осам година.

Дакле, разлика између законских описа трговине лицима млађим од осамнаест година односно дјецом, постоји у погледу сљедећих обиљежја. Наиме, према КЗ РС и КЗ ФБиХ као радња извршења, алтернативно се предвиђају врбовање, превоз, предаја, скривање или примање особа, уз напомену да се у КЗ РС предвиђа и пребацивање, продаја, куповина, посредовање у продаји и држање. Такође, важно је напоменути да КЗ РС не предвиђа навођење као радњу извршења, а то чине КЗ ФБиХ.

Надаље, као сврха предузетих радњи наводе се проституција друге особе или други облици сексуалног искоришћавања, присилни рад

или услуге,⁴¹ ропство или њему сличан однос, служење, одстрањивање дијелова људског тијела⁴² или какво друго искоришћавање. Поред тога, у КЗ ФБиХ додатно се, као сврха, наводи и присилно просјачење, а у КЗРС: искоришћавање рада, вршење кривичног дјела, коришћење у порнографске сврхе, присилни брак, присилне стерилизације, незаконито усвојење или њему сличан однос, одузимање органа или дијелова тијела, коришћење у оружаном снагама.

У погледу осталих облика овог кривичног дјела, између посматраних законских текстова нема већих разлика. Тако и КЗ РС, као и КЗ ФБиХ предвиђају као тежи облик кривичног дјела његово извршење од стране службеног лица приликом вршења службене дужности.⁴³

Посебан облик овог кривичног дјела чини ко кривотвори, прибави или изда путну или личну исправу или користи, задржава, одузима, мијења, оштећује, уништава путну или личну исправу друге особе у сврху омогућавања трговине људима.⁴⁴ У питању је облик којим се спроводе активности на тзв. црном тржишту докумената, а у питању су документа која служе да остваривање различитих права и статуса лица која су жртве трговине људима. Други посебан облик чини ко користи услуге жртве трговине људима⁴⁵ при чему је неопходно да код тог лица постоји свијест да лице које пружа услугу јесте жртва трговине људима.

Квалификован облик постоји уколико из основног или првог тежег облика наступи теже нарушење здравља, тешка тјелесна повреда или смрт особа, при чему је прописана казна затвора најмање десет

⁴¹ Важно је истаћи да КЗ РС не наводи посебно ову сврху искоришћавања.

⁴² КЗ РС не користи ову формулацију, него употребљава синтагму „одузимање органа или дијелова тијела”.

⁴³ КЗ ФБиХ, чл. 210а, ст. 4, а предвиђена је казна затвора од најмање десет година док је она, према чл. 145, ст. 5 КЗ РС, најмање осам година. Уколико је пасивни субјекат дијете, према члану 146, ст. 6 учинилац ће се казнити казном затвора од најмање осам година.

⁴⁴ КЗ ФБиХ, чл. 210а, ст. 5, а предвиђена је казна затвора од једне до пет година. КЗ РС, чл. 145, ст. 2. предвиђа да ово дјело чини ко одузме, задржава, фалсификује или уништи личне идентификационе исправе ради вршења трговине људима, а исти ће се казнити се казном затвора од двије до дванаест година. Уколико је пасивни субјекат дијете, према члану 146, ст. 4 предвиђена је санкција у виду казне затвора од три до петнаест година.

⁴⁵ КЗ ФБиХ, чл. 210а, ст. 6, а предвиђена је казна затвора од шест мјесеци до пет година. Према чл. 145, ст. 4 КЗ РС, овај облик дјела чини не само ко користи већ и ко омогући другом кориштење сексуалних услуга или других видова експлоатације, а био је свјестан да је ријеч о жртви трговине људима. Уколико је пасивни субјекат дијете, према чл. 146, ст. 3 предвиђена санкција је најмање пет година затвора.

година или казном дуготрајног затвора.⁴⁶ У питању су кривична дјела квалификована тежом посљедицом у односу на коју је довољно да се утврди постојање нехата код учиниоца.

У ентитетским законима, као и оном на државном нивоу, предвиђено је да ће се предмети, превозна средства и објекти употребљени за извршење дјела одузети.⁴⁷ Такође, у свим законским текстовима предвиђа се и то да на постојање кривичног дјела трговине људима нема утицаја околност да ли је особа која је жртва трговине људима пристала на искоришћавање.⁴⁸ Поред тога, посебно се истиче као својеврсни основ искључења противправности да се против жртве трговине људима која је била присиљена од стране учиниоца кривичног дјела да учествује у извршењу другог кривичног дјела, неће водити кривични поступак ако је такво њено поступање било непосредна посљедица њеног статуса као жртве трговине људима.⁴⁹

Сљедеће кривично дјело у вези са трговином људима јесте оно за које већ на први поглед може наслутити да има виши степен друштвене опасности, а у питању је Организована трговина људима⁵⁰ односно Удруживање ради вршења кривичних дјела трговине људима односно дјецом.

Тако је у КЗ ФБиХ чланом 210б предвиђено да ово дјело чини ко организује или руководи групом људи, организованом групом људи, или групом људи за организовани криминал која заједничким дјеловањем учини или покуша кривично дјело Трговина људима, а прописана казна је најмање десет година затвора или дуготрајни затвор.

Према члану 147 КЗ РС ово дјело чини ко организује групу или организовану криминалну групу за извршење кривичних дјела трговине људима или дјецом, а предвиђена санкција је казна затвора у распону од три до петнаест година. Такође, предвиђа се као кривично дјело и извршење дјела у оквиру групе уз предвиђену санкцију у виду казне затвора од најмање десет година.⁵¹ То, у ствари, значи да је у-

⁴⁶ КЗ ФБиХ, чл. 210а, ст. 7. КЗ РС, чл. 145, ст. 6. с тим што је овим ставом искључиво предвиђена казна затвора са посебним минимумом од десет година. Иста санкција предвиђена је чл. 146, ст. 7 и за тежи облик кривичног дјела трговине дјецом.

⁴⁷ КЗ ФБиХ, чл. 210а, ст. 8. КЗ РС, чл. 145, ст. 8 и чл. 146, ст. 9.

⁴⁸ КЗ ФБиХ, чл. 210а, ст. 9. КЗ РС, чл. 145, ст. 7 и чл. 146, ст. 8.

⁴⁹ КЗ ФБиХ, чл. 210а, ст. 10. КЗ РС, чл. 145, ст. 9 и чл. 146, ст. 10.

⁵⁰ У КЗ РС ово дјело предвиђа се као квалификовани облик трговине људима и ставом трећим члана 145 које постоји уколико је дјело извршено у саставу организоване криминалне групе. Предвиђена је санкција у виду казне затвора са посебним минимумом од пет година. Уколико је пасивни субјекат дијете, према члану 146, ст. 5 предвиђена је казна затвора од најмање десет година.

⁵¹ КЗ ФБиХ, чл. 210б, ст. 2.

чинилац овог облика кривичног дјела припадник групе. Сљедећим ставом предвиђа се да се управо припадник групе који ту групу или удружење открије може ослободити од казне.⁵² Овакво рјешење садржано је у КЗ РС, а дјело чини припадник криминалне групе или организоване криминалне групе или на други начин помаже групу или организовану криминалну групу, а предвиђена санкција је казна затвора од једне до десет година.⁵³

4. ЗАКЉУЧАК

Трговина људима представља глобални проблем, који погађа бројне државе и стога захтијева адекватну међународну правну регулативу. Стога се увидјела важност предузимања крупних корака у борби против трговине људима на међународном плану, а што је резултирало доношењем бројних међународноправних докумената. Неки од њих су Конвенција УН о борби против транснационалног организованог криминалитета као и њен допунски тзв. Палермо протокол, као и многи други, а као посебно значајна се истиче Конвенције Савјета Европе о сузбијању трговине људима. Ова Конвенција важна је јер пружа свеобухватну дефиницију трговине људима, али и поклања посебну пажњу жртвама трговине људима и њиховој заштити.

Накнадно је усиједило инкорпорирање ових међународних рјешења у национална законодавства па тако ни Босна ни Херцеговина нити њени ентитети нису били изузети од таквих облика нормирања. Стога су у своје законске текстове уврстили трговину људима и сродне инкриминације као посебна кривична дјела и на такав начин испоштовали међународне обавезе и стандарде у том погледу. Тако су прописани бројни облици овог односно ових кривичних дјела, али постоје и извјесне разлике између рјешења садржаних у законодавству БиХ. Тако КЗ БиХ инкриминише трговину људима која у себи укључује елемент иностраности док је трговина људима која је унутрашње природе резервисана за законодавства ентитета. Поред незнатних разлика у погледу обиљежја која чине законски опис кривичних дјела трговине људима, прописаних у КЗ БиХ односно КЗ РС или КЗ ФБиХ, а које су већ биле истакнуте у самом раду, овдје још једном вриједи поменути да је трговина дјецом прописана у КЗ РС као засебно кривично дјело док у КЗ ФБиХ и КЗ БиХ она представља квалификовани облик кривичног дјела трговине људима. На крају, још једном се истиче да од стране БиХ, као и њених ентитета, јесте

⁵² КЗ ФБиХ, чл. 210б, ст. 3.

⁵³ КЗ РС, чл. 147, ст. 2.

испоштовано све што је садржано у међународним документима посвећеним борби против трговине људима и инкорпорисано у националне прописе, а преостаје да се та борба настави и у пракси.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Arhin, Antonela, „Analiza međunarodnih pravnih instrumenata: Konvencija UN-a protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i Protokoli protiv trgovine ljudima i krijumčarenja migranata“, *PRAVO – teorija i praksa* 11–12/2010;
2. Arhin, Antonela, „Trgovina ljudima u svrhu radne eksploatacije: struktura i dinamika pravnog okvira u Republici Srbiji“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 2/2013;
3. Bjelajac, Željko, „Fenomen trgovine ljudskim bićima“, *PRAVO – teorija i praksa* 11–12/2008;
4. Delibašić, Veljko, „Krivično delo trgovina ljudima iz člana 388. Krivičnog zakonika Republike Srbije“, *PRAVO – teorija i praksa* 7–8/2010;
5. Hunčec, Samira, „Asistencija žrtvama trgovine ljudima kroz prizmu Državnog referalnog mehanizma u Bosni i Hercegovini“, *Zbornik radova XVII dani kriminalističkih nauka* 5/2017;
6. Knežević, Saša, Božić, Vanda, Nikač, Željko, „Globalni i regionalni aspekt pravnog i institucionalnog okvira za suzbijanje trgovine ljudima“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 76/2017;
7. Marković, Ivanka, „Međunarodna trgovina ljudima“, *Revija za kriminologiju i krivično pravo* 2–3/15;
8. Marković, Ivanka, „Trgovina ljudima u krivičnom zakonodavstvu Republike Srpske“, *Zbornik radova “Dvadeset godina Dejtonskog mirovnog sporazuma”*, Istočno Sarajevo 2017;
9. Matijašević, Jelena, Pavlović, Zoran, „Trgovina ljudima – uticaj i posledice po ljudska prava“, *PRAVO – teorija i praksa* 7–8/2009;
10. Mijalković, Saša, „Određenje trgovine ljudima u međunarodnom i uporednom pravu“, *Strani pravni život* 1–2/2007;
11. Milković, Iva, „Trgovina ljudima kao najteži oblik kršenja ljudskih prava“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 4/2020;
12. Nikolić-Ristanović, Vesna, „Trgovina ljudima i organizovani kriminalitet: određenje osnovnih pojmova, metode i izvori prikupljanja podataka“, *Revija za kriminologiju i krivično pravo* 2–3/03;
13. Nikolić-Ristanović, Vesna, „Supporting Victims of Trafficking: Towards Reconciling the Security of Victims and States“, *Security and Human Rights* 3/2010;
14. Rakočević, Velimir, „Krivično delo trgovine ljudima“, *Revija za kriminologiju i krivično pravo* 2/04;

15. Radišić, Milica, „Trgovina ljudima u okviru sistema međunarodnog usvojenja – (ne)rešiv problem?“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу* 95/2022;
16. Šabani, Alisabri, Kovačević, Goran, „O organskoj vezi siromaštva, migracija i trgovine ljudima“, *Kriminalističke teme* 3–4/2013.

Правни и интернет извори

1. Конвенција Савјета Европе о борби против трговине људима, <https://rm.coe.int/168064899d>, 19. мај 2025. године;
2. Кривични закон БиХ, *Сл. гласник БиХ*, бр. 3/2003, 32/2003 – испр., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018, 46/2021, 31/2023 и 47/2023;
3. Кривични законик Републике Српске, *Сл. гласник РС*, бр. 64/2017, 104/2018 – одлука УС, 15/2021, 89/2021, 73/2023, *Сл. гласник БиХ*, бр. 9/2024 – одлука УС БиХ, *Сл. гласник РС*, 105/2024 – одлука УС, 19/2025, *Сл. гласник БиХ*, бр. 14/2025 – одлука УС БиХ и *Сл. гласник РС*, бр. 31/2025;
4. Кривични закон ФБиХ, *Службене новине ФБиХ*, бр. 36/203, 21/04 – испр., 69/04, 18/05, 42/10, 42/211, 59/14, 76/14, 46/16, 75/17 и 31/23;
5. *Сажет приказ судске праксе у случајевима трговине људима*, 2015;
6. *Четврти периодични извјештај Босне и Херцеговине о правима свих радника миграната и чланова њихових породица*, Сарајево 2024.

Senior Teaching Assistant Ljubana Sladić, LL.M.

Faculty of Law, University of East Sarajevo

LEGAL FRAMEWORK CONCERNING HUMAN TRAFFICKING IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

Bosnia and Herzegovina has an obligation to respect international legal documents aimed at preventing and combating human trafficking. Among these numerous documents, one of the most significant is the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings. The document defines human trafficking and outlines a series of activities for countries that access it. These activities include protecting victims of human trafficking, enhancing cooperation between the country's police and judicial authorities, and bolstering international cooperation in the fight against human trafficking. On the basis of the assumed obligations arising from the accession to this and other documents directed against human

trafficking, Bosnia and Herzegovina has incorporated the necessary incriminations into its criminal legislation. This paper aims to address, among others, the legal descriptions of these criminal offenses, their similarities, and their differences with related criminal offenses covered by the entity's criminal legislation.

Key words: *Human trafficking; Convention on Combating Trafficking in Human Beings; International human trafficking; Organized international human trafficking; Establishment of slavery and transportation of persons in slavery.*

*Адвокат Драган Станишић
Никола Тривић, ма*

Адвокатска канцеларија Станишић, Бања Лука

ОДГОВОРНОСТ УПРАВЉАЧА ПУТА ЗА ШТЕТУ НАСТАЛУ СУДАРОМ У НЕПРАВИЛНО СИГНАЛИСАНИМ РАСКРСНИЦАМА

Овај рад анализира одговорност управљача пута у Босни и Херцеговини у контексту неправилно сигналисаних раскрсница, ослањајући се на важећи законски оквир, судске пресуде и примјене у пракси. Фокусирајући се на анализу релевантних законских одредаба, рад истражује како правни систем БиХ адресира питање сигурности и одговорности на раскрсницама, те у којој мјери постојећи правни оквир штити права учесника у саобраћају. Кроз проучавање судских пресуда и примјера из праксе, рад идентификује кључне изазове у имплементацији права и нуди конкретне препоруке за унапређење сигнализације и повећање сигурности на раскрсницама, у складу са законским прописима.

Кључне ријечи: Одговорност управљача пута; Сигнализација раскрсница; Саобраћајна незгода; Првенство пролаза.

1. УВОД

Без саобраћаја није могуће замислити данашњи начин живота и уређење животног простора. Учествовање у саобраћају је неминовност сваког појединца у данашње вријеме. С обзиром на то да огroman број људи свакодневно циркулише на готово свим путевима, да би се избјегао хаос и безвлашће, постојање правила је основни предуслов да систем функционише.

Као узроци саобраћајних незгода по Хедоновој матрици¹ се наводе човјек, возило, пут и околина. Пут утиче и на возача, на возило,

Драган Станишић, advokat@drstanisic.com.

Никола Тривић, nikola@drstanisic.com.

ствара услове за дејство других фактора, утиче на тежину посљедице саобраћајних незгода и истовремено одређује околности одвијања саобраћаја. Да би пут био у оптималном стању, управљач пута мора вршити и редовно и инвестиционо одржавање пута. Ово укључује велики број активности, од вршења елабората о стању пута, учесталости незгода и посљедицама истих, као и узроцима настанка тих незгода, преко планирања и пројектовања, до реализације свих планских аката.

Један од најважнијих аспеката цјелокупног процеса одржавања пута је одређивање и постављање саобраћајне сигнализације. Уколико нема правилне саобраћајне сигнализације, или је контрадикторна, нема основног услова да се избјегне хаос на путу, па се самим тим и повећава опасност од настанка саобраћајних незгода.

Како се добар дио незгода догађа на раскрсницама, врло важно је да управљач пута исправно постави сигнализацију, како би се избјегло довођење у заблуду учесника. На путевима у Републици Српској постоји велики број раскрсница у којима су учесници у заблуди да имају право првенства, управо јер управљач пута не сигналише раскрсницу на прави начин.

2. РЕГУЛИСАЊЕ ПРВЕНСТВА ПРОЛАЗА У ПРАВУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Закон о основама безбједности саобраћаја на путевима у Босни и Херцеговини регулише првенство пролаза тако што намеће обавезу учесницима у саобраћају да у раскрсници или у сусрету са другим возачима пропусте сва возила која долазе са десне стране, ако другачије није регулисано саобраћајним знаком. Ово правило је допуњено правилом да возач који скреће лијево у раскрсници мора пропустити возила која из супротног смјера задржавају правац кретања, или скрећу удесно.

У даљим одредбама закон одређује изузетке. Првенствено, возач који наилази на пут који је знаком одређен као пут са првенством пролаза, мора пропустити сва возила која се тим путем крећу, без обзира на то да ли му долазе са десне или лијеве стране. Исто важи и

¹ Амерички научник Вилијам Хедон је оснивач епидемиологије и контроле повреда. Био је директор *NHTSA* (*National Highway Traffic Safety Administration*) која представља агенцију савезне владе Сједињених Америчких Држава, као дио Министарства саобраћаја, а фокусирана је на безбједност саобраћаја у Сједињеним Америчким Државама.

за возаче који се са пута са макадамским застором или са земљаног пута укључују на пут са коловозним застором.²

Дакле, за само регулисање правила првенства у највећем броју раскрсница (уколико се не ради о раскрсницама регулисаним свјетлосним знацима) је потребно познавати општа правила првенства (правило десне стране и правило о првенству са земљаног пута или пута са макадамским застором), знакове изричитих наредби (наилазак на пут са првенством пролаза и обавезно заустављање) и знакове обавјештења (пут са првенством пролаза). Овдје не смијемо изгубити из вида ни значај хоризонталне саобраћајне сигнализације.

Потребно је изричито нагласити да према важећим законима категоризација пута нема утицаја на првенство пролаза уколико су оба пута са асфалтним коловозним застором.

3. САОБРАЋАЈНИ ЗНАКОВИ ЗА РЕГУЛИСАЊЕ ПРВЕНСТВА ПРОЛАЗА

У највећем броју случајева првенство пролаза на раскрсницама се регулише знаковима изричитих наредби (попут знака „обавезно заустављање“ и „наилазак на пут са првенством пролаза“) и знаковима обавјештења („пут са првенством пролаза“). Ради се о двије групе саобраћајних знакова чија сврха, значење, изглед и начин постављања су у БиХ регулисани Правилником о саобраћајним знаковима и сиг-

² Закон о основама безбједности саобраћаја на путевима у Босни и Херцеговини – ЗОБС БиХ, *Службени гласник БиХ*, бр. 6/06, 75/06, 44/07, 84/09, 48/10, 18/13, 8/17, 89/17, чл. 49: (1) На раскрсници или у сусрету с другим возилом возач је дужан да пропусти возило које долази с његове десне стране, осим ако саобраћајним знаком на путу није другачије одређено.

(2) Возач возила које на раскрсници скреће улијево дужан је да пропусти возило које, долазећи из супротног смјера, на раскрсници задржава правац свог кретања или скреће удесно, осим ако постављеним саобраћајним знаком није другачије одређено.

(3) Изузетно од одредаба ст. (1) и (2) овог члана, возило које се креће по шинама има првенство пролаза на раскрсници или у сусрету с другим возилом, без обзира на то с које му стране оно наилази, осим ако постављеним саобраћајним знаком није другачије одређено.

(4) Возач који улази возилом на пут који је саобраћајним знаком означен као пут с првенством пролаза дужан је да пропусти сва возила која се крећу тим путем.

(5) Возач је дужан да пропусти сва возила која се крећу путем на који улази и кад тај пут није саобраћајним знаком означен као пут с првенством пролаза ако возилом улази са земљаног пута или пута са макадамским застором на пут с коловозним застором, или ако на пут улази са површине на којој се не одвија саобраћај.

(6) Возач који при скретању возила пресијеца бицикличку стазу или траку која се пружа уздуж коловоза којим се креће дужан је да пропусти бицикл и бицикл с мотором који се креће бицикличком стазом или траком у истом или супротног смјеру.

нализацији на путевима, начину обиљежавања радова и препрека на путевима и знаковима које учесницима у саобраћају даје овлашћена особа.³

Знак „наилазак на пут са првенством пролаза“ (II-1) означава мјесто пред улазом у укрштање, односно спајање, на којем је возач дужан да уступи првенство пролаза возилима која се крећу путем на који он наилази или означава мјесто испред прелаза пута преко жељезничке пруге у нивоу на којем је возач дужан дати предност проласка свим возилима која се крећу жељезничком пругом на коју он наилази.

II-1

Знак „обавезно заустављање“ (II-2) означава мјесто пред улазом у укрштање, односно спајање на којем је возач дужан да заустави возило и уступи првенство пролаза возилима која се крећу путем на који он наилази или означава мјесто испред прелаза пута преко жељезничке пруге у нивоу на којем је возач дужан зауставити возило и дати предност проласка свим возилима која се крећу жељезничком пругом на коју он наилази.

II-2

Знак „пут са првенством пролаза“ (III-4) означава пут или дио пута на којем возила имају предност пролаза у односу на возила која се

³ Правилник о саобраћајним знаковима и сигнализацији на путевима, начину обиљежавања радова и препрека на путевима и знаковима које учесницима у саобраћају даје овлашћена особа, *Службени гласник БиХ*, бр. 16/07.

крећу путевима који се укрштају, односно спајају са тим путем или дијелом пута.

III-4

Чланом 27 наведеног Правилника, прописано је да саобраћајни знакови изричитих наредби морају поново да се поставе након сваког укрштања, односно спајања са другим путем уколико изричита наредба важи и после таквог укрштања, односно спајања. Оваква одредба у Правилнику није прописана у дијелу који се односи на знакове обавјештења. Тумачењем *argumentum a contrario*, јасно проистиче да саобраћајни знак обавјештења (у које спада и знак „пут са првенством пролаза“) важи све док се другачијим саобраћајним знаком учесници у саобраћају не обавијесте да је знак престао да важи, односно док се не напусти територија Босне и Херцеговине.

Ово практично значи да возач који је једном обавијештен саобраћајним знаком да се налази на путу са првенством пролаза, он се налази на путу са првенством пролаза све док не наиђе на саобраћајни знак „престанак пута са првенством пролаза“, или неки други знак који би прекинуо важење ранијег знака.

4. ОДГОВОРНОСТ ЗА ПРАВИЛНО ПОСТАВЉАЊЕ СИГНАЛИЗАЦИЈЕ

Управљање и одржавање путева у таквом стању да омогућавају безбједно одвијање саобраћаја је прописано у више закона, како на нивоу Босне и Херцеговине, тако и на нивоу Републике Српске. Првенствено, у ЗОБС БиХ је нормирано да путеви намијењени за саобраћај морају да буду изграђени за безбједан и несметан саобраћај, те да надлежне јавне службе морају да одржавају путеве у таквом стању да се безбједан саобраћај на њима може одвијати у свим условима. Такође, овим Законом се за случај настанка штете услјед неодговарајућег одржавања путева упућује на Закон о путевима, те се ка-

же да ће се у складу са тим законом повјериоци, односно оштећена лица, намирити.⁴

Закон о безбједности саобраћаја Републике Српске такође намеће обавезу јавним предузећима и другим субјектима којима је повјерено одржавање јавних путева да обезбиједе услове за несметано и безбједно одвијање саобраћаја.⁵ Овим законом је одређено управо и да је саобраћајна сигнализација, као и опрема пута, саставни дио пута. Дакле, управљач пута је дужан да и овај дио пута држи у таквом стању у ком омогућава безбједно одвијање саобраћаја.

Закон о јавним путевима на врло јасан и прецизан начин нормира које су то обавезе управљача пута у вези одржавања пута. Такође, овај закон одређује и које јавне службе су надлежне за које путеве, узимајући категорију пута као важан фактор при одређивању управљача пута. Па је тако за аутопутеве и брзе путеве одговорно ЈП „Аутопутеви РС“, за магистралне и регионалне путеве ЈП „Путеви РС“, док су за локалне путеве, улице у насељу, некатегорисане путеве који су уписани у јавне евиденције о непокретностима и правима на њима и путне објекте на њима одговорне јединице локалне самоуправе.

Јасно је да су законом прописане обавезе управљача пута да саобраћајну сигнализацију држи у таквом стању да возачима јасно ставља до знања која су правила на снази на датој дионици пута.

⁴ ЗОБС БиХ, чл. 4: (1) Путеви намијењени за саобраћај морају да буду изграђени за безбједан и несметан саобраћај и да одговарају основним условима прописаним овим законом, а предузећа и јавне службе које одржавају јавне путеве или им је повјерено одржавање јавних путева морају да их одржавају тако да на њима у свим условима може да се одвија безбједан и несметан саобраћај.

(2) Предузећа, јавне службе и други органи који се брину о путевима и одржавају их дужни су да организују и трајно контролишу стање и одржавање јавних путева, објеката, саобраћајне сигнализације и опреме на путевима ради безбједног и несметаног саобраћаја.

(3) Предузећа и јавне службе из става (1) овог члана дужни су да благовремено отклањају све недостатке услед којих на одређеним мјестима долази до саобраћајних незгода.

(4) У случају претрпљене штете услед неодговарајућег одржавања јавних путева, повјерилац се намирује у складу са Законом о путевима.

⁵ Закон о јавним путевима, *Службени гласник РС*, бр. 89/13 и 83/19, чл. 25:

(1) Путеви, као инфраструктура на којој се одвија саобраћај, морају се пројектовати, изграђивати, опремати и одржавати тако да одговарају својој намени и захтјевима безбједности саобраћаја, а у складу са законом и подзаконским актима донесеним од стране надлежних органа.

(2) Јавна предузећа и други субјекти којима је повјерено одржавање јавних путева одговорни су за обезбјеђење услова за несметано и безбједно одвијање саобраћаја.

5. КРИВИЧНА ОДГОВОРНОСТ УПРАВЉАЧА ПУТА

Колико је ово питање важно, лако је закључити и из чињенице да је у Кривичном законнику предвиђено кривично дјело „Несавјесно вршење надзора над јавним саобраћајем“.⁶

Ово кривично дјело чини одговорна особа којој је повјерен надзор над стањем и одржавањем саобраћајница, превозним средствима или јавним саобраћајем, или над испуњавањем прописаних услова рада возача. Такође, може укључивати одговорну особу којој је повјерено руковођење возњом. Дјело се чини несавјесним обављањем дужности које изазива опасност за живот или тијело људи или за имовину већег опсега.

Ово је дјело бланкетног карактера чија диспозиција упућује на прописе којима је регулисано вршење надзора над јавним саобраћајем. Радња се може испољити као чињење (непоштовање прописаних начина вршења надзора) или као нечињење (пропуштање дужног надзора).

Несавјесно обављање дужности укључује свјесно непридржавање прописа и правила, што је наглашено у судској пракси као јачи негативни однос према дужности. Дјело изазива опасност за живот или тијело људи или за имовину већег опсега, с прагом од 30.000 КМ за

⁶ Кривични законик Републике Српске, *Службени гласник РС*, бр. 64/17, 104/18 – одлука УС, 15/21, 89/21, 73/23, *Службени гласник БиХ*, бр. 9/24 – одлука УС БиХ, *Службени гласник РС*, бр. 105/24 – одлука УС, 19/25, *Службени гласник БиХ*, бр. 14/25 – одлука УС БиХ, чл. 405. (1) Одговорно лице коме је повјерен надзор над стањем и одржавањем саобраћајница и објеката на њима, превозним средствима или јавним саобраћајем, или над испуњавањем прописаних услова рада возача, или коме је повјерено руковођење возњом, које несавјесним вршењем своје дужности изазове опасност по живот или тијело људи или по имовину већег обима, казниће се казном затвора од шест мјесеци до пет година.

(2) Казном из става 1. овог члана казниће се и одговорно лице које изда налог за возњу или допусти возњу иако зна да возач због умора, болести, утицаја алкохола или других разлога није у стању да безбједно управља возилом или да возило није исправно, па тако изазове опасност за живот или тијело људи или за имовину већег обима.

(3) Ако је дјело из ст. 1. и 2. овог члана учињено нехатно, учинилац ће се казнити казном затвора до три године.

(4) Ако је услед дјела из ст. 1, 2. и 3. овог члана наступила тешка тјелесна повреда једног или више лица или имовинска штета великих размјера, учинилац ће се казнити за дјело из ст. 1. и 2. овог члана казном затвора од једне до осам година, а за дјело из става 3. овог члана казном затвора од шест мјесеци до пет година.

(5) Ако је услед дјела из ст. 1, 2. и 3. овог члана наступила смрт једног или више лица, учинилац ће се казнити за дјело из ст. 1. и 2. овог члана казном затвора од двије до дванаест година, а за дјело из става 3. овог члана казном затвора од једне до осам година.

имовину већег опсега према правном схватању ВС ФБиХ.⁷ Учинилица може бити само одговорна особа којој су повјерене одговарајуће дужности.

Већ самим изазивањем опасности је основно дјело извршено. Дакле, не мора ни доћи до нежељене посљедице. Уколико услед овога дође и до тешких тјелесних повреда или до штете на имовини већих размјера, предвиђена је строжа казна, док је најстрожа предвиђена за случај наступања смрти једног или више лица услед овог кривичног дјела.

6. ПРОБЛЕМ НЕАДЕКВАТНЕ СИГНАЛИЗАЦИЈЕ

Врло честе су ситуације у БиХ да се на раскрсницама не поставе саобраћајни знакови или да исти буду оштећени или уклоњени.

На раскрсницама гдје се укрштају асфалтирани пут и неасфалтиран пут није од значаја категоризација пута (нпр. да се на регионални или магистрални пут укључује локални пут или обрнуто). Као што смо навели, закон познаје једино одредбу у којој пут са асфалтним застором има предност у односу на друге површине на којима се не одвија саобраћај или земљани пут или пут са макадамским застором).⁸ На раскрсници оваква два пута није потребан знак којим би се регулисало првенство пролаза, јер предност има учесник који се креће асфалтираним путем.

Ипак, честе су ситуације да се саобраћајна сигнализација не постави ни након асфалтирања споредног пута, или када постојећа сигнализација буде оштећена или уклоњена. Управо овдје долази до забуна, јер се возач доводе у заблуду.

Возач који се креће приоритетним путем обично има у току свог ранијег кретања саобраћајни знак којим је обавијештен да се креће путем са првенством пролаза. Раније смо видјели да овај знак важи све док се не напусти територија БиХ или док се другим знаком не прекине његово важење. Дакле, возач који се креће тим путем има првенство. Тачно. Али то возач који се укључује са некада макадамског, а сада асфалтираног пута не зна, нити је дужан да зна. Он долази сада на тај пут са асфалтираног пута и за њега важи правило десне стране, у одсуству постављених саобраћајних знакова.

⁷ Према правном схватању усвојеном 16. 11. 2004. године на сједници кривичног одјељења ВС ФБиХ, законско обиљежје „имовина већег опсега“ постоји кад вриједност угрожене имовине прелази износ од 30.000 КМ.

⁸ ЗОБС БиХ, чл. 49, ст. 5.

На овај начин је за оба пута фактички дато првенство пролаза и поставља се питање ко је крив уколико се судари возач који се креће приоритетним путем (раније знаком обавијештен да је на путу са првенством пролаза) са возачем који му долази са десне стране у раскрсници без саобраћајних знакова.

Мишљење аутора рада је да овдје нити један учесник незгоде не може бити крив за незгоду, већ да је то одговорност управљача пута, који је довео у заблуду учеснике у саобраћају нечињењем законом прописаних обавеза.

Имајући у виду да се поједини аутори⁹ који су се бавили обрадом сличне теме залажу за примјену оцјене првенства пролаза према изгледу и категоризацији пута, аутори су издвојили неколико фотографија раскрсница гдје су се дешавале незгоде због одсуства правилно постављене саобраћајне сигнализације.

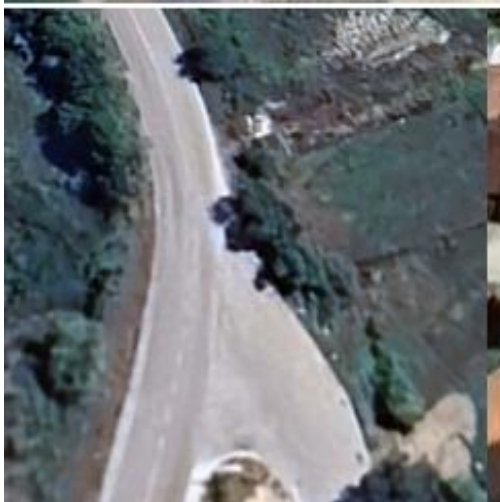
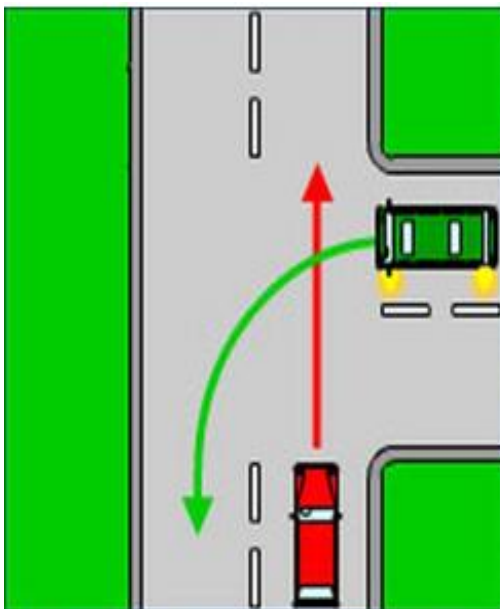
Видимо да у раскрсницама пут који долази са десне стране може бити вишег или нижег ранга, ужи или шири, са нагибом или без нагиба, под правим или оштрим углом, са новијим или старијим асфалтом или ко зна још којом карактеристиком која би их разликовала.

Због могућег броја варијација у изгледу раскрсница, аутори се изричито противе идеји да би возачима на било који начин смјела бити остављена могућност или обавеза арбитрарности у погледу примјене прописа и оцјени првенства пролаза на основу „правичности и логике“. Остављање возачима да у случајевима када нема саобраћајне сигнализације сами одлучују о томе који пут је веће важности је опасно и немогуће, јер би у том случају сваки возач могао да смисли своје виђење по коме му се учинило да је његов пут „важнији“ од оног другог.

Предлаже се искључиво легалистички приступ у примјени правила саобраћаја. Уколико не постоје јасно и правилно постављени саобраћајни знакови, неопходна је примјена правила десне стране, односно утврђивање одговорности управљача пута уколико је изостављена предвиђена и потребна сигнализација.

Примјери раскрсница:

⁹ И. Радојевић, Д. Мугоша, „Одговорност за накнаду штете по правилу „десне стране“ – правни и технички аспекти“, Златибор 2023.

7. СУДСКА ПРАКСА

1) „Пословођа подузећа за цесте, који је при раду на цести пропустио преко ноћи поставити браник прописно освијетљен, створио је такву ситуацију којом је био угрожен јавни промет на цести односно која је, у најмању руку, придонијела таквом угрожавању на врло фреквентном дијелу цесте... Пословођа је, као одговорни руководитељ, био дужан провјерити јесу ли радници на путу правилно поступили, те се не може бранити пропустом радника да на одговарајући начин преко ноћи осигурају дио цесте, на коме радови током дана нису могли бити довршени, јер је радницима повјерено само физичко извођење теренских радова, а руковођење радовима пада на пословођу.“ (Одлука Врховног војног суда Хрватске, Кж 207/67)

2) „Учинитељ дјела може бити само одговорна особа којој је повјерен надзор над стањем и одржавањем прометница и објеката на њима, пријевозним средствима или јавним прометом или над испуњавањем прописаних увјета рада возача односно одговорна особа којој је повјерено руковођење возњом. Којој особи су повјерене наведене дужности надзора над јавним прометом и у чему се оне састоје одређено је одговарајућим прописима. „Уколико и када сви органи пропусте своје дужности ... па дође до несреће, у том случају сваки од органа одговара за свој пропуст који свакако доприноси уде-су, у сплету пропуста других органа који регулирају промет и раде на њему. Уколико други пропусти исправити грешку првога, онда то не ослобађа одговорности првога.“ (Одлука Врховног војног суда Хрватске, Кж 1575/64)

3) „Под несавјесним вршењем дужности у смислу овог кривичног дјела сматра се свјесно непридржавање прописа и правила, што се изражава у јачем негативном односу према дужности, а не случајној омашици или случајном пропусту.“ (Одлука Врховног војног суда Хрватске, Кж 1293/55).

4) „Имајући у виду напријед наведено, како се окривљени кретао правцем на коме је био постављен знак III-4 „Пут са првенством пролаза“ који знак се налази на дијелу улице Стефана Немање од семафора до укрштања са Улицом војводе Радомира Путника и који дефинише однос права првенства и у раскрсници Улица Стефана Дечанског и Стефана Немање, то није постојала обавеза окривљеног да пропусти возило које долази с његове десне стране, управо из разлога што је саобраћајним знаком (пут са првенством пролаза) на путу другачије одређено. Непостављање саобраћајног знака „СТОП“ у Улици Стефана Дечанског, а који знак је морао бити постављен имајући у виду да је у Улици Стефана Немање био постављен знак

III-4 „Пут са првенством пролаза“, представља пропуст управљача пута који је искључиво узрочно везан за настанак ове саобраћајне незгоде. Према томе, не постоји одговорност окривљеног нити другог учесника у незгоди за њен настанак а проведеним вјештачењем је утврђено да окривљени није имао техничке могућности за избјегавање незгоде. (Одлука Основног суда у Котор Вароши, бр. 73 0 Пр 045301 Пр 20. 2. 2024. године.)

5) Није основан ревизијски приговор погрешне примјене материјалног права, јер су нижеступањски судови правилно примјенили одредбу чл. 178. ст. 1. Закона о обвезним односима („Народне новине“, број 53/91, 73/91, 3/94 – даље ЗОО), када је одбијен захтјев тужитеља којим је тражио од тужене да му накнади штету која је посљедица прометне незгоде од 10. 11. 1983. а догодила се на крижању М. улице у 3. и улице Ц. в.

Ово због тога јер је утврђено да се ради о крижању двију цеста једнаке прометне важности (обје су асфалтиране), јер на истима, те посебно на самом крижању у вријеме незгоде није било никаквих прометних знакова који би којој од тих прометница у односу на другу давали првенство пролаза. (Одлука Врховног војног суда Хрватске Број: Рев 2537/1994-2)

6) „...суд је утврдио да је до саобраћајне незгоде дошло као посљедица пропуста возача возила BMW осигураника туженог, односно, кривицом осигураника туженог који је на раскрсници која није регулисана саобраћајном сигнализацијом па је првенство пролаза кроз исту регулисано правилом десне стране те је стога возач-осигураник туженог био дужан пропустити возило Peugeot које је долазило са десне стране те је саобраћајна незгода настала његовим пропустом, поступао је противно одредбама 49. и 43. ЗООБСа БиХ није на раскрсници која није регулисана саобраћајним знаком у сусрету са другим возилом пропустио возило тужитеља које му је долазило са његове десне што је био дужан сходно наведеном члану 49. ЗООБСа а у вези са чланом 43. истог закона није брзину и одстојање није прилагодио условима саобраћаја, услед чега је својим пропустом остварио контакт са возилом које је долазило са његове десне стране услед чега су на возилу тужитеља настала оштећења на предњем дијелу возила...“ (Одлука Општинског суда у Сарајеву, бр. 65 0 Мал 934469 21 Мал 25. 6. 2024. године)

7) „Сходно цитираним законским одредбама правилним се указује став првостепеног суда да је друготужени учинио пропуст тако да као управљач Улице Абдулаха Курузовића није саобраћајним знацима обиљежио раскрсницу гдје се ова улица укршта са регионалним путем односно да учеснике у саобраћају који се крећу Улицом Абду-

лаха Курузовића према регионалном путу није обавијестио о првенству пролаза кроз раскрсницу, што је друготужени био у обавези. Стога се неоснованим указују жалбени наводи да се у конкретном случају има примијенити правило десне стране. Наиме, наведено правило се има примијенити само у случају када не постоји обавеза друготуженог да као управљач означи сваки прикључак који је од значаја и са којег због протока саобраћаја на њему учесници могу угрозити безбједност саобраћаја на регионалном путу с обзиром на његов значај, о чему се детаљно изјаснио и вјештак саобраћајне струке. (Одлука Основног суда у Приједору, бр. 77 0 П 071751 18 Гж 3. 2. 2020. године)

8) Увидом у спис предмета и побијано рјешење овај суд налази да је овлашћени орган као доказ прекршајне одговорности окривљене извео записник о увиђају саобраћајне незгоде са скицом лица мјеста у коме су приказани положај возила окривљене и другог учесника у овој саобраћајној незгоди, те остали трагови констатовани након предметног догађаја, али у коме није уцртан наводни знак који упозорава возача (окривљеног) да наилази на пут са правом првенства пролаза, а констатује и у напомени да такав знак постоји и да је оштећен. У околностима када овлашћени орган није изводио друге доказе, а одбрана је као доказ извела фотографије мјеста незгоде из којих је видљиво да је предметни SZ закривљен удесно гледано са правца кретања окривљене (и то за 40 степени како наводи вјештак одбране), да се ради о непрегледној раскрсници, првостепени суд је правилно закључио да су остали у сумњи чињенични наводи из захтјева да је окривљена поступила супротно одредби члана 49. став 4. ЗоОБС.

9) С обзиром на непрегледност раскрснице и саобраћајни знак који није прописно постављен, остало је у сумњи да ли је окривљена могла и требала знати да возилом наилази на улицу са првенством пролаза. (Одлука Окружни суд у Бањој Луци, бр. 71 0 Пр 324333 21 ПжП 14. 12. 2021.)

10) На основу Налаза и мишљења вјештака саобраћајне струке, према ставу овог суда, недостатак вертикалне саобраћајне сигнализације, односно било какве сигнализације којом би био регулисан саобраћај на предметној раскрсници, представља основни и искључиви узрок настанка предметног саобраћајног удеса. (Одлука Основног суда у Бијелини, бр. 80 0 П 128726 21 П од 23. 3. 2022. године.

11) Сходно цитираним законским одредбама, постоји пропуст управљача локалног пута који није саобраћајним знацима обиљежио раскрсницу гдје се овај пут укршта са магистралним путем, односно није обавијестио учеснике у саобраћају који се крећу локалним путем према магистралном путем о првенству пролаза кроз раскрсницу. У

конкретном случају нема мјеста примјени правила десне стране, како то погрешно закључује првостепени суд. Наиме, наведено правило се има примијенити само у случају када не постоји обавеза управљача пута да означи сваки прикључак који је од значаја и са којег због протока саобраћаја на њему учесници могу угрозити безбједност саобраћаја на магистралном путу с обзиром на његов значај. Осим тога, примјена правила десне стране значила би да се возач који се креће магистралним путем мора да се заустави на свако укрштање тога пута са путем са десне стране, што би било неприхватљиво са гледишта саобраћајног протока и значаја магистралног пута у односу на пут који је по категорији нижи од магистралног пута, али и са гледишта основног знања сваког просјечног возача које мора бити познато. Из горе наведених разлога, овај суд налази да тужбени захтјев у односу на туженог није основан, јер се пропуст управљача пута не могу ставити на терет туженом, на шта жалба основано указује. (Одлука Окружног суда у Приједору, бр. 76 0 П 034067 22 ГЖ од 7. 9. 2023.)

8. ЗАКЉУЧАК

Овај стручни рад пружа свеобухватну анализу одговорности управљача пута у Босни и Херцеговини за штете настале услед саобраћајних незгода на неправилно сигнализираним раскрсницама. Кроз преглед важећег законског оквира, релевантних судских пресуда и конкретних примјера из праксе, рад указује на кључне изазове и пропусте у примјени саобраћајних прописа који доводе до несрећа.

Законски оквир јасно прописује обавезе управљача пута у погледу одржавања путева и постављања саобраћајне сигнализације. Закон о безбједности саобраћаја и јавним путевима, као и Правилник о саобраћајним знаковима и сигнализацији, намећу строге захтјеве за осигурање сигурности учесника у саобраћају. Ипак, одсуство постављених занкова или појава неправилно постављених или оштећених саобраћајних знакова на раскрсницама доводи до несигурности и заблуде учесника у саобраћају, што повећава ризик од незгода.

Анализом судских одлука показало се да одговорност за саобраћајне незгоде на неправилно сигнализираним раскрсницама често лежи на управљачу пута. Судови све чешће препознају пропусте у одржавању и постављању саобраћајне сигнализације као кључни фактор у узроковању незгода. Појединачне судске пресуде, наглашавају да су управљачи пута одговорни за стварање опасних ситуација и доводе до закључка да возачи који су поступали у складу са правили-

ма саобраћаја не могу бити криви за несреће настале услед неправилне сигнализације.

Препоруке за унапређење безбједности саобраћаја укључују строжи надзор над постављањем и одржавањем саобраћајних знакова, као и бољу координацију између надлежних органа како би се осигурала досљедна примјена закона.

Закључно, унапређење система постављања и одржавања саобраћајне сигнализације и досљедна примјена законских прописа кључни су за смањење броја саобраћајних незгода и повећање сигурности на путевима Босне и Херцеговине. Ефикасно рјешавање ових изазова захтијева сарадњу свих релевантних институција и континуирано праћење и прилагођавање саобраћајне инфраструктуре потребама савременог саобраћаја. Такође, судови нарочиту пажњу треба да обрате на одговорност управљача пута, умјесто што се у већини случајева *a priori* окривљују возачи који су учествовали у незгодама.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Вујанић, Милан, Иванишевић, Тијана, „Неправилности саобраћајне сигнализације као узрок настанка опасне ситуације“, *Вјештак* 3/2015;
2. Марковић, Н, Вујанић, М, Пешић, Д, Божовић, М, „Одговорност локалне заједнице за саобраћајну незгоду која је настала као последица грешке пута. Улога локалне заједнице у безбедности саобраћаја“, Ковачица 2010;
3. Папић, Зоран, Богдановић, Вук, Костић, Светозар, Саулић, Ненад, „Утицај саобраћајне сигнализације на настанак саобраћајних незгода у зони раскрсница“, XIV Симпозијум *Вештачење саобраћајних незгода и преваре у осигурању*, Перућац 2015;
4. Радојевић, Игор, Мугоша, Дарко, „Одговорност за накнаду штете по правилу „десне стране“ – правни и технички аспекти“, Златибор 2023;
5. Стевовић, Весна, „Пропуст управљача пута као узрок саобраћајне незгоде“, XII Симпозијум *Вештачење саобраћајних незгода и преваре у осигурању*, Дивчибаре 2013.

Правни извори

1. Закон о основама безбједности саобраћаја на путевима у Босни и Херцеговини, *Службени гласник БиХ*, бр. 6/06, 75/06, 44/07, 84/09, 48/10, 18/13, 8/17 и 89/17;

2. Кривични законик Републике Српске, *Службени гласник РС*, бр. 64/17, 104/18 – одлука УС, 15/21, 89/21, 73/23, *Службени гласник БиХ*, бр. 9/24 – одлука УС БиХ, *Службени гласник РС*, бр. 105/24 – одлука УС, 19/25, *Службени гласник БиХ*, бр. 14/25 – одлука УС БиХ;
3. Закон о јавним путевима, *Службени гласник РС*, бр. 89/13 и 83/19;
4. Правилник о саобраћајним знаковима и сигнализацији на путевима, начину обиљежавања радова и препрека на путевима и знаковима које учесницима у саобраћају даје овлашћена особа, *Службени гласник БиХ*, бр. 16/07.

Судска пракса

1. Одлука Врховног војног суда Хрватске, Кж 207/67;
2. Одлука Врховног војног суда Хрватске, Кж 1575/64;
3. Одлука Врховног војног суда Хрватске, Кж 1293/55;
4. Одлука Врховног војног суда Хрватске, бр. Рев 2537/1994-2;
5. Одлука Основног суда у Котор Вароши, бр. 73 0 Пр 045301 Пр 20. 2. 2024. године;
6. Одлука Општинског суда у Сарајеву, бр. 65 0 Мал 934469 21 Мал 25. 6. 2024. године;
7. Одлука Основног суда у Приједору, бр. 77 0 П 071751 18 Гж 3. 2. 2020. године;
8. Одлука Окружни суд у Бањој Луци, бр. 71 0 Пр 324333 21 ПжП 14. 12. 2021. године;
9. Одлука Основног суда у Бијељини, бр. 80 0 П 128726 21 П од 23. 3. 2022. године;
10. Одлука Окружног суда у Приједору, бр. 76 0 П 034067 22 ГЖ од 7. 9. 2023. године.

Lawyer Dragan Stanišić

Nikola Trivić, LL.M.

Law office Stanišić, Banja Luka

RESPONSIBILITY OF ROAD MANAGERS FOR DAMAGES ARISING FROM MOTOR VEHICLE ACCIDENTS AT IMPROPERLY SIGNED INTERSECTIONS

Summary

This paper analyzes the responsibility of road managers in Bosnia and Herzegovina in the context of improperly signed intersections, relying on the current legal framework, court decisions, and practical applications. Focusing on the analysis of relevant legal provisions, the paper investigates how the legal system in Bosnia and Herzegovina addresses the issue of safety and responsibility at intersections and to what extent the existing legal framework protects the rights of traffic participants. Through the study of court decisions and practical examples, the paper identifies key challenges in the implementation of the law and offers concrete recommendations for improving signaling and enhancing safety at intersections, in accordance with legal regulations.

Key words: *Road managers responsibility; Intersection signaling; Traffic accident; Priority.*

Истраживач-приправник Маша Марковић, ма

Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд

ЗАШТИТА ПРАВА НА СУЂЕЊЕ У РАЗУМНОМ РОКУ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ*

Право на суђење у разумном року, као саставни део права на правично суђење и доказ функционисања правне државе, без обзира на напредност правног система, захтева стално преиспитивање и проналажење делотворних правних средстава за његову заштиту. Стога, у раду аутор анализира правни оквир, те указује на конвенцијске, уставне и законске гаранције права на суђење у разумном року у кривичним поступцима у српском правном систему. После представљања различитих правних режима заштите овог права у Републици Србији, посебна пажња усмерена је на тумачење и анализу примене одредби Закона о заштити права на суђење у разумном року, с обзиром на то да је реч о посебном закону чији је циљ свеобухватно регулисање наведене материје. Стога, узимајући у обзир временски оквир од скоро две деценије рада на обезбеђењу услова за суђење у разумном року, циљ овог рада је утврђивање да ли данас Република Србија, прописивањем и применом различитих нормативних решења, првенствено садржаних у Закону о заштити права на суђење у разумном року, уз постојеће смернице и праксу ЕСЈП, пружа адекватнији одговор у погледу заштите права на суђење у разумном року.

Кључне речи: Трајање кривичног поступка; Право на суђење у разумном року; Европски суд за људска права; Закон о заштити права на суђење у разумном року; Делотворна правна средства.

Маша Марковић, masa.markovic@yahoo.com.

* Овај рад представља измењени део приступног рада, одбрањеног на првој години докторских студија у академској 2023/2024. години на Правном факултету Универзитета у Београду.

1. УВОД

Право на суђење у разумном року део је ширег права, права на правично суђење, и заснован је на максими да закаснела правда представља изигравање, односно ускраћивање правде. Стога, поред општег интереса остваривања правне сигурности, постоји и интерес лица да судски поступак буде што пре окончан. Ипак, у кривичном поступку је могуће да окривљени има супротан интерес – да одуговлачењем поступка доведе до застарелости кривичног гоњења, те тиме избегне осуду и изрицање кривичних санкција које из ње произлазе.¹ Самим тим, независно од заштите материјалног права која представља предмет конкретног кривичног поступка, неопходно је омогућити и примену различитих институционалних механизма који обезбеђују заштиту права на суђење у разумном року.

Да би национални правни систем пружио адекватан одговор у предметној области, потребно је изабрати најделотворнији модел заштите, проверити његов домаћај у пракси, те после одређеног периода примене изабраног модела и након упућених препорука Европског суда за људска права (у даљем тексту: ЕСЉП) садржаних у пресудама по представкама поводом повреде права на суђење у разумном року, кориговати уочене недостатке и омогућити усвајање нових решења.² Аутор, након дефинисања појма права на суђење у разумном року у оквирима међународног и националног правног система, те проучавања инструмената заштите права на суђење у разумном року у српском праву, нуди предлоге *de lege ferenda* ради унапређења ефикасности кривичног поступка и повећања нивоа правне сигурности у српски правосудни систем као целину.

2. ПРАВО НА СУЂЕЊЕ У РАЗУМНОМ РОКУ ИЗМЕЂУ ЕВРОПСКЕ КОНВЕНЦИЈЕ ЗА ЗАШТИТУ ЉУДСКИХ ПРАВА И ОСНОВНИХ СЛОБОДА И УСТАВА РС

Право на суђење у разумном року регулисано је различитим међународним, регионалним и националним инструментима.³ Ипак,

¹ В. Бајовић, „Поједностављење форме поступања у кривичним стварима и суђење у разумном року“, *Суђење у разумном року и други кривичноправни инструменти адекватности државне реакције на криминалитет* (ур. С. Бејатовић, З. Стојановић), Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Intermex, Београд 2015, 405.

² С. Царић, *Право на суђење у разумном року*, Службени гласник, Београд 2015, 34.

³ За више вид. М. Ђукић, „Усклађеност националних са међународним стандардима у домену права на правично суђење са освртом на суђење у разумном року (кривичноправни аспект)“, *Људска права између идеала и изазова садашњости* (ур. М. Крвавац), Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица 2016, 546–550.

највећи значај има Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (у даљем тексту: Конвенција, ЕКЉП),⁴ као међународни акт којим је, први пут у XX веку, уведена временска димензија у судске поступке, кроз гаранцију благовремености суђења.⁵ У чл. 6 ст. 1 ЕКЉП прописано је да само окривљени представља титулара права на суђење у разумном року у кривичном поступку, с обзиром на то да је у средишту пажње кривичног права.⁶ У случају оштећеног, пракса указује да све зависи од улоге коју остварује при иницирању покретања кривичног поступка, односно заступању оптужбе.⁷

Потом, имајући у виду да у самом тексту Конвенције није прецизиран појам „разумног рока“, те да је реч о правном стандарду, кроз праксу ЕСЉП установљени су критеријуми које је потребно узети у обзир приликом процене да ли се дужина трајања поступка у конкретном случају може подвести под разумни рок. Прву групу таквих критеријума чине они који се односе на природу предметног спора, односно на сложеност правних и фактичких питања конкретног случаја и на значај предмета спора за подносиоца представке, док у другу групу спадају критеријуми који су у вези са понашањем учесника предметног спора, а коју чине поступање подносиоца представке и судских и административних органа државе која је тужена.⁸

Ипак, да би се још прецизније одредио појам „разумног рока“, потребно је утврдити значење појма „кривичне оптужбе“, што ЕСЉП чини у складу са класификацијом норме којом је прописано кривично

⁴ Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (*European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*), постала је део српског правног система доношењем Закона о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода са додатним протоколима, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 9/03, 5/05 и 7/05 – исправка; *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 12/10.

⁵ Б. Бановић, Г. П. Илић, „Улога Уставног суда у остваривању права на суђење у разумном року“, *Суђење у разумном року и други кривичноправни инструменти адекватности државне реакције на криминалитет* (ур. С. Бејатовић, З. Стојановић), Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Intermex, Београд 2015, 370.

⁶ W. Gropp, *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Springer Lehrbuch, Berlin 2005, 13.

⁷ Тако, без значаја је да ли је кривични поступак покренут подношењем захтева јавног тужиоца или оштећеног у случају када оштећени истиче имовинскоправни захтев услед претрпљене штете као последице кривичног дела, а са циљем надокнаде (не)материјалне штете причињене његовим извршењем. Вид. М. Колаковић-Бојовић, *Окончање кривичног поступка у разумном року – докторска дисертација*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2016, 41–42.

⁸ С. Царић, „Право на суђење у разумном року у кривичним стварима: ставови Европског суда за људска права“, *Главни претрес и суђење у разумном року – регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени* (ур. С. Бејатовић, И. Јовановић), Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд 2015, 39.

дело у националном правном систему, природом дела које је инкриминисано, као и врстом и тежином казне.⁹ Самим тим, примарни критеријум заснован је на класификацији норме којом је одређено понашање инкриминисано као кривично дело у домаћем законодавству,¹⁰ док се друга два критеријума примењују кумулативно, односно супсидијарно у односу на први.¹¹ Даље, неопходно је одредити и тренутак почетка кривичног поступка и тренутак његовог окончања, како би се утврдило да ли кривични поступак неразумно дуго траје, односно да ли је благовремено окончан. Самим тим, у погледу почетка кривичног поступка, постоје схватања да је реч о моменту изјашњавања суда о поднетој оптужби или о моменту подношења одговарајућег оптужног акта, док је у случају завршетка кривичног поступка углавном реч о тренутку када је судска одлука којом се окончава поступак постала правноснажна.¹²

Реч је о Конвенцији која је ратификована од стране наше државе, те применом одредаба о хијерархији извора права садржаних у Уставу Републике Србије¹³ (у даљем тексту: Устав) део је националног правног система, што значи да се непосредно примењује, заједно са осталим одредбама српског законодавства. Дакле, закључује се да би, без обзира да ли уставне одредбе директно уређују право на суђење у разумном року, оно могло бити примењено као конвенцијско.¹⁴ Ипак, и Устав од свог доношења у чл. 32 ст. 1 прокламује заштиту права на правично суђење, те самим тим и заштиту права на правично суђење, прописујући право свакога да се о „његовим правима и обавезама, основаности сумње која је била разлог за покретање поступка, као и о оптужбама против њега“, јавно расправи и одлучи правично и у разумном року, док у чл. 33 ст. 6 дефинише право на суђење без одуго-

⁹ European Court of Human Rights, *Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial (criminal limb)*, Council of Europe, Strasbourg 2007, 10–11. Вид. и *Engel and Others v. Netherlands*, No. 5100/71, 5101/71, 5354/72, 5370/72, пресуда од 8. јуна 1976. године, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57479>, 13. март 2024.

¹⁰ F. Edel, *The length of civil and criminal proceedings in the case-law of the European Court of Human rights*, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2007, 11.

¹¹ И. Роагна, *Право на суђење у разумном року – приручник за примену члана 6 (1) Европске конвенције о људским правима*, Савет Европе, Стразбур 2018, 17.

¹² М. Колаковић-Бојовић, „Кривични поступак у светлу права на суђење у разумном року“, *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања* (ур. Ђ. Игњатовић), IV део, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2010, 310, наведено према: М. Шкулић, *Кривично процесно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2009, 317.

¹³ Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006, 16/2022.

¹⁴ М. Колаковић-Бојовић, „Life imprisonment and parole in Serbia – (UN) intentionally missed opportunity“, *Journal of Criminology and Criminal Law* 1/2021, 97.

влачења у кривичним поступцима. Самим тим, потребно је да се титуларима права на суђење у разумном року пружи заштита у Републици Србији, имајући у виду право титулара на делотворни правни лек на националном нивоу у смислу чл. 13 Конвенције, а што чл. 36 ст. 2 Устава и потврђује.¹⁵ Циљ је био да се, након што се начин остваривања заштите права на суђење у разумном року даље конкретизује кроз законске норме, тиме створи и модел заштите који ће у пракси обезбедити доступност и ефикасност правних средстава, те њихову примену на националном нивоу, без потребе покретања механизма ЕСЈП као крајњег средства.

3. ЗАШТИТА ПРАВА НА СУЂЕЊЕ У РАЗУМНОМ РОКУ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ У СРПСКОМ ПРАВНОМ СИСТЕМУ

Поред тога што право на суђење у разумном року представља уставну гаранцију, Законик о кривичном поступку (у даљем тексту: ЗКП)¹⁶ сврстава ово право у основне постулате кривичног поступка. Стога, у чл. 14 ст. 1 ЗКП изричито се прописује дужност суда да кривични поступак спроведе без одуговлачења, док се у наредном ставу наглашава нарочита хитност у поступању када се окривљени налази у притвору. Уз то, законодавац је у чл. 374 ЗКП дефинисао и мере за спречавање одуговлачења поступка,¹⁷ док су споредни правни извори који чине систем кривичнопроцесног законодавства отишли корак даље, прописујући примену различитих превентивних, али и компензаторних правних средстава заштите права на суђење у разумном року. У том смислу је значајно прво испитати развој овог права и његово разумевање у српском законодавству, пре доношења Закона о

¹⁵ Правни лек, према пракси ЕСЈП, сматра се делотворним ако се њиме може спречити кршење права, односно омогућити престанак континуираног трајања кршења права или се могу отклонити последице кршења права које су претходно утврђене. Вид. *Kudla v. Poland*, No. 30210/96, пресуда од 26. октобра 2010. године, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58920>, 21. март 2024.

¹⁶ Законик о кривичном поступку – ЗКП, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС.

¹⁷ Судско веће изрећи ће опомену субјектима кривичног поступка који предузимају радње које за циљ имају одуговлачење поступка. Тако, сходно чл. 374 ЗКП, када јавни тужилац или његов заменик одуговлаче поступак, председник већа има обавезу да о њиховом неблаговременом поступању обавести надлежног јавног тужиоца и Државно веће тужилаца (сада: Високи савет тужилаштва), а након тога и суд о предузетим мерама. Уколико адвокат својим (не)чињењем одуговлачи поступак, прописана је обавеза председника већа да о опомену која је изречена адвокату обавести надлежну адвокатску комору, уз обавезу обавештавања суда о предузетим мерама.

заштити права на суђење у разумном року, како би се затим анализи-
рало стање након усвајања поменутог закона.

3.1. Период пре ступања на снагу Закона о заштити права на суђење у разумном року

Прво правно средство којим је омогућена заштита права на суђење у разумном року у српском правном систему је уставна жалба. Устав у чл. 170 прокламује да се уставна жалба може изјавити уколико су појединцу повређена или ускраћена људска или мањинска права и слободе зајемчене Уставом, а том приликом су правна средства за њихову заштиту или исцрпљена или уопште нису прописана. Међутим, у чл. 82 ст. 2 Закона о Уставном суду¹⁸ законодавац је прописао могућност изјављивања уставне жалбе и у ситуацији када нису исцрпљена сва предвиђена правна средства, али је подносиоцу жалбе повређено право на суђење у разумном року.¹⁹ То указује да је законодавац, са циљем појачане заштите права на суђење у разумном року, предвидео изузетак од начела супсидијарности уставне жалбе.²⁰

Развој заштите права на суђење у разумном року у домаћем правном систему је на основу наведених аката и њихове практичне примене омогућио да прва одлука Уставног суда у поступку по уставној жалби због повреде права на суђење у разумном року буде донета већ 2008. године.²¹ Уз то, у пресуди *Винчић и други против Србије*, ЕСЉП утврђује да уставну жалбу треба сматрати делотворним правним средством у српском правном систему.²² Ипак, узимајући у обзир преоптерећеност Уставног суда уставним жалбама, односно немогућност поштовања разумног рока поступања по уставној жалби у најве-

¹⁸ Закон о Уставном суду, *Службени гласник РС*, бр. 109/2007, 99/2011, 18/2013 – одлука УС, 103/2015, 40/2015 – др. закон, 10/2023 и 92/2023. Наведени став законске одредбе престао је да важи 1. јануара 2016. године, када је Закон о заштити права на суђење у разумном року ступио на снагу.

¹⁹ Ипак, у чл. 82, ст. 2 Закона о изменама и допунама Закона о Уставном суду из 2011. године законодавац је прописао да се уставна жалба, изузетно, може изјавити и ако нису исцрпљена правна средства, а када је повреда права на суђење у разумном року учињена у „стечајним и извршним поступцима који се воде ради намирања признатих или утврђених потраживања у којима је стечајни, односно извршни дужник предузеће са већинским друштвеним или државним капиталом“.

²⁰ Р. Марковић, „Уставни суд у Уставу Републике Србије од 2006. године“, *Анали Правног факултета у Београду* 2/2007, 36–37.

²¹ М. Салма, „Суђење у разумном року – Правна средства којима се штити право на суђење у разумном року“, *Зборник Правног факултета у Новом Саду* 3/2015, 1003.

²² *Vinčić and others v. Serbia*, No. 44698/06 *et al.*, пресуда од 01. децембра 2009. године, став 51, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95959>, 5. април 2024.

ћем броју случајева, уз неуједначену судску праксу и друге надлежности Уставног суда, поставило се питање потребе иницирања нових правних решења у погледу заштите права на суђење у разумном року.²³

С обзиром на наведено, Закон о изменама и допунама Закона о уређењу судова из 2013. године²⁴ прописао је употребу новог правног средства за заштиту права на суђење у разумном року. Реч је о захтеву за заштиту права на суђење у разумном року, уз предвиђено поступање судова опште надлежности. То је учињено тако што су унети нови чланови (8а, 8б и 8в), којима су регулисани заштита права на суђење у разумном року, одлука по захтеву за заштиту права на суђење у разумном року и сходна примена Закона о ванпарничном поступку.²⁵ Према овим новелираним одредбама, била је дата могућност да се непосредно вишем суду поднесе захтев за заштиту права на суђење у разумном року, као и да се захтева накнада за повреду тог права. При том, иако је била прописана хитност одлучивања о наведеном захтеву, реч је о декларативној одредби услед непостојања рока у којем је суд имао обавезу да одлучи о истом. Даље, поступајући по захтеву странке, непосредно виши суд, уколико би утврдио да је захтев оправдан, имао је могућност да дефинише рок за окончање поступка у којем је учињена повреда права на суђење у разумном року, као и да том приликом одреди износ примерене накнаде.

Применом ове законске одредбе, постојала је могућност угрожавања начела правичног суђења, с обзиром на то да се о примереној накнади за повреду права на суђење, односно накнади (не)материјалне штете одлучивало унапред, пре окончања првобитно покренутог поступка, што се могло сматрати врстом новчане казне, чиме се стварао додатни притисак на рад поступајућег судије нижег суда.²⁶

Ипак, највећим недостатком Закона о уређењу судова и новелираних одредби сматрао се изостанак прецизних критеријума за оцену трајања суђења у разумном року. Постојање правне празнине у одређеној мери отклоњено је непосредном применом релевантних крите-

²³ Б. Станковић, „Заштита права на суђење у разумном року у кривичним поступцима“, *Идентитетски преображај Србије* (ур. Н. Кршљанин), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2017, 337.

²⁴ Закон о изменама и допунама Закона о уређењу судова, *Службени гласник РС*, бр. 101/2013.

²⁵ Наведени чланови престали су да важе након ступања на снагу Закона о заштити права на суђење у разумном року 1. јануара 2016. године, те нису део ни актуелног Закона о уређењу судова, *Службени гласник РС*, бр. 10/2023.

²⁶ М. Колаковић-Бојовић, (2016), 111.

ријума из дотадашње праксе ЕСЈП и Уставног суда.²⁷ Такође, учача се и да су били изостављени и прописивање права и дужности субјекта поступка заштите права на суђење у разумном року, фаза одлучивања о захтеву за заштиту тог права и слично.²⁸

Значајно је споменути и домаћај тадашњег Закона о судијама²⁹ у погледу заштите права на суђење у разумном року, узимајући у обзир идеју о временском ограничавању поступка. У том смислу, чл. 28 Закона прописивао је обавезу поступајућег судије да председника суда информисе о сваком првостепеном судском поступку који траје дуже од једне године, а потом и да га на свака три месеца обавештава о његовом даљем трајању, односно окончању. Притом, у истом члану, прописана је и обавеза председника суда да обавештава председника непосредно вишег суда о поступку који није добио свој епилог у року од две године и разложима који су то онемогућили. У случају покретања поступка по правном леку, обавеза поступајућег судије била је да обавештава председника суда после два месеца, те након тога на сваких 30 дана. Уз то, председник суда је имао обавезу да председника Врховног суда обавештава о другостепеним поступцима који би били окончани у року од једне године. Главни недостатак ових одредби састојао се у томе што непоштовање наведених временских ограничења не може бити процесно санкционисано, јер не представља битне повреде одредаба кривичног поступка.³⁰

Одредба која је остала непромењена односи се на ситуацију која је прописана чл. 6 некадашњег Закона о судијама, односно чл. 7 новог Закона о судијама из 2023. који је донет након уставних измена из 2022. године.³¹ Стога, ови чланови закона указују да Република Србија може захтевати накнаду штете од судије који је намерно у току судског поступка кршио људска права и основне слободе и донео пресуду засновану на таквом кршењу или је доношење пресуде изостало услед његовог непоштовања права на суђење у разумном року. Неопходно је да такво поступање судије буде утврђено одлуком Уставног суда, ЕСЈП или неког другог међународног суда. Ипак,

²⁷ М. Ђукић, 557.

²⁸ В. Вујић-Јевтић, „Заштита права на суђење у разумном року“, *Правни живот* 11/2015, 687.

²⁹ Закон о судијама, *Службени гласник РС*, бр. 116/2008, 58/2009 – одлука УС, 104/2009, 101/2010, 8/2012 – одлука УС, 121/2012, 124/2012 – одлука УС, 101/2013, 111/2014 – одлука УС, 117/2014, 40/2015, 63/2015 – одлука УС, 106/2015, 63/2016 – УС, 47/2017 и 76/2021.

³⁰ М. Бећировић-Алић, *Суђење у разумном року – докторска дисертација*, Депарتمان за правне науке интернационалног Универзитета у Новом Саду, Нови Пазар 2018, 77.

³¹ Закон о судијама, *Службени гласник РС*, бр. 10/2023.

Венецијанска комисија³² је, сагласно ЕСЉП, заузела став да не постоји одговорност поступајућег судије, већ државе, што је било противно одредби чл. 6 Закона о судијама, као и одредбама *Magna Carta*-е судија,³³ Европске повеље о закону за судије,³⁴ Препоруке CM/Rec (2010)³⁵ и Мишљења бр. 3 Консултативног већа европских судија,³⁶ са којима је овај члан Закона у потпуности усклађен.³⁷

Неопходно је скренути пажњу и на примену непромењених одредби Закона о судијама о дисциплинској одговорности судија за прекршаје³⁸ чије извршење представља повреду права на суђење у разумном року. Реч је о дисциплинским прекршајима попут неоправданог одуговлачења поступка, неоправданог незаказивања рочишта, неоправданог кашњења у изради одлука, неоправданог необавештавања председника суда о предмету који је још увек у раду и слично. Циљ је да се укаже на постојање различитих механизма заштите права на суђење у разумном року, без угрожавања институционалне и појединачне независности судија.

3.2. Заштита права на суђење у разумном року у позитивном праву

Потреба за усклађивањем нашег законодавства са европским тековинама, неуједначена судска пракса у предметној материји, као и константан пораст поднетих представки пред ЕСЉП, представљали су индикаторе који су указивали на неопходност доношења посебног закона којим се детаљно уређује предметна материја.³⁹ Стога, Зако-

³² European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Opinion on Draft amendments to Laws on the Judiciary of Serbia, CDL-AD (2013)05, 8-9 March 2013.

³³ The Magna Carta of the Consultative Council of European Judges, 2010, чл. 22.

³⁴ European Charter on the statute for judges, 1998, чл. 5 ст. 2.

³⁵ Recommendation CM/Rec of the Committee of Ministers to member states on independence, efficiency and responsibility of judges, 2010, чл. 66–67.

³⁶ Opinion of the Consultative Council of European Judges (2001)03 on the principles and rules governing judges, professional conduct, in particular ethics, incompatible behavior and impartiality, 2001, чл. 76 ст. 3.

³⁷ М. Колаковић-Бојовић, (2016), 111.

³⁸ Примена одредби овог Закона операционализује се применом Правилника о поступку за утврђивање дисциплинске одговорности судија и председника судова, *Службени гласник РС*, бр. 24/2024.

³⁹ Саопштење REC (2010) 3 Одбора министара држава чланица Савета Европе о делотворним правним средствима за предуго трајање поступака од 24. фебруара 2010. године (Recommendation CM/Rec(2010)3 of the Committee of Ministers to member states on effective remedies for excessive length of proceedings), у тач. 31 садржан је став да „посебни закони којима се на општи и апстрактан начин уређују правна средства, нарочито обештећење, имају предност, јер су јасни, прегледни и доступни јавности и

ном о заштити права на суђење у разумном року,⁴⁰ су у основним одредбама прописани предмет и сврха закона, дефинисани су титулари права на суђење у разумном року, прописана су правна средства заштите тог права и предвиђена су мерила за оцену трајања суђења у разумном року. С друге стране, у прелазним одредбама прописан је однос овог закона и закона који су се примењивали у овој материји пре његовог ступања на снагу, односно пре 1. јануара 2016. године.

Сврха наведеног Закона дефинисана је у чл. 1 који предвиђа судску заштиту права на суђење у разумном року ради предупређивања повреде тог права. Притом, законодавац у наредном ставу наглашава да се заштита права на суђење у разумном року односи и на фазу истраге којом руководи јавни тужилац, с обзиром на то да пракса ЕСЈП појам „суђење“ тумачи шире од појма „судског поступка“.⁴¹ Из наведене законске одредбе јасно произлази интенција законодавца усмерена ка превентивном деловању у виду убрзања суђења. У складу са изнетим, предвиђена је примена приговора и жалбе као превентивних правних средстава. Оно што је дефинисано као заједничко за наведена правна средства јесте њихово подношење док се поступак не оконча. Оваква врста ограничења сасвим је логична, с обзиром на то да је основни циљ њихове примене убрзање поступка, без утицаја на одлучивање о чињеничним и правним питањима која су предмет истраге или суђења. Ипак, поставља се питање зашто није истакнута дуална сврха закона, односно и компензаторна функција, имајући у виду захтев на правично задовољење који омогућава остваривање права на репарацију странци чији је приговор усвојен, а која притом није поднела тужбу, као и странци чија је жалба одбијена уз потврђивање првостепеног решења о усвајању приговора или је усвојена.

Активну легитимацију за изјављивање наведених правних средстава у кривичном поступку, сагласно чл. 2 овог Закона имају оштећени, као и приватни тужилац и оштећени као тужилац уколико су истакли имовинскоправни захтев. То значи да је у случају оштећеног, приватног тужиоца и оштећеног као тужиоца потребно испуњење додатног услова како би они били титулари права на суђење у разумном року, док у случају јавног тужиоца то свакако није могуће. Разлику прави постојање посебног интереса за убрзање поступка и добијање новчане сатисфакције, а који се огледа кроз истицање имовин-

судовима“. Вид. Б. Бановић, „Заштита права на суђење у разумном року у правном систему Србије“, *Култура полиса* 28/2015, 178.

⁴⁰ Закон о заштити права на суђење у разумном року, *Службени гласник РС*, бр. 40/2015 и 92/2023.

⁴¹ Ипак, примећује се да није прихваћена пракса ЕСЈП да се појмом „суђења“ обухвата и појам „предистражног поступка“. Вид. Б. Бановић, 179.

скопправног захтева.⁴² Треба додати и то да су странке ослобођене плаћања судске таксе, чиме и странкама слабијег имовног стања није ускраћена могућност заштите овог права.

Једна од најважнијих новина коју уноси Закон о заштити права на суђење у разумном року јесу дефинисана мерила за оцену трајања суђења у разумном року. Полазећи од Конвенције, Устава Републике Србије, као и различитих законских решења садржаних до тада у српском правном систему, уочавало се непостојање јасних и прецизних критеријума које је потребно узети у обзир приликом процене да ли се дужина трајања суђења сматра разумном у сваком конкретном случају. Данас, одлучујући о основаности правних средстава, суд ће, сходно чл. 4 Закона, примењивати, пре свега,⁴³ законска мерила за оцену трајања суђења у разумном року која се односе на „сложеност чињеничних и правних питања, целокупно трајање поступка и поступање суда, јавног тужилаштва или другог државног органа, природу и врсту предмета суђења или истраге, значај предмета суђења или истраге по странку, понашање странака током поступка, посебно поштовање процесних права и обавеза, затим поштовање редоследа решавања предмета и законских рокова за заказивање рочишта и главног претреса и израду одлука“. Уочава се да је реч о критеријумима који су наведени *exempli causa*, а који се примењују и у пракси ЕСЉП,⁴⁴ како би се предупредило подношење представки наведеном суду, односно пружила адекватна заштита права на суђење у разумном року у националном правном систему.

Аутор је, применом статистичког метода, за циљ имао да анализира потенцијално остварене ефекте Закона о заштити права на суђење у разумном року након његовог ступања на снагу, то јест након 1. јануара 2016. године, у кривичним поступцима у којима су поступали основни, виши, као и апелациони судови. Ипак, потребно је напоменути постојање одређених ограничења. Статистички подаци који се прикупљају на националном нивоу не одговарају реалном стању у нашем правосудном систему, узимајући у обзир непостојање јединственог броја кривичног предмета, односно вишеструко бројање јед-

⁴² М. Колаковић-Бојовић, (2016), 114.

⁴³ Оваквим приступом законодавац изричито прописује поједина мерила која се морају узети у обзир, али наведеном формулацијом оставља и могућност примене других мерила, сходно околностима конкретног случаја. Вид. Б. Бановић, 179.

⁴⁴ Ипак, у пракси ЕСЉП не срећу се мерила која се тичу поштовања редоследа решавања предмета и законских рокова за заказивање рочишта и главног претреса и израду одлука, те се може сматрати да су она заснована на искуствима домаће судске праксе. Вид. М. Станић, „Заштита права на суђење у разумном року у Републици Србији“, *Правни живот* 12/2017, 688.

ног истог предмета као више њих, с обзиром на то да се при сваком трансферу предмета из ниже у вишу инстанцу додељује нов број предмета, чиме се ствара фингирана слика о вишеструко већем броју предмета, те повећаном степену ажурности суда у раду.⁴⁵ И поред тога, статистички параметри указују на то да поступци у кривичној материји трају предуго, посебно узимајући у обзир велики број нерешених, нарочито старих предмета у назначеним опсезима трајања поступка, те знатан просечан број старих предмета који су у раду по поступајућем судији.⁴⁶

Посматрајући динамику кретања укупног броја кривичних предмета у раду у периоду од 2017. године до 2024. године и поступање судова опште надлежности,⁴⁷ утврђено је да нису постојале знатне промене у укупном броју кривичних предмета у раду на годишњем нивоу у посматраном периоду у вишим и апелационим судовима. Ипак, у погледу рада основних судова, промене су значајне у периоду 2017-2020. године у којем је постојао тренд смањења броја кривичних предмета у раду. Овај пад везан је за процес стабилизације кривичног правосуђа након транзиционог периода који је обележио прелазак са судске на тужилачку истрагу, а који је резултирао застојима у раду услед миграције предмета и људских ресурса. Поред тога, 2014. године се одиграо и вишемесечни штрајк адвоката који је блокирао поступање у великом броју предмета и одлагање рочишта у свим, осим притворских предмета. Након тога, посебно треба скренути пажњу да је 2020. године био смањен прилив предмета. Разлог су ограничења која су постојала због вишемесечног трајања ванредног стања у Републици Србији услед епидемије *COVID-19*.⁴⁸ С обзиром на то да је рад судова у том периоду био сведен на минимум, разумљиво је и повећање укупног броја нерешених предмета на почетку 2021. године,

⁴⁵ М. Колаковић-Бојовић, (2016), 394.

⁴⁶ За више вид. Врховни суд, *Годишњи извештај о раду судова у Републици Србији за 2024. годину*, Београд 2025, 26–31.

⁴⁷ Врховни суд, *Годишњи извештај о раду судова у Републици Србији за 2017. годину*, Београд 2018, 27–30; *Годишњи извештај о раду судова у Републици Србији за 2018. годину*, Београд 2019, 29–33; *Годишњи извештај о раду судова у Републици Србији за 2019. годину*, Београд 2020, 29–33; *Годишњи извештај о раду судова у Републици Србији за 2020. годину*, Београд 2021, 29–33; *Годишњи извештај о раду судова у Републици Србији за 2021. годину*, Београд 2022, 28–30; *Годишњи извештај о раду судова у Републици Србији за 2022. годину*, Београд 2023, 30–32; *Годишњи извештај о раду судова у Републици Србији за 2023. годину*, Београд 2024, 29–35; Врховни суд, *Годишњи извештај о раду судова у Републици Србији за 2024. годину*, Београд 2025, 26–31.

⁴⁸ Функционална анализа правосуђа у Србији – 2021, https://www.mdtfss.org.rs/sjfr_2021/sr/procena-spoljasnjeg-ucinka/2-sudovi#, 5. јун 2024.

након чега је од наредне године до краја посматраног периода забележен пад анализираних бројки.

Потребно је, такође, скренути пажњу на то да су многи фактори у међувремену могли утицати на трајање кривичних поступака у Републици Србији, те да статистика која говори у прилог краћем трајању судских поступака у кривичној материји није последица искључиво примене одредби Закона о заштити права на суђење у разумном року. Примери су бројни: унапређење правосудне инфраструктуре, прелазак на тужилачку истрагу, примена начела опортунитета кривичног гоњења, промена ЗКП у контексту примене правила скраћеног поступка за кривична дела за која је предвиђена новчана казна или казна затвора до осам година, минимизирање улоге суда у поступку доказивања, закључење споразума о признању кривичног дела и слично.⁴⁹

Још једно од ограничења односи се на дефинисање просечне дужине кривичног поступка у Републици Србији и поређења трајања поступака у кривичној материји у другим државама. Констатовано је да да би релевантност статистичких података Европске комисије за ефикасност у правосудју Савета Европе – *CEPEJ (Commission Européen pour l'Efficacité de la Justice)* постојала тек уколико би све државе на исти начин дефинисале појам казних делата, уколико би увеле јединствени број кривичног предмета и пратиле његов ток од пријема до правноснажног окончања.⁵⁰ Испуњењем ових услова, поређење података о броју кривичних предмета и просечном трајању кривичних поступака имало би смисла у погледу извођења закључака о њиховом (не)благовременом окончању и квалитету одређених нормативних и организационих решења у националним правним системима по том питању.⁵¹

Поред анализе поступања судова опште надлежности, потребно је извршити и анализу улоге и значаја Уставног суда у погледу заштите права на суђење у разумном року. Ипак, треба имати у виду да се статистички подаци односе и на поступке у којима је (потенцијално) повређено право на заштиту права на суђење у разумном року из вре-

⁴⁹ Вид. С. Бејатовић, „Ефикасност кривичног поступка као међународни правни стандард и реформа кривичног процесног законодавства Србије (норма и пракса)“, *Наука, безбедност, полиција. Журнал за криминалистику и право* 2/2015, 32; В. Ђурђић, „Утицај јавног тужиоца на казнену политику у новом кривичном поступку Србије“, *Казнена политика као инструмент државне политике на криминалитет* (ур. С. Бејатовић, Д. Веселиновић), Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Бања Лука 2015, 79–92.

⁵⁰ М. Колаковић-Бојовић, (2016), 395.

⁵¹ *Ibid.*

мена пре ступања на снагу Закона о заштити права на суђење у разумном року, јер Уставни суд, услед преоптерећености, доста касније почиње да поступа у односу на тренутак изјављивања уставне жалбе. Стога, у периоду од 2018. године до 2022. године, утврђен је највећи број повреда права на правично суђење, при чему је потребно додати да се две трећине утврђених повреда односило на право на суђење у разумном року.⁵² Структура утврђених повреда не изненађује, с обзиром на то да је највећи број уставних жалби и изјављен због повреде права на правично суђење, али да је код изјављених жалби, повреда права на правично суђење била заступљена у 30%, док је код утврђених повреда удео повреде права на правично суђење био двоструко већи.⁵³ При том, поставља се питање зашто се велики број поступака за заштиту права на суђење у разумном року покреће, односно окончава пред Уставним судом, а не пред редовним судовима који на располагању имају правне механизме предвиђене одредбама Закона о заштити права на суђење у разумном року и других закона који се примењују у овој области, а са циљем остваривања потпуне делотворности. Уз то, потребно је вршење више анализа овог типа, имајући у виду тренутно непостојање компаративних података, те немогућност утврђивања тренда кретања и пружања решења *de lege ferenda* у конкретном случају.

4. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: ПРЕДЛОЗИ *DE LEGE FERENDA*

Заштита права на суђење у разумном року, као једног од најважнијих општеприхваћених људских права, у Републици Србији остварила је значајан напредак, имајући у виду да је постепено еволуирала од непостојања било каквог делотворног правног средства, прихватања уставне жалбе као јединог делотворног правног лека у националном правном систему до доношења посебног Закона о заштити права на суђење у разумном року, са циљем свеобухватног дефинисања предметне материје како би била у складу са стандардима ЕСЉП у истој области.

Међутим, оно што и поред наведеног забрињава је то што се на спровођење правде у кривичним поступцима у Републици Србији и даље чека веома дуго. Самим тим, да би овај проблем био решен, потребно је додатно унапредити постојећи нормативни оквир на

⁵² М. Шкулић, М. Колаковић-Бојовић, М. Матић-Бошковић, *Анализа праксе Уставног суда Србије по уставним жалбама из области казненог права*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Организација за европску безбедност и сарадњу, Београд 2023, 27.

⁵³ *Ibid.*

основу препорука ЕСЈП садржаних у пресудама по представкама због повреде права на суђење у разумном року, омогућити шире тумачење законских одредби сходно прописаној сврси правних средстава предвиђених Законом о заштити права на суђење у разумном року, те обезбедити њихову ефикаснију примену ради остваривања постављених циљева и очекиваних ефеката наведеног закона. Поред тога, потребно је пружити одговарајућу подршку носиоцима правосудних функција, организовањем свеобухватних теоријских и практичних обука у циљу додатног упознавања са садржином закона који прописују заштиту права на суђење у разумном року, као и са актуелном праксом ЕСЈП, Уставног суда и домаћих судова опште и посебне надлежности како би постојале смернице у погледу правилне примене мерила за оцену трајања суђења садржаних у чл. 4 Закона за заштиту права на суђење у разумном року. Поред тога, неопходно је и да се статистички подаци о просечном трајању кривичних поступака и индикатори ефикасности поступања сваког појединачно одређеног суда систематичније прикупљају и обрађују ради дефинисања узрока оптерећења појединих судова и прављења појединачних програма за решавање старих предмета. Такође, пожељно је и електронско објављивање наведених статистичких података како би сви грађани, без обзира да ли су у том тренутку учесници кривичног поступка или не, имали поуздане информације о просечном трајању поступка.

На основу свега наведеног, закључује се да наша држава, као потписница Конвенције, има обавезу да пропише и примени све расположиве механизме за заштиту права на суђење у разумном року, јер само на такав начин може обезбедити и заштиту права појединаца и друштва као целине. Ипак, велика одговорност приликом поступања у погледу заштите овог права је и на представницима полиције, правосудних органа, као и на свим осталим учесницима кривичног поступка, јер је реч о дугом процесу који захтева усклађено поступање свих њених актера са циљем очувања правне сигурности и владавине права у Републици Србији.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Edel, Frédéric, *The length of civil and criminal proceedings in the case-law of the European Court of Human rights*, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2007;
2. Gropp, Walter, *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Springer Lehrbuch, Berlin 2005;
3. Бајовић, Вања, „Поједностављење форме поступања у кривичним стварима и суђење у разумном року“, *Суђење у разумном року и други кривичноправни инструменти адекватности државне реакције на криминалитет* (ур. С. Бејатовић, З. Стојановић), Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Intermex, Београд 2015;
4. Бановић, Божидар, „Заштита права на суђење у разумном року у правном систему Србије“, *Култура полиса* 28/2015;
5. Бановић, Божидар, Илић, Горан, „Улога Уставног суда у остваривању права на суђење у разумном року“, *Суђење у разумном року и други кривичноправни инструменти адекватности државне реакције на криминалитет* (ур. С. Бејатовић, З. Стојановић), Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Intermex, Београд 2015;
6. Бејатовић, Станко, „Ефикасност кривичног поступка као међународни правни стандард и реформа кривичног процесног законодавства Србије (норма и пракса)“, *Наука, безбедност, полиција. Журнал за криминалистику и право* 2/2015;
7. Бећировић-Алић, Маида, *Суђење у разумном року – докторска дисертација*, Департман за правне науке интернационалног Универзитета у Новом Саду, Нови Пазар 2018;
8. Врховни суд, *Годишњи извештај о раду судова у Републици Србији за 2017. годину*, Београд 2018;
9. Врховни суд, *Годишњи извештај о раду судова у Републици Србији за 2018. годину*, Београд 2019;
10. Врховни суд, *Годишњи извештај о раду судова у Републици Србији за 2019. годину*, Београд 2020;
11. Врховни суд, *Годишњи извештај о раду судова у Републици Србији за 2020. годину*, Београд 2021;
12. Врховни суд, *Годишњи извештај о раду судова у Републици Србији за 2021. годину*, Београд 2022;
13. Врховни суд, *Годишњи извештај о раду судова у Републици Србији за 2022. годину*, Београд 2023;
14. Врховни суд, *Годишњи извештај о раду судова у Републици Србији за 2023. годину*, Београд, 2024;
15. Врховни суд, *Годишњи извештај о раду судова у Републици Србији за 2024. годину*, Београд 2025;
16. Вујић-Јевтић, Весна, „Заштита права на суђење у разумном року“, *Правни живот* 11/2015;

17. Ђукић, Мирјана, „Усклађеност националних са међународним стандардима у домену права на правично суђење са освртом на суђење у разумном року (кривичноправни аспект)“, *Људска права између идеала и изазова садашњости* (ур. М. Крвавац), Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици 2016;
18. Ђурђић, Војислав, „Утицај јавног тужиоца на казнену политку у новом кривичном поступку Србије“, *Казнена политика као инструмент државне политике на криминалитет* (ур. С. Бејатовић, Д. Веселиновић), Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Бања Лука 2015;
19. Колаковић-Бојовић, Милица, *Окончање кривичног поступка у разумном року – докторска дисертација*, Правни факултет Универзитета у Београду 2016;
20. Колаковић-Бојовић, Милица, „Life imprisonment and parole in Serbia – (UN) intentionally missed opportunity“, *Journal of Criminology and Criminal Law* 1/2021;
21. Колаковић-Бојовић, Милица, „Кривични поступак у светлу права на суђење у разумном року“, *Стање криминалитета у Србији и правна средства реаговања* (ур. Ђ. Игњатовић), IV део, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2010;
22. Марковић, Ратко, „Уставни суд у Уставу Републике Србије од 2006. године“, *Анали Правног факултета Универзитета у Београду* 2/2007;
23. Роагна, Ивана, *Право на суђење у разумном року – приручник за примену члана 6 (1) Европске конвенције о људским правима*, Савет Европе, Стразбур 2018;
24. Салма, Марија, „Суђење у разумном року – Правна средства којима се штити право на суђење у разумном року“, *Зборник Правног факултета у Новом Саду* 3/2015;
25. Станић, Милош, „Заштита права на суђење у разумном року у Републици Србији“, *Правни живот* 12/2017;
26. Станковић, Бојана, „Заштита права на суђење у разумном року у кривичним поступцима“, *Идентитетски преображај Србије* (ур. Н. Кршљанин), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2017;
27. Царић, Славољуб, „Право на суђење у разумном року у кривичним стварима: ставови Европског суда за људска права“, *Главни претрес и суђење у разумном року – регионална кривичнопроцесна законодавства и искуства у примени* (ур. С. Бејатовић, И. Јовановић), Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд 2015;
28. Царић, Славољуб, *Право на суђење у разумном року*, Службени гласник, Београд 2015;
29. Шкулић, Милан, Колаковић-Бојовић М., Матић-Бошковић М., *Анализа праксе Уставног суда Србије по уставним жалбама из области казног права*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Организација за европску безбедност и сарадњу, Београд 2023;

30. Шкулић, Милан, *Кривично процесно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2009.

Правни извори

1. *Engel and Others v. Netherlands*, No. 5100/71, 5101/71, 5354/72, 5370/72, пресуда од 8. јуна 1976. године, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57479>, 13. март 2024.
2. *European Charter on the statute for judges*, 1998.
3. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), *Opinion on Draft amendments to Laws on the Judiciary of Serbia*, CDL-AD (2013)05, 8-9 March 2013.
4. *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, 4 November 1950.
5. European Court of Human Rights, *Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial (criminal limb)*, Council of Europe, Strasbourg 2007.
6. *Kudla v. Poland*, No. 30210/96, пресуда од 26. октобра 2010. године, <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58920>, 21. март 2024.
7. *Opinion of the Consultative Council of European Judges on the principles and rules governing judges, professional conduct, in particular ethics, incompatible behavior and impartiality*, 2010.
8. *Recommendation CM/Rec (2010)3 of the Committee of Ministers to member states on effective remedies for excessive length of proceedings*, 24. February 2010.
9. *Recommendation CM/Rec of the Committee of Ministers to member states on independence, efficiency and responsibility of judges*, 2010.
10. *The Magna Carta of the Consultative Council of European Judges*, 2010.
11. *Vinčić and others v. Serbia*, No. 44698/06 *et al.*, пресуда од 01. децембра 2009. године, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95959>, 05. април 2024.
12. Закон о заштити права на суђење у разумном року, *Службени гласник РС*, бр. 40/2015 и 92/2023.
13. Закон о изменама и допунама Закона о уређењу судова, *Службени гласник РС*, бр. 101/2013.
14. Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода са додатним протоколима, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 9/03, 5/05 и 7/05 – испр; *Службени гласник РС – Међународни уговори*, број 12/10.
15. Закон о судијама, *Службени гласник РС*, бр. 116/2008, 58/2009 – одлука УС, 104/2009, 101/2010, 8/2012 – одлука УС, 121/2012, 124/2012 – одлука УС, 101/2013, 111/2014 – одлука УС, 117/2014, 40/2015, 63/2015 – одлука УС, 106/2015, 63/2016 – УС, 47/2017 и 76/2021; Закон о судијама, *Службени гласник РС*, бр. 10/2023.
16. Закон о уређењу судова, *Службени гласник РС*, бр. 10/2023.
17. Закон о Уставном суду, *Службени гласник РС*, бр. 109/2007, 99/2011, 18/2013 – одлука УС, 103/2015, 40/2015 – др. закон, 10/2023 и 92/2023.

18. Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС.
19. Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006, 16/2022.
20. Функционална анализа правосуђа у Србији – 2021, доступно на: https://www.mdtfjss.org.rs/sjfr_2021/sr/procena-spoljasnjeg-ucinka/2-sudovi#, 5. јун 2024.

Research Assistant Maša Marković, LL.M.

Institute of Criminological and Sociological Research in Belgrade

PROTECTION OF THE RIGHT TO A TRIAL WITHIN A REASONABLE TIME IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary

The right to a trial within a reasonable time is a fundamental aspect of the right to a fair trial and a key indicator of the rule of law's effectiveness. Ensuring this right requires continuous review and the development of effective legal remedies, regardless of advancements in the legal system. In this paper, the author first analyzes the legal framework, focusing on the conventional, constitutional, and statutory guarantees of the right to a trial within a reasonable time in criminal proceedings in the Republic of Serbia. Following an overview of the various legal regimes for the protection of this right within the national legal system, special attention is given to the interpretation and analysis of the Law on the Protection of the Right to a Trial within a Reasonable Time, a special law intended to comprehensively regulate this issue. Therefore, after nearly two decades of efforts to ensure conditions for a trial within a reasonable time, the aim of this study is to determine whether the Republic of Serbia, through the enactment and application of various normative solutions, in line with the guidelines and practices of the European Court of Human Rights, currently provides a more adequate response regarding the protection of the right to a trial within a reasonable time.

Key words: *Length of criminal proceedings; Right to a trial within a reasonable time; The European Court of Human Rights; Law on Protection of the Right to Trial Within a Reasonable Time; Effective legal remedies.*

Dorottya Lang-Fuksa, PhD student

Faculty of Law of the University of Pécs, Hungary

OPPORTUNITIES FOR IMPROVING ROAD SAFETY

Transportation safety is a key factor in societal development and the sustainability of the economy. In recent years, significant technological and regulatory innovations have been introduced to reduce the number and severity of traffic accidents. This study explores a wide range of strategies aimed at improving transportation safety, including the implementation of Intelligent Transportation Systems (ITS), the advancement of vehicle safety technologies, and the development of traffic regulation and public education. Special attention is given to innovations such as autonomous vehicles, real-time data collection and analysis, and digital traffic management systems. The study also examines the social and economic impacts of transportation safety measures, with a particular focus on reducing road fatalities, lowering healthcare costs, and enhancing travel efficiency. The findings highlight that a comprehensive approach to transportation safety - integrating technological innovation, legislative reform, and community awareness - can achieve substantial results in making transport systems safer and more sustainable. Thus, improving transportation safety is not only vital for saving lives but also for enhancing overall societal well-being.

Key words: Traffic safety; Vehicle; Accident; ITS; Education; Upbringing; Sanctions.

1. INTRODUCTION

Man and the car are now closely related. We find it unthinkable to banish the automobile from our everyday lives. The automobile has become one of the most popular means of transportation in our fast-paced, modern world. We can also say that transportation has become one of the most risky and dangerous areas of the modern world. The authorities have

registered 1.47 billion vehicles on Earth.¹ As the population grows, more vehicles may be put on the road, which could significantly increase the number of traffic accidents. In Hungary alone, there were 18,176 road accidents in 2023, of which 423 were fatal.² Road safety is a major social issue that affects all of our lives. The number and severity of road accidents depend on many factors, including the transport infrastructure, the technical condition of vehicles, the responsible behavior of drivers, and the effectiveness of traffic control. The aim of my study is to present possible measures and innovations that contribute to making transport systems safer.

2. THE IMPORTANCE OF ROAD SAFETY

The importance of road safety lies in its direct impact on the protection of human life and the well-being of society.³ The road safety situation in Hungary developed very favorably in 2024; there were positive changes in the number of road accidents with personal injury, road deaths, serious and minor injuries, and accidents caused by drunk driving. In 2024, the number of people who died in traffic accidents decreased to 472, below 500 people.⁴ Nearly 20,000 fatal accidents occur in the European Union member states every year.⁵ A lower value was only recorded in the year of the pandemic. Road safety in Bulgaria, Croatia, Poland and Romania is worse than the EU average. This is based on several factors. These factors range from infrastructure, traffic culture and compliance with regulations to economic and social factors.⁶ The shortcomings of the road infrastructure are the first to be noticed in these countries. Due to outdated roads and low-quality road networks, missing highways, inadequate road signs, more accidents occur. The level of traffic culture and the behavior of drivers also play a role. Speeding, alcohol influence, inattention and disregard for traffic rules are almost everyday in these countries. I would also like to emphasize that in these countries there is very weak or no police control at all.

¹ Here are the numbers, this many cars have flooded the Earth, <https://www.vezess.hu/magazin/2023/10/20/hany-auto-van-a-foldon-hedges-company-kutatas-2023/>, 28.03.2025.

² Central Statistical Office, <https://www.ksh.hu/?lang=hu>, 28.03.2025.

³ R. Major, *Prevention of traffic accidents, with special regard to the possibilities and limitations of the police*. PhD. dissertation. Pécs 2009, 25.

⁴ Accident statistics, <https://www.autoklub.hu/klub/hirek/baleseti-statisztikak/%20>, 28. 03. 2025.

⁵ Fatal road accidents in the EU, <https://www.europarl.europa.eu/topics/hu/article-/20190410STO36615/halalos-kozuti-balesetek-az-eu-ban>, 28.03.2025.

⁶ Romania and Bulgaria have the highest number of road accident deaths per capita in the EU, <https://kronikaonline.ro/belfold/romaniaban-es-bulgariaban-halnak-meg-lakossaganyosan-a-legtobben-kozuti-balesetben-az-eu-ban%20>, 28.03.2025.

The penalties are also considered mild compared to other countries, and corruption is also noteworthy. As for economic factors, it is mostly reflected in the age and condition of the vehicles. Regarding social problems, the lack of education and the lack of responsibility also play a key role. These factors together lead to higher accident statistics, more serious injuries and higher deaths. However, there are some EU member states where the statistical data has developed very favorably. These countries are Sweden, Denmark, the Netherlands and Finland. They are among the safest countries in the EU in terms of road safety. This success is due to a combination of several factors.⁷ The Vision Zero strategy was first introduced in Sweden.⁸ The goal of the program is to reduce the number of road traffic accidents to zero by 2050.⁹ In Sweden, when designing transport systems, they took into account a very common fact: people make mistakes. Therefore, the infrastructure was designed in such a way that it should be able to minimize the consequences of mistakes. The road network of Sweden and Finland can be said to be particularly safe, modern and regularly maintained. Strict rules apply compared to Croatia, Bulgaria, Romania and Poland. There are very strict rules against drunk driving, speeding and other violations, which also carry very significant penalties. Thanks to a strong police presence, compliance with road rules is effectively monitored and violations are sanctioned. Another important point is the high level of traffic culture. By teaching pedestrians and cyclists a sense of responsibility from an early age, they drive carefully and responsibly. During education, schools and driver training place great emphasis on road safety education. These countries are also economically advanced, so the most modern vehicles are on the roads. Since the proportion of new, safe vehicles is very high, which are equipped with advanced safety systems (ABS, ESP, etc.), thus increasing road safety in these countries. Data-based decision-making is also typical in these countries. "Accidents and traffic incident data are constantly analyzed by experts, and new rules and measures are developed based on them."¹⁰ These countries are characterized by economic stability, so the standard of living is much higher. This allows people to use modern vehicles, and also allows the development of infrastructure and safety systems. Overall, it can be said that in Sweden, Denmark, the Netherlands, Finland, road safety planning works as an integrated system that puts hu-

⁷ Transport Finnish style, https://autozz.blog.hu/2008/12/04/kozlekedes_finn_modra, 29.12.2024.

⁸ Bezzeg the Swedes, <https://kozlekedesbiztonsag.kti.hu/bezzeg-a-svedek/%20>, 28. 03. 2025.

⁹ What is Vision Zero?, <https://visionzeronetwork.org/about/what-is-vision-zero/>, 13. 12. 2024.

¹⁰ G. Mészáros, Information processes of the traffic accident prevention system. 2.p. <https://www.pecshor.hu/periodika/XVII/meszaros.pdf>, 25.12.2024.

man life at the center. The development of infrastructure, strict regulation, social awareness, and modern technologies have together significantly reduced the number of deaths and serious injuries.

3. THE MOST COMMON CAUSES OF TRAFFIC ACCIDENTS IN HUNGARY

In Hungary, traffic accidents can be traced back to many causes, among which human factors, road conditions, vehicle conditions and regulatory shortcomings also play a significant role.¹¹ "The causes of accidents are categorized by the police according to the violations defined in the Criminal Code and/or the Misdemeanor Act."¹² Human errors are responsible for the vast majority of traffic accidents in Hungary. Drivers' inattention, inappropriate decisions and violations of the rules often lead to accidents and/or tragedies. In our country, driving while intoxicated or intoxicated is one of the most common violations of the rules. It accounts for 30% of accidents. The second most common violation is speeding, which is responsible for about 25% of accidents.

Exceeding speed limits significantly increases the severity of accidents, especially outside built-up areas, where high speeds make it less likely for drivers to avoid collisions. Failure to yield the right of way and failure to comply with overtaking rules follow. They account for 15% of accidents. Violation of overtaking rules, especially risky maneuvers on unpredictable road sections, often result in serious, even fatal, head-on collisions. I would also highlight the elderly. The issue of elderly driving is of paramount importance both for the elderly and for the general safety of road traffic. Older drivers are experienced and generally more cautious. However, age-related changes can affect driving skills. Physical changes affect vision, hearing, reaction time and mobility. Cognitive abilities begin to decline with age, so attention, concentration or decision-making slows down or completely stops, which also affects driving safety. Health problems are becoming more common in the elderly, so chronic diseases - such as diabetes or heart problems - and side effects of medications such as confusion, drowsiness or dizziness can also pose a risk to road safety.

Road infrastructure and road conditions can also contribute to the development of an accident. Infrastructure development in Hungary is ongoing, but certain shortcomings and problems still increase the risk of acci-

¹¹ Focus on the most common causes of accidents, <https://www.police.hu/hu/hirek-es-informaciok/baleset-megelozes/aktualis/fokuszban-a-leggyakoribb-baleseti-okok>, 15.12.2024.

¹² Why do accidents happen, <https://kozlekedesbiztonsag.kti.hu/miert-tortennek-balesetek/n%20>, 28.03.2025.

dents. The total length of the Hungarian road network is approximately 213,600 km.¹³ There is an improvement on high-traffic sections, but the poor condition of secondary roads (e.g. potholes, ruts) continues to cause many accidents. Inadequate road signs and street lighting also contribute to the occurrence of accidents. In many places, road signs are incomplete or outdated. Inadequately or not at all illuminated road sections also contribute significantly to the occurrence of accidents.

The average age of vehicles in Hungary is 16 years.¹⁴ However, we can also see much older vehicles on the roads. These older vehicles do not yet have modern safety systems (ABS, AA, ASR, ESP, SPA, ART, BAS, DBL, ACC, LDWS, EDS, APS, BLIS, HSA, etc.). I would also like to note that the body of these vehicles does not have modern solutions, such as a crumple zone. Consequently, the technical condition of the vehicles can also contribute to the occurrence of accidents. Inadequate maintenance of the vehicle can also result in malfunctions that can lead to accidents. Some owners do not pay enough attention to the maintenance of their vehicles.

Regulatory and enforcement issues also contribute to the development of traffic accidents. The regulation and enforcement of traffic safety in Hungary is implemented through several laws and strategies, the aim of which is to reduce the number of road accidents and increase traffic safety. In Hungary, the current traffic regulations can be considered outdated in their current form, so a comprehensive review of the entire legal framework is justified. The Road Traffic Act amendment planned for 2025 is not sufficient in itself, as it is not expected to result in any significant changes in traffic safety.

Weather conditions are also a determining factor in the development of traffic accidents. In the winter, when the road is snowy or icy, the number of accidents also increases, especially due to poorly prepared vehicles and lack of routine. Thunderstorms and rainy weather also contribute to accidents. Slippery road surfaces and poor visibility are also common accident factors. It is important to emphasize the role of pedestrians, cyclists and electric scooter users in traffic. Especially in the winter, it is common for pedestrians to wear dark, typically black, clothing, which significantly reduces their visibility and perceptibility to other road users, thereby increasing the risk of accidents. Among the weather factors, the blinding sun is also worth mentioning, which can significantly affect the visibility of

¹³ The state road network, <https://internet.kozut.hu/kozerdeku-adatok/orszagos-kozuti-adatbank/az-allami-kozuthalozatrol/>, 14.02.2025.

¹⁴ The average age is 16 years, the domestic vehicle fleet has become younger in only one category <https://totalcar.hu/magazin/hirek/2024/08/26/magyarorszag-autok-atlageletkor-16-ev-2024-elso-fele/>, 14.02.2025.

drivers. "According to a German study, the blinding effect of sunlight plays a role in almost two-thirds of road accidents involving personal injury related to weather and visibility conditions."¹⁵

The causes of traffic accidents in Hungary are complex, and several factors - human error, infrastructural deficiencies, technical condition of vehicles, weather - contribute to their occurrence. Improvement requires a comprehensive approach: developing the road network, strict enforcement of rules, and strengthening traffic culture and driver responsibility can all lead to meaningful results.

4. HOW CAN TRAFFIC ACCIDENTS BE REDUCED? HOW CAN DRIVERS BE ENCOURAGED TO OBEY TRAFFIC RULES?

In order to reduce the number of traffic accidents, a number of measures can be applied, which combine infrastructure development, traffic regulations, stricter penalties, education, upbringing and technological developments. Infrastructure development is an important aspect, one could say a general aspect, which affects traffic safety. Making public roads safer, i.e. creating appropriate road surfaces, installing appropriate road signs and public lighting, and transforming dangerous road sections (e.g. creating roundabouts, installing smart signs). The installation of speed cameras serves as an effective tool in reducing speeding, facilitating the inspection activities of the authorities. It would be advisable to consider placing these devices not only on busier road sections and in large cities, but also in smaller settlements, where they can also play a significant role in traffic safety. Speeding is as common here as in larger cities, perhaps to a greater extent, as there is no need to fear any police checks in these places. Even if speed cameras were not installed on every street, and they would operate at different times, the amount of speeding could be reduced.

A comprehensive reform of traffic regulations and regular and consistent police checks would promote law-abiding behavior among drivers. The fundamental goal is to make road users aware that violations will not go unpunished. Appropriate sanctions for speeders and regular violators are of paramount importance from a traffic safety perspective. In my opinion, the sanctions for these violations in Hungary are not sufficiently effective, and therefore do not fulfill their deterrent role in traffic law compliance.

It should be emphasized that the periodic review of driving licenses would also be an important factor in maintaining road safety. According to

¹⁵An underestimated source of accident risk, <https://kozlekedesbiztonsag.kti.hu/egy-alulertekelt-baleseti-veszelyforras/>, 25.12.2024.

the current regulations, driving licenses can be issued for 10, 5, 3, 2 years depending on age. However, if instead of 10 years, they were issued for 5 years, instead of 5 years, for 2.5 years, etc., then driving licenses could be periodically reviewed within the framework of a mandatory, multi-stage aptitude test (psychological examination, medical examination, road traffic and driving test). In my opinion, this would allow for more efficient screening of drivers who drive under the influence of alcohol or drugs, or who are mentally, age- or otherwise unfit to drive safely, which measure would contribute overall to increasing road safety.

I also have reservations about the current regulation of the points system, as both statistical data and my personal experience show that it does not have a significant deterrent effect on drivers who violate the rules. According to my proposal, the points system could be even more effective if the driver were banned from driving in the event of three consecutive violations of the same severity. The essence of the points system would be that only those violations that are actually dangerous for accidents would be included. As a further amendment to the points system, I would consider it justified to withdraw the driving license when reaching 15 penalty points, not 18. I would also suggest tightening the duration of the license withdrawal, i.e. 6 months. The duration of the withdrawal would also depend on the severity of the violations committed by the perpetrator.

In connection with speeding, it would be justified to modify the sanctioning system, since in the case of certain drivers, a fine alone does not have the desired deterrent effect, thus not ensuring the achievement of law-abiding behavior. If a mixed application of sanctions were to take place, a penalty system could be developed that would have an effective deterrent effect on both speeders and drivers driving under the influence of alcohol or drugs. In the case of repeated speeding, it would be justified to withdraw the registration certificate(s) and the vehicle(s) for a specified period of time, and to keep them in a designated place, against payment of a guarding fee. As an additional sanction, the driver could be required to participate in a psychological and medical fitness test, as well as to retake the theoretical and practical driving test on the traffic rules (KRESZ). In my opinion, this sanction system may be suitable for making drivers aware of the importance of law-abiding behavior and promoting compliance with traffic rules. However, if the driver repeatedly speeds within the specified period, it may be justified to consider the permanent withdrawal of the driver's license. The same sanctions – including the permanent withdrawal of the driver's license – could also be applied in cases of driving while intoxicated or intoxicated. Effective communication of the planned changes should also be emphasized, as it is essential that drivers are properly

informed about the seriousness of the violations they have committed and the sanctions associated with them.

The second question of the chapter was how to encourage drivers to follow the rules. In my opinion, the measures detailed above, especially their combined application, can significantly contribute to reducing the number of traffic accidents. However, to achieve results, very close cooperation is needed between the authorities, drivers and other actors in society. Encouraging drivers to follow the rules can be achieved by several methods, which combine financial incentives, sanctions, education and technological tools. Here are some positive incentives that I think are effective. In order to encourage drivers to follow the rules, it would be advisable to introduce positive incentive systems, such as providing preferential insurance premiums for accident-free drivers, especially in the case of KGFB. In addition, it may be justified to develop rewarding loyalty programs that provide benefits to drivers who drive regularly based on a point system, thereby strengthening long-term law-abiding behavior. Furthermore, public recognition of exemplary drivers – within the framework of local or national campaigns – can also contribute to improving traffic morale, having a motivating effect on road users.

5. EDUCATION, UPBRINGING

Attitude formation, education and upbringing. This trio provides the basis for traffic safety. Traffic education and the development of traffic culture are key to preventing accidents. Thorough preparation of the growing generations and improving the efficiency of traffic education can result in positive changes in the long term. This is why proper education of future drivers is an important aspect. Almost every driver has encountered a driver who drives uncertainly, does not adapt to road conditions, performs unjustified maneuvers, and thus obstructs traffic. Therefore, I consider it justified that, before obtaining a driver's license, applicants undergo a preliminary, multi-stage aptitude test, which ensures an assessment of their physical, mental and psychological fitness for driving. These tests would consist of psychological, medical and practical aptitude elements, which together would serve to assess the full suitability for driving. The psychological test would screen out those students who are unfit to drive for some reason (mental, addiction). The medical aptitude test would allow for the screening of hidden or concealed health problems, such as vision and hearing impairment, sleep apnea or dementia, which in themselves make the individual unfit to drive. The vehicle simulators used as part of the practical test would allow for an objective assessment of the necessary basic skills, thus assessing suitability for training more accurately. Successful

completion of these tests could serve as a condition for starting driver education.

The current driver training, in accordance with Decree 24/2005. (IV.21.) GKM on the detailed rules for the training and examination of road drivers and road transport professionals, requires a minimum of 7 theoretical lectures to obtain a category B driving license, which means a total of 28 lessons.¹⁶ Of this, 20 hours are traffic law knowledge, 4 hours are driving theory, and 4 hours are structural knowledge. The minimum time for practical training is currently 29 hours, or 580 km of road traffic. In my opinion, 28 hours is a very small number of hours for proper mastery of the rules. However, I would also like to note that in essence there is no such thing as face-to-face education anymore. Students buy a computer program and master the curriculum and the legal background at home. I have reservations about this method. Therefore, in my opinion, the current training system should be completely suspended. The current education system is exclusively about theoretical education of the laws instead of about driving, dangerous situations, their proper handling, and human errors and their consequences. The driving test is currently conducted by answering test questions on a computer interface. The students are only required to answer the questions by applying the learned laws. The other questions only ask about knowledge of the rules. If, in addition to adequate knowledge of the laws, the exam also included questions related to traffic situations, traffic locations, situations, people driving or the traffic environment, the driver could get a more comprehensive picture of what driving is really about. With these changes, students would be able to acquire skill-level, i.e. practical application, in addition to the laws, thanks to which they would be able to solve traffic situations more easily on the road. Students can be helped by so-called computerized car simulators. Thanks to today's technology, the road and the traffic situation are projected in front of the students in such a quality that it is as if the given situation and environment were completely real. However, other important things from the point of view of traffic safety must also be addressed. It is important that students acquire this essential information in the initial stages. It is particularly important to adequately explain and acquire the concepts related to speed, alcohol and drugs, passive safety devices, as well as what happens if they cause an accident. I would also like to emphasize that there are many video recordings available of traffic accidents or accident-prone situations, so even by presenting these recordings, they could have an im-

¹⁶ 24/2005. (IV. 21.) GKM rendelet a közúti járművezetők és a közúti közlekedési szakemberek képzésének és vizsgáztatásának részletes szabályairól
[Forrás](https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500024.gkm) - Wolters Kluwer - Minden jog fenntartva!,
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500024.gkm>, 28.03.2025.

pact on the students. By analyzing the given traffic situation and discussing it together with the students, thus increasing their sense of responsibility and its development.

Traffic education is a very important social interest. Traffic education is a pedagogical activity that aims to help children and young people develop safe, responsible and conscious traffic behavior. In my opinion, this area of education is particularly important, since proper knowledge and compliance with traffic rules can save lives and contribute to the safe efficiency of traffic. Therefore, I believe that it would be worth starting traffic education at an early age. It would be necessary to teach safe traffic as a mandatory activity or lesson in kindergartens and schools. In the case of schools, students could be given an annual exam on the knowledge they have acquired, and playful competitions could be organized within the school, as well as at the city, county or national level.

Improving road safety is a complex task that requires legislative measures, social awareness-raising, infrastructure development and effective monitoring. Since people, vehicles and the environment all influence safety, addressing the problems can only be achieved through a comprehensive approach.

6. VISION

The vision for road safety in Hungary and the European Union sets ambitious targets to reduce the number of road accidents. In this regard, it is worth highlighting some key measures. Vision Zero is the European Union's road safety strategy, which aims to reduce the number of road accidents resulting in fatalities and serious injuries by 50% by 2030. The Union's long-term goal is to have zero road accidents resulting in fatalities and serious injuries by 2050. "This is to be achieved through a Safe Systems approach that takes into account the possibility of human error and develops systems that minimize the consequences of accidents."¹⁷ The continuous development of intelligent transport systems (ITS) is receiving great emphasis in the case of vehicles and traffic safety. "In Hungary, special attention is also being paid to the introduction of intelligent transport systems, which aim to expand transport services and integrate information technologies into transport."¹⁸ The EU plans to create zero-emission vehi-

¹⁷ What is Vision Zero?, <https://visionzeronetwork.org/about/what-is-vision-zero/>, 15. 02. 2025.

¹⁸ A. Borsos, *Modeling and optimizing the safety impact of road infrastructure interventions*, Theses of the doctoral dissertation. Széchenyi István University, Multidisciplinary Doctoral School of Engineering Sciences, Modeling and Development of Infrastructure Systems, Győr 2010, 13.

cles and climate-neutral cities by 2030. This means that 30 million zero-emission vehicles will be on European roads and 100 cities will become climate-neutral, contributing to the creation of sustainable and safe transport.¹⁹

Looking to the future, the question arises whether self-driving vehicles can be a solution to traffic safety. In my opinion, yes, they have significant potential in this area. Singapore is at the forefront of self-driving cars, followed by the Netherlands, Norway and the United States. Hungary is currently in 25th place.²⁰ "The world of vehicles is experiencing an era of great change. Electromobility is accompanied by the spectacular spread of digitalization, the transformation of vehicles and modes of transportation, as well as a radical change in the relationship between devices and people. The self-driving vehicle is one of the symbols of the wave of innovation that is upending previous behaviors, relationships, economic bases and institutions."²¹ Self-driving cars, also known as autonomous vehicles, are intelligent means of transportation that can navigate and drive on public roads without human intervention.²² These vehicles use a variety of technologies to operate, including artificial intelligence (AI), sensors, cameras, radar, and lidar systems.²³ The development of self-driving cars has the potential to revolutionize transportation and urban life, but it also poses significant challenges. SAE International classifies self-driving vehicles into six technology levels:

- "Level 1: No automation, all functions are performed by the driver.
- Level 2: Partial automation, e.g. adaptive cruise control.
- Level 3: The vehicle is in control, but the driver must be able to intervene.

¹⁹ "Climate Neutral and Smart Cities" Mission. 100 Climate Neutral Cities by 2030 - by citizens, for citizens. 1.p. https://research-and-innovation.ec.europa.eu/system/files/2020-09/ec_rtd_mission-cities-citizens-summary_hu.pdf, 28.03.2025.

²⁰ Self-driving cars: Hungary is also on the map, <https://www.portfolio.hu/uzlet/20200817/onvezeto-autozas-magyarorszag-is-fent-van-a-terkepen-445140>, 14.03.2025.

²¹ Z. Csizmadia, J. Rechnitzer, *The world of self-driving vehicles – Social impacts and challenges*, Akadémiai Kiadó, 2021, 25.

²² Autonomous vehicles, <https://mernokkapu.hu/autonom-jarmuvek/>, 14.03.2025.

²³ What is a LiDAR system? LiDAR (Light Detection and Ranging) is the latest technology in navigation. As the technology becomes more sophisticated, LiDAR is opening up a wide range of applications. LiDAR allows a vehicle to see where it is going. The LiDAR system works by measuring the distance to objects relative to the position of the self-driving vehicle, creating a 3D image of the environment in its brain. See: LiDAR is the soul of self-driving cars, <https://autotechnika.hu/cikkek/ez-az/13405/lidar-az-onvezeto-autokelke>, 28.03.2025.

- Level 4: The car operates completely autonomously under certain conditions.
- Level 5: High level of automation, but human intervention is still possible.
- Level 6: Full autonomy, no driver intervention required.”²⁴

Among the advantages of these self-driving vehicles is that human error causes 90% of traffic accidents, but self-driving cars can eliminate these errors and significantly reduce the number of accidents. Autonomous vehicles can optimize traffic, reduce traffic jams, fuel consumption, i.e. they can be efficient, and they will be accessible to people with limited mobility or the elderly, thus enabling them to travel independently. However, in addition to the advantages, they also bring with them a number of challenges. Certain legal and ethical issues also arise. Who will be responsible for an accident if the self-driving car was driving the vehicle? It is also important to mention data security. Self-driving cars require a large amount of data to operate, the protection of which will be of paramount importance. Perhaps the most important issue is infrastructure. The current road network is not always suitable for self-driving vehicles, which will require infrastructure development, which will place a very heavy economic burden on each country. Companies such as Tesla, Waymo and Apple play a leading role in the development of self-driving vehicles. According to experts, the spread of autonomous cars by the end of the decade could significantly change the transport systems of cities. The European Union and other member states are also working on developing regulations to facilitate the integration of autonomous vehicles.²⁵ Self-driving cars represent not only a technological innovation, but also a social and economic revolution that will fundamentally transform transportation in the 21st century. These goals and development directions define the future vision of traffic safety and serve the development of transportation infrastructure, vehicle technology, and transportation culture in the coming decades.

7. SUMMARY

Improving road safety is a complex and multi-factorial process that can be achieved as a result of a complex, interconnected system. This system includes infrastructure developments, the use of intelligent transport systems, educational and training activities, and measures to sanction violations. In order to promote road safety, there are many modern approaches

²⁴ These are the levels of self-driving, <https://villanyautosok.hu/2021/05/11/ezek-az-onvezetes-szintjei/>, 24.03.2025.

²⁵ REPORT on self-driving vehicles in European transport - A8-0425/2018, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2018-0425_HU.html, 28.03.2025.

and technological innovations available today, which are aimed at human factors, the safety level of vehicles, and the condition and development of the infrastructure. Starting education and attitude formation at the right time is crucial, since knowledge of road rules and their consistent observance are essential conditions for safe traffic. Preliminary suitability screening of prospective drivers, followed by targeted training, allows road users to consciously recognize the consequences of violating the rules. In order to ensure compliance with the rules, it is essential to carry out regular and targeted police checks and to widely use camera and speed camera systems, which increase the probability of detecting violations, thereby encouraging law-abiding behavior. Active and passive safety systems used in modern vehicles, such as intelligent speed assist, reversing radar or emergency braking signal, significantly contribute to preventing accidents and mitigating their consequences. When developing infrastructure, it is essential to renovate dangerous road sections, eliminate ruts and potholes, and install speed reduction zones and intelligent traffic signs, all of which directly serve accident prevention. The development of intelligent transport systems means that driver assistance technologies such as anti-lock braking systems (ABS) and adaptive cruise control (ACC) are being integrated into vehicles, which promote safe driving, reduce human error and help prevent accidents. Finally, consistent and strict sanctions for traffic violations also contribute to strengthening compliance with the rules. The combined application of these different measures and developments is necessary to significantly improve the level of road safety in the long term, and to reduce the number and severity of accidents and the number of fatalities.

LIST OF REFERENCES

Scientific works

1. Borsos, Attila, *Modeling and optimizing the safety impact of road infrastructure interventions*, Theses of the doctoral dissertation, Széchenyi István University, Multidisciplinary Doctoral School of Engineering Sciences, Modeling and Development of Infrastructure Systems, Győr 2010;
2. Csizmadia, Zoltán, Rechnitzer, János, *The world of self-driving vehicles – Social impacts and challenges*. Akadémiai Kiadó 2021;
3. Major, Róbert, *Prevention of traffic accidents, with special regard to the possibilities and limitations of the police*, PhD. Dissertation, Pécs 2009.

Legal documents and Internet sources

1. "Climate Neutral and Smart Cities" Mission. 100 Climate Neutral Cities by 2030 - by citizens, for citizens, https://research-and-innovation.ec.europa.eu/system/files/2020-09/ec_rtd_mission-cities-citizens-summary_hu.pdf, 28.03.2025;
2. Accident statistics, <https://www.autoklub.hu/klub/hirek/baleseti-statisztikak/%20>, 28.03.2025;
3. Act I of 1988 on Road Transport 133/2022 (IV. 7.);
4. An underestimated source of accident risk <https://kozlekedesbiztonsag.kti.hu/egy-alulertekelt-baleseti-veszelyforras/>, 25.12.2024;
5. Autonomous vehicles, <https://mernokkapu.hu/autonom-jarmuvek/>, 14. 03. 2025;
6. Bezzeg the Swedes, <https://kozlekedesbiztonsag.kti.hu/bezzeg-a-svedek/>, 28.03.2025;
7. Central Statistical Office, <https://www.ksh.hu/?lang=hu>, 28.03.2025;
8. Fatal road accidents in the EU, <https://www.europarl.europa.eu/topics/hu/article/20190410STO36615/halalos-kozuti-balesetek-az-eu-ban>, 28.03.2025;
9. Focus on the most common causes of accidents, <https://www.police.hu/hu/hirek-es-informaciok/baleset-megelozes/aktualis/fokuszban-a-leggyakoribb-baleseti-okok>, 15.12.2024;
10. GKM Decree on the Detailed Rules for the Training and Examination of Road Drivers and Road Transport Specialists;
11. Government Decree on the Road Safety Management of Road Infrastructure 58/2012 (X. 31.);
12. Here are the numbers, this many cars have flooded the Earth, <https://www.vezess.hu/magazin/2023/10/20/hany-auto-van-a-foldon-hedges-company-kutatas-2023/>, 28.03.2025;
13. LiDAR is the soul of self-driving cars, <https://autotechnika.hu/cikkek/ez-az/13405/lidar-az-oenvezeto-autok-lelke>, 28.03.2025;

14. Mészáros, Gábor, *Information processes of the traffic accident prevention system*, <https://www.pecshor.hu/periodika/XVII/meszaros.pdf> , 25. 12. 2024;
15. NFM Decree 1/1975 (II. 5.) KPM–BM Joint Decree on the Rules of Road Transport 24/2005 (IV. 21.);
16. REPORT on self-driving cars in European transport - A8-0425/2018, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2018-0425_EN.html, 28.03.2025;
17. Romania and Bulgaria have the highest number of road accident deaths per capita in the EU, <https://kronikaonline.ro/belfold/romaniaban-es-bulgariaban-halnak-meg-lakossagaranyosan-a-legtobben-kozuti-balesetben-az-eu-ban>, 28.03.2025;
18. Self-driving cars: Hungary is also on the map, <https://www.portfolio.hu/uzlet/20200817/onvezeto-autozas-magyarorszag-is-fent-van-a-terkepen-445140>, 14.03.2025;
19. The average age is 16 years, the domestic vehicle fleet has become younger in only one category, <https://totalcar.hu/magazin/hirek/-2024/08/26/magyarorszag-autok-atlageletkor-16-ev-2024-else-fele/>, 14.02.2025;
20. The state road network, <https://internet.kozut.hu/kozerdeku-adatok/orszagos-kozuti-adatbank/az-allami-kozuthalozatrol/>, 14.02.2025;
21. These are the levels of self-driving, <https://villanyautosok.hu/2021/-05/11/ezek-az-onvezetes-szintjei/>, 24.03.2025;
22. Transport Finnish style, https://autozs.blog.hu/2008/12/04/kozlekedes_finn_modra, 29.12.2024;
23. What is Vision Zero?, <https://visionzeronetwork.org/about/what-is-vision-zero/>, 13.12.2024;
24. Why do accidents happen, <https://kozlekedesbiztonsag.kti.hu/miert-tortennek-balesetek/n%20>, 28.03.2025.

Дороти Ланг-Фукса, ма

Докторанд Правног факултета Универзитета у Печују, Мађарска

МОГУЋНОСТИ ЗА ПОБОЉШАЊЕ БЕЗБЈЕДНОСТИ У САОБРАЋАЈУ

Сажетак

Безбједност саобраћаја је кључни фактор у друштвеном развоју и одрживости економије. Последњих година, уведене су значајне технолошке и регулаторне иновације како би се смањио број и тежина саобраћајних незгода. Ова студија истражује широк спектар стратегија усмјерених на побољшање безбједности саобраћаја, укључујући имплементацију Интелигентних транспортних система (ИТС), унапређење технологија безбједности возила и развој регулације саобраћаја и јавног образовања. Посебна пажња посвећена је иновацијама као што су аутономна возила, прикупљање и анализа података у реалном времену и дигитални системи управљања саобраћајем. Студија такође испитује друштвене и економске утицаје мјера безбједности у саобраћају, са посебним фокусом на смањење смртних случајева у саобраћају, смањење трошкова здравствене заштите и повећање ефикасности путовања. Резултати истичу да свеобухватни приступ безбједности саобраћаја – интегрисање технолошких иновација, законодавних реформи и свијести заједнице – може постићи значајне резултате у стварању безбједнијих и одрживијих транспортних система. Стога, побољшање безбједности саобраћаја није само од виталног значаја за спасавање живота већ и за побољшање општег друштвеног благостања.

Кључне ријечи: *Безбједност саобраћаја; Возило; Незгода; ИТС; Образовање; Васпитање; Санкције.*

Bernadett Kisfonai, PhD student

Faculty of Law, University of Pécs, Hungary

FUTURE CRIME PREVENTION: ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE POSSIBILITIES OF CRIME PREDICTION

The integration of Artificial Intelligence (AI) into crime prevention strategies has revolutionized law enforcement by enabling the prediction and prevention of criminal activities. AI systems analyze extensive datasets to identify patterns and trends, facilitating proactive measures against potential crimes. Techniques such as machine learning and deep learning enhance the accuracy of these predictions, allowing for optimized resource allocation and improved public safety. However, the deployment of AI in predictive policing raises significant ethical and legal concerns, including issues of bias, transparency, and the potential infringement on individual rights. Ensuring the responsible use of AI in this context necessitates a balance between technological advancement and the protection of civil liberties.

Key words: Artificial intelligence; Crime prevention; Crime prediction; Machine learning; Deep learning; Predictive policing; Ethical issues; Data protection.

1. INTRODUCTION

Informatics is an interdisciplinary discipline that collects, stores, processes, transmits and utilizes information arising in all areas of technical, economic and social life, primarily with the help of electronic machines.¹ In addition to the rapid development of computing and information technology, the spread of the Internet has brought about the gradual disappearance of physical borders, transforming our world and deepening globalization. The development of information technology, while providing many advantages, also presents new challenges. Due to the increased value of

Bernadett Kisfonai, bernadett.kisfonai@gmail.com.

¹ A. Koksai, "ENIAC'ın 60. Yılında TBD 35 Yasında", *TBD*, Ankara Yıl, 2016, 35, 93.

information, cybercrime takes on increasingly sophisticated forms, targeting both individuals and organizations, and even the information infrastructure itself.

But what do we mean by cybercrimes? Nowadays, the definition covers a large area, both in international and domestic literature. According to Keskin (2009), unauthorized intrusion into information systems, unauthorized access to data, and their alteration, deletion or destruction, as well as other crimes committed via computer devices or networks, are all together.² According to the Hungarian literature, according to the definition of Imre Kunos, any crime that takes place in cyberspace and causes damage or violations of law with IT devices or networks.³

The concept can of course be approached from several angles. Harmonization of states' cybercrime legislation can help, as there are currently large differences between European countries in terms of which of the illegal behaviors committed in cyberspace are considered crimes.⁴

In my opinion, the fight against international cybercrime definitely requires a unified legal framework. I also consider it important to point out that it is necessary to create a uniform concept of cyber crime and to obtain a more accurate picture of the level of cyber crime and its changes from the unity of the uniform statistical methods associated with it, which is essential for the development of effective prevention strategies.

As a result of the rapid spread of crime created by technologies, there is an increasing need to develop legal regulations that can keep up with and effectively protect the digital world. As a result of the exponential growth of cybercrime, the international dimension of crime has significantly strengthened, since crimes can be committed on the Internet from anywhere, at any time, and by anyone.⁵ In my opinion, the fight against international cybercrime definitely requires a unified legal framework. I also consider it important to point out that it is necessary to create a uniform concept of cyber crime and to obtain a more accurate picture of the level of cyber crime and its changes from the unity of the uniform statistical methods associated with it, which is essential for the development of effective prevention strategies.

² İ. Keskin, "Bilisim Suçları. Adalet Dergisi." *Adalet Bakanlığı Yayın İşleri Başkanlığı*, 2017, 29, 6.

³ I. Kunos, "Computer crime", *Internal Affairs Review*, 11/1999, 28.

⁴ R. Bartók, F. Sántha, "Possibilities of the Criminal Law Interpretation of the Operation of Cyberspace, with special regard to International Criminal Cooperation", *Military and Intelligence Cybersecurity Research Paper*, 2/2023.

⁵ D. Tóth, *et.al.*, "Challenges of international criminal cooperation in cybercrime", *Journal of Eastern European Criminal Law*, 2/2020, 140.

As a result of the rapid spread of crime created by technologies, there is an increasing need to develop legal regulations that can keep up with and effectively protect the digital world. As a result of the exponential growth of cybercrime, the international dimension of crime has significantly strengthened, since crimes can be committed on the Internet from anywhere, at any time, and by anyone.⁶

2. OVERVIEW OF CYBERCRIME

Global financial fraud has exploded in recent years. In 2022, criminals gained more than 30 billion dollars in profits from cyber attacks,⁷ which caused serious reputational losses worldwide.

The alarming data show exponential growth year after year, from which it can be concluded that technological innovation and continuous social change create new opportunities for digital financial abuse.⁸ The total value of fraud reports investigated by the Federal Trade Commission (FTC) reached \$8.8 billion, a 30% increase compared to 2022. Last year's 2023 data, prepared by the World Economic Forum, was a shocking outlier. According to the survey, the estimated amount of global financial fraud in the current year reached 5.2 trillion dollars (about 6% of global GDP).⁹

Risks generated by smart technology, especially the Internet of Things (IoT), are also a major concern. Devices that even collect sensitive data from us can be extremely vulnerable, especially considering that many of these devices currently have very poor security.¹⁰

It is important to emphasize that cyber security is not only a global economic issue, but also a significant factor in social inequalities. Some social groups, such as the elderly, users with low digital skills or small businesses, are particularly vulnerable to this type of threat, as they have limited access to modern security systems and knowledge. Therefore, the thesis deals not only with technological but also with social aspects.

To remedy the worsening situation, information-based risk management has become more and more important in the recent period. Billions

⁶ D. Tóth, D. *et. al.*

⁷ N. Aktas, *et.al.*, "The role of big data and machine learning in corporate finance", *Journal of Corporate Finance*.

⁸ S. Kumar, *et.al.*, "Past, present, and future of sustainable finance: insights from big data analytics through machine learning of scholarly research", *Annals of Operations Research*, 345/2025.

⁹ Information Wall "GCFFC Finding Financial Crime", Global Coalition to Fight Financial Crime, <https://www.gcffc.org/wp-content/uploads/2021/02/GCFFC-Financial-Crime-Information-Wall-2021.pdf>.

¹⁰ *Ibid.*

are being invested worldwide to combat economic crime. Krisztina S. Nagy, senior partner of Deloitte Risk Management Consulting, agrees, "The expectations of financial institutions are getting higher and higher not only from the government, regulatory authorities and law enforcement agencies, but also from customers and society as a whole".¹¹

At the same time, enthusiasm for Big Data is growing, and we can already collect such amounts of data about individuals and companies - that previously seemed unimaginable.

"What the machines know about us can best be told by the American credit rating and consumer ratings. Last fall, the director of the organization World Privacy Forum stated at a conference that [...] about a thousand personal data are registered and evaluated, and different indexes are formed from them. There is an index on the chance of people becoming unemployed, but also on [...] how likely we are to commit a crime. This raises serious human rights issues."¹²

According to the Hungarian cyber security situation, in the past year, every fifth of the domestic enterprises suffered some kind of cyber attack.¹³ According to Sophos' report, the results of the independent research institute CTA's survey on cybercrime show that more than half of the companies attacked with ransomware used their own data backup methods and therefore did not have to pay a ransom.

Unfortunately, 8% of companies in Hungary do not have any security protection or recovery tools. In addition, according to the survey, 39% of Hungarian companies gave in to blackmail and refused the demanded amount; half of these companies paid less than HUF 10 million, while 29% transferred between HUF 10 and 50 million. In some cases, the amount paid exceeded HUF 50 million, in fact, 7% of them transferred more than HUF 100 million.¹⁴

The conclusion can be drawn from all of this that the measures taken to prevent financial crimes in Hungary are still in their infancy. "It is estimated that 2-5% of global GDP is recovered, but only 0.2% of the value of criminal assets."¹⁵

¹¹ Deloitte "The financial crime of the future is already with us and will harm us all." Press releases, <https://www2.deloitte.com/hu/hu.html>.

¹² D. Szabó, "Data mining in the insurance sector", *Insurance and Risk*, 2 (4), 62–77.

¹³ A. Sally, "The State of Ransomware. Sophos News.", <https://news.sophos.com/en-us/2023/05/10/the-state-of-ransomware-2023>.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Deloitte, "The financial crime of the future is already with us and will harm us all.", Press releases, <https://www2.deloitte.com/hu/hu.html>.

It is no longer sustainable for everything to be fine "on paper". Unfortunately, the situation seems bleak for the time being, especially the existing geopolitical tensions may further incite the already increasing crime trends. I believe that the above risks and limitations will remain with us in the coming years. The spread of the digital age has resulted in crime becoming more complex. Unfortunately, the Internet, cyber systems and social media platforms also provide new opportunities for criminals.

Common forms of cybercrime include Internet fraud, including phishing and the traffic of fake online stores, as well as the misuse of personal data in the digital space. In addition, we can mention sexting, child pornography and new digital versions of sexual exploitation. In addition, the dark web provides opportunities for conducting illegal activities quickly and discreetly. Furthermore, the understanding of copyrights and trademarks and the illegal use of software cause significant economic damage. Finally, it is worth mentioning the numerous data protection legal responsibilities, since unauthorized access and use of personal data can have serious consequences.

Among the characteristics of digital crime, we can mention the constant change, the international character, the wide range of victims and, finally, from a forensic point of view, the difficult provability. As an example, I would mention social media networks like Facebook, although they have many advantages, they are also a field that can be exploited by cybercriminals. In one of the biggest data protection incidents of 2018, the data of more than 87 million Facebook users fell into unauthorized hands. The incident highlighted that the platform still has security gaps. Also included here is the Cambridge Analytica scandal, in which the data of millions of Facebook users was used for political manipulation.¹⁶

The incident shook the world and at the same time showed people's vulnerability. Since then, social media platforms have taken on a much greater responsibility for protecting users' data. The case also had a huge impact on data protection regulations.

During the high-profile Twitter account hacks that took place in July 2020, cybercriminals obtained sensitive data here for financial gain.¹⁷

The popularity of Instagram has increased phishing activities, where they try to steal users' account information with fake login pages. The number of IoT devices will reach 15 billion globally in 2023. According to some estimates, this could rise to 29 billion by 2030, which will have a

¹⁶ J. Isaak, M. J. Hanna, "User Data Privacy: Facebook, Cambridge Analytica, and Privacy Protection", *Computer* 51(8), 56–59.

¹⁷ P. Witman, S. Mackelprang, "The 2020 Twitter Hack – So Many Lessons to Be Learned", *Journal of Cybersecurity Education Research and Practice*, 2/2021.

radical impact on our personal lives and security. I believe that the connection of IoT devices to cybercrime mainly stems from security gaps. Countless devices are sold with weak passwords, outdated software, or incomplete encryption. The most common IoT-based attacks include DDoS attacks, data theft, and the organization of devices into a "zombie network" (botnet).

2.1. Data is the treasure of the 21st century

These days, data is often referred to as the "new gold" or "new oil," referring to its invaluable value. Big Data analytics is one of the most defining areas of modern technology, enabling us to extract valuable information from vast amounts of often unstructured data. This information can be applied across a wide range of industries and fields, transforming decision-making processes and creating new opportunities.¹⁸

The predictability of human behavior is now of paramount importance in the field of crime prevention. Scientific research, such as a 2010 study by Albert-László Barabási and his research group, highlights that human movement patterns show a high degree of predictability, which opens up new perspectives for law enforcement.¹⁹

Barabási and his colleagues analyzed data from anonymous mobile phone users and found that people's movement patterns can be predicted 93% of the time.²⁰ The discovery is revolutionary because it allows crime patterns to be identified. By analyzing people's movement patterns, crime hotspots and the temporal and spatial distribution of crimes can be identified. Predictable movement patterns can be used to predict the locations and times of potential crimes, which allows for proactive police action. Ultimately, knowing crime patterns allows police to plan patrols and allocate resources more effectively.

However, the topic also needs to be examined from another angle, especially because such a large-scale use of data can raise serious ethical and human rights issues. For example, American credit and consumer rating agencies record and evaluate about a thousand pieces of data about us, from which they create various indices, including the chance of people becoming unemployed or even the probability of committing a crime. The

¹⁸ P. Adriaans, D. Zantinge, *Data Mining*, Budapest 1998, 13.

¹⁹ A. L. Barabási, *Flashes of the future are predictable*. translated by János Kepes, Original work: *Bursts, The Hidden Pattern Behind everything We Do* Dutton, New York 2010, Open Book Workshop Budapest 2010, 22–34.

²⁰ Á. Bodnár, "The mobile phone proves how knowable a person is.", <https://www.hwsz.hu/hirek/43991/mobiltelefon-halozat-kutatas-szimulacio-tudomany.html>.

question may arise as to how much the privacy and autonomy of the individual are violated by such a use of data.

3. CONCEPTUAL DEFINITION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

The concept of AI is not easy to define, as the field itself is developing extremely rapidly and there have been countless attempts to unify it from different approaches. In general, AI encompasses systems that are capable of performing tasks similar to human intelligence, such as learning, problem solving, decision-making, language processing, and image recognition.²¹ Systems can be simple algorithms or complex neural networks.²²

According to the European Commission White Paper, "Artificial Intelligence System (AI System) is software developed using one or more of the techniques and approaches listed in Annex I, which is capable of generating outputs, such as content, predictions, recommendations or decisions, for a given set of human-defined objectives that influence the environment with which it interacts".²³

Since the development of the scientific field itself is significant, it simultaneously has a great impact on law and society.

3.1. Legal assessment of artificial intelligence

As can be seen from the above, there is no consensus on the definition, and therefore the dynamic and constantly evolving nature of AI poses a challenge for legal regulation. Due to the rapid development of technology, it is difficult for legislators to keep up with innovations, which makes it difficult to develop a uniform and comprehensive legal definition. The situation results in uncertainty in both law enforcement and lawmaking.

The European Union's AI legislation aims to ensure European citizens' trust in AI systems while encouraging the development and use of the technology. The legislation uses a risk-based approach, which defines four levels of risk for AI systems: unacceptable risk, high risk, limited risk and minimal or no risk. This approach allows for a proportionate application of regulation, taking into account the potential impacts and risks of each AI system.²⁴

²¹ B. Sushman, "The Beginner's Guide to AI in HR. HR Innovation", <https://www.toolbox.com/hr/hr-innovation/articles/the-beginners-guide-to-ai-in-hr/>

²² P. Swarup, "Artificial Intelligence, 1st Year (B.Tech)", *International Journal of Computing and Corporate Research*, Vol. 2, Issue 4.

²³ European Commission, *Draft law on artificial intelligence*, 2021, (draft AI, Article 3(1)).

²⁴ European Commission - Artificial Intelligence Regulation, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/regulatory-framework-ai>.

3.2 Predictive policing and AI

Predictive policing is about collecting and analyzing data from various sources in order to predict future crimes.

Predictive policing methods fall into two main categories: individual-based and location-based predictions. Individual-based prediction techniques focus on identifying individuals who are more likely to commit or become victims of crime in the future. The methods take into account factors such as prior criminal history, social connections, economic status, and other sociodemographic data.²⁵ Location-based prediction methods aim to identify areas and periods where and when crime is most likely to occur²⁶ in a given location. Such analyses take into account the locations and times of previous crime incidents, the demographics of the area, and other relevant data.²⁷

The use of AI in predictive policing offers several advantages. By processing large amounts of data quickly and efficiently, AI systems are able to recognize relationships and patterns that would otherwise be hidden from human analysts. However, the accuracy and reliability of the data is paramount in the application of AI-based predictive policing. If the systems rely on inaccurate or incomplete data, this can lead to erroneous predictions that can lead to unjust actions. There is also a risk that AI systems will reinforce existing social prejudices and discrimination if such biases are present in the learning data.²⁸

4. THE ROLE OF AI IN EUROPEAN LAW ENFORCEMENT

Obtaining and analyzing information from data is essential for the success of an investigation. Csaba Fenyvesi believes that the performance of the police (investigative, intelligence agency) is proportional to the amount of information it possesses.²⁹ The "importance of criminal records recorded over a long period of time lies in the fact that the systematization and

²⁵ V. Franssen, A. Berrendorf, "The Use of AI Tools in Criminal Courts: Justice Done and Seen To be Done?", *Revue Internationale de Droit Pénal*, 92 (1), 199–223.

²⁶ C. Haberman, J. Ratcliffe, "The Predictive Policing Challenges of Near Repeat Armed Street Robberies", *Policing*, Vol. 6, (2012), 151, 152 with reference to S. Johnson, "Repeat Burglary Victimization: A Tale of Two Theories", *Journal of Experimental Criminology*, 4 (2008), 215, 216.

²⁷ C. Rigano, "Using Artificial Intelligence to Address Criminal Justice Needs", *National Institute of Justice Journal*, 1, 1–10.

²⁸ Finance and technology, Artificial intelligence in crime: Crime GPT, <https://itbusiness.hu/technology/mesterseges-intelligence-bunuldozes/>.

²⁹ F. Tremmel, et. al., *Criminology Textbook and Atlas*, Dialogue Campus, Budapest-Pécs, 228–238.

evaluation of the data allows conclusions to be drawn about the perpetrators of crimes or the circumstances in which the crimes were committed.”³⁰

With current crime prevention tools, the criminal planning and decision-making process can be much more effective. E-investigation and predictive policing play a key role in the investigation of the future, as they can result in significant time savings. As Endre Nyitrai put it, “raster investigation is a data collection method in which research is carried out in indirectly or directly accessible databases, and the electronically recorded data can serve to advance the investigation.”³¹ AI algorithms and models contribute to analyzing criminal data, identifying anomalies, and predicting future events.

More and more law enforcement agencies across Europe are experimenting with AI solutions. In Germany and Switzerland, the Precobs program predicts so-called “repeat” burglaries based on the patterns of previous burglaries. The Bavarian police introduced the permanent use of Precobs in 2015, following successful trials - a 17-42% reduction in burglaries in some areas. Several pilot projects were also launched in France - RTM, PredVol, PAVED software - although some were later stopped due to lack of results and transparency.³²

In Wales, police are already using real-time facial recognition technology to identify wanted individuals at public events. The system compares faces captured by cameras with those in the police database. It is important to note that during testing of the Welsh Police’s facial recognition system, the AI worked with a high error rate.³³

While major European cities are experimenting with MEI integrated into camera systems, the EU plans a new regulation that would ban real-time, remote biometric identification in public places, allowing it only in extremely justified, serious emergency situations. Risk analysis algorithms have also emerged. The aim of such predictive tools is to focus resources more effectively and filter out cases that pose a higher risk. AI is also increasingly playing a role in supporting investigations. It can quickly uncover hidden connections and patterns in huge databases, such as financial transactions, social media posts, or phone metadata, that would be difficult for human analysts to spot.

³⁰ *Ibid.*

³¹ E. Nyitrai, “Fundamentals of interoperability e-investigation”, *Interior Review*, 66(10), 108–121.

³² La Quadrature Du Net “La police prédictive en France : contre l'opacité et les discriminations, la nécessité d'une interdiction”, Version du 18 janvier 2024.

³³ A. Osztoivits, *Can artificial intelligence predict who will become a criminal?*, Arsboni 2021.

Cybercrime and terrorism units at Europol and national police forces are already using machine learning to sift through huge data sets. For example, the EU-funded TRACE project uses artificial intelligence to map complex financial flows related to money laundering and terrorist financing, visualizing transaction networks and suspicious patterns.³⁴

The examples also clearly show that predictive policing and data-driven systems have already appeared in some European countries, but their prevalence and maturity are not uniform.

4.1. Criminal procedure aspects

The application of AI must fit into the rules and guarantees of criminal procedure. In both Europe and Hungary, it is a basic principle that only legally obtained and reliable evidence can be used in court proceedings, and the accused has the right to challenge the evidence. Accordingly, if an AI-based tool provides information or “evidence”, the defense must also know it in a verifiable manner. The question arises as to how much the operating principle of an algorithm’s result can be disclosed to the court and the defense. In the USA, a defendant (Loomis) complained that the COMPAS risk analysis tool used against him also functions as a “black box” because the exact algorithm is a trade secret, so he could not verify the accuracy of the result obtained – he claimed this as a violation of his right to a fair trial.³⁵

This approach is also in line with the European legal understanding, algorithms can support the investigation or judicial discretion, but cannot replace the human decision-maker and cannot lead to the erosion of procedural rights. In my opinion, preserving procedural guarantees should be a fundamental element when integrating AI. Any decision – be it the detention of a suspect, the ordering of a search or the filing of a charge – that is partly based on information provided by AI, must be independently considered and justified by the competent authority. This ensures that the principle of “presumption of innocence and proof beyond reasonable doubt” is not violated – AI only provides a prediction or risk classification, but the determination of guilt remains based on traditional evidence. At the same time, the use of AI may raise new dimensions of the right to defence, and the defence may request the involvement of an expert to examine the functioning of the algorithm. If an algorithmic tool incorrectly identifies someone (as has been the case in countless European examples) and a case is initiated based on this, the defense has the right to challenge the reliability

³⁴ K. Dimitrios, S. Athina, T. Umut, “Artificial Intelligence in Law Enforcement Settings”, *AI Solutions for Disrupting Illicit Money Flows*, 1/2023, 60–66.

³⁵ A. Osztovits.

of the identification - but this requires transparency and independent verification.

In criminal proceedings, legal remedies must also be allowed and the door opened to the AI era. If someone is disadvantaged solely as a result of an algorithmic indication (for example, they are placed in pre-trial detention based on a risk score), they must be given the opportunity to challenge this decision. Traditional appeal and complaint rights provide a framework for this, but in practice, courts must also be prepared to review algorithmic decisions. This may include examining the extent to which the algorithmic prediction was well-founded and whether the proceeding authority properly checked it. If the evidence supported by AI nevertheless violates the requirements of a fair trial, the court can exclude it from the evidence. Overall, it can be said that the integration of AI into criminal proceedings can only be accepted if it does not undermine the rights of the defense, contributes to the evidence in a transparent and reliable manner, and human control over the final decisions always remains.

4.2. Applicability in Hungary

In Hungary, the application of artificial intelligence in law enforcement is still in its infancy, but international trends are encouraging developments here as well. Currently, there is more caution towards AI in the domestic legal system and judiciary.

The fundamental reason is, on the one hand, the avoidance of the unknown and the aversion to machine decision-making systems, and on the other hand, the realization that the use of AI has real dangers (false alarms, violations of fundamental rights). So far, the Hungarian police have mainly used traditional digital tools in crime prevention – for example, a nationwide camera network (VÉDA license plate recognition camera system for road checks), and the analysis of criminal records and map crime statistics. Although limited, some data-driven solutions are already present: there is an online Crime Map, which displays recent crime cases in a territorial breakdown, helping the police allocate resources. However, true AI-based prediction applications have not yet become widespread.

At the same time, the first pilot projects and research have started. In 2023, the objectives of the project called "Predictive Policing" were presented at the meeting of the Scientific Council of the Police³⁶, which indicates that the Hungarian police are also looking for opportunities in this field. The Faculty of Law of the National University of Public Service is

³⁶ Police "Meeting The Police Science Meeting was held.", Zsaru Magazin, <https://www.police.hu/hu>.

also dealing with the issues of predictive analysis and the criminal utilization of Big Data, relying on domestic and international research. The opportunities are therefore given, and the Hungarian police could also benefit from more effective crime prevention (optimal management of patrol service, early identification of serial crimes) and faster detection, which AI can provide.

However, numerous obstacles and prerequisites must be taken into account when implementing AI in Hungary. From a legal perspective, it may be necessary to amend or supplement existing laws, so it is necessary to precisely define in which cases and under what conditions the police can use AI support. Similarly, it is worth stipulating in the Criminal Procedure Act or the Police Act that the alerting of predictive software does not in itself constitute a basis for police coercive measures – thus ensuring the lawful and responsible use of the technology. There will also be countless challenges on the technological side in the future; for the efficient operation of systems, in addition to a huge amount of high-quality data, a high-quality and appropriate IT environment is needed, which must be supported. The appropriate IT infrastructure - I am thinking here of large computing capacity, data centers - and a team of professionals are needed to implement AI. This requires a significant financial investment - both in software procurement or development, and in training.

5. CONCLUSIONS

Artificial intelligence (AI) is revolutionizing law enforcement, significantly improving the efficiency of crime prevention and detection. Through predictive policing and advanced image, video and voice analysis, algorithms can make faster and more accurate decisions, reducing human bias. Although these tools are extremely promising, I believe it is important that ethical and data protection considerations also apply, as an uncontrolled surveillance system can carry dangers. It would be worthwhile for Hungary to learn from the experiences of foreign models and gradually and thoughtfully integrate these technologies so that the police can defend themselves against crime more effectively, while respecting civil rights.

LIST OF REFERENCES

Scientific works

1. Aktas, N. et.al., "The role of big data and machine learning in corporate finance", *Journal of Corporate Finance*;
2. Barabási, Albert-László, *Flashes of the future are predictable. translated by János Kepes, Original work: Bursts, The Hidden Pattern Behind everything We Do* Dutton, New York 2010, Open Book Workshop Budapest 2010;
3. Bartók, R., Sántha, F. "Possibilities of the Criminal Law Interpretation of the Operation of Cyberspace, with special regard to International Criminal Cooperation", *Military and Intelligence Cybersecurity Research Paper* 2/2023;
4. Haberman, Cory, Ratcliffe, J., "The Predictive Policing Challenges of Near Repeat Armed Street Robberies", *Policing* 6/2012, with reference to S. Johnson, "Repeat Burglary Victimization: A Tale of Two Theories", *Journal of Experimental Criminology* 4/2008;
5. Dimitrios, Kafteranis, Athina, Sachoulidou, Umut, Turksen "Artificial Intelligence in Law Enforcement Settings", *AI Solutions for Disrupting Illicit Money Flows* 1/2023;
6. Franssen, Vanessa, Berrendorf, Alyson, "The Use of AI Tools in Criminal Courts: Justice Done and Seen To be Done?", *Revue Internationale de Droit Pénal* 92 (1);
7. Isaak, Jim, Hanna, J. Mina, "User Data Privacy: Facebook, Cambridge Analytica, and Privacy Protection", *Computer* 51(8);
8. Keskin, İbrahim, "Bilisim Suçları. Adalet Dergisi." *Adalet Bakanlığı Yayın İşleri Başkanlığı* 29/2017;
9. Koksall, Aydin, "ENIAC'ın 60. Yılında TBD 35 Yasında", *TBD*, Ankara Yıl, 35/2016;
10. Kumar, Satish, , et.al, "Past, present, and future of sustainable finance: insights from big data analytics through machine learning of scholarly research", *Annals of Operations Research* 345/2025;
11. Kunos, I. "Computer crime", *Internal Affairs Review* 11/1999;
12. Nyitrai, E. "Fundamentals of interoperability e-investigation", *Interior Review* 66(10);
13. Osztoivits, A., *Can artificial intelligence predict who will become a criminal?*, Arsboni 2021;
14. Witman, Paul, Mackelprang, Scott, "The 2020 Twitter Hack – So Many Lessons to Be Learned", *Journal of Cybersecurity Education Research and Practice* 2/2021;
15. Rigano, Christopher, "Using Artificial Intelligence to Address Criminal Justice Needs", *National Institute of Justice Journal* 1;
16. Swarup, Prakhar, "Artificial Intelligence, 1st Year (B.Tech)", *International Journal of Computing and Corporate Research*, Vol. 2, Issue 4;

17. Szabó, D. "Data mining in the insurance sector", *Insurance and Risk*, 2 (4);
18. Tremmel, F., et. al., *Criminology Textbook and Atlas*, Dialogue Campus, Budapest-Pécs;
19. Tóth, David, et. al. "Challenges of international criminal cooperation in cybercrime", *Journal of Eastern European Criminal Law* 2/2020.

Legal documents

1. Bodnár, Á. "The mobile phone proves how knowable a person is.", <https://www.hwsz.hu/hirek/43991/mobiltelefon-halozat-kutatas-szimulacio-tudomany.html>;
2. Deloitte "The financial crime of the future is already with us and will harm us all." Press releases, <https://www2.deloitte.com/hu/hu.html>;
3. European Commission, Artificial Intelligence Regulation, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/regulatory-framework-ai>;
4. European Commission, Draft law on artificial intelligence, 2021;
5. Finance and technology, Artificial intelligence in crime: Crime GPT, <https://itbusiness.hu/technology/mesterseges-intelligence-bunuldozes/>;
6. Information Wall "GCFFC Finding Financial Crime", Global Coalition to Fight Financial Crime, <https://www.gcffc.org/wp-content/uploads/2021/02/GCFFC-Financial-Crime-Information-Wall-2021.pdf>;
7. La Quadrature Du Net "La police prédictive en France: contre l'opacité et les discriminations, la nécessité d'une interdiction." Version du 18 janvier 2024;
8. Police "Meeting The Police Science Meeting was held.", Zsaru Magazin, <https://www.police.hu/hu>;
9. Sally, A. "The State of Ransomware. Sophs News.", <https://news.sophos.com/en-us/2023/05/10/the-state-of-ransomware-2023>;
10. Sushman, B. "The Beginner's Guide to AI in HR. HR Innovation", <https://www.toolbox.com/hr/hr-innovation/articles/the-beginners-guide-to-ai-in-hr/>.

Бернадет Кисфонаи, ма

Докторанд Правног факултета Универзитета у Печују, Мађарска

БУДУЋА ПРЕВЕНЦИЈА КРИМИНАЛА: ВЈЕШТАЧКА ИНТЕЛЕГЕНЦИЈА И МОГУЋНОСТИ ПРЕДВИЋАЊА КРИМИНАЛА

Сажетак

Утицај руско-украјинског рата на Европу у цјелини је сложен и укључује неколико фактора. Постало је јасно да ситуација у европским земљама може утицати на ниво криминала кроз различите канале. Ово би могло имати велики утицај на будућност. Стога, све земље придају велики значај спречавању и откривању криминала, посебно када се ово питање испитује из перспективе опште јавне безбједности. Традиционална предвиђања ослањала су се на људску интуицију и ограничене изворе података, што је резултирало изузетно спорим и дуготрајним методама.

Међутим, недавни развој вјештачке интелигенције (ВИ) донио је и може донијети промјену парадигме у спровођењу закона, омогућавајући проактивне приступе засноване на подацима. Овај рад испитује развој традиционалних метода спречавања и откривања криминала, упоређујући их са најмодернијим рјешењима заснованим на ВИ.

Резултати истраживања доводе до закључка да ВИ може радикално трансформисати предвиђање криминала, фокусирајући се на машинско учење, рачунарски вид и употребу дронова. Алгоритми машинског учења већ сада могу брзо да обрађују огромне количине података, омогућавајући предвиђање потенцијалних криминалних активности. Модели ВИ испитани у овој студији омогућавају спречавање будућих злочина, побољшавајући социјалну сигурност чак и у данашњем ратно вријеме. У студији аутор предлаже развој ефикасног оквира и модела заснованог на дубоком учењу.

Истовремено, безбројне могућности вјештачке интелигенције воде ка путу аутоматизације. Међутим, треба скренути пажњу и на чињеницу да употреба предиктивних система покреће бројна питања, како у друштвено-етичким, тако и у правним областима.

Кључне ријечи: *Вјештачка интелигенција; Предвиђање криминала; Превенција криминала.*

**СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА РАДОВА ОБЈАВЉЕНИХ У
ЗБОРНИКУ РАДОВА
„ПРАВО ИЗМЕЂУ ЗАШТИТЕ И ЗЛОУПОТРЕБЕ“,
У ПЕТ ТОМОВА
СА XIII НАУЧНОГ СКУПА ПОВОДОМ
ДАНА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
који је одржан 26. октобра 2024. год. на Палама
(по азбучном реду, са знаком државе из које су)**

1. Аврамовић, Драгутин, редовни професор Правног факултета Универзитета у Новом Саду, Република Србија;
2. Алихоџић, Јасмина, редовни професор Правног факултета Универзитета у Тузли, Босна и Херцеговина, ФБиХ;
3. Амповска, Марија, редовни професор Правног факултета Универзитета „Гоце Делчев“ у Штипу, Сјеверна Македонија;
4. Бабић, Илија, редовни професор у пензији, Београд, Република Србија;
5. Батуран, Лука, доцент Правног факултета Универзитета у Новом Саду, Република Србија;
6. Бејатовић, Станко, академик и редовни професор у пензији, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Република Србија;
7. Благоић, Драган, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Република Србија;
8. Божић, Радомир, редовни професор Економског факултета, Пале, Универзитета у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина, Република Српска;
9. Бојанић, Бојан, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Република Србија;
10. Бојић, Филип, доцент Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија;
11. Брковић, Радоје, редовни професор, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Република Србија;
12. Буха, Милијана, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;
13. Васиљевић, Драгана, доцент Факултета безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;
14. Васиљевић, Зоран, редовни професор Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;

15. Видић, Марија, ванредни професор Правног факултета Свеучилишта у Мостару, Босна и Херцеговина, ФБиХ;
16. Влашки, Бојан, доцент Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;
17. Влашковић Вељко, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Крагујевцу, Република Србија;
18. Врањеш, Невенко, ванредни професор Факултета политичких наука Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;
19. Вујовић, Огњен, редовни професор Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Република Србија;
20. Вуковић, Зоран, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Крагујевцу, Република Србија;
21. Вучетић, Дејан, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија;
22. Вучић, Михајло, виши научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд, Република Србија;
23. Георгиевски, Сашо, редовни професор Правног факултета „Јустинијан Први“ Универзитета „Св. Кирил и Методиј“ у Скопљу, Сјеверна Македонија;
24. Говедарица, Младенка, редовни професор Правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина, Република Српска;
25. Голијанин, Сања, доцент Правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина, Република Српска;
26. Голубовић, Срђан, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија;
27. Гоцевски, Драган, ванредни професор Правног факултета „Јустинијан Први“ Универзитета „Св. Кирил и Методиј“ у Скопљу, Сјеверна Македонија;
28. Грубешкић, Ивана, доцент Правног факултета Универзитета у Зеници, Босна и Херцеговина, Федерација БиХ;
29. Грујић, Здравко, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Република Србија;
30. Дамјановић, Јелена, ванредни професор Факултета пословне економије Универзитета у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина, Република Српска;
31. Даниловић, Дамјан, ванредни професор Економског факултета Универзитета у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина, Република Српска;
32. Демировић, Рамајана, ванредни професор Правног факултета Универзитета „Демал Биједић“ у Мостару, Босна и Херцеговина;

33. Димитријевић, Марина, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија;
34. Димитријевић, Марко, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија;
35. Димитријевић, Предраг, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија;
36. Димовски, Дарко, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија;
37. Дмичић, Миле, редовни професор Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;
38. Дреновак Ивановић, Мирјана, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија;
39. Дуић, Дуња, ванредни професор Правног факултета Свеучилишта „Јосип Јурај Strossmayer“ у Осијеку, Република Хрватска;
40. Дујмовић, Ана, ванредни професор Правног факултета Свеучилишта у Мостару, Босна и Херцеговина, ФБиХ;
41. Думан, Џамна, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Сарајеву, Босна и Херцеговина, ФБиХ;
42. Ђокић, Иван, доцент Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија;
43. Ђорђевић Алексовски, Сања, доцент Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија;
44. Ђурђић, Војислав, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија;
45. Здравковић, Милош, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија;
46. Здравковић, Урош, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија;
47. Зембрзуски, Тадеуш, редовни професор, Правни факултет Универзитета у Варшави, Пољска;
48. Илић Попов, Гордана, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија;
49. Илић, Иван, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија;
50. Иринеску, Луција, ванредни професор Правног факултета Универзитета „Александар Јоан Куза“ у Јашију, Румунија;
51. Јашаревић, Сенад, редовни професор Правног факултета Универзитета у Новом Саду, Република Србија;
52. Јовановић, Зоран, редовни професор Правног факултета Универзитета у Крагујевцу;
53. Јовић, Растко, редовни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду;
54. Јовичић, Катарина, виши научни сарадник, Институт за упоредно право, Београд, Република Србија;

55. Јодановић, Ајна, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Бихаћу, Босна и Херцеговина, ФБиХ;
56. Јотановић, Раденко, редовни професор Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;
57. Јурковић, Цвија, ванредни професор Правног факултета Свеучилишта у Мостару, Босна и Херцеговина, Федерација БиХ;
58. Камбовски, Игор, редовни професор Правног факултета Универзитета „Гоце Делчев“ у Штипу, Сјеверна Македонија;
59. Капоте Перез, Луис Хавијер, ванредни професор, Правни факултет Универзитета Ла Лагуна, Тенерифе, Шпанија;
60. Каркалис, Јоанис, редовни професор, судија Врховног суда Грчке, Република Грчка;
61. Кнежевић, Марко, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Новом Саду, Република Србија;
62. Ковачевић, Љубинка, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија;
63. Ковачевић, Славиша, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија;
64. Крећа, Миленко, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија;
65. Крешталица, Сања, доцент Правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина, Република Српска;
66. Кривокапић, Борис, редовни професор Пословног и правног факултета Универзитета „МБ“ у Београду и Правног факултета Самарског националног универзитета „С. П. Королјов“, Самара Русија, Република Србија;
67. Кршљанин, Нина, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија;
68. Кулаузов, Маша, редовни професор Правног факултета Универзитета у Новом Саду, Република Србија;
69. Лалевска, Теа, доцент Правног факултета „Јустинијан Први“ Универзитета „Св. Кирил и Методиј“ у Скопљу, Сјеверна Македонија;
70. Лалић, Срђан, редовни професор Економског факултета Брчко Универзитета у Источном Сарајеву, Република Српска;
71. Лобрано, Ђовани, редовни професор, Папски католички универзитет у Перуу, Универзитет у Сасарију, Република Италија;
72. Лончар, Зоран, редовни професор Правног факултета Универзитета у Новом Саду, Република Србија;
73. Лукић, Наталија, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија;
74. Лукић, Радомир, редовни професор, Уставни суд Републике Српске, Босна и Херцеговина, Република Српска;

75. Марић, Бојан, ванредни професор Саобраћајног факултета, Добој, Универзитета у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина, Република Српска;
76. Марковић, Горан, редовни професор Правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина, Република Српска;
77. Марковић, Иванка, редовни професор Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;
78. Матић Матешковић, Инес, ванредни професор Правног факултета Свеучилишта у Ријеци, Република Хрватска;
79. Мезеи, Петер, редовни професор Факултета правних и политичких наука Универзитета у Сегедину, Република Мађарска;
80. Мехмедовић, Емир, ванредни професор Факултета за управу Универзитета у Сарајеву, Босна и Херцеговина, Федерација БиХ;
81. Миковић, Борјана, ванредни професор Факултета политичких наука Универзитета у Сарајеву, Босна и Херцеговина, ФБиХ;
82. Милинковић, Игор, редовни професор Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;
83. Милисављевић, Бојан, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија;
84. Милић, Иван, доцент Правног факултета Универзитета у Новом Саду, Република Србија;
85. Милотић, Иван, редовни професор Правног факултета Свеучилишта у Загребу, Република Хрватска;
86. Милутин, Милан, доцент Правног факултета Универзитета у Новом Саду, Република Србија;
87. Мирјанић, Жељко, редовни професор Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;
88. Мићин, Саша, ванредни професор Факултета безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;
89. Михајловић, Борко, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Крагујевцу, Република Србија;
90. Мишковић, Маша, доцент Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија;
91. Мораит, Бранко, редовни професор у пензији, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина, Република Српска;
92. Мујовић, Ранко, редовни професор Правног факултета Универзитета Црне Горе у Подгорици, Црна Гора;

93. Настић, Маја, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија;
94. Никач, Жељко, редовни професор Криминалистичко полицијски универзитет у Београду, Република Србија;
95. Николајев, Амина, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Сарајеву, Босна и Херцеговина, ФБиХ;
96. Омердић, Џенета, редовни професор Правног факултета Универзитета у Тузли, Босна и Херцеговина, ФБиХ;
97. Орловић, Слободан, редовни професор Правног факултета Универзитета у Новом Саду, Република Србија;
98. Пајванчић, Маријана, редовни професор Правног факултета Универзитета у Новом Саду, Република Србија;
99. Пајић, Денис, ванредни професор Правног факултета Универзитета „Џемал Биједић“ у Мостару, Босна и Херцеговина, ФБиХ;
100. Паламарчук, Евгениј Александрович, ванредни професор, Ростовски институт (одјелење) Сверуског државног универзитета правде у Ростову на Дону; Донски државни технички универзитет, Ростов на Дону, Руска Федерација;
101. Петровић, Далибор, редовни професор Православног богословског факултета Универзитета у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина, Република Српска;
102. Пилиповић, Милан, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;
103. Планојевић, Нина, редовни професор Правног факултета Универзитета у Крагујевцу, Република Србија;
104. Поповић, Душан, редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија;
105. Поповић, Предраг, доцент Факултета безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;
106. Пржеска, Тина, редовни професор Правног факултета „Јустинијан Први“ Универзитета „Ћирило и Методије“, Скопље, Република Сјеверна Македонија;
107. Прица, Милош, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија;
108. Пупић, Мирјана, доцент Правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина, Република Српска;
109. Радић, Дарко, редовни професор Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;
110. Раичевић, Небојша, редовни професор Правног факултета Универзитета у Нишу, Република Србија;
111. Раковић, Ђорђе, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, Република Српска;

112. Рачић, Ранка, редовни професор Правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина, Република Српска;
113. Ребић, Младен, редовни професор, Економски факултет Пале, Универзитет у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина, Република Српска;
114. Ринолфи, Кристијана Марија Анастасија, доцент Правног факултета Универзитета у Сасарију, Република Италија
115. Ристивојевић, Бранислав, редовни професор Правног факултета Универзитета у Новом Саду, Република Србија;
116. Савић, Матеј, ванредни професор Факултета политичких наука Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;
117. Савић, Сања, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина, Република Српска;
118. Савчић, Сања, редовни професор Правног факултета Универзитета у Новом Саду, Република Србија;
119. Самарцић, Сандра, доцент Правног факултета Универзитета у Новом Саду, Република Србија;
120. Самарцић, Стефан, доцент Правног факултета Универзитета у Новом Саду, Република Србија;
121. Симовић, Дарко, редовни професор Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду, Република Србија;
122. Симовић, Миодраг, академик и редовни професор Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;
123. Скибинска, Магдалена, доцент на Институту за правне студије, Универзитет Зелена Гора, Пољска;
124. Станковић, Марко, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија;
125. Старчевић, Јелена, доцент, Министарство за научнотехнолошки развој и високо образовање Републике Српске, Босна и Херцеговина, Република Српска;
126. Стјепановић, Станка, редовни професор Правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина, Република Српска;
127. Стјепановић, Богдана, научни сарадник Института за политичке студије, Београд, Република Србија;
128. Стојановић, Здрава, редовни професор Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;
129. Тешић, Ненад, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија;
130. Тот, Давид, доцент Правног факултета Универзитета у Печују, Мађарска;

131. Тубић, Бојан, редовни професор Правног факултета Универзитета у Новом Саду, Република Србија;
132. Тузов, Данил Олегович, редовни професор Правног факултета Националног истраживачког универзитета „Висока школа економије“, Санкт Петербург, Русија;
133. Турлуковски, Јарослав, ванредни професор, Директор Истраживачког центра за право Источне Европе и Централне Азије, Факултет за право и администрацију, Универзитет у Варшави, Пољска;
134. Тучић, Борис, доцент Факултета безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;
135. Ћорац, Санда, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Крагујевцу, Република Србија;
136. Хајдаровић, Сунчица, доцент, Правни факултет Универзитета „Џемал Биједић“, Мостар, Босна и Херцеговина, ФБиХ;
137. Хаубрих, Викторија, ванредни професор Правног факултета Свеучилишта у Мостару, Босна и Херцеговина, ФБиХ;
138. Хаци Стевић, Брано, доцент Правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву, Република Српска;
139. Хацић, Мехмед, редовни професор Правног факултета Универзитета у Сарајеву, Босна и Херцеговина, ФБиХ;
140. Цветковић Ђорђевић, Валентина, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија;
141. Џуџић, Вук, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду, Република Србија;
142. Чворовић, Драгана, ванредни професор Криминалистичко полицијски универзитет у Београду, Република Србија;
143. Челић, Душко, доцент Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Република Србија;
144. Чоловић, Владимир, редовни професор и научни савјетник, Институт за упоредно право, Београд, Република Србија;
145. Шетка, Гојко, доцент Факултета безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци, Босна и Херцеговина, Република Српска;
146. Шикман, Миле, редовни професор Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, Република Српска.

**LIST OF REVIEWERS OF PAPERS PUBLISHED IN
PROCEEDINGS
"LAW BETWEEN PROTECTION AND ABUSE"
IN FOUR VOLUMES
WITH XII SCIENTIFIC CONFERENCE ON THE OCCASION OF THE
DAY OF THE FACULTY OF LAW
which was held on 26 October 2024, at Pale
(in alphabetical order, with an indication of the country they are from)**

1. Academician Full Professor Bejatović, Stanko, PhD, Faculty of Law, University of Kragujevac, Republic of Serbia;
2. Academician Full Professor Krivokapić, Boris, PhD, Faculty of Business and Law, MB University Belgrade, Republic of Serbia, and Faculty of Law, Samara National University "S. M. Korolev" Samara, Russian Federation;
3. Academician Full Professor Simović, Miodrag, PhD, Faculty of Law, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
4. Full Professor Alihodžić, Jasmina, PhD, Faculty of Law, University of Tuzla, Bosnia and Herzegovina, Federation of Bosnia and Herzegovina;
5. Full Professor Ampovska, Marija, PhD, Faculty of Law, Goce Delcev University in Stip, Republic of North Macedonia;
6. Full Professor Avramović, Dragutin, PhD, Faculty of Law, University of Novi Sad, Republic of Serbia;
7. Full Professor Babić, Ilija, PhD, Retired Professor, Belgrade, Republic of Serbia;
8. Full Professor Božić, Radomir, PhD, Faculty of Economics, Pale, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
9. Full Professor Brković, Radoje, PhD, Faculty of Law, University of Kragujevac, Republic of Serbia;
10. Full Professor Čolaković, Maja, PhD, Faculty of Law, Džemal Bijedić University of Mostar, Bosnia and Herzegovina, Federation of Bosnia and Herzegovina;
11. Full Professor Dimitrijević, Marina, PhD, Faculty of Law, University of Niš, Republic of Serbia;
12. Full Professor Dimitrijević, Predrag, PhD, Faculty of Law, University of Niš, Republic of Serbia;
13. Full Professor Dimovski, Darko, PhD, Faculty of Law, University of Niš, Republic of Serbia;
14. Full Professor Dmičić, Mile, PhD, Faculty of Law, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;

15. Full Professor Drenovak Ivanović, Mirjana, PhD, Faculty of Law, University of Belgrade, Republic of Serbia;
16. Full Professor Đurđić, Vojislav, PhD, Faculty of Law, University of Niš, Republic of Serbia;
17. Full Professor Georgievski, Sašo, PhD, Iustinianus Primus Faculty of Law, Ss Cyril and Methodius University in Skopje, Republic of Northern Macedonia;
18. Full Professor Gocevski, Dragan, PhD, Iustinianus Primus Faculty of Law, Ss Cyril and Methodius University in Skopje, Republic of North Macedonia;
19. Full Professor Golubović, Srđan, PhD, Faculty of Law, University of Niš, Republic of Serbia;
20. Full Professor Govedarica, Mladenka, Faculty of Law, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
21. Full Professor Hadžić, Mehmed, PhD, Faculty of Law, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Federation of Bosnia and Herzegovina;
22. Full Professor Ilić Popov, Gordana, PhD, Faculty of Law, University of Belgrade, Republic of Serbia;
23. Full Professor Jašarević, Senad, PhD, Faculty of Law, University of Novi Sad, Republic of Serbia;
24. Full Professor Jotanović, Radenko, PhD, Faculty of Law, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
25. Full Professor Jovanović, Zoran, PhD, Faculty of Law, University of Kragujevac;
26. Full Professor Jović, Rastko, PhD, Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade;
27. Full Professor Kambovski, Igor, PhD, Faculty of Law, Goce Delcev University in Stip, Republic of North Macedonia;
28. Full Professor Karkalis, Ioannis, Supreme Court of Greece Judge, Republic of Greece;
29. Full Professor Kovačević, Ljubinka, PhD, Faculty of Law, University of Belgrade, Republic of Serbia;
30. Full Professor Kreća, Milenko, PhD, Faculty of Law, University of Belgrade, Republic of Serbia;
31. Full Professor Kulauzov, Maša, PhD, Faculty of Law, University of Novi Sad, Republic of Serbia;
32. Full Professor, Lukić, Radomir, Constitutional Court of Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
33. Full Professor Lobrano, Giovanni, PhD, Pontifical Catholic University of Peru, University of Sassari, Republic of Italy;

34. Full Professor Lončar, Zoran, PhD, Faculty of Law, University of Novi Sad, Republic of Serbia;
35. Full Professor Marković, Goran, PhD, Faculty of Law, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
36. Full Professor Marković, Ivanka, PhD, Faculty of Law, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
37. Full Professor Mezei, Peter, PhD, Faculty of Law and Political Sciences, University of Szeged, Hungary;
38. Full Professor Milinković, Igor, PhD, Faculty of Law, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
39. Full Professor Milisavljević, Bojan, Faculty of Law, University of Belgrade, Republic of Serbia;
40. Full Professor Milotić, Ivan, PhD, Faculty of Law, University of Zagreb, Republic of Croatia;
41. Full Professor Mirjanić, Željko, PhD, Faculty of Law, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
42. Full Professor Morait, Branko, PhD, Faculty of Law, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
43. Full Professor Mujović, Ranko, PhD, Faculty of Law, University of Montenegro, Podgorica, Montenegro;
44. Full Professor Nastić, Maja, PhD, Faculty of Law, University of Niš, Republic of Serbia;
45. Full Professor Nikač, Željko, PhD, University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade, Republic of Serbia;
46. Full Professor Omerdić, Dženeta, PhD, Faculty of Law, University of Tuzla, Bosnia and Herzegovina, Federation of BH;
47. Full Professor Orlović, Slobodan, PhD, Faculty of Law, University of Novi Sad, Republic of Serbia;
48. Full Professor Pajvančić, Marijana, PhD, Faculty of Law, University of Novi Sad;
49. Full Professor Planojević, Nina, PhD, Faculty of Law, University of Kragujevac, Republic of Serbia;
50. Full Professor Popović, Dušan, PhD, Faculty of Law, University of Belgrade, Republic of Serbia;
51. Full Professor Pržeska, Tina, PhD, Faculty of Law Iustinianus Primus, University "Ss. Cyril and Methodius" in Skopje, Republic of North Macedonia;
52. Full Professor Račić, Ranka, PhD, Faculty of Law, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
53. Full Professor Radić, Darko, PhD, Faculty of Law, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;

54. Full Professor Raičević, Nebojša, PhD, Faculty of Law, University of Niš, Republic of Serbia;
55. Full Professor Rebić, Mladen, PhD, Faculty of Economics, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
56. Full Professor Ristivojević, Branislav, PhD, Faculty of Law, University of Novi Sad, Republic of Serbia;
57. Full Professor Savčić, Sanja, PhD, Faculty of Law, University of Novi Sad, Republic of Serbia;
58. Full Professor Šikman, Mile, PhD, Faculty of Law, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
59. Full Professor Simović, Darko, PhD, University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade, Republic of Serbia;
60. Full Professor Stjepanović, Stanka, PhD, Faculty of Law, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
61. Full Professor Stojanović, Zdrava, PhD, Faculty of Law, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
62. Full Professor Tubić, Bojan, PhD, Faculty of Law, University of Novi Sad, Republic of Serbia;
63. Full Professor Tuzov, Danil Olegovič, PhD, Faculty of Law of the National Research University "Higher School of Economics", St. Petersburg, Russia;
64. Full Professor Vasiljević, Zoran, PhD, Faculty of Law, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
65. Full Professor Vučetić, Dejan, PhD, Faculty of Law, University of Niš, Republic of Serbia;
66. Full Professor Vujović, Ognjen, PhD, Faculty of Law, University of Priština with temporary seat in Kosovska Mitrovica, Republic of Serbia;
67. Full Professor Zembrzuski, Tadeusz, PhD, Faculty of Law, University of Warsaw, Poland;
68. Full Professor, Principal Research Fellow Čolović, Vladimir, PhD, Institute of Comparative Law, Belgrade, Republic of Serbia;
69. Associate Professor Blagić, Dragan, PhD, Faculty of Law, University of Priština with temporary seat in Kosovska Mitrovica, Republic of Serbia;
70. Associate Professor Bojanić, Bojan, PhD, Faculty of Law, University of Priština with temporary seat in Kosovska Mitrovica, Republic of Serbia;
71. Associate Professor Buha, Milijana, PhD, Faculty of Law, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
72. Associate Professor Capote Pérez, Luis Javier, PhD, Faculty of Law, University La Laguna, Tenerife, Spain;
73. Associate Professor Ćorac, Sanda, PhD, Faculty of Law, University of Kragujevac, Republic of Serbia;

74. Associate Professor Cucić, Vuk, PhD, Faculty of Law, University of Belgrade, Republic of Serbia;
75. Associate Professor Cvetković Đorđević, Valentina, PhD, Faculty of Law, University of Belgrade, Republic of Serbia;
76. Associate Professor Čvorović, Dragana, PhD, University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade, Republic of Serbia;
77. Associate Professor Damjanović, Jelena, PhD, Faculty of Business Economics, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
78. Associate Professor Danilović, Damjan, PhD, Faculty of Economics, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
79. Associate Professor Demirović, Ramajana, PhD, Faculty of Law, Džemal Bijedić University of Mostar, Bosnia and Herzegovina, Federation of Bosnia and Herzegovina;
80. Associate Professor Dimitrijević, Marko, PhD, Faculty of Law, University of Niš, Republic of Serbia;
81. Associate Professor Duić, Dunja, PhD, Faculty of Law, University "Josip Juraj Strossmayer" in Osijek, Republic of Croatia;
82. Associate Professor Dujmović, Ana, PhD, Faculty of Law, University of Mostar, Bosnia and Herzegovina, Federation of Bosnia and Herzegovina;
83. Associate Professor Duman, Džamna, PhD, Faculty of Law, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Federation of Bosnia and Herzegovina;
84. Associate Professor Grujić, Zdravko, PhD, Faculty of Law, University of Priština with temporary seat in Kosovska Mitrovica, Republic of Serbia;
85. Associate Professor Haubrich, Viktorija, PhD, Faculty of Law, University of Mostar, Bosnia and Herzegovina, Federation of Bosnia and Herzegovina;
86. Associate Professor Ilić, Ivan, PhD, Faculty of Law, University of Niš, Republic of Serbia;
87. Associate Professor Irinescu, Lucia. PhD, Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Romania;
88. Associate Professor Jodanović, Ajna, PhD, Faculty of Law, University of Bihać;
89. Associate Professor Jurković, Cvija, PhD, Faculty of Law, University of Mostar, Federation of Bosnia and Herzegovina, Bosnia and Herzegovina;
90. Associate Professor Knežević, Marko, PhD, Faculty of Law, University of Novi Sad, Republic of Serbia;
91. Associate Professor Kovačević, Slaviša, PhD, Faculty of Law, University of Niš, Republic of Serbia;

92. Associate Professor Kršljanin, Nina, PhD, Faculty of Law, University of Belgrade, Republic of Serbia;
93. Associate Professor Lukić, Natalija, PhD, Faculty of Law, University of Belgrade, Republic of Serbia;
94. Associate Professor Marić, Bojan, PhD, Faculty of Transport, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
95. Associate Professor Matić Matešković, Ines, PhD, Faculty of Law, University of Rijeka, Republic of Croatia;
96. Associate Professor Mehmedović, Emir, PhD, Faculty of Administration, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Federation of Bosnia and Herzegovina;
97. Associate Professor Mićin, Saša, PhD, Faculty of Security Sciences, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
98. Associate Professor Mihajlović, Borko, PhD, Faculty of Law, University of Kragujevac, Republic of Serbia;
99. Associate Professor Miković, Borjana, PhD, Faculty of Policital Sciences, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Federation of Bosnia and Herzegovina;
100. Associate Professor Nikolajev, Amina, PhD, Faculty of Law, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Federation of Bosnia and Herzegovina;
101. Associate Professor Pajić, Denis, PhD, Faculty of Law, University "Džemal Bijedić" of Mostar, Bosnia and Herzegovina, Federation of Bosnia and Herzegovina;
102. Associate Professor Palamarchuk, Evgenii Aleksandrovitch, PhD, Rostov Institute (branch) All-Russian State University of Justice (RPA of the Ministry of Justice of Russia) in Rostov-on-Don; Don State Technical University, Rostov-on-Don, Russian Federation;
103. Associate Professor Pilipović, Milan, PhD, Faculty of Law, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
104. Associate Professor Prica, Miloš, PhD, Faculty of Law, University of Niš, Republic of Serbia;
105. Associate Professor Raković, Đorđe, PhD, Faculty of Law, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
106. Associate Professor Savić, Matej, PhD, Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
107. Associate Professor Savić, Sanja, PhD, Faculty of Law, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
108. Associate Professor Stanković, Marko, PhD, Faculty of Law, University of Belgrade, Republic of Serbia;

109. Associate Professor Tešić, Nenad, PhD, Faculty of Law, University of Belgrade, Republic of Serbia;
110. Associate Professor Turlukowski, Jaroslaw, PhD, Director of the Research Centre for Eastern Europe and Central Asia Law, Faculty of Law and Administration, University of Warsaw, Poland;
111. Associate Professor Vidić, Marija, PhD, Faculty of Law, University of Mostar, Bosnia and Herzegovina, Federation of Bosnia and Herzegovina;
112. Associate Professor Vlašković Veljko, PhD, Faculty of Law, University of Kragujevac, Republic of Serbia;
113. Associate Professor Vranješ, Nevenko, PhD, Faculty of Political sciences, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
114. Associate Professor Vuković, Zoran, PhD, Faculty of Law, University of Kragujevac, Republic of Serbia;
115. Associate Professor Zdravković, Miloš, PhD, Faculty of Law, University of Belgrade, Republic of Serbia;
116. Associate Professor Zdravković, Uroš, PhD, Faculty of Law, University of Niš, Republic of Serbia;
117. Senior Research Fellow Jovičić, Katarina, PhD, Institute of Comparative Law, Belgrade, Republic of Serbia;
118. Senior Research Fellow Vučić, Mihajlo, PhD, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, Republic of Serbia;
119. Assistant professor Baturan, Luka, PhD, Faculty of Law, University of Novi Sad, Republic of Serbia
120. Assistant professor Bojić, Filip, PhD, Faculty of Law, University of Belgrade, Republic of Serbia;
121. Assistant Professor Čelić, Duško, PhD, Faculty of Law, University of Priština with temporary seat in Kosovska Mitrovica, Republic of Serbia;
122. Assistant Professor Đokić, Ivan, PhD, Faculty of Law, University of Belgrade, Republic of Serbia;
123. Assistant Professor Đorđević Aleksovski, Sanja, PhD, Faculty of Law, University of Niš, Republic of Serbia;
124. Assistant Professor Golijanin, Sanja, PhD, Faculty of Law, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
125. Assistant professor Grubešić, Ivana, PhD, Faculty of Law, University of Zenica, Bosnia and Herzegovina, Federation of Bosnia and Herzegovina;
126. Assistant Professor Hadži Stević, Brano, PhD, Faculty of Law, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
127. Assistant Professor Hajdarović, Sunčica, PhD, Faculty of Law, Džemal Bijedić University of Mostar, Bosnia and Herzegovina, Federation of Bosnia and Herzegovina;

128. Assistant Professor Kreštalica, Sanja, PhD, Faculty of Law, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
129. Assistant Professor Lalevska, Tea, PhD, Iustinianus Primus Faculty of Law, Ss Cyril and Methodius University in Skopje, Republic of North Macedonia;
130. Assistant Professor Milić, Ivan, PhD, Faculty of Law, University of Novi Sad, Republic of Serbia;
131. Assistant Professor Milutin, Milan, PhD, Faculty of Law, Faculty of Law, University of Novi Sad
132. Assistant Professor Mišković, Maša, PhD, Faculty of Law, University of Belgrade, Republic of Serbia;
133. Assistant Professor Popović, Predrag, PhD, Faculty of Security Studies, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
134. Assistant Professor Pupiće, Mirjana, PhD, Faculty of Law, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
135. Assistant Professor Rinolfi, Cristiana Maria Anastasia, PhD, Faculty of Law, University of Sassari, Republic of Italy.
136. Assistant Professor Samardžić, Sandra, PhD, Faculty of Law, University of Novi Sad, Republic of Serbia;
137. Assistant Professor Samardžić, Stefan, PhD, Faculty of Law, University of Novi Sad, Republic of Serbia;
138. Assistant Professor Šetka, Gojko, PhD, Faculty of Security Studies, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
139. Assistant Professor Skibińska, Magdalena, PhD, Institute of Law Studies, University of Zielona Góra, Republic of Poland;
140. Assistant Professor Starčević, Jelena, PhD, Faculty of Education, Bijeljina, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
141. Assistant Professor Toth, David, PhD, Faculty of Law, University of Pécs, Hungary;
142. Assistant Professor Tučić, Boris, PhD, Faculty of Security Studies, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
143. Assistant Professor Vasiljević, Dragana, PhD, Faculty of Security Studies, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska;
144. Assistant Professor Vlaški, Bojan, PhD, Faculty of Law, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska
145. Research Associate Stjepanović, Bogdana M., PhD, Institute for Political Studies, Belgrade, Republic of Serbia.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

34(082)

НАУЧНИ скуп "Право између заштите и злоупотребе" (13 ; 2024
; Пале)

Зборник радова "Право између заштите и злоупотребе". Том
4 = Collection of Paper "Law Between Protection and Abuse". Vol. 4
: XIII Научни скуп поводом Дана Правног факултета,
Међународни научни скуп одржан 26. октобра 2024. год. на
Палама / [оргнизатор] Правни факултет Универзитета у
Источно Сарајеву ; [суорганизатори] Европска организација
за јавно право... [и др.] ; [коуредници Димитрије Ћеранић ... [и
др.]]. - Источно Сарајево : Правни факултет, 2025 (Лакташи :
Графомарк). - XVI, 404 стр. ; 25 cm

Текст ћир. и лат. - Радови на срп. и енгл. и језику. - Тираж 65. -
Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-99938-57-94-5

COBISS.RS-ID 143316993